

**T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

İMAM ŞEVKÂNÎ'YE GÖRE ALLAH'A İMAN

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mekki SOLMAZ

ŞANLIURFA - 2013

**T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

İMAM ŞEVKÂNÎ'YE GÖRE ALLAH'A İMAN

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mekki SOLMAZ

**Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE**

ŞANLIURFA - 2013

TC
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalına bağlı, Kelam Bilim Dalı'nda 125203002 numaralı Mekki SOLMAZ'ın hazırladığı " İmam Şevkâni'ye Göre Allah'a İman" konulu Yüksek lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 20/08/2014 tarihinde, saat 11'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

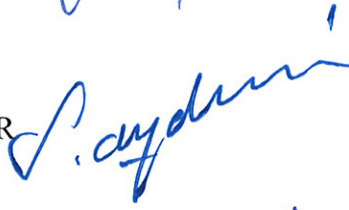
Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE

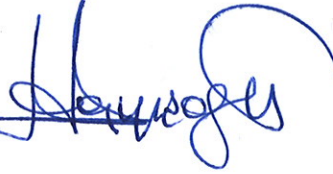
Üye

Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR

Üye

Yrd. Doç. Dr. Nurullah KAYIŞOĞLU

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

1.12.2014

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgü ve başka kaynaktan yapılan alıntıların çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserler Kanunundaki hükümlere tabidir.

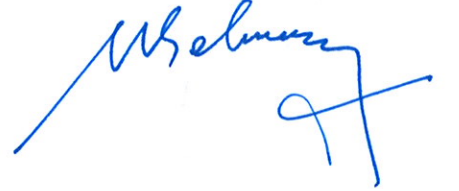
TC
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalına bağlı Kelam Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “ İmam Şevkâni’ye Göre Allah’a İman” konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin bu tezde yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, bu tezimin ve diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

20/08/2014

Mekki SOLMAZ

YAZIŞMA ADRESİ:

Cumhuriyet Mah Atatürk Cad. No:36
İlçe Müftülüğü KIRIKHAN/HATAY

Tlf. (0530) 347 51 07

mekkisolmaz@mynet.com

ÖNSÖZ

Genel olarak tarihin belirli dönemlerinde bir takım siyasi, kültürel ve sosyal nedenlerle ve özellikle de insan düşüncesinin farklılığının doğal bir yansıması olarak Müslümanlar arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve bundan böyle de insanlar var olduğu müddetçe de görüş ayrılıkları çıkmaya devam edecektir. Doğal olarak ortaya çıkan bu görüş ayrılıklarını aşarak farklı ekol ve düşüncelerdeki âlimlerin İslam düşüncesine yaptıkları katkılardan yararlanmak ve çağımız araştırmacılarına sunmak bu anlamda büyük bir önemi haizdir. Olaya dikkatle baktığımız zaman Müslüman düşünürlerin ve âlimlerinin hemen hepsi İslam coğrafyasının her tarafında İslam düşüncesine katkıda bulunmak için çokça çabalar sarf etmiş ve bu bağlamda birçok katkıda bulunmuşlardır. Bu düşünürler ve âlimler İslam akidesini her türlü ayrılıkçı düşünceye karşı gerektiğinde mallarıyla gerektiğinde de canlarıyla savunmuş, İslam'a yönelik bütün saldırılara karşı durarak, Müslüman âlimlerin bıraktıkları kültürel mirasa sahip çıkarak İslam'ın anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu dünyadan irtihalinden sonra, mensubu olmakla şeref duyduğumuz mukaddes dinimiz İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Resulullah'ın herhangi bir değişikliğe uğratılmadan ve aslına uygun olmayan ilavelerden korunarak kendisinden sonraki nesillere ulaştırılması, genel anlamda bütün ümmete, özel anlamda ise bu güzide ümmetin âlimlerine bir sorumluluk olarak tevdi edilmiştir.

İmam Şevkânî (v.1250/1834), aile olarak Zeydî bir gelenekten gelen ve otuzlu yaşlardan itibaren herhangi bir mezheple kendisini kayıtlamayan bir müctehid olmasının yanında, 19. yüzyıl ehl-i hadîs mektebinin güçlü simalarından birisidir. Eserlerinde genel olarak, mezhep imamlarının fikirlerine körü körüne tabi olarak bağımsız ictihad faaliyetinin sekteye uğramasına neden olan bazı mukallid orta çağ ulemasının tavrına karşı eleştiriler getirmiştir.

İşte biz de bu çalışmamızda akaid meselelerinden Allah'a iman konusunu selefiye anlayışına göre inceleyen ve bununla beraber kelamcıları eleştiren âlimlerden Muhammed Ali Şevkânî'nin itikadî konuların en önemlisi olan "Allah'a İman" konusunu O'nun eserlerinden araştırarak sunmayı hedefledik. Çalışmada, İmam Şevkânî'nin akaidin en temel konusu olan "Allah'a İman" konusuna dair görüşleri detaylı bir şekilde dile getirilecek, konuya ilişkin âlimlerce yapılan itirazlara değinilecek, selefi düşüncenin konulara bakış açısı araştırılarak İmam

Şevkânî'nin yaptığı tespitlerle mukayese imkânına sahip olunacak ve farklılıklar detaylı izahlarla belirtilecektir.

İki bölümden oluşan tezin ilk bölümünde İmam Şevkânî'nin hayatı hakkında malumat verilecek, farklı ilim dallarıyla ilgili görüşleri kısaca aktararak ilmi şahsiyeti ele alınacak ve çeşitli sahalara ait önemli eserleri tanıtılacaktır. İkinci bölümde ise İmam Şevkânî'nin Allah'a iman konusundaki görüşleri detaylı olarak verilerek ve bu açıklamalardan hareketle İmam Şevkânî'nin kelimî görüşleri ve akidevî anlayışı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu tezin hazırlanmasında şüphesiz pek çok kişinin yardımı ve desteği olmuştur. Öncelikle danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet Cüneyt GÖKÇE'nin ismini özellikle zikretmeliyim. Beni İmam Şevkânî'ye yönlendiren ve konuya yaklaşımında önemli birtakım ipuçlarını sunan, ayrıca çalışma esnasında yine yardımını esirgemeyen, tezin belirlenmesi aşamasındaki kusurlarıma rağmen ilgisini ve alakasını hiç eksik etmeyen, görüş ve önerileriyle tezin daha iyi bir konuma gelmesini sağlayan yegâne kişilik danışmanımdır. Kendisine bu bağlamda çok ama çok müteşekkirim. Tezle alakalı birtakım dökümanların temininde yardımcı olan başta merhum Kelam Ana Bilim Dalı Başkanımız Prof. Dr. Hasan Hüseyin TUNÇBİLEK'e (Allah Rahmet Eylesin), Kelam ana bilim dalı hocalarım Yrd. Doç. Dr. Veysel KASAR ve Yrd. Doç. Dr. Nurullah KAYIŞOĞLU'na, tezimi okuyarak yazım konusunda gerekli düzeltmeler yapan Birecik Kız İmam Hatip Lisesi Müdür Yardımcısı ve Edebiyat Öğretmeni Songül ATAŞ'a, bana huzurlu bir çalışma ortamı ve imkânı veren ailemi özellikle zikretmem gerekir. Son olarak, dualarıyla her zaman yanımda olan annem ile ilk hocam da olan babama, hoşgörüsü ve desteğiyle hep yanımda olan eşime de sonsuz şükranlarımı ifade ediyorum. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Mekki SOLMAZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
GİRİŞ.....	
1.Bölüm:İMAM ŞEVKÂNİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	3
1.1. İmam Şevkânî’nin Hayatı.....	3
1.2. İmam Şevkânî’nin İlmi Şahsiyeti.....	4
1.3. İmam Şevkânî’nin Eserleri.....	8
1.3.1. Kelam İlmi İle İlgili Eserleri.....	10
1.3.1.1.Yazma Olanlar.....	10
1.3.1.2.Yayınlanmış Olanlar.....	11
1.3.2. Tefsir İlmi İle İlgili Eserleri.....	12
1.3.2.1.Yazma Olanlar.....	12
1.3.2.2.Yayınlanmış Olanlar.....	12
1.3.3. Fıkıh İlmi İle İlgili Eserleri.....	14
1.3.3.1.Yazma Olanlar.....	14
1.3.3.2.Yayınlanmış Olanlar.....	19
1.3.4. Tasavvuf İlmi İle İlgili Eserleri.....	22
1.3.4.1.Yazma Olanlar.....	22
1.3.4.2.Yayınlanmış Olanlar.....	23
1.3.5. Biyografi İlmi (İlmü’r-Rical) İle İlgili Eserleri.....	24
1.3.5.1.Yazma Olanlar.....	24
1.3.5.2.Yayınlanmış Olanlar.....	24
1.3.6. Diğer Eserleri.....	24
1.3.6.1.Yazma Olanlar.....	24
1.3.6.2.Yayınlanmış Olanlar.....	27
1.4. İmam Şevkânî’nin Hocaları ve Talebeleri.....	28
1.4.1. Hocaları.....	28

1.4.2. Talebeleri.....	30
1.5. Kendi Dilinden İmam Şevkânî.....	32
1.6. İmam Şevkânî'nin Mezhebi.....	34
1.7. Vefatından Sonra İmam Şevkânî.....	41
2.Bölüm: İMAM ŞEVKANİ'YE GÖRE ALLAH'A İMAN.....	45
2.1.Uluhiyet.....	45
2.1.1. Tevhid-i Uluhiyet.....	45
2.1.1.1. İlah Sözcüğünün anlamı.....	48
2.1.1.2. Kur'an-ı Kerim'de İlah Kavramı.....	50
2.1.1.3. İmam Şevkânî'nin Tevhid-i Uluhiyet ile ilgili görüşleri.....	55
2.1.2. Tevhid-i Rububiyyet.....	61
2.1.2.1. Rab Sözcüğünün anlamı.....	64
2.1.2.2. Kur'an-ı Kerim'de Rab Kavramı.....	67
2.1.2.3. İmam Şevkânî'nin Tevhid-i Rububiyyet ile ilgili görüşleri.....	72
2.1.3. Tevhid-i Esmâ ve Sıfat.....	78
2.1.3.1. Esmâ ve Sıfat Sözcüklerinin anlamı.....	79
2.1.3.2. Tevhid-i Esmâ ve Sıfat'ın anlamı ve delilleri.....	80
2.1.3.3. Tevhid-i Esmâ ve Sıfat konusunda Kelamcıların görüşleri.....	84
2.1.3.4. Tevhid-i Esmâ ve Sıfat konusunda İmam Şevkânî ve Selefî görüşleri.....	95
2.2.Esmâ Ve Sıfat.....	101
2.2.1. Allah'ın İsimleri.....	101
2.2.1.1. Esmâü'l Hüsnâ.....	101
2.2.1.2. Allah'ın İsimlerini İspat Metodu.....	105
2.2.1.3. Allah'ın İsimlerinde Tevkifilik.....	112
2.2.1.4. Allah'ın İsimlerinde İlhad.....	119
2.2.1.5. Şirkin Sözcük anlamı.....	122
2.2.1.6.Şirkin Kısımları.....	126
2.2.1.6.1. Tevhid-i Uluhiyette Şirk.....	136
2.2.1.6.2. Küçük Şirk (Şirk-i Asgar).....	138

2.2.1.6.3. Büyük Şirk (Şirk-i Ekber).....	140
2.2.1.6.4. Tevhid-i Rububiyette Şirk.....	142
2.2.1.6.5. Tevhid-i Esmâ ve Sıfatta Şirk.....	146
2.2.1.7. Şirke Götüren İş ve İşlemlerden Bazı Örnekler.....	148
2.2.1.7.1. Allah'tan Başkasına Yemin etmek.....	148
2.2.1.7.2. Allah'tan Başkasına Yalvarmak.....	150
2.2.1.7.3. Allah'tan Başkasına Adak Adamak	160
2.2.1.7.4. Allah'tan Başkasına Kurban Kesmek.....	163
2.2.2. Allah'ın Sıfatları.....	167
2.2.2.1. Allah'ın Zati Sıfatları.....	168
2.2.2.2. Allah'ın Subutî Sıfatları.....	172
2.2.2.3. Allah'ın Fiili Sıfatları.....	187
2.2.2.4. Allah'ın Fiil Niteliğindeki Sıfatları.....	190
2.2.2.5. Allah'ın Haberi Sıfatları.....	197
2.2.2.6. Allah'ın Haberi Sıfatları ile İlişkili Kavramlar.....	199
SONUÇ	202
KAYNAKÇA	204

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İSAM	: İslâmî Araştırmalar Merkezi
m.	: Miladi
MÜİFV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahüanh
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallahu aleyhi ve sellem
t.y.	: Basım tarihi yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	: Tercüme, tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
trs.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
vb.	: Ve bunlar gibi
vd.	: Ve devam eden sayfalar
y.y.	: Basım yeri yok

ÖZET

İMAM ŞEVKÂNİYE GÖRE ALLAHA İMAN

Bu çalışmanın konusu, Zeydî bir gelenekten gelen ve otuzlu yaşlardan itibaren herhangi bir mezheple kendisini kayıtlamayan İmam Şevkânî'nin (v.1250/1834) Allah'a imanla ilgili görüşleridir. Araştırmanın amacı, Şevkânî dönemindeki kelâmî ekollerin ana hatları ile tespit edilerek, yaşadığı dönemin özellikleri, hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinin tanıtılması ve Şevkânî'nin Allah'a iman konusuna bakış açısının incelenmesidir.

Çalışma, İmam Şevkânî'nin, Allah'ın sıfatları konusunda kelimcileri eleştirdiğini, yorumlarına katılmadığını ve bu bilginleri cehaletle suçladığını göstermiştir. Ayrıca te'vile yer vermeyen selef görüşünü savunmasına rağmen Şevkânî'nin ilgili ayetleri teşbih ve tescime düşmeden tevil ettiği bu çalışma ile tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Ali Şevkânî, Allah, İlahi Sıfatlar, Zeydilik.

ABSTRACT

FAITH IN ALLAH ACCORDING TO IMAM SHAWKANI

The subject of this study is; the views of Imam Shawkani (d.1250/1834), who comes from a Zaydi tradition and does not register himself with any sect from the thirties, about faith in Allah. The aim of the research is; to introduce features of Shawkani's period, life, scientific personality and works as well as to examine Shawkani's perspective on the issue of faith in Allah by identifying outline of writ schools during his period.

Study has shown that Imam Shawkani criticized theologians about the attributes of Allah, did not participate in their review and accused these scholars of ignorance. Also, by this study it has been identified that although Shawkani defended predecessor opinion completely away from the gloss, he glossed relevant verses without falling simile and embodiment.

Keywords: Muhammed Ali Shawkani, Allah, Divine Attributes, Zaidiyyah.

GİRİŞ

İslâm dünyasında entelektüel anlamdaki batılılaşma çabalarının arifesinde, birbirlerine benzer iddialarla ortaya çıkan “tecdid hareketleri” İslâm medeniyetinin ana damarını oluşturan ilim geleneğine esaslı tenkitler getirmiş ve bu tenkitler daha sonra modern İslâmcı düşüncenin başlıca atıf kaynaklarından biri haline gelmiştir. Yemen içinde ortaya çıkan ve “selefi” tezlere sahip geleneğin modernleşme süreci öncesindeki son halkası olan İmam Şevkânî'nin meydana getirdiği ilmi ve siyasi hareket, söz konusu tecdid hareketlerinin en önemli ve modern dünya üzerinde etkili olanlarından biridir.

Ortaya çıktığı bölgenin Sünnî dünya ile çok yakın temas halinde olması fakat belirli boyutlarda kendi bölgesel özelliklerini koruyabilen bir coğrafya olması İmam Şevkânî'nin getirdiği yaklaşımların diğer tecdid hareketleri içinde farklı bir yerde durmasına sebep olmuştur. Kendi yaklaşımlarını furû-u fikhın ve usûl sistematığının her babına yansıttığı için Vehhâbîlik metinlerinden farklı olarak İslam modernizmini en çok etkileyen tecdid hareketlerinin başında yer almıştır.

Bu konuya değinmemizin sebebi İmam Şevkânî gibi Zeydî bir gelenekten gelen ama daha sonraları selefi ekol tarafından kabul gören ve yaklaşık 41 sene resmi kadılık görevi yapan bir zatın Allah'a iman konusundaki genel görüşlerini yansıtmaktır. Bu vesileyle tezin konusu İmam Şevkânî'nin Allah'a iman hakkındaki görüşleri ile ulûhiyet, Rububiyet ve esma ile sıfatlar konusundaki bakışının incelenmesidir. İncelemede Allah'a iman konusu Kelam ilminin doğuşundan İmam Şevkânî'nin yaşadığı döneme kadar gelen süreci kapsayacak şekilde anlaşılmıştır. Bu bağlamda konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber dönemi, Sahâbe, Tâbiîn ve Tebe-i tâbiîn dönemleri ile kelami mezheblerin teşekkül ettiği dönem ve mezheblerin teşekkülünden sonraki dönemler hakkında İmam Şevkânî'nin görüşleri araştırılmıştır. İmam Şevkânî'nin bu dönemleri nasıl algıladığı ve nasıl bir dönemlendirmeye gittiği de ortaya konulmuştur.

İmam Şevkânî'ye göre Allah'a İman konusu, itikadi görüşü ve konuya bakışı incelenirken sadece İmam Şevkânî'nin değil diğer kelami mezheblerin görüşleri de ortaya konulmuştur. Ancak İmam Şevkânî'nin Zeydî bir muhitte yaşamasından ötürü yer yer Zeydîlik hakkındaki kanaatlerine de yer verilmiştir.

Araştırmanın birinci bölümünde İmam Şevkânî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, eserleri, talebe ve hocaları ele alınmış bununla O'nun mezhebinin anlaşılmasına temel olacak bir başlangıç hedeflenmiştir. İkinci bölümünde ise tamamen Allah'a iman konusu, ulûhiyet, rububiyet ve esma ile sıfatlar konusu üzerinde yoğunlaşarak, İmam Şevkânî'nin itikadi konulardaki görüşleri tespit edilmiştir.

İmam Şevkânî'nin hayatını ve ilmî şahsiyetini ele alan pek çok monografik eser bulunmaktadır. Bunların içinde Hüseyin b. Abdullah el-Amrî'nin *el-İmâmü's-Şevkânî râidü asrîhî*, Kâsım Muhammed Gâlib eş-Şercî'nin *el-İmâmü's-Şevkânî asruhû ve fikruhû* ve Şa'ban Muhammed İsmâîl'in *el-İmâmü's-Şevkânî ve menhecuhû fî usûli'l-fikh* adlı eserleri dikkati çekmektedir.

Ayrıca Muhammed b. Ahmed el-Gumârî'nin *el-İmam eş-Şevkânî müfessiran*, Ahmed Hâfız el-Hakemî'nin *eş-Şevkânî edîben ve şâiran*, İbrahim Hilal İbrahim'in *el-İmâmü's-Şevkânî ve'l-ictihâd ve't-taklîd* eserleri gibi İmam Şevkânî'nin tefsir, hadis, fıkıh vs. belli yönlerini ele alan eserler de bulunmaktadır.

Çok tartışmalı bir isim olması dolayısıyla hakkında pek çok eser kaleme alındığı ve özellikle tecdid hareketi lideri olarak görüldüğü için İmam Şevkânî üzerindeki tartışmaların aynı zamanda pek çok siyasi, tarihi, toplumsal yönleri bulunmakta, onu Vehhâbilikle bağdaştırmak isteyen, Yemen modernizminin öncüsü olarak gören iddialar ve bu bağlamda kaleme alınan eserler Şevkânî'nin düşüncelerini ve tecdid anlayışını anlamayı zorlaştırmakta olup bu tür çabalar yanlış bir takım gayretlerin eseri olduğu için çoğu zaman ilmî kriterlere de uygunluk arz etmemektedir.

Bu tezde öncelikli olarak İmam Şevkânî'nin konu ile ilgili görüşlerinin yer aldığı eserler incelenmiştir. Dolayısıyla birinci el kaynaklar İmam Şevkânî'nin kendi eserleridir.

Türkiye'de yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalardan Adil Yavuz'un *Muhammed b. Ali eş-Şevkânî Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Hadisçiliği* konulu doktora tezi, Nail Okuyucu'nun *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı* adlı yüksek lisans tezi ve Sümeyye ONUK'un *Eş-Şevkânî ve Es-Seylü'l-Cerrâr adlı eserinin tanıtımı* adlı yüksek lisans tezi de yararlanılan kaynaklar arasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM ŞEVKANÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. İmam Şevkânî'nin hayatı

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî'dir.¹ O babasını tanıtırken soy şeceresini de vermektedir. O'na göre şeceresi şöyledir: Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Muhammed b. Salah b. İbrahim b. Muhammed Afif b. Muhammed b. Rızk. İmam Şevkânî babasının hayatını arz ederken sunduğu şecereye göre ailenin kökleri, Yemen'in Kahtanlı kabilelerinin atası olan Hemdân b. Mâlik b. Zeyd'e kadar uzanmaktadır. İmam Şevkânî burada kendi nesebini bazı tarihi kaynaklara da dayandırarak Hz. Âdem (a.s.)'a kadar zikretmektedir.² Bu ailenin atalarından olan İbn Zebbâd, hicrî üçüncü asrın sonlarında Yemen'de hâkim olan bir şahıs olup el-Hâdi Yahya b. el-Hüseyin'in Hicaz'dan ayrılıp Yemen'e gelmesinde önemli rolü olan birisidir.³

Doğum yeri Şevkân'dır. İmam Şevkânî, babasının biyografisinde kendilerinin nispet edildiği "Şevkân" köyü hakkında bilgi verirken "Şevkân" ismini taşıyan Yemen'de dört tane yer olduğunu, kendisinin doğum yerinin, Havlân kabilelerinden Sehâmiyye'nin köylerinden birisi olup San'a'nın güney doğusunda ve San'a'ya bir günlük yürüyüş mesafesinde, yaklaşık 25–30 km. uzaklıkta olduğunu, diğerlerinin ise Zimâr şehri yakınında Vâdia ve Necran bölgeleri ile⁴ Bahreyn ve Serahs ile Abyurd arasındaki "Şevkân" isminde iki yerin olduğunu ifade etmiştir.⁵

İmam Şevkânî, babasının yazarak tespit ettiğine göre h. 1173 yılının 28 Zilkade (12 Temmuz 1760) Pazartesi günü öğle vaktinde dünyaya gelmiştir. Babasının biyografisinde anlatıldığı gibi, dedelerinin yurdu olan Hicratü Şevkân'da doğmuştur. Babası o zaman San'a'ya göçüp oraya yerleşmişti. Ancak O, eski köyüne bir

¹ Ali b. Muhammed b. Ali Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, Beyrut, Daru'l Ma'rife, 2006, c. 2, s. 767.

² Şevkânî, c. 2, s. 519.

³ Şevkânî, c. 2, s. 518.

⁴ Şevkânî, c. 1, s. 481.

⁵ Şevkânî, c. 1, s. 480.

sonbahar günü eşiyle beraber geldiğinde İmam Şevkânî orada doğmuştur.⁶ İmam Şevkânî kendi doğumu ile ilgili olarak; “hicri (28 Zilkade 1173) Pazartesi günü Yemen’in Şevkân beldesinde doğduğunu, babasının da daha sonraları San’a’ya yerleştiğini belirtmiştir.”⁷

İmam Şevkânî’nin kendi doğumunu bu kadar açık bir şekilde yazmış olmasına rağmen öğrencisi Zimarî (1268/1852)’nin hocasının doğum tarihini h. 1172 şeklinde tespit etmesi⁸ yadırganacak bir hatadır. Üstelik İmam Şevkânî kendisini tanıttığı eseri olan el- Bedrû’t-tâli’yi 1213/1790 yılı gibi oldukça erken bir tarihte tamamlamıştır. İmam Şevkânî’nin doğumu miladi takvimine göre 12 Temmuz 1760’tır.⁹ İmam Şevkânî’nin Ali ve Ahmed isminde iki çocuğu olmuştur. Oğlu Ahmet’in (1281/1864) daha sonra toplum hayatında ve yargıda babası gibi bir fonksiyonu olmuştur. Oğlu Ali ise, babasından iki ay önce h. 1250 Rebiulevvel/ 1834 Ağustos’ta vefat etmiştir. Vefat ettiğinde de otuz üç yaşındaydı. Her ikisinin de erkek çocukları olmamış ve yaşamamışlardır. Aile nesebinin İmam Şevkânî’nin kardeşi Yahya’nın neslinden ve San’a’da devam ettiği ifade edilmektedir.¹⁰ Yahya b. Ali 1267/1851 yılında vefat etmiştir.¹¹

1.2.İmam Şevkânî’nin İlmi Şahsiyeti

İmam Şevkânî’nin babası Ali b. Muhammed b. Abdullah, yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden birisi olup vefatından iki sene öncesine kadar kırk sene boyunca San’a kadılığı da yapmış önemli bir şahsiyet idi. İmam Şevkânî babasının da bir ilim adamı olması hasebiyle kendisinin yetişmesi için her türlü imkânı sağladığını, maişet sıkıntısı yaşatmamasından ötürü tüm vaktini ilim talebine ayırabildiğini ifade etmektedir. Evliyâullahtan biridir diye nitelendirdiği babasından

⁶ Muhammed b. Muhammed Zübârâ San’ânî, Hasenî, *Neylû’l-vatar min terâcimi ricâli’l- yemen fi’l-karni’s-sâliye aşar*, Kahire, y.y. t.y. c. 2, s. 297. ; Şevkânî, c. 2, s. 215.

⁷ Şevkânî, c. 2, s. 214.

⁸ Muhammed b. Hasan Şecenî Hımyeri, Zimarî, *Hayâtü’l-imam eş-şevkânî (el-müsemâmâ kitabu’t, tiksâr fi ceyyidi zemâni allâmeti’l-ekâllim ve’l-emsar Muhammed b. Ali eş-şevkânî*, thk. Muhammed b. Ali Ekva’ Hivâlî, San’a, y.y. 1990, s.418.

⁹ Faik Reşit Unat, *Hicri tarihleri miladi tarihe çevirme kılavuzu*, Ankara, y.y. 1988, s. 81.

¹⁰ Hüseyin b. Abdullah, Amrî, *el-İmamü’ş-Şevkânî raidu asrihi*, Beyrut, Dârü’l-Fikri’l-Muasır, 1990. s. 29-30.

¹¹ Hasenî, c.1, s. 222 ve c. 2, s. 396.

küçük yaşlarda ders okuyan İmam Şevkânî, daha sonra babasına Sahîh-i Buhârî'yi okutarak hocalık da yapmıştır.¹²

İmam Şevkânî, San'a'da ilimle ameli kendisinde toplamış mütedeyyin bir ailede yetişmişti. Babası Ali b. Muhammed b. Abdullah'tan bu bağlamda söz etmeden oğlu Muhammed'in ilmi kariyerini, nasıl bir aileden yetiştiğini ve ailesinin ilmi şahsiyeti üzerindeki etkisini tam olarak anlatmamız ve irdelememiz mümkün değildir. İmam Şevkânî'nin babası Ali b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî Yemen'in büyük âlimlerindedir. 1130/1718 yılında doğmuş, Hicrâtu Şevkân'da büyümüş, hafızlığını yapmış ve sonra ilim tahsili için San'â'ya gitmiştir. O, güzel bir ahlak sahibi, erdemli, sözlerinde ve işlerinde takva ile hareket eden bir şahsiyet olmasıyla beraber kendisinin tarih, edebiyat, fıkıh ve dil bilimleri (sarf, nahiv) ile ilgili kitaplarla dolu bir kütüphanesi de vardı.¹³ San'â'da değişik âlimlerden dersler almış, özellikle de fıkıh ve feraiz bilgisi ile anılır hale gelmiştir. İmam Şevkânî'nin belirttiğine göre kendi eseri olan "el-Bedrü't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karnî's-sâbi" adlı eserinin yazıldığı günlerde bile babasının ilimle meşguliyetlerinin devam ettiği ifade edilmektedir. El- Bedrü't-tâli'nin h. 1213 yılında tamamlandığı, babasının da h. 1211 yılında vefat ettiği dikkate alınırsa O'nun hayatının son zamanlarında bile ilimle meşguliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁴

Dönemin yetkilileri tarafından Havlân bölgesine kadı olarak tayin edildiği ancak kendisinin bu görevlendirmeden dolayı affını istediği, bunun üzerine San'â'ya kadı olarak tayin edildiği, ailesiyle beraber oraya yerleştiği, Selahaddin ve Ebzer mescidinde fıkıh okuttuğu, el- Camîu'l-Kebir'de Ramazan aylarında feraiz dersleri okuttuğu ve öğrencilerle her zaman ders okuttuğu da ifade edilmektedir.¹⁵

İmam Şevkânî çok küçük yaşlardan itibaren ilimle iştiğal etmeye başlamıştır. Her şeyden önce Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, hafızlığının ardından halen medreselerde uygulanan ve geleneksel eğitimin bir parçası olarak bazı metin ve muhtasarlara ezberlemeye başlamıştır.¹⁶ Daha sonra tarih kitapları ve edebiyat

¹² Şevkânî, c. 2, s. 524.

¹³ Muhammed Dusûkî *Min a'lami'l Yemen*, "El-imam eş-şevkânî" Er-Risâle, sayı: 1096, Kahire, 1965, s.38.

¹⁴ Şevkânî, c. 1, s. 483.

¹⁵ Şevkânî, c. 1, s. 483.

¹⁶ Bkz. Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, c. 2, s.768.

mecmualarıyla yoğun bir şekilde ilgilenmiştir.¹⁷ İmam Şevkânî düzenli bir şekilde ilim elde etmeye dönemin San'a kadısı olan babasının yanında başlamıştır. Ondan *Şerhü'l-Ezhâr*'ı ve Nâzirî'nin *Muhtasarü'l-Usayfirî* şerhini okuyup metinlerini ezberledi. Daha sonraları da Usayfirî'nin feraizle ilgili metinlerini, İbnu'l-hacib'in *Kafiye* ve *Şafiye*'sini, Taftazanî'nin *et-Tehzib*'ini, İmam Kazvî'nin *et-Talhis fi Ulumi'l Belağe*'sini, İbni'l-İmam'ın *Ğayet* isimli eserini vb. birçok tarihi, edebi eserlerin metinlerini daha küçük yaşlarında iken hıfzetmiştir.¹⁸

İmam Şevkânî aktif olarak öğrenciliğinin sona ermesinin ardından kendisi de öğrenci yetiştirmeye adanmıştır. Tefsir, hadis, fıkıh ve diğer sahalarda her gün verdiği derslerin sayısının ondan fazla olduğunu ifade eden İmam Şevkânî, bir yandan da kendisine sorulan dinî sorulara fetva şeklinde cevaplar da vermiştir. Öğrencilik yıllarında başladığı fetva verme faaliyeti İmam Şevkânî'nin şöhretinin yayılmaya başlamasıyla daha da yoğunlaşmış, San'â halkının yanı sıra diğer şehirlerde yaşayan insanlar da ona fetva sormaya başlamışlardır. İmam Şevkânî'nin daha hocaları sağ iken, yirmili yaşlarda fetva makamı haline gelmesi toplumda ne kadar itibarlı olduğunu göstermektedir.¹⁹

İmam Şevkânî, sadece bir hocaya bağlı olarak eğitim almamış değişik ilim dallarında birçok hocadan dersler alarak, sarf, nahiv, usul, fıkıh, ilahiyat ve beyan ilimlerinde büyük mesafe kat etmiştir.²⁰ Klasik eğitim sisteminin genel yapısına uygun olarak bütün ilimlerde belli bir eğitim aldığını, dil ilimleri (sarf ve nahiv) olmak üzere mantık, felsefe gibi şerî ilimlere dâhil olmayan ilimlerde de ciddi bir eğitim gördüğünü kendisi ifade etmektedir. İmam Şevkânî değişik alanlardaki ilimleri elde edişinin içtihat gayesine matuf olduğunu, bazı hocaları ile ilişkisinin de içtihat yolu ile olduğunu da ifade etmektedir.²¹

İmam Şevkânî'nin öğrenciliği devam ederken, bir yandan da hocalık yapmıştır. Hocalarından okuduğu bütün kitapları birçok kereler talebelerine okutmuştur. Hatta bazen herhangi bir hocasından bir kitabı okurken daha kendisi kitabı bitirmeden talebelerinin isteklerinden dolayı aynı anda okuttuğu da olmuştur. Okuduğu ve okuttuğu derslerin sayısı günde on üçe varan İmam Şevkânî bu yoğun

¹⁷ Şevkânî, c. 2, s. 768.

¹⁸ Şevkânî, c. 2, s. 215.

¹⁹ Şevkânî, c. 2, s. 772.

²⁰ Şevkânî, c. 2, s. 219.

²¹ Şevkânî, c. 1, s. 402.

talebelik faaliyetinin bir müddet devam ettiğini, Abdülkâdir b. Ahmed hariç hocalarından okumadığı bir şey kalmadığını söylemektedir. Bu şahsın daha kendisinden yeteri kadar ilim öğrenmeden vefat etmesi üzerine ondaki bütün ilimleri elde edemediğini ifade eder.²²

Harrazî bize İmam Şevkânî'nin kızının oğlu olan âlim bir torunundan bahsetmektedir. İmam Şevkânî'nin bu torunu Hasan b. Hasan b. Muhammed Ekvâ (1234-1308/1819-1890)'dır. O küçük yaşta dedesi İmam Şevkânî'den, dayısı Ahmed (1229-1281/1814-1864)'den babasından ve onun çağdaşları olan San'â'daki âlimlerden ders almıştır. Hadis, fıkıh ve usul ilimleriyle ilgilenmiş, kadılık görevine tayin edilmiş ve Şeyhülislam unvanı ile taltif edilmiştir. Türkler San'â'ya girince kendisi müftü olarak tayin edilmiş ve vefat edinceye kadar da fetva vermeye devam etmiştir.²³

Bütün bu bilgilerden sonra şunu söyleyebiliriz: İmam Şevkânî'nin ailesi adeta bir âlimler ve kadılar ailesidir. Bunların yanında öğrendiği ilimlerin çokluğu, verdiği zorlu ve bir o kadar da zorlu mücadele, kaleme aldığı eserlerin fazlalığı, bulunduğu devlet içinde ve idarede ağırlığını açıkça hissettirmesi ve kendilerinden sonra eserlerinin gördüğü ilgi ve alaka, ailenin ilmi ve etkinliği ile tesiri ve bize miras olarak bıraktığı eserleri itibariyle sadece İmam Şevkânî ailesinin değil tüm Yemen âlimleri arasında kayda değer bir mevki ve üstünlük meziyeti elde etmiştir.

İmam Şevkânî (1173-1250/1760-1834)'nin yetmiş yedi yıllık ömrünün yarıdan fazlasında (h. 1209- 1250 yılları arasında 41 yıl) resmi olarak kadılık görevi ifa etmiştir. Kadılık görevlendirmesi esnasındaki bu ilginç ayrıntıya dikkat edilmelidir: İmam Şevkânî kendisini tamamıyla talebe yetiştirmeye vermiş, bu meyanda çok ama çok yoğun bir ders programı ifa etmekteydi. Dönemin baş kadısı Yahya b. Salih Sehûli San'ânî (1209/1794) tarihine vefat ettikten sonra dönemin imamı Mansûr b. Ali (1224/1809), bu görevi İmam Şevkânî'ye teklif eder ancak İmam o sırada günün yaklaşık olarak yarısını çeşitli ilim dallarında talebelerine ders vermekle geçirdiğinden dolayı anılan teklifi ilk etapta kabul etmez, İmam Mansûr b. Ali ise her iki işi beraber götürebileceğini söyleyince İmam Şevkânî istihare etmek için izin ister, bunun üzerine, çoğunluğunu zamanın âlimlerinin oluşturduğu birçok

²² Şevkânî, c. 2, s. 771.

²³ Muhsin b. Ahmed Harrazî, *Fetratü'l- fevdâ ve avdetü'l-etrâk ilâ San'â*, thk. Hüseyin b. Abdullah Amrî, Dimeşk, y.y. 1986. s. 163.

kimse İmam Şevkânî'ye gelerek görevi kabul etmesi yolundaki ısrarları üzerine görevi kabul eder.²⁴ Görüldüğü üzere İmam Şevkânî isteyerek değil, istenilerek bu zorlu göreve getirilmiştir. Bunun içindir ki derslerini gerekçe ve bahane etmenin dışında İmam Mansûr b. Ali'den bazı şartların kabulünü ister. Bu şartlar arasında en dikkat çeken ise şu olsa gerek: İmam Şevkânî'nin karara bağladığı her hüküm kiminle ilgili olursa olsun, İmamın kendisi ile ilgili olsa bile uygulanacaktır. Böylece insanlar yargı işlevinde aynı muameleye tabi tutulmuş, amir ile memur, üst seviye ile alt seviye, zengin ile fakir, hizmetçi ile efendi yargılama bakımından aynı kefeye konulmuş, bir grubun diğer gruptan üstün olamayacağını, hiçbir kimsenin diğer kişilerden ayırımı tabi olunmayacağını ve asla ayırımı gidilmeyeceğini garanti altına almıştır. O'nun verdiği hükümleri İmam Mansûr b. Ali, yetki verdiği kimselere de, kendisine de uygulamıştır.²⁵ Birçok olay ile ilgili verdiği kararlarda hukukun gereği olan adalet ve eşitliği kararlı ve cesur tutumuyla uygulamaya koymuş, karşısındaki dönemin imamı bile olsa durumun değişmeyeceğini vermiş olduğu kararlarda görebilmekteyiz.²⁶

Resmi görevde bulunduğu süre içinde bile idareye şirin görünme yolunu seçmemiş, halkın hukukunu üstün tutma metodunu her zaman benimsemiştir. Yöneticinin zulmüne eliyle ve diliyle yardımcı olan, zulmünü meşru gösteren kimse kendisine göre zalimlerden birisidir ve bu herkesin kabul ettiği bir hakikattir.²⁷

Bütün bunlar gösteriyor ki, İmam Şevkânî ilim ve fazilet timsali bir aile ve çevrede yetişmiş, hayatı boyunca İslami ilim ve öğretilerle dolu verimli bir ömür geçirmiş, devrinin büyük âlimlerinden dersler almış ve öğrendiklerini hem ders vermek hem de telif etme ile İslam ümmetinin istifadesine sunmuştur.²⁸

1.3. İmam Şevkânî'nin Eserleri

İmam Şevkânî ilmî ve idari alanda hizmet veren birçok öğrenci yetiştirmenin yanında çeşitli ilim dallarında birçok eser yazmıştır. O genç yaşta eser yazmaya

²⁴ Şevkânî, c. 2, s. 464-465.

²⁵ Zimarî, s.425.

²⁶ Bkz. Zimarî, s. 45, 46, 47, 55, 56, 70 ve426.

²⁷ Ali b. Muhammed b. Ali Şevkânî, *Raf'u'l-esâtîn fî hukmi'l-ittisâl bi's-selatîn*, thk. Hasan Muhammed Zahir, San'a, y.y. 1992. s. 69,70.

²⁸ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, c. 2, s. 217.

başladı. O'nun kırk yaşına varmadan yüze yakın eser yazdığı ifade edilmektedir.²⁹ Buna gerekçe olarak ta şunu kaydedebiliriz: İmam Şevkânî el- Bedru't-tâlî adlı eserinde kendi yazdığı eserlerden yaklaşık olarak yüz tanesini sıralayarak o ana kadar hatırlayabildiklerinin bunlardan ibaret olduğunu belirtmektedir.³⁰ Ancak İmam Şevkânî'nin eserlerini incelediğimizde el- Bedru't-tâlî adlı eserini 1213/1798 tarihinde yazdığı³¹ bu tarihten sonra da yaklaşık otuzyediyıl daha yaşadığı da göz önünde bulundurulursa eserlerinin gerçek sayısının bu sayıyı geçtiğini İmam Zirikli'nin "O'nun 114 tane eseri vardır" demesi³² Yemenli araştırmacı Abdulğanim Kasım'a göre de İmam Şevkânî'nin çoğu mahtut (yazma) olmak üzere 278 eseri mevcuttur demesi³³ bu görüşümüzü haklı çıkarmaktadır.

Bu kısa girişten sonra İmam Şevkânî'nin İslâmî ilimlerin bütün sahalarında önemli, büyük kitaplar yazan ve yine her sahada sayısı yüzleri aşan risaleler kaleme alan, bilindiği kadarıyla eserlerinin tamamı, öncelikle talebelerinin gayretleri ve sonrasında da modern basım tekniklerinin İslâm dünyasının her yerinde kullanılmaya başlamasıyla geniş bir yayılma imkânı bulmuştur. İmam Şevkânî'nin öğrencileri hocalarının eserlerini yazarak sonraki nesillere aktarmada önemli rol üstlenmişlerdir. Halen bugün İmam Şevkânî'nin eserlerinin mahtut nüshaları bu ailelerin soyundan gelen insanların özel kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir. İmam Şevkânî çalışmalarının yoğunluğu, kadılık, tedris, devlet ve siyaset işleri ile meşgul olmasına rağmen te'lif yapma hususunda çok büyük bir çaba harcamış ve bu meyanda birçok eser te'lif etmiştir. Kendisi bu başarısını da mutlaka her gün bir satır bile olsa bir şeyler yazma konusunda prensip sahibi olmasına bağlamıştır.³⁴

İmam Şevkânî ortaya koyduğu çalışmalarda ana gaye olarak; dini problemleri çözmek, muğlâk (kapalı) kalan kısımlarını açığa kavuşturmak, oluşabilecek şüpheleri bertaraf etmek ve aynı zamanda taassuba, bağınazlığa ve adeta kör bir tarafgirliğe sebebiyet verecek saplantılardan kurtarmak olduğu anlaşılmaktadır.³⁵

²⁹ Bkz. Muhammed Dusûkî, s. 38.

³⁰ Bkz.Şevkânî, *el-Bedrü't-tâlî 'bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, c. 2, s. 219-223.

³¹ Şevkânî, c. 2, s. 375.

³² Hayreddin Zirikli, *el-A'lam, Kamusu Teracim li Eşheri'r-Ricali ve'n Nisâi mine'l-Arabî ve'l-Müsta'ribin ve'l-Müsteşrikin*, Beyrut, y.y. 1984. c. 7, s. 190.

³³ Abdülğani Kâsım Galib Şerci, *el-İmam eş-Şevkani: hayatuhu ve fikruhu*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1988, s. 172 vd.

³⁴ Şevkânî, c. 1, s. 420.

³⁵ Vecihi Sönmez, *Şevkânî ve itikadî görüşleri*, Ankara, Yayınevi, 2012, s. 55.

İmam Şevkânî'nin eserlerine geçmeden önce eserlerinin Yemen dışında yayılmasının ve ses getirmesinin arkasındaki bazı faktörleri de ifade etmek istiyorum. Anılan faktörlerden belki de en önemlisi İmam Şevkânî'nin eserlerine rağbet eden ve basılmasını sağlayan Mısır'daki Abduh ekolüdür. Bu ekolden gelen Reşid Rıza, İmam Şevkânî'nin ictihadı destekleyen ve taklidi kötöleyen eserlerinin basımında önemli bir rol oynamıştır. İmam Şevkânî'nin eserlerinin Yemen dışında yayılmasını sağlayan diğer bir unsur da bazı ilmi faaliyetlerdir. İmam Şevkânî'nin eserlerinin basılıp yayılmasında etkin olan diğer bir faktör de Suudi Arabistan'da ortaya çıkan Vehhâbî hareketinin, İmam Şevkânî'yi kendi din yorumları ile aynı çizgide görerek eserlerine rağbet etmeleridir.³⁶

İmam Şevkânî'nin eserlerini, ilim dallarını ve her ilim dalını da mahtut (yazma) ve yayınlanmış olanlarına ayırarak ele alacağız. Kelam ana bilim dalından yüksek lisans çalışması yaptığımızdan dolayı öncelikle kelam ile ilgili eserlerini vereceğiz. Genel itibariyle eserler, ilgili oldukları ilim dallarına göre – önce yazma olanlar, sonra da yayınlananlar olmak üzere – verilecek, o ilim dalı ile ilgili olarak İmam Şevkânî'nin çalışmaları ve bazı değerlendirmeleri de özlü bir şekilde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1.3.1. Kelâm İlmî ile İlgili Eserleri

1.3.1.1. Yazma olanlar

İmam Şevkânî'nin Kelâm ilmi ile ilgili konuları işlediği eserlerden yazma olanlar -tespit edebildiğimiz kadarıyla- şunlardır:

- 1- Bahsûn fî müstekarrî ervâhi'l-emvât.³⁷
- 2- Bahsûn fî vücûdi'l- cinnî.³⁸
- 3- El- Buğye fî mes'eleti'r-rû'ye.³⁹
- 4- Keşfi'l-estâr fî ibtâlî kelâmî men kâle bi fenâi'n-nâr.⁴⁰
- 5- El- Makâlâtü'l-fâhirâ fî ittifâki's-şerâî' ale'd-dârî'l-ahira.
- 6- El- Muhtasâru'l-bedi' fî halkı'l- vesî⁴¹

³⁶ Bkz. Nail Okuyucu, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 28,29.

³⁷ Abdullah, Nevmüsuk, *Menhecü'l- imam eş-şevkânî fi'l-akide*, Beyrut, y.y. 1994, c. 2, s. 859.

³⁸ Nevmüsuk, c. 2, s. 859.

³⁹ Şevkânî, c. 2, s. 221.

⁴⁰ Nevmüsuk, c. 2, s. 859.

- 7- Risale fi vücûbi't-tevhid.⁴²
- 8- Et-Tavdîh fi tevâtürî mâ câe fi mehdiyyi'l-muntazâr ve'd-deccâl ve'l mesîh.⁴³ (O, bu risalesine Nisa suresi 157-159 ayetlerinin tefsirinde işaret etmektedir.)⁴⁴

İmam Şevkânî'nin kelâm ilmi ile ilgili olarak -tespit edebildiğimiz kadarıyla- yazma eseri çok olmadığı gibi, yayınlanmış olan eserleri de çok değildir. Nitekim İmam Şevkânî, Kelam ilmi ile ilgili meşguliyeti hakkında şöyle bir ifade kullanmaktadır: “Gençliğimde ve özellikle öğrencilik dönemimde Kelam ya da usûlü'd-din denilen bu ilimle meşgul oldum. Bu bağlamda çeşitli mezheplerin kitaplarını inceledim. Bunun sonucunda da zamanı boşa harcamak ve şaşkınlıktan başka bir şey elde edemedim. Bu nedenlerden ötürü de kelam ile ilgili olarak başlattığım çalışmayı bırakıp selefin mezhebini takip etmeye karar verdim.”⁴⁵

1.3.1.2.Yayınlanmış olanlar

İmam Şevkânî'nin Kelâm ilmi ile ilgili konuları işlediği eserlerden yayınlanmış olanlar -tespit edebildiğimiz kadarıyla- şunlardır:

- 1- İrşâdu's-sikât ilâ ittifâki'ş-şerâii ale't-tevhîdi ve'l-meâd ve'n-nübüvvât. İmam Şevkânî bu kitabında ölümden sonraki hayatın varlığını ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini, üç semavi dine göre ispat etmek gayesiyle yazmıştır.⁴⁶
- 2- Et- Tühâf fi mezâhibi's-selef. (İmam Şevkânî'nin bu eseri Allah'ın sıfatları ile ilgili görüşlerini ihtiva etmektedir.)⁴⁷

⁴¹ İbrahim İbrahim, Hilâl, *El- İmam eş- şevkânî ve'l-ictihâd ve't-taklîd*, Kahire, y.y. 1979, s. 41.

⁴² Hilâl, s. 37.

⁴³ Şevkânî, c. 2, s. 222.

⁴⁴ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Fethu'l- Kadir, el- Cami'i beyne fenneyi'r- rivayeti ve'd- Dirayeti min ilmi't-Tefsir*, Mısır, Matbaatu Mustafa el-babi el-halebî, 1964, c. 1, s. 674.

⁴⁵ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *et-Tuhaf fi mezâhibi's-selef*, Mısır, Mektebetu İbni Teymiyye, 1415, s. 93.

⁴⁶ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *İrşâdu's-sikât ilâ ittifâki'ş-şerâii ale't-tevhîdi ve'l-meâd ve'n-nübüvvât*, Beyrut, Dârü'l kütübi'l-ilmîyye, 1984, s. 10.

⁴⁷ Adil YAVUZ, *Eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002. s. 149.

1.3.2. Tefsir İlmî ile İlgili Eserleri

İmam Şevkânî müstakil bir tefsir -Fethu'l-Kadir- yazmış olmasına rağmen bazı ayetleri müstakil olarak ele alan küçük risaleler de yazmıştır. Bunların bir kısmı tek bir sayfadan müteşekkil olup bir kısmı da kendisine sorulan sorulara verilen cevaplardan ibarettir. O'nun tefsir ile ilgili eserleri olarak tespit edilenler şunlardır:

1.3.2.1. Yazma olanlar

- 1- (قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ) بحث في قوله تعالى⁴⁸ bir sayfalık bir eserdir.
- 2- (يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ) بحث في قوله تعالى⁴⁹
- 3- Bahsun fi'r-raddi ale'z-zemahşerî fi istihsânî beyti'l-mirye fi sûratî subhân.⁵⁰
- 4- Ceyyidü'n-nakd fi ibârâti'l-keşşâf ve's-sâd.⁵¹
- 5- Matlau'l-bedrayn ve mecmau'l-bahreyn fi't-tefsir.⁵²
- 6- En-Neşr li fevâidi surati asr.⁵³
- 7- (وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا) وبل الغمامة في تفسير⁵⁴ yazma olarak verilen bu eserler yayınlanmadığından dolayı eserler ile ilgili olarak bir şeyler söylemek mümkün değildir.

1.3.2.1. Yayınlanmış olanlar

İmam Şevkânî'nin tefsir ile ilgili olarak yayınlanmış eserlerden dört tanesi Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetler hakkında sorulan sorulara cevap olarak yazılmıştır. Diğer eserlerine geçmeden önce onları belirtmekte fayda mülâhaza edilmektedir.

- 1- (فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ) جواب سؤال كيف ان الفاء في قوله⁵⁵

İmam Şevkânî bu risalede Uzeyr (a.s.)'ın öldükten yüzyıl sonra dirilti olarak yiyecek ve içeceğinin bozulmamasını konu edinmektedir. Bunun, ölen kişinin kıyamet günü dirildiği zaman küçük yaşta bıraktığı çocuklarının yaşlı insanlar haline

⁴⁸ Enam, 6/151.

⁴⁹ Enam, 6/158; Hilâl, s. 31.

⁵⁰ Hilâl, s. 31.

⁵¹ Hilâl, s. 31.

⁵² Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, c. 2, s. 222.

⁵³ Şevkânî, c. 2, s. 222.

⁵⁴ Ali İmran, 3/55; Şevkânî, c. 2, s. 222.

⁵⁵ Bakara, 2/259.

gelmesine bir delil olduğunu da vurgulamaktadır. Ayrıca eşeğin ölüp sonra diriltildiği veya bunun bir yiyecek vermeden canlı kaldığı ile ilgili iki ayrı görüş olsa da Allah'ın ölüleri diriltmesinin delili olacağı beyan edilmiştir.⁵⁶

2- (إِلَّا مَنْ ظَلَمَ) جواب سؤال فى قوله تعالى⁵⁷

Bu risale “Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁵⁸ Ayetinin tefsiri ile ilgilidir.⁵⁹

3- Cevâbu suâlin an tefsiri takdiri'l-kameri menâzil.

İmam Şevkânî'nin bu risalede “O, güneşi bir ışık (kaynağı), ayı da (geceleyin) bir aydınlık (kaynağı) kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah, bunları (boş yere değil) ancak gerçek ile (hikmeti gereğince) yaratmıştır. O, ayetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır.”⁶⁰ Ayetinde geçen menzillerin mahiyeti, aya mı güneşe mi ait olduklarını beyan ederken önceki müfessirlerin yorumlarından istifade etmiş, diğer taraftan astronomik bilgileri de kullandığı görülmektedir.⁶¹

4- * قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ (جواب سؤال نكتة التكرار فى قوله تعالى⁶² وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ

İmam Şevkânî bu risalede “De ki: “Şüphesiz bana, dini Allah'a has kılarak O'na ibadet etmem emredildi.”⁶³ Ve “Bana, Müslümanların ilki olmam da emredildi.”⁶⁴ Ayetlerinde geçen (أُمِرْتُ) “emredildim” lafzının iki defa tekrarı hakkındadır.⁶⁵

5- Fethu'l- Kadir, el- Cami'i beyne fenneyi'r- rivayeti ve'd-Dirayeti min ilmi't-Tefsir

İmam Şevkânî'nin tefsirle ilgili en önemli eseri şüphesiz Fethu'l- Kadir'dir. İmam bu tefsirinin birinci cildini h. 1224 yılında,⁶⁶ son cildini ise h. 1229 yılında

⁵⁶ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Ümenâü's-ş-şeriâ*, thk. İbrahim İbrahim Hilâl, Kahire, y.y. 1976, s.107-110.

⁵⁷ Nisa, 4/148.

⁵⁸ Nisa, 4/148.

⁵⁹ Şevkânî, *Fethu'l- Kadir*, c. 1, s. 668.

⁶⁰ Yunus, 10/5.

⁶¹ Bkz.Şevkânî, *Ümenâü's-ş-şeriâ*, s. 174-184.

⁶² Zümer, 39/11-12.

⁶³ Zümer, 39/11.

⁶⁴ Zümer, 39/12.

⁶⁵ Bkz.Şevkânî, s. 164-167.

⁶⁶ Şevkânî, *Fethu'l- Kadir*, c. 1, s. 685.

tamamlamıştır.⁶⁷ Bu tarihler O'nun müçtehit olduğunu açıkça dile getirmesinden 15-20 sene sonraki dönemi göstermektedir. Matbu olan tefsirde, sade ve akıcı bir dil kullanılmıştır.⁶⁸

1.3.3. Fıkıh İlmî ile İlgili Eserleri

İmam Şevkânî'nin eserlerinin çoğunluğu fıkıh ilmi ile ilgilidir. O'nun usule dair eserleri ve kadı olması sebebiyle çokça yazdığı fetva türü kitaplarını da bu kategoride değerlendirmemiz mümkündür. Ancak ne yazık ki O'nun fıkıh ilmi ile ilgili eserlerinin çoğunluğu yazma (mahtut) halindedir. Bunlara kısaca değinmek gerekirse;

1.3.3.1. Yazma olanlar

- 1- Bahsun fi meveddeti's-suî.⁶⁹
- 2- Bahsun fi şuf'ati'l-câr.⁷⁰
- 3- Bahsun fi bey'i vakfi'z-zürriyye.⁷¹
- 4- Bahsun fi men evsâ bi's-sülûsi kâsiden ihrâme'l-verîs.⁷²
- 5- Bahsun fi'sucûdi'l-münferid.⁷³
- 6- Bahsun fi kevnî'l-veled yelhaku bi ümmih.⁷⁴
- 7- Bahsun fi'l-amel bi kavli'l-müftî.⁷⁵
- 8- Bahsun fi suâlin yeteallaku bi's-salâti ve'l-kıraeti halfe'l-imâm.⁷⁶
- 9- Bahsun fi mâ yeteallaku bi ayrati'n-nisâ.⁷⁷
- 10- Bahsun fi'l-idrâr bi'l-câr.⁷⁸
- 11- Bahsun fi vesâya'd-darâr.⁷⁹
- 12- Bahsun fi necaseti'l-meyte.⁸⁰
- 13- Bahsun fi men vakafe alâ evlâdih dûne zevceti.⁸¹

⁶⁷ Şevkânî, c. 1, s. 671.

⁶⁸ Yavuz, s. 108-109.

⁶⁹ Hilâl, s. 32.

⁷⁰ Hilâl, s. 32.

⁷¹ Hilâl, s. 32.

⁷² Hilâl, s. 32.

⁷³ Hilâl, s. 32.

⁷⁴ Hilâl, s. 32.

⁷⁵ Hilâl, s. 32.

⁷⁶ Hilâl, s. 32.

⁷⁷ Hilâl, s. 32.

⁷⁸ Hilâl, s. 32.

⁷⁹ Hilâl, s. 32.

⁸⁰ Hilâl, s. 34.

- 14- Bahsun fi 's-savm.⁸²
- 15- Bahsun fi nefâkâti'z-zevcât.⁸³
- 16- Bahsun fi 'l-istibrâ.⁸⁴
- 17- Bahsun fi 't-talâki'l-meşrût.⁸⁵
- 18- Bahsun fi imtinai'z-zevce hatta yüsamma'l-mihr.⁸⁶
- 19- Bahsun fi 't-tasvîr.⁸⁷
- 20- Bahsun fi men vakafe alâ zevcetih düne evlâdih.⁸⁸
- 21- Bahsun fi tahrîmi'z-zekât ale'l-hâşimi.⁸⁹
- 22- Bahsun fi kâzifi'r-racul ve mâ aleyhi mine'l-münakaşât.⁹⁰
- 23- Bahsun fi hadisi ayni'l-mesrûka izâ vecedeha'l-mâlik.⁹¹
- 24- Bahsun fi ihraci ücreti'l-hâc ra'si'l-mâl em lâ.⁹²
- 25- El-Bahsu'l-müsfir alâ tahrimi külli müskir.⁹³
- 26- Bahsun fi kevni esbâbi't-teferruk hüve ilmu'r-ra'y.⁹⁴
- 27- Bahsun fi nakdi'l-hükm iz âlem yüvâfik ile'l-hakk.⁹⁵
- 28- Bahsun fi hel yecüzü kadâu'l-mukallid.⁹⁶
- 29- Cevabu'l-muvahhidin fi def'îş-şübühât ani'l-müctehidin.⁹⁷
- 30- Bahsun fi kevni şeriâtina nâsihatên li cemî'ş-şerâi' kablena.⁹⁸
- 31- Cevabu suâlin yeteallaku bi yemîni'l-anet ve'ş-şehade.⁹⁹
- 32- Dem'ü'l-hayl ve dem'ü benî âdem.¹⁰⁰
- 33- Darbu'l-kur'a fi şartıyyeti hutbeti'l-cum'a.¹⁰¹
- 34- El- Ebhâsü'l-bedîa fi vücûbi'l-icâbeti ilâ ahkâmi'ş-şeria.¹⁰²

⁸¹ Hilâl, s. 44.

⁸² Hilâl, s. 44.

⁸³ Hilâl, s. 44.

⁸⁴ Hilâl, s. 44.

⁸⁵ Hilâl, s. 44.

⁸⁶ Hilâl, s. 44.

⁸⁷ Hilâl, s. 45.

⁸⁸ Hilâl, s. 45.

⁸⁹ Hilâl, s. 45.

⁹⁰ Hilâl, s. 45.

⁹¹ Hilâl, s. 45.

⁹² Hilâl, s. 46.

⁹³ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, c. 2, s. 221.

⁹⁴ Hilâl, s. 32.

⁹⁵ Hilâl, s. 32.

⁹⁶ Hilâl, s. 32.

⁹⁷ Hilâl, s. 32.

⁹⁸ Hilâl, s. 32.

⁹⁹ Hilâl, s. 34.

¹⁰⁰ Hilâl, s. 44.

¹⁰¹ Hilâl, s. 44.

- 35- El- Ebhâsu'l-hisâni'l-müteallika bi'l-âriye ve't-te'cir ve'ş-şerike ve'r-rihan.¹⁰³
- 36- Hidâyetü'l-kâdî ilâ tuhûmi'l-arâdî.¹⁰⁴
- 37- Fethu'l-kadîr beyne'l-me'zera ve't-tâ'zîr.¹⁰⁵
- 38- El-Fethu'rabbânî fî fetâvâ'ş-Şevkânî.¹⁰⁶
- 39- Hefevâtü'l-eimmeti'l-erbaa.¹⁰⁷
- 40- İtilâu erbâbi'l-kemA31 alâ ma fî risâleti'l-celâl fî'l-hilâl mine'l-ihtilâl.¹⁰⁸
- 41- El-ibtâl li da've'l-ihtilâl fî halli'l-işkâl.¹⁰⁹
- 42- İkmâlu'l-bâhis bi def'i mâ zannehu delilen alâ cevazi'l vasiyye li'l-vâris.¹¹⁰
- 43- İzahu'd-delâlât alâ ahkâmi'l-hıyârât.¹¹¹
- 44- İzahu'l-kavl fî isbâti'l-avl.¹¹²
- 45- İşrâku'n-nîrayn bi beyani'l-hukmi izâ tehallefe ani'l-va'di ehadü'l-hasmeyn.¹¹³
- 46- El-Kavlü's-sâdık fî hukmi'l-imami'l-fâsık.¹¹⁴
- 47- El-Kavlü'l-muharrar fî lübsi'l-muasfer ve sairi envai'l-ahmer.¹¹⁵
- 48- El-Lüma' f'l-i'tidâd bi rek'atin mine'l-cüm'a.¹¹⁶
- 49- Minhatu'l-mennân fî ücreti'l-kâdî ve's-seccân.¹¹⁷
- 50- El-Mebâhisü'l-vefiyye fî'ş-şeriketi'l-urfıyye.¹¹⁸
- 51- Tenbîhü'l-emsâl alâ âdemi cevazi'l-istiare min hâlisi'l-mâl.¹¹⁹
- 52- Teşnîfü's-sem'i bi ibtâli edilleti'l-cem'.¹²⁰

¹⁰² Şevkânî, c. 2, s. 222.

¹⁰³ Şevkânî, c. 2, s. 222.

¹⁰⁴ Şevkânî, c. 2, s. 222.

¹⁰⁵ Şevkânî, c. 2, s. 222.

¹⁰⁶ Şevkânî, c. 2, s. 223.

¹⁰⁷ Hilâl, s. 43.

¹⁰⁸ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹⁰⁹ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹¹⁰ Şevkânî, c. 2, s. 222.

¹¹¹ Şevkânî, c. 2, s. 222.

¹¹² Şevkânî, c. 2, s. 222.

¹¹³ Şevkânî, c. 2, s. 222.

¹¹⁴ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹¹⁵ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹¹⁶ Şevkânî, c. 2, s. 222.

¹¹⁷ Şevkânî, c. 2, s. 222.

¹¹⁸ Hilâl, s. 45.

¹¹⁹ Hilâl, s. 45.

- 53- Tahrîru'd-delâil alâ mikdâri mâ yecûzü beyne'l-imâm ve'l-mu'temm mine'l-irtifa' ve'l-inhifâd ve'l-bu'd ve'l-hâil.¹²¹
- 54- Risale fi irdai'l-kebîr hel tüfidü't-tahrîm em lâ.¹²²
- 55- Risaletü ihtilâfi'l-ulema fi takdîri'n-nifâs.¹²³
- 56- Et-tahayyül li iskâti's-şuf'a.¹²⁴
- 57- Tenbîhü zevi'l-hacâ alâ hükmi bey'ir-recâ.¹²⁵
- 58- Er-Risaletü'l-mükemmile fi edilleti'l-besmele.¹²⁶
- 59- Risale fi haddi's-sefer ellezi yecibü meahu kasris'salah.¹²⁷
- 60- Risletü't-talâk'l-bid'i hel yekau em lâ.¹²⁸
- 61- Risaletü't-talâk.¹²⁹
- 62- Risaletü'r-raddi ale'l-kâil bi vücubi't-tahiyye.¹³⁰
- 63- Risaletü't-tes'îr.¹³¹
- 64- Risaletü't-tahalli bi'z-zeheb li'r-ricâl.¹³²
- 65- Risale fi hukmi'l-müvelled.¹³³
- 66- Risale fi isnâdi'l-hâkim fi hukmihi ilâ takdîmi'l-udûl.¹³⁴
- 67- Rasâilü'l-fikih.¹³⁵
- 68- Rasail fi ahkâmi lübsi'l-harâir.¹³⁶
- 69- Risale fi esbabi sücûdi's-sehv.¹³⁷
- 70- Risale fi salati't-tahiyye.¹³⁸
- 71- Risale fi kelâm alâ vücûbi's-salâh ale'n-nebiyyi fi's-salâh.¹³⁹
- 72- Risale kevni tahriri's-siyâb ve'l-beden min şerâiti's-salât em lâ.¹⁴⁰

¹²⁰ Hilâl, s. 45.

¹²¹ Hilâl, s. 45.

¹²² Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹²³ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹²⁴ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹²⁵ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹²⁶ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹²⁷ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹²⁸ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹²⁹ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹³⁰ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹³¹ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹³² Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹³³ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹³⁴ Hilâl, s. 35.

¹³⁵ Hilâl, s. 35.

¹³⁶ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹³⁷ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹³⁸ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹³⁹ Şevkânî, c. 2, s. 220.

- 73- Risale fi ahkâmi'l-isticmâr.¹⁴¹
- 74- Risaletü raf' il-mezâlim ve'l-meâsim.¹⁴²
- 75- Risâşe fi men halefe li yakdiye deynehu gaden inşallah.¹⁴³
- 76- Risale fi nafakâti'l-mutallaka.¹⁴⁴
- 77- Risale fi kevnî'l-hulû'talâkan ev feshan.¹⁴⁵
- 78- Risale fi kevnî ücrati'l-hac mines-sülüs.¹⁴⁶
- 79- Risale fi vücibi's-savmi alâ men yüftir izâ vekaa'l-iş'ar fi duhûli ramadan fi'n-nehar.¹⁴⁷
- 80- Risale fi ziyadeti sevâbi men bâşera'l-ibadete mea meşakkatih.¹⁴⁸
- 81- Er-Riba'n-nesîe.¹⁴⁹
- 82- Raf'u'l-cünâh an nâfi'l-mübah.¹⁵⁰
- 83- Risale fi luhûkı sevâbi'l-kırâati'l-muhadde mine'l-ahyâ ve'l-emvât.¹⁵¹
- 84- Risale fi hükmi talâkı'l-mükreh.¹⁵²
- 85- Risale fi hükmi sıbyâni'z-zimmiyyîn.¹⁵³
- 86- Risale fi hükmi bey'il-mâ'.¹⁵⁴
- 87- Risale fi hükmi'l-muhâbera.¹⁵⁵
- 88- Risale fi'l-kiyam li'l-vâsıl li mücerradi't-ta'zîm.¹⁵⁶
- 89- Risale fi'l-hey'e li ba'dı'l-evlâd.¹⁵⁷
- 90- Risale fi bey'i'ş-şey kable kabdih.¹⁵⁸
- 91- Suâl ani'l-vasiyye li'l-vâris.
- 92- El- Veşyü'l-Merkûm fi tahrîmî hilyet'z-zeheb ale'l-umum.¹⁵⁹

¹⁴⁰ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹⁴¹ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹⁴² Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹⁴³ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹⁴⁴ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹⁴⁵ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹⁴⁶ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹⁴⁷ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹⁴⁸ Şevkânî, c. 2, s. 220.

¹⁴⁹ Hilâl, s. 37.

¹⁵⁰ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁵¹ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁵² Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁵³ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁵⁴ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁵⁵ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁵⁶ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁵⁷ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁵⁸ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁵⁹ Şevkânî, c. 2, s. 222.

- 93- Şifau'l-gulel fi ziyadati's-smen li mücarredi'l-ecel.¹⁶⁰
94- Suâl fi icbâri'l-câri el-bey'a mea'd-darar.¹⁶¹
95- Suâl li iskati'ş-suf'a.¹⁶²

İmam Şevkânî'nin mahtut eserlerine baktığımız zaman ibadetten muamelata, usûl konularından medenî hukuk konularına, su satışından ticari malların fiyatlandırılmasına ve vade farkından ta'zir konularına kadar varıncaya kadar hem dini hem de sosyal hayatın her alanı ile ilgili olduğunu ve büyük çoğunluğunun kadı olması nedeniyle genel olarak kendisine sorulan sorular ve istenilen fetvalar üzerine yazıldığını görebiliriz. Zikredilen bu eserlerin hemen hemen tamamı kendisinin eseri olan el-Bedru't-tâli'de zikredildiği bu eserden sonra yazdığı risaleleri ise bu kitapta zikretmediği muhakkaktır.¹⁶³

1.3.3.2. Yayınlanmış olanlar

İmam Şevkânî'nin fıkıh ile ilgili çeşitli eserleri yayınlanmıştır. Kadı olması nedeniyle bunların belli bir kısmı kendisine sorulan sorular ve cevaplardan meydana gelmektedir. Bu risalelerin bir kısmı İbrahim İbrahim Hilal'in "Ümenâü'ş-şeria" adıyla, bir kısmı da Abdullah b. Abdulkerim Cerrafi'nin "Zehâiru ulemai'l-yemen" adıyla yayınlanan eserde bulunmaktadır.¹⁶⁴ Bunların dışında da İmam Şevkânî'nin yayınlanmış eserleri de mevcuttur. Şimdi onlara kısa bir göz atalım:

1- Bahs fi'l-keâm alâ ümenai'ş-şeria: ümenâü'ş-şeria adlı mecmua içinde yer alan bu risale, Emir San'ani'nin oğlu Abdullah b. Muhammed Emir San'ani'nin ihtilaf ve çekişmenin olduğu yerlere kadı yerine yargılamayı yürüten kimseler gönderilmesine karşı çıkararak bunu şeriata ve adalete uygun olmadığını söylemesi üzerine yazılmıştır.¹⁶⁵

2- Bahs fi lüzumi'l-imsâk izâ ulime duhulü şehri ramazân esnâe'n-nehâr: Bu eser isminden de anlaşılacağı üzere gündüz vakti Ramazan'ın girdiğinin anlaşılması üzerine oruç tutulması ile ilgilidir. "Zehâiru ulemai'l-yemen" adlı mecmuanın içinde yer alan bu risale h. 1204 yılı kuşluk vakti Ramazan'ın girdiğinin

¹⁶⁰ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁶¹ Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁶² Şevkânî, c. 2, s. 221.

¹⁶³ Yavuz, s. 116.

¹⁶⁴ Yavuz, s. 116-117.

¹⁶⁵ Şevkânî, Ümenâü'ş-şeria, s. 199.

bildirilmesi üzerine İmam Şevkânî'ye sorulan bir soruya cevap olarak yazılmıştır.¹⁶⁶
Bu risale beş sayfa kadardır.

3- Bahs fi's-sucûdi'l-münferid: Abdullah b. Abdulkerim Cerrafi'nin "Zehâiru ulemai'l-yemen" adlı eserinin içinde yer alan bu risalede secdelerin müstakil bir ibadet olduğu anlatılmaktadır. Bu risale beş sayfa kadardır.¹⁶⁷

4- El- Cevâbu'l-münîr alâ kâdî asîr: Abdullah b. Abdulkerim Cerrafi'nin " Zehâiru ulemai'l-yemen" adlı eserinin içinde yer alan bu risalede Asîr kadısının sorduğu altı tane soruya İmam Şevkânî'nin verdiği cevaplar yer almaktadır.¹⁶⁸

5- Ed-Düraru'l-behiyye fi'l-mesâili'l-fikhiyye: Bu eser İmam Şevkânî'nin fıkıh konularını özlü bir üslupla anlattığı bir risaledir. Fıkıh konularının delilleri zikredilmeden oldukça özet bir şekilde verilir. Bazen çok az bir şekilde konu ile ilgili naslara da işaret edilmiştir. Risale klasik fıkıh kitapları tertibine uygun bir şekilde yazılmıştır.¹⁶⁹ Bu eserin üzerine Ahmed b. Muhammed b. Ali Şevkânî tarafından yazılan "es-Sümûtu'z-zehebiyye el- haviye li'd-dürari'l-behiyye", Sıddîk Hasan Han Kannûcî tarafından yazılan "er-Ravdatü'n-nediyye şerhu'd-dürari'l-behiyye", ve Muhammed Suphi Hasan Hallâk tarafından yazılan "el-edilletü'r-rasîne li metni'd-dürari'l-behiyye" adlı şerhler de mevcuttur.¹⁷⁰

6- Ed- Derâri'l-mudiyye şerhu'd-durari'l-behiyye: Bu eser İmam Şevkânî'nin daha önce yazmış olduğu "ed-dürari'l-behiyye" adlı eserini şerh etmesini bazı âlimlerin istemesi üzerine bu şerhi h. 1220 yılında yazdığını ifade eder.¹⁷¹

7- İbtalu da'va'l-icmâ alâ tahrimî mutlaki's-semâ': Bu eser de İmam Şevkânî'nin müzik dinlemenin caiz olduğunu söyleyenler ile haram olduğunu söyleyenlerin delillerini aktarır. Müziğin haramlığı ile ilgili hadislerin çok, ama illetli olduğunu, aletsiz bir şekilde şarkı söylemeyi cumhuru ulemanın helal olarak değerlendirdiğini ifade edip haram diyenlere de verilen cevapları nakleder.¹⁷²

¹⁶⁶ Abdullah b. Abdulkerîm, Cerrafi, *Zehâiru ulemâi'l-yemen*, Beyrut, y.y. 1991,s. 261.

¹⁶⁷ Cerrafi, s. 168.

¹⁶⁸ Cerrafi, s. 240-241.

¹⁶⁹ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Ed-Düraru'l-behiyye fi'l-mesâili'l-fikhiyye*, Tanta, y.y. 1991, s. 23.

¹⁷⁰ Yavuz, s. 122.

¹⁷¹ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Ed-Derâri'l-mudiyye şerhu'd-durari'l-behiyye*, Beyrut, y.y. 1986, s. 1-3.

¹⁷² Bkz. Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *İbtalu da'va'l-icmâ alâ tahrimî mutlaki's-semâ'*, Kahire, 1999, s. 28-59.

8- İrşadu's-sâil ilâ delâilî'l-mesâil: İmam Şevkânî bu risalesini kendisine sorulan sorulara cevap olarak yazdığını belirtir. Risalede on bir tane soru ve onlara verilen cevaplar yer almaktadır.¹⁷³

9- El- Miskü'l-fâiyih fî hattî'l-cevâiyih: Ümenâü'ş-şeria'da yer alan bu risale, ürününden istifade etmek için kiralanan bir arazideki mahsul hasat edilmeden semavi bir afet gelmesi durumunda verilmesi gereken bedel konusu ile ilgilidir. Bu risale matbu haliyle dört sayfadır.¹⁷⁴

10- Raf'u'l-esâtin fî hukmî'l-ittisâl bi's-selatîn: Bu risale yönetimde görev alanın, buna karşılık maaş almasının meşruluğu, âlimin yönetimde görev üstlenmesinin doğru olup olmadığı konularını içermektedir. Matbu olan bu risale yaklaşık otuz sayfadır.¹⁷⁵

11- Raf'u'r-rîbe ammâ yecûz ve mâ lâ yecûz mine'l-gıybe: Mecmuatü'r-rasaili'l-müniriyye'de yer alan bu risalede İmam Şevkânî, gıybetin caiz olan ve olmayan şekilleri üzerinde durur. Bu risale on dört sayfadır.¹⁷⁶

12- Su'alun fi kavli'l-fukahâ ve usulü men akade biha lâ fusûleha: Abdullah b. Abdulkerim Cerrafi'nin "Zehâiru ulemai'l-yemen" adlı eserinin içinde yer alan bu risalede bir kadınla nikâh akdi yapanın ondan –hiç duhul olmadan- ölüm, boşama gibi yollarla ayrılması durumunda onun annesi veya başka eşinden olan kızı ile evlenip evlenemeyeceği sorusuna cevap verilmektedir.¹⁷⁷

13- Sualun fi'l-vakf ale'-z-zürriyye: Abdullah b. Abdulkerim Cerrafi'nin "Zehâiru ulemai'l-yemen" adlı eserinin içinde yer alan bu risalede kişinin kendinden sonra gelen zürriyetine vakıf konusu ele alınmıştır. İmam Şevkânî, bazılarının kızlarını mahrum etmek için oğullarına veya hanımlarını mahrum etmek için oğul ve kızlarına mallarını vakfettiğini ve bununla da Allah'ın rızasını kazanmak gayesi taşımadığını ifade eder. Bu risale matbu haliyle yedi sayfadır.¹⁷⁸

14- Ukudü'z-Zeberced fi cîdi mesaili allâmeti damed: Ümenâü'ş-şeria'da yer alan bu risale, İmam Şevkânî'nin öğrencisi olan Ahmed b. Abdullah b. Abdulaziz

¹⁷³ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *İrşâdu's-Sail ila delaili'l Mesail*, Dârü'l kütübi'l-ilmiyye, 1930, s. 23.

¹⁷⁴ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *El- Miskü'l-fâiyih fî hattî'l-cevâiyih*, Kahire, y.y. 1976, s. 212.

¹⁷⁵ Şevkânî, *Raf'u'l-esâtin fî hukmî'l-ittisâl bi's-selatîn*, 1992, s. 5.

¹⁷⁶ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Raf'u'r-rîbe ammâ yecûz ve mâ lâ yecûz mine'l-gıybe*, Beyrut, y.y. 1970, s. 48-49.

¹⁷⁷ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Sualun fi kavli'l-fukahâ ve usulü men akade biha lâ fusûleha*, Beyrut, y.y. 1991, s. 181.

¹⁷⁸ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Sualun fi'l-vakf ale'-z-zürriyye*, Beyrut, y.y. 1991, s.174-175.

b. Ahmed Damedî (h.1222)'nin sorduğu on tane soruya verdiği cevapları içermektedir. Matbu olan bu risale otuz üç sayfadır.¹⁷⁹

15- Es-Seylü'l-cerrâr el- mütedeffik alâ hadâiki'l- ezhâr: Bu eser, özgün bir fıkıh kitabı olmayıp, Zeydî âlimlerden İmam Mehdî Ahmed b. Yahya Murteza (840/1436)'nin “Kitâbu'l-ezhâr fî fikhi'l-emma'ti'l-ethâr” adlı eserine tahkik ve tenkid amacıyla İmam Şevkânî tarafından yazılan ve kendisinin bunu yazarken elli yaşını aştığı, son büyük kitap olarak bilinen bir şerh niteliğini taşımaktadır.¹⁸⁰

16- El- Kavlü'l-müfid fi edilleti'l-ictihad ve't-taklîd: İmam Şevkânî'nin bu eseri ictihad ve taklit ile ilgili konuları ve tartışmaları içermektedir. Taklide cevaz veren ve karşı çıkan iki ayrı anlayış tarihten günümüze kadar devam edegelmiştir. Zira İmam bu konuyu hararetle gündeme getirmiş ve bu eserinde de bu konuyu özellikle ele almıştır.¹⁸¹

17- İrşâdü'l-fuhûl ila tahkiki'l-hakk min ilmi'l-usûl: İmam Şevkânî usûl konularını ele aldığı bu eserinde, temel hareket noktası fıkıh usulcülüğü olmakla beraber, bu eserinde hadis ilmi ile ilgili görüşlerini de bulmak mümkündür.¹⁸²

1.3.4. Tasavvuf İlmi ile İlgili Eserleri

İslam dünyasının birçok yerinde olduğu gibi Yemen'de de medrese ile tekke arasındaki ilişkiler genellikle zayıf olup karşılıklı mücadeleler bile olmuştur. Özellikle de İbni Arabî ekolü ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır.¹⁸³

1.3.4.1. Yazma olanlar

İmam Şevkânî'nin içeriği hakkında bilgi sahibi olmadığımız “Bahsun fi't-tasavvuf” adlı bir risalesi bulunduğunu, kaynaklardan yazma halinde olan tasavvuf ile ilgili başka eserinin de olmadığı tahmin edilmektedir.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Ukudü'z-Zeberced fî cîdi mesaili allâmeti damed*, Kahire, y.y. 1976, s. 219-220.

¹⁸⁰ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Es-Seylü'l-cerrâr el- mütedeffik alâ hadâiki'l- ezhâr*, thk. Mahmud İbrahim Zayed, Beyrut, Daru İbn Hazm. t.y. c. 1, s. 10.

¹⁸¹ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *el- Kavlü'l-Mufid fi edilleti'l-İctihadi ve't-Taklid*, Kuveyt, Daru'l- Kalem, 1396, c.1, s. 127.

¹⁸² Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ila tahkiki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, Beyrut, Daru'l-Kitabi'l- Arabî, 1999, s. 28.

¹⁸³ Yavuz, s. 150.

¹⁸⁴ Yavuz, s. 151.

1.3.4.2. Yayınlanmış olanlar:

1- Es-Sevârimü'l-hıdâdi'l-kâtia li alâiki erbâbi'l-ittihâd: İmam Şevkânî'nin bu risalesini Seyyid Kasım b. Ahmed Lokman (h. 1222)'ın Hallâc-ı Mansur (309/921) ve İbn Arabî (638/1240) gibi sûfilerle ilgili sorusu üzerine yazdığı belirtilmektedir.¹⁸⁵

2- Cevâbu suâlin yeteallaku bi mâ verade fi mâ ezhera'l-hızır: İmam Şevkânî'nin bu risaleyi Kehf suresinin 65-82 ayetleri arasında anlatılan Hz. Musa (a.s.) ile Hızır arasında geçen olayın izahı üzerine yazdığı ifade edilmektedir.¹⁸⁶

3- Bahs fi'l-istidlâl alâ sübûtî kerâmeti'l-evliyâ: İmam Şevkânî'nin kerâmetin hak olduğunu şüphe edenlere, Kur'an'da zikredilen Zülkârneyn, Ashab-ı kehf,¹⁸⁷ Hz. Meryem,¹⁸⁸ Âsâf b. Berhiya,¹⁸⁹ ve hadislerde zikredilen olaylardan üç kişinin sığındığı mağaranın bir kaya ile kapanması,¹⁹⁰ gibi olayların kerâmetin hak olduğunu beyan eden bilgiler içerdiği ifade edilmektedir.¹⁹¹

4- Ed-Dürrü'n-nadîd fi ihlâsi kelime't-tevhîd: İmam Şevkânî'nin bu risalesini Muhammed b. Ahmed isimli bir âlimden gelen “ hayatta olan veya vefat etmiş olan kimselerle tevessül, istiğase, kabirlere saygı, ziyaret ve onlar vesile kılınarak dua edilebilir mi?” sorusuna verilen cevaptan ibaret olduğu ifade edilmektedir.¹⁹²

5- Şerhu's-sudûr fi tahrîmi raf'il-kubûr: Bu eser, sahabe-i kiramdan günümüze kadar âlimlerin, kabirlerin yükseltilmesi ile ilgilidir. O'na göre bunun bir bidat olduğunu, kabirler için vakıfların tahsis edilmesinin doğru olmadığını belirtir, kabirdekilere değil de hayattakilere yardımcı olunması doğrudur.¹⁹³

¹⁸⁵ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Es-Sevârimü'l-hıdâdi'l-kâtia li alâiki erbâbi'l-ittihâd*, San'a, y.y. 1990, s. 19-20.

¹⁸⁶ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Cevâbu suâlin yeteallaku bi mâ verade fi mâ ezhera'l-hızır*, Kahire, y.y. 1976, s.102.

¹⁸⁷ Kehf, 9-22.

¹⁸⁸ Alî İmrân, 37.

¹⁸⁹ Neml, 40.

¹⁹⁰ Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, Kitâbul Enbiya, 53.

¹⁹¹ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Bahs fi'l-istidlâl alâ sübûtî kerâmeti'l-evliyâ*, Kahire, y.y. 1976, s.95.

¹⁹² Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Ed-Dürrü'n-nadîd fi ihlâsi kelime't-tevhîd*, thk. Ali b. Abdullâh, San'a, y.y. 1987, s. 5.

¹⁹³ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Şerhu's-sudûr fi tahrîmi raf'il-kubûr*, Medine, İslam Üniversitesi Yayınları, 1408, s. 66-73.

1.3.5. Biyografi İlmi (İlmü'r-Ricâl) ile İlgili Eserleri

1.3.5.1. Yazma olanlar

1- Zehru'n-nesrayn el fâih bi fedâili'l-umerayn: İmam Şevkânî'nin bu eserinin konusunun isminden de anlaşılacağı üzere Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in faziletleri ile ilgili olduğu ifade edilmektedir.¹⁹⁴ Hatta bazı âlimler bu eseri “Zehru'n-nesrayn el fâih bi fedâili'l-umerayn bi ebi bekr ve umer” şeklinde kaydetmişlerdir.¹⁹⁵

2- El-İ'lâm bi'l-meşâyihî'l-a'lâm ve't-telâmizeti'l-kirâm: İmam Şevkânî'nin bu eserinin içeriği ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır.¹⁹⁶

1.3.5.2. Yayınlanmış olanlar

1- El-Bedr't-tâlî bi mehasin men ba'de'l-karnî's-sâbi': İmam Şevkânî bu eserinde h. 8. Asırdan kendi zamanına kadar ki dönemde yaşayan büyük âlimlerin biyografisini anlattığını,¹⁹⁷ eserinde altı yüz kadar önemli şahsiyetin tanıtıldığını, eseri 1213/1799 yılında tamamladığını¹⁹⁸ anılan eserde halifelerin, yöneticilerin ve edebiyatçıların hayatlarına yer verdiğini ifade etmektedir.¹⁹⁹

1.3.6. Diğer Eserleri

1.3.6.1. Yazma olanlar

1- Bedru şa'bâni't-tâli fî semai'l-irfân.²⁰⁰

2- Bahs fi'l-mütehâbbine fillah.²⁰¹

3- Bahs fî tebadüri'l-lafz inde'l-itlâk.²⁰²

4- Bahsun fi'l- amel bi'l hattı ve meâni'l-hurufi'l-ilmiyye ve'n-nakdiyye.

203

5- Bahsun fi'r-raddi alâ men kâle inne ulûme'n-nâsi tusâbu anhüm fi'l-cenne.²⁰⁴

¹⁹⁴ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâlî' bi-mehâsini men ba'de'l-karnî's-sâbi'*, c. 2, s. 221.

¹⁹⁵ Hilâl, s. 37.

¹⁹⁶ Yavuz, s. 158.

¹⁹⁷ Şevkânî, c. 1. s. 2-3.

¹⁹⁸ Şevkânî, c. 2. s. 375.

¹⁹⁹ Şevkânî, c. 1. s. 3.

²⁰⁰ Hilâl, s. 32.

²⁰¹ Hilâl, s. 32.

²⁰² Hilâl, s. 32.

²⁰³ Hilâl, s. 32.

²⁰⁴ Hilâl, s. 32.

- 6- Bahsun fi'l-kelâm ale'l- cehr bi Bismillahirrahmanirrahim.²⁰⁵
- 7- Bahsun fi ihtilâfi'n-nakdi'l-müteâmel bih.²⁰⁶
- 8- Bahsun fi'l amel bi'r-rukûmât.²⁰⁷
- 9- Bahsun fi'l- meârib.²⁰⁸
- 10- Bahsun fi muâhâtihi.²⁰⁹
- 11- Bahsun fi men karae ve lem yeşukke'l-kâf.²¹⁰
- 12- Bahsun fi mâ tef'alühü'n-nisâ' mine'l- inşâât.²¹¹
- 13- El- azbü'n-nemîr fi cevâbi âlimi bilâdî asîr.²¹²
- 14- Cevabu suâlât veradat min kevkebân.²¹³
- 15- Cevabu suâlât veradat min ba'd'l-ulemâ.²¹⁴
- 16- Cevabu suâlât veradat mine'l-fakîh Kasım b. Abdullah.²¹⁵
- 17- Cevabü'ş-Şevkânî ala'd-demâmînî.²¹⁶
- 18- El-cevâbâtü'l-menâ ala ebhâsi'l- bedîa.²¹⁷
- 19- El-haddü't-tâm ve'l-haddü'n-nâkıs.²¹⁸
- 20- El-Fark beyne'l-cins ve ismi'l-cins.²¹⁹
- 21- Fethu'l-hallâk fi cevâbi mesâili abdirrezzak.²²⁰
- 22- Ed-Dümğa fi vechi darbi'l-kur'a.²²¹
- 23- Ed-Diraye fi'l- mes'eleti'l-vesâye.²²²
- 24- Def'u'l-i'tiradât alâ îzahi'd-delâlât.²²³
- 25- Mecmuât erba' rasâil.²²⁴
- 26- El-Mebâhisü'dürriyye fi'l-mesâil'l-hımariyye.²²⁵

²⁰⁵ Hilâl, s. 32.

²⁰⁶ Hilâl, s. 32.

²⁰⁷ Hilâl, s. 32.

²⁰⁸ Hilâl, s. 32.

²⁰⁹ Hilâl, s. 32.

²¹⁰ Hilâl, s. 32.

²¹¹ Hilâl, s. 32.

²¹² Hilâl, s. 34.

²¹³ Hilâl, s. 34.

²¹⁴ Hilâl, s. 34.

²¹⁵ Hilâl, s. 34.

²¹⁶ Hilâl, s. 34.

²¹⁷ Hilâl, s. 34.

²¹⁸ Hilâl, s. 34.

²¹⁹ Hilâl, s. 34.

²²⁰ Hilâl, s. 34.

²²¹ Hilâl, s. 34.

²²² Hilâl, s. 34.

²²³ Hilâl, s. 40.

²²⁴ Hilâl, s. 40.

- 27- Kifayetü'l-muhtezz.²²⁶
- 28- El- Kavlü'l-makbûl fî feyadâni'l-guyûl ve's-suyûl.²²⁷
- 29- El-Kavlü'l-vâdih fî salâti'l-müstehâza ve nahvihâ.²²⁸
- 30- El-Kavlü'l-hasen fî fedâil, ehli'l-yemen.²²⁹
- 31- Veblü'l-gamâm alâ şifâi'l-evâm.²³⁰
- 32- Buğyetü'l-erîb an mığni'l-lebîb.²³¹
- 33- Bülüğü'l-menî fî'l-istimna'.²³²
- 34- Bülüğü's-sâil bi't-tekellüm ani'l-etrâfi's-semâniyye.²³³
- 35- El- muhtadaru'l-kâfi mine'l-cevâbi'ş-şâfi.²³⁴
- 36- Nazmu kifâyeti'l-muhtezz.²³⁵
- 37- Nüzhetü'l-ebşâr fî tefâdüli beyne'l-ezkâr.²³⁶
- 38- Nüzhetü'l-ehdAk fî ilmi'l-iştikâk.²³⁷
- 39- Raf'u'l-hisâm fî'l-hukmi bi'l-ilmi mine'l-hukkâm.²³⁸
- 40- Rasâil alâ mesâil min yedi'l-allâme Ali b. İsmâil.²³⁹
- 41- Er-Ravdu'l-vesî' fî'd-delili'l-men'-i' ala inhisari ilmi'l-bedi'.²⁴⁰
- 42- Risale fî mesâili's-sûr.²⁴¹
- 43- Risale fi hukmi'l-cehr bi'z-zikr.²⁴²
- 44- Risale alâ mesâili ba'dı ulemai'l-hicâz.²⁴³
- 45- Risale fi'l-küsûf hel lâ yekünu illâ fî vaktin muayyen ale'l-kat'ı zalike yetehallef.²⁴⁴
- 46- Es-Savarimü'l-hindiyetü'l-meslûle alâ riyâdi'n-nediyye.²⁴⁵

²²⁵ Hilâl, s. 40.

²²⁶ Hilâl, s. 45.

²²⁷ Hilâl, s. 40.

²²⁸ Hilâl, s. 39.

²²⁹ Hilâl, s. 39.

²³⁰ Hilâl, s. 42.

²³¹ Şevkânî, c. 2. s. 219.

²³² Şevkânî, c. 2. s. 219.

²³³ Şevkânî, c. 2. s. 219.

²³⁴ Şevkânî, c. 2. s. 220.

²³⁵ Şevkânî, c. 2. s. 219.

²³⁶ Şevkânî, c. 2. s. 220.

²³⁷ Şevkânî, c. 2. s. 222.

²³⁸ Şevkânî, c. 2. s. 222.

²³⁹ Şevkânî, c. 2. s. 221.

²⁴⁰ Şevkânî, c. 2. s. 221.

²⁴¹ Şevkânî, c. 2. s. 221.

²⁴² Şevkânî, c. 2. s. 221.

²⁴³ Şevkânî, c. 2. s. 221.

²⁴⁴ Şevkânî, c. 2. s. 221.

- 47- Et-Tavdu'l-münîf fi'l-intisâr li's-sa'di ale'ş-şerîf.²⁴⁶
 48- Tevvikü'n-nibâl alâ irsâli'l-makâl.²⁴⁷
 49- Et-teşkîk ale't-tefkîk.²⁴⁸
 50- Ta'lik fi fenni'l-meâni ve'l-beyân.²⁴⁹
 51- Et-Tetimme.²⁵⁰
 52- Tîbu'n-neşr fi'mesâili'l-aşr.²⁵¹
 53- Ukûdü'l-cümân fi beyâni hudûdi'l-büldân.²⁵²
 54- El-Urfü'n-nedî fi cevâzi i-ıtlâkı seyyidî.²⁵³
 55- Ümniyyeti'l-müteşevvik alâ ma'rifeti hukmi'l-mantık.²⁵⁴

1.3.6.2. Yayınlanmış olanlar:

1- Zikriyâtü'ş-Şevkânî: İmam Şevkânî'nin resmi görev yaparken çoğunlukla devlet başkanı bazen de kendi adına yazdığı ve kendilerine gönderilen resmi yazışmalardan ve mektuplardan oluşan bu eser h.1213-1235 yılları arasındaki olaylara ışık tutacak mahiyettedir. İmam Şevkânî bu eserinden belki de tamamını kendisi yazmadığı için bahsetmemektedir. Sadece işaret etmektedir.²⁵⁵

2- İthâfu'l-ekâbir bi isnâdi'd-defâtir: İmam Şevkânî'nin bu eserinde rivayet senedleriyle kaydettiği kitaplar bir nevi ilmi birikimi ya da kütüphanesi ayarındadır. 1214/1799 tarihinde bitirdiği bu eserde yer alan kitaplar çeşitli ilim dalları ile ilgilidir.²⁵⁶

3- Edebü't-taleb ve mühteâ'l-İrb: İmam Şevkânî bu eserinde ilim talebesinde olması gereken özellikleri, taassuba iten sebepleri, öğrencilerin okuması gereken eserleri ve bazı usûl konularını anlatmaktadır.²⁵⁷

²⁴⁵ Şevkânî, c. 2. s. 220.

²⁴⁶ Şevkânî, c. 2. s. 220.

²⁴⁷ Şevkânî, c. 2. s. 221.

²⁴⁸ Şevkânî, c. 2. s. 221.

²⁴⁹ Şevkânî, c. 2. s. 221.

²⁵⁰ Şevkânî, c. 2. s. 221.

²⁵¹ Şevkânî, c. 2. s. 221.

²⁵² Şevkânî, c. 2. s. 221.

²⁵³ Şevkânî, c. 2. s. 222.

²⁵⁴ Şevkânî, c. 2. s. 222.

²⁵⁵ Şevkânî, c. 2. s. 7.

²⁵⁶ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *İthâfu'l-ekâbir bi isnâdi'd-defâtir*, Beyrut, y.y. 1999, s. 117.

²⁵⁷ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Edebu't- Taleb ve Munteha'l- İrb*, thk. Muhammed Osman Haş, Riyad, Mektebetu's-Sai', 1250, s. 81-90.

4- Divânü'ş-Şevkânî (Eslâkü'l-cevher): İmam Şevkânî tarafından yazılan ve yaklaşık olarak 2600 beyitten oluşan ve oğlu Ahmed tarafından h. 1252 yılında derlenen bir eserdir.²⁵⁸

5- Ed-Devâü'l-acîl fî def'il-adüvvis-sâil: İmam Şevkânî bu eserinde Yemen toplumundaki halkın cehaleti, idarecilerin yükümlülüklerini yapmamaları, kadıların cehaleti ve rüşvete olan düşkünlüğü gibi toplumsal problemleri ve çözüm önerilerini derlemiştir.²⁵⁹

6- Cevâbü suâlin ani's-sabri ve'l-hilmi: İmam Şevkânî bu eserinde sabır ve hilm konusunu işlemiştir. Risale matbu ve yaklaşık altı sayfa kadardır.²⁶⁰

7- Bahs fî vücubî muhabbetillâhî azze ve celle: İmam Şevkânî bu eserinde Allah sevgisinin en büyük bir farz olduğunu ve Peygambere uymanın Allah sevgisinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Matbu ve beş sayfadan ibarettir.²⁶¹

1.4. İmam Şevkânî'nin Hocaları ve Talebeleri

1.4.1. Hocaları

İmam Şevkânî San'a'nın dışına hiç çıkmamış ve dönemindeki büyük âlimlerin tamamından ders almıştır. Kendisinin de birçok talebesi olmuş ve bu talebeleri onun eserlerini ve fikirlerini Yemen içinde ve dışında yaymışlardır. Kendisi, hocalarını ve talebelerini anlattığı *el-İ'lâm bi'l-meşâyihî'l-a'lâm ve't-telâmizeti'l-kirâm* isimli bir eser yazmıştır. Yine *el-Bedru't-tâli'* isimli eserinde kendilerinden ders aldığı âlimleri ve hangi dersleri okuduğunu ayrıntılı bir şekilde zikreder.²⁶² İmam Şevkânî'nin kendilerinden ders aldığı âlimleri vefat tarihlerine göre sırlayarak zikretmek istiyorum. Hocalarından en önde gelenleri şunlardır:

1. Ahmed b. Âmir el-Hadâî (v. 1197/1782): İmam Şevkânî, kendisinden ferâiz ve *Şerhu'l-ezhâr* okumuştur.²⁶³

²⁵⁸ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Eslâkü'l-cevher (Divânü'ş-şevkânî)*, thk. Hüseyin b. Abdullah Amrî, Dimeşk, y.y. 1982, s. 38.

²⁵⁹ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Ed-Devâü'l-acîl fî def'il-adüvvi's-sâil*, Beyrut, y.y. 1970, s. 4-7.

²⁶⁰ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Cevâbü suâlin ani's-sabri ve'l-hilmi*, thk. İbrahim İbrahim Hilâl, Kahire, y.y. 1976, s.155-160.

²⁶¹ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Bahs fî vücubî muhabbetillâhî azze ve celle*, thk. İbrahim İbrahim Hilâl, Kahire, y.y. 1976, s.91.

²⁶² Okuyucu, s. 8.

²⁶³ Zimarî, s.344.

2. Es-Seyyid İsmâîl b. Hasan b. Ahmed b. el-İmâm el-Kâsım (v. 1206/1791)²⁶⁴
3. Abdurrahman b. Hasan el-Ekva‘ (v. 1206/1791): İmam Şevkânî kendisinden *Şifâü’lemîr* okumuştur.²⁶⁵
4. Abdülkâdir b. Ahmed el-Kevkebânî (v. 1207/1792): İmam Şevkânî kendisinden fıkıh, hadis (Sahih-i Buhârî) ve diğer ilimleri okumuştur. İmam Şevkânî’nin “Otuz iki ilim okudum. Bunların çoğu hocam Abdülkâdir’denir” dediği rivayet edilmektedir.²⁶⁶
5. Ali b. İbrahim b. Ali (v. 1207/1792): İmam Şevkânî Sahih-i Buhârî’yi başından sonuna kadar bu hocadan okuduğunu ifade etmektedir.²⁶⁷
6. Abdullah b. İsmâîl en-Nehmî (v. 1208/1793): İmam Şevkânî kendisinden *Şerhu’s-seyyid ale’l-kâfiye, el-Muvaşşah, Kavâidü’l-i’râb, Şerhu’l-ezherî, İsagocî ve Ebheri Şerhi, el-Kâfil fi’l-usûl* ve *İbn Lokman şerhi* ve *Şifâü’l-emîr* okumuştur.²⁶⁸
7. Hasan b. İsmâîl el-Mağribî (v. 1208/1793): İmam Şevkânî kendisinden mantık ve diğer bazı ilimleri okumuştur.²⁶⁹
8. Kâsım b. Yahyâ el-Havlânî (v. 1209/1794)²⁷⁰
9. Abdullah b. Hasan b. Ali (v. 1210/1795): İmam Şevkânî kendisinden *Şerhu’l-Molla Câmî* okumuştur.²⁷¹
10. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (babası): İmam Şevkânî’nin ilk hocası olan babası ona Kur’ân-ı Kerim’i hıfzettirmiş, tecvid öğretmiş ve öğrenciliğe başlamadan önce bir takım muhtasarlara ezberlettirmiştir.²⁷²
11. Es-Seyyid Abdurrahman b. Kâsım el-Medânî (v. 1211/1796): İmam Şevkânî daha küçük yaşta iken kendisinden *Şerhu’l-ezhâr* okumuştur.²⁷³

²⁶⁴ Şevkânî, *el-Bedrü’t-tâli‘ bi-mehâsini men ba‘de’l-karni’s-sâbi‘*, c. 1, s. 455.

²⁶⁵ Zimarî, s.345.

²⁶⁶ Zimarî, s.252.

²⁶⁷ Şevkânî, c. 1, s. 457.

²⁶⁸ Zimarî, s. 344.

²⁶⁹ Muhammed Hasan b. Ahmed, Gumarî, *el-İmam eş-Şevkânî müfessiren*, Cidde, Dârü’ş-Şuruk, 1981, s. 73.

²⁷⁰ Şevkânî, c. 1, s. 458.

²⁷¹ Zimarî, s. 345.

²⁷² Şevkânî, c. 2, s. 769.

²⁷³ Zimarî, s. 345.

12. Yusuf b. Alâüddin el-Mizcâcî (v. 1213/1798): 1207/1792 yılında İmam Şevkânî ile bir araya geldiklerinde icazetli olduğu bütün eseleri rivayet etme hususunda İmam Şevkânî'ye icazet vermiştir.²⁷⁴

13. Ahmed b. Muhammed el-Herâzî (v. 1227/1812): İmam Şevkânî kendisinden fıkıh ve feraiz öğrenmiştir. On üç yıl onunla birlikte olduğu, ondan çok istifade ettiği belirtilmektedir.²⁷⁵

14. Ali b. Hâdî İrheb (v.1236/1820): İmam Şevkânî kendisinden *Şerhu't-telhîs* ve *Hâşiyetü İbni'l-Ğıyâs* okumuştur.²⁷⁶

15. Ârif Yahyâ b. Muhammed el-Hevsî (v. 1247/1831): İmam Şevkânî kendisinden ferâiz, matematik gibi ilimler okumuştur.²⁷⁷

16. Hâdî b. Hüseyin el-Kârinî (v. 1247/1831): İmam Şevkânî kendisinden kıraat, Arapça, hadis ve diğer bazı ilimlerde ders almıştır.²⁷⁸

17. Es-Seyyid Ali el-Âmirî.²⁷⁹

1.4.2. Talebeleri

İmam Şevkânî'nin kendilerine ders verdiği talebelerini vefat tarihlerine göre sıralayarak zikretmek istiyorum. Talebelerinden en önde gelenleri şunlardır:

1. Ahmed b. Abdullah ed-Damedî (v. 1222/1807): İmam Şevkânî'den uzun süre ders almıştır. Ahmed b. Abdullah ed- Damedî de fetva mercii olmuştur. Buradan İmam Şevkânî'ye sorular göndermiş ve İmam Şevkânî de kendisine cevaben risâleler yazmıştır.²⁸⁰

2. Muhammed b. Ahmed Meşham es-San'ânî (v. 1223/1808): Başta San'a olmak üzere diğer bazı şehirlerde kadılık yapmıştır. İmam Şevkânî'nin övdüğü talebelerindendir.²⁸¹

3. Es-Seyyid Ahmed b. Ali b. Muhsin b. el-İmâm el-Mütevekkil ale'l-lâh (v.1223/1808)²⁸²

²⁷⁴ Zimarî, s. 346.

²⁷⁵ Gumarî, s. 73.

²⁷⁶ Zimarî, s.342.

²⁷⁷ Şevkânî, c. 2, s. 897.

²⁷⁸ Gumarî, s. 74.

²⁷⁹ Zimarî, s.291.

²⁸⁰ Şevkânî, c. 1, s. 106-107.

²⁸¹ Hasenî, c. 2, s. 235-237.

²⁸² Sönmez, s. 55.

4. Seyyid Abdullah b. İsa (v. 1224/1809)²⁸³
5. Muhammed b. Ahmed es-Sûdî (v. 1226/1811): İlk talebelik yıllarından itibaren İmam Şevkânî ile birlikte olmuştur. İmam Şevkânî'nin kendisini övdüğü bir şiiri de vardır.²⁸⁴
6. Abdurrahman b. Ahmed ed-Dımdî (v. 1227/1812)²⁸⁵
7. Ali b. Ahmed Hâcir es-San'ânî (v. 1235/1819): Naklî ve aklî ilimlerde ileri seviyede olduğu ifade edilen Ali b. Ahmed, İmam Şevkânî'den mantık ve diğer bazı ilimleri okumuştur. İmam Şevkânî kendisinin mantık ilmini çok iyi anladığını ifade etmiştir.²⁸⁶
8. Abdullah b. Muhsin el-Hıyemî (v. 1240/1824): İmam Şevkânî'den birçok sahada ders almıştır. İmam Şevkânî'nin risalelerini nakledenlerden birisidir. Kendisiyle uzun süre birlikte olmuştur.²⁸⁷
9. Lutfullah b. Ahmed b. Lutfullah (v. 1243/1828)²⁸⁸
10. Ali b. Muhammed Ali eş-Şevkânî(oğlu) (v. 1250/1835)²⁸⁹
11. Muhammed b. Muhammed b. Hâşim b. Yahyâ eş-Şâmî sümme's-San'ânî (v. 1251/1835)²⁹⁰
12. Muhammed b. Ali b. Huseyn el- İmrâni (v. 1264/1849)²⁹¹
13. Yahya b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (kardeşi) (v. 1267/1852)²⁹²
14. Kadı Ahmed b. Muhammed eş-Şevkânî (v. 1281/1864): Babası İmam Şevkânî'nin hem ilminden hem de eserlerinden istifade ederek büyümüştür. San'a kadılığında bulunmuştur. Babası vefat ettikten sonra Yemen'in büyük âlimleri arasında kabul edilmiştir.²⁹³
15. Muhammed b. Muhammed Zebâra (v. 1281/1864): İmam Şevkânî'nin ikinci nesil talebeleri arasında kabul edilmektedir. *Neylü'l-vatar min terâcimi ricâli'l-Yemen fi'l-karni's-sâlis aşar* kitabının yazarıdır. Bu kitapta İmam Şevkânî ve

²⁸³ Sönmez, s. 55.

²⁸⁴ Hasenî, c. 2, s. 221-222.

²⁸⁵ Sönmez, s. 55.

²⁸⁶ Hasenî, c. 2, s. 122-123.

²⁸⁷ Hasenî, c. 2, s. 95.

²⁸⁸ Sönmez, s. 55.

²⁸⁹ Sönmez, s. 55.

²⁹⁰ Okuyucu, s. 13.

²⁹¹ Sönmez, s. 55.

²⁹² Sönmez, s. 55.

²⁹³ Hasenî, c. 2, s. 215.

öğrencilerinden birçoğunun biyografilerini vermektedir. Hocasının eserlerinin Mısır'da yayılmasında etkin olmuştur.²⁹⁴

16. Kadı Muhammed b. Hasan eş-Şecenî ez-Zimârî (v. 1286/1869): İmam Şevkânî'den birçok ilim okumuş ve sonunda kendisinden umûmî icazet almıştır. İmam Şevkânî hakkında ilk kapsamlı eser olan *Kitâbu't-tiksâr fî cîdi allâmeti'l-ekâlîm ve'lemsâr* kitabının yazarıdır.²⁹⁵

17. Muhammed b. Hasan Eş-Şecnî (v. 1286/1871)²⁹⁶

1.5. Kendi Dilinden İmam Şevkânî

İmam Şevkânî'nin kendisini mutlak bir müçtehit olarak gördüğünde şüphe yoktur. Bunu *el-Bedrî't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* isimli eserinde kendi biyografisini verirken açıkça ifade etmektedir.²⁹⁷ Kitaplarını çok dikkatle incelediğimizde kendisinin zatına müçtehitliğin daha da ötesinde bir rol biçtiği çok açık olmasa da anlaşılabilir. İctihat kapısının kapanmadığını ve bu meyanda içtihadın sürekliliği konusundaki görüşlerini serdettiği zaman delil olarak kullandığı özellikle iki hadis rivayetinden İmam Şevkânî'nin zihninde kendisine yönelik böyle bir düşüncenin varlığını ima ettiğini rahatlıkla anlayabiliriz. Bu hadislerden bir tanesi; “*Her yüzyılın başında Allah bu ümmete dinini teçdid edecek birini gönderir.*”²⁹⁸ hadisi olup diğer hadis rivayeti ise; “*Ümmetimden bir fırka hak üzere kaim olacaktır.*”²⁹⁹ hadisidir. Bu hadiste ifade edilen fırkadan kasıt İmam Şevkânî'nin kendisinin de mensup olduğu ehl-i sünnet âlimleridir. Birinci hadiste ifade edilen müceddidler zincirine kendisini de yerleştirdiği anlaşılmaktadır. Zaten öğrencilerinin eserlerini incelediğimiz zaman kendilerinin de bunu eserlerinde açıkça ifade etmeleri ve hocaları olan İmam Şevkânî'yi bir müceddid olarak görmeleri, hatta günümüzdeki Yemen devletindeki üst düzey memurların ve Yemen halkının da bu kanaatte olmaları bu algının varlığını destekler mahiyettedir.³⁰⁰ İmam Şevkânî büyük bir iddia ile ortaya çıktığı için geçmiş fikhî mirasa karşı kendisini sadece onu elde

²⁹⁴ Şaban Muhammed İsmail, *El İmamü'ş-Şevkânî ve menhecuhu fî usuli'l fikh*, Devha, y.y. 1989, s. 25.

²⁹⁵ Hasenî, c. 2, s. 257-259.

²⁹⁶ Sönmez, s. 55.

²⁹⁷ Şevkânî, c. 2 s. 776.

²⁹⁸ Ebû Dâvûd, Sünen, Melâhim 1.

²⁹⁹ Buharî, İ'tisâm, 10; Müslim, İmân 71.

³⁰⁰ Okuyucu, s. 40.

eden ve aktaran bir pozisyonda görmemiş, bunun ötesinde bütün ihtilaflarda son sözü söyleyen bir hakem olarak kendisini konumlandırmıştır.³⁰¹

Bu konumlandırışı inandırıcı hale getirmek için, müntesipleri tarafından aşılamayacak birer imam olarak görülen mezhep büyüklerini isabet de hata da edebilecek birer müçtehit olarak gösterme yoluna gitmiştir. İmam Şevkânî'ye göre bu imamların kendileri birer mezhep kurucusu olarak ortaya çıkmadıkları, müntesipleri tarafından bu şekilde konumlandırıldıkları için diğer müçtehitlerin değeri neyse onların değeri de odur.³⁰²

İmam Şevkânî'nin müçtehit olarak nitelediği şahısların hayatlarını anlatırken her birinin yaşadığı dönemde ne zorluklar çektiğine, insanlardan ne gibi baskılar görüp acımasızca tenkit edildiklerine vurgu yapması, kendi mücadelesini aynı uğurda verilmiş bir mücadele olarak bu müçtehit âlimlerin mücadeleleriyle özdeşleştirme kaygısındanır. Yemen dışından İmam Suyûtî³⁰³ ve Şeyhulislam İbn Teymiyye,³⁰⁴ Yemen içinden de İmam İbnü'l-Vezîr,³⁰⁵ İmam İbnü'l-Emîr³⁰⁶ gibi isimlerin hayatlarını anlatırken İmam Şevkânî'nin ifadelerinde kendisine dair bir şeyler görmek ve kendisinin onlarla aynı çizgide yer aldığını anlamak çok kolaydır. Bu aslında onun hem kendi var olduğu zemini sağlamlaştırmak hem de bu tür bir iddia ile ortaya çıkmanın olabirliğini göstermek amacıyla olduğunu da gösterir.

Ayrıca İmam Suyûtî ve Şeyhulislam İbn Teymiyye'yi müceddidler zincirinin birer halkası olarak göstermesi, müceddidliğe daha çok İmam Şafii'ye mensup çevrelerce yüklenen mana itibariyle, kendisi gibi onların da hadisi müdafaa etmelerinden ve karşı akımlarla mücadele etmelerindedir. Bu anlayış ışığında İmam Şevkânî kendisine göre bir usûl-ı fikh geliştirmiş ve bu usûl sayesinde de asılsız gördüğü bütün furû hükümlerini tasfiye etmeye çalışmıştır.³⁰⁷

³⁰¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, s. 40.

³⁰² Okuyucu, s. 41.

³⁰³ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, c. 1, s. 367.

³⁰⁴ Şevkânî, c. 1. s. 94.

³⁰⁵ Şevkânî, c. 2. s. 636.

³⁰⁶ Şevkânî, c. 2. s. 686.

³⁰⁷ Okuyucu, s. 41.

1.6. İmam Şevkânî'nin mezhebi

İmam Şevkânî'nin mezhebini izaha geçmeden genel anlamda konu ile alakalı birkaç hususu izah etmekte fayda mülahaza etmekteyim. h1173–1250/1760–1834 yılları arasında Yemen'de yaşamış olan İmam Şevkânî, önceleri Zeydî mezhebine mensup bir fakih iken mutlak müctehid olduğunu söyleyerek bu mezheple kendisini kayıtlı görmemeye ve kendi icihadlarını ortaya koymaya başlamıştır. Hem Zeydî mezhebine hem de ehl-i sünnet fıkıh mezheplerine karşı bir tavır geliştiren İmam Şevkânî, bu mezheplerden hiçbirisi ile kendisini kayıtlamamış ve Kur'ân ve Sünnet'e başvurarak içtihatlarını ürettiğini ifade etmiştir.

İmam Şevkânî'nin dile getirdiği ve konuyla alakalı alakasız neredeyse bütün eserlerinde ısrarla üzerinde durduğu husus, içtihat kapısının hiçbir dönemde kapanmadığı ve her dönemde en az ilk dönemlerde olduğu kadar müctehitlerin var olduğu ve olacağıdır. İmam Şevkânî'nin bütün bir fıkıh anlayışını, bu anlayış neticesinde fıkıh tarihine ve bir dönemden sonra bu tarihle özdeşleşen mezheplere bakışını, içtihat kapısı hakkındaki bu kanaatinin belirlediğini söylemek mümkündür. Kendisi, içtihat kapısının kapandığı yönündeki yanlış inancın yerleşmesinin sorumlusu olarak mezhep müntesiplerini göstermektedir. Burada ifade edilmesi gereken diğer bir husus, İmam Şevkânî'nin mezhepleri “bidat” olarak görmesi ve Kur'ân ve Sünnet'in getirdiği hükümler ile mezhepler içerisinde yüzyıllar boyunca ortaya çıkan birikimi birbirinden ayırarak, ikincisini reddedilmesi gereken bir şey olarak mahkûm etmesidir.³⁰⁸

İmam Şevkânî'nin mezhep imamlarının içtihat ve taklit hakkındaki görüşlerini açıklarken üzerinde özellikle durduğu en önemli nokta; bu imamların hiçbir şekilde kendilerinin taklit edilmelerini istemedikleri, bilakis aksi bir tutum sergileyerek kendilerinden önceki nesillerin taklidi menetmek noktasındaki tavırları ne ise onların da aynı tavırda olduklarıdır. Ona göre mezheplerin ortaya çıkışının ve bunun sebebi olarak gösterdiği “taklit bid'atının hudûsu”nun bu imamlarla hiçbir alakası yoktur. Sahabe ve tabiin gibi bu imamların da taklidin ve dolayısıyla mezheplerin ortaya çıkışında hiçbir etkileri olmamıştır. İmam Şevkânî'nin taklidin ortaya çıkış tarihi olarak dördüncü asrı göstermesi mezhep imamları ile sonradan gelen müntesipleri

³⁰⁸ Okuyucu, s. 5.

birbirinden ayırdığını ve imamları taklidin ortaya çıkışının sorumlusu olarak görmediğini gösteren diğer bir husustur.³⁰⁹

İmam Şevkânî'ye göre taklit ve onun neticesinde kısa bir süre sonra mezhepler, bu imamların vefatlarından bir süre sonra "cahil avam" tarafından çıkarılmıştır. O'na göre avam, kendilerini nispet ettikleri müçtehit imamlardan izin almaksızın sırf kendileri için bu durumu üretmişlerdir.³¹⁰ Gerek ortaya çıkışından önce, gerekse ortaya çıktıktan sonra müçtehit âlimlerin taklidin doğruluğu hakkında herhangi bir hüküm vermediklerini belirten İmam Şevkânî'ye göre bu konuda konuşan ve taklidin gerekliliğinden bahsedenler yine mukallitler olmuştur.³¹¹ Ortaya çıkışıyla birlikte Müslümanları böldüğünü ve mezhepçilik adı altında farklı dinlere mensup kimseler arasında bile olmayan husumetlerin doğmasına sebep olarak gösterdiği taklidi, hem imamların hem de diğer müçtehit âlimlerin doğru görmesi zaten İmam Şevkânî'ye göre söz konusu olamaz. O, bilakis daha sonraki büyük müçtehit âlimlerin de bunu inkâr ettiklerini, ancak mukallitlerin ve mezhep taraftarlarının tepkilerinden korktukları için veya menfaat kaygısıyla takiiye yaparak susmak durumunda kaldıklarını iddia eder.³¹² İmam Şevkânî'ye göre böyle bir susuş bu âlimlerin taklide rıza gösterdiklerini ve muvafakat ettiklerini tabii ki gösteremeyecektir.³¹³

Hicrî on ikinci yüzyılın son çeyreği ile on üçüncü yüzyılın ilk yarısında San'a'da yaşamış olan İmam Şevkânî, önceleri Zeydî mezhebine mensup bir fakih iken, daha sonra mutlak müçtehit olduğunu iddia eden ve bu minvalde eserler yazan bir âlimdir. Kendisinden önce Yemen'de yaşamış olan ve benzer iddiaları gündeme getiren İmam İbnü'l- Vezîr,³¹⁴ İmam İbnü'l-Emîr³¹⁵ gibi âlimlerin görüşlerini paylaşan İmam Şevkânî, ehl-i hadis yanlısı selefi bir âlim olarak kabul edilmektedir. Bu itibarla Yemen'de ortaya çıkan ve Zeydîliğe karşı ehl-i sünnete doğru bir açılımı temsil eden bir zincirde yer almaktadır. Bu zincirde yer alan isimler, ehl-i sünnet hadis kaynaklarının da birer kaynak olarak kabul edilmesi gerektiğini iddia etmiş ve bu uğurda mücadelelere girişmiş âlimlerdir.

³⁰⁹ Bkz. Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Katru'l-Veli a'la hadisi'l-Veli*, thk. İbrahim İbrahim Hilal, Kahire, y.y. 1993, s. 144. ; Bkz. Şevkânî, *el- Kavlu'l-Mufid fi edilleti'l-İctihadi ve't-Taklid*, c. 1, s. 54-57.

³¹⁰ Bkz. Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 45.

³¹¹ Şevkânî, s. 45.

³¹² Şevkânî, s. 46.

³¹³ Şevkânî, s. 50.

³¹⁴ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, c. 2, s. 636.

³¹⁵ Şevkânî, c. 2, s. 686.

İmam Şevkânî, Kur'an'a ve Sünnet'e dayanarak fikhî faaliyet yapılması gerektiğini düşünen ve bu düşüncelerinden dolayı birtakım iddialar öne süren birisidir. O'nun iddialarına göre İslâm'ın ilk nesilleri olan Sahabe, Tabiin ve Tebe-i tâbiîne mensup Müslümanlar bütün dinî meselelerini doğrudan Kur'an'a ve Sünnet'e başvurarak çözüme kavuşturmuşlar, araya birtakım kişileri koymadan delillere bağlı olarak hareket etmişlerdir. Karşılaşılan herhangi bir meselenin çözüme kavuşturulmasında, delillerden hareketle içtihat faaliyetinde bulunulması gerektiğinde, bu nesillere mensup müçtehit kişiler içtihatla bulunmuş, müçtehit olmayanlar ise müçtehitlere sorarak hükümleri öğrenmişler, yine delile bağlı olarak hareket etmişlerdir. Ancak bu durum bir zaman sonra kesintiye uğramış ve müçtehit olmayan kimselerin müçtehitlerle ilişkisi sorarak ittiba etmekten sormadan taklide dönüşmüştür. İmam Şevkânî'ye göre bu durumun ortaya çıkmasıyla birlikte Müslümanlar giderek naslardan uzaklaşmış, naslar yerine taklit ettikleri kimselerin görüşlerini koymuşlardır.

Genel olarak “mezheplerin teşekkülü” olarak ifade edilen süreci İmam Şevkânî, naslardan uzaklaşma süreci olarak görür. Bidat olarak gördüğü taklidin ortaya çıkmasıyla birlikte, Müslümanların her geçen gün daha da kötüye gittiğini düşünen İmam Şevkânî, bu taklidin ortaya çıkmasının esas sorumluları olarak cahil avâmı göstermekte ve mezhep imamlarının bunda herhangi bir mesuliyetinin olmadığını ifade etmektedir. Ona göre, müntesipleri tarafından mezhep imamları olarak kabul edilen şahısların mezhep kurmakla ve kendilerinin taklit edilmesini istemekle bir alakaları olmadığına göre, zaten bidat olan bu mezhepler ortadan kaldırılmalı ve ilk nesillerde olduğu gibi yine doğrudan naslara başvurarak meseleler çözümlenmelidir.

İmam Şevkânî, mezheplerin yayılması ile birlikte insanlar arasında “ıctihat kapısı kapanmıştır” şeklinde bir kanaatin yayılmaya başladığını ve bu kanaati yayanların da yine mezhep müntesibi kişiler olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, mezhep müntesipleri bu iddialarını insanlara kabul ettirerek bağlı oldukları mezhepleri halkın gözünde meşru hale getirmeye ve onları daha da yaymaya çalışmakta idiler. Bir dönem sonra içtihat kapısı hakkındaki bu kanaat, çoğunluk tarafından kabul edilmiş ve artık müçtehit gelmeyeceğine dair bir inanç ortaya çıkmıştır. İmam Şevkânî bu iddialara şiddetle karşı çıkarak, içtihat kapısının hiçbir

zaman kapanmadığını savunmuştur. Ona göre dinin hayatta kalması içtihatla mümkün olacağı için içtihadın sona erdiğini söylemek, dinin de ortadan kalktığını iddia etmektir.

İmam Şevkânî, bu görüşleri doğrultusunda bir fıkıh tarihi anlayışı geliştirmiş ve temel iddialarını bu çerçevede oluşturmuştur. İctihat kapısının hiçbir zaman kapanmadığı ve kapanamayacağı, taklidin ve mezheplere intisabın bidat oluşu, İmam Şevkânî'nin fıkıh tarihi anlayışını belirleyen temel parametrelerdir. Bu görüşlerini ispat etmek için, fıkıh usulünden hadise, tabakattan furû-ı fıkha kadar bütün sahalarda birçok eser yazan İmam Şevkânî, bu eserlerinin yayılmasıyla şöhret bulmuş, hem yaşarken, hem de vefatından sonra kendisini destekleyenler olduğu gibi, karşı çıkanlar da olmuştur.³¹⁶

İmam Şevkânî, taklidin caiz olup olmamasının aslında bir usul meselesi olduğunu ve bu konuda lehte veya aleyhte bir görüş bildirmenin de bir içtihat faaliyeti olduğunu ifade eder.³¹⁷ Bu faaliyeti ancak müçtehitler yerine getirebileceği için karşı tarafın kendi kendisi ile çeliştiğini ileri sürer. Zira eğer bu hükme ancak müçtehitler varabilecekse içtihat kapısı kapanmamış demektir. Mukallitlerin verdiği bir hüküm, içtihadî bir meselede müçtehit olmayanların sözüne itibar edilmeyeceği için geçerlilik kazanamayacaktır. Zaten İmam Şevkânî'ye göre mezhep müntesiplerinin bağlandığı müçtehit imamlardan hiç birisi taklidin caiz olduğuna hükmetmemiştir.³¹⁸

Bu bilgiler ışığında İmam Şevkânî'nin daha önce de açıklandığı üzere Zeydiyye mezhebinin hükümlerinde olduğu bir ortamda yaşamış olduğunu, Zeydi âlimlerinden ders aldığını ve onların medreselerinde eğitim gördüğünü hatta o dönemde henüz yirmi yaşında iken fetva verebilecek bir konuma geldiğini izah etmiştik.³¹⁹

Bilindiği üzere İmam Şevkânî taklitçilikten uzak durmuş belli bir mezhebi ve fraksiyonu taklit etmekten son derece sakıncalıdır. Kendisi taklide karşı olduğu ve hayatı boyunca mezhep müntesipleri ile mücadele ettiği için bazı sıkıntılar

³¹⁶ Bkz. Okuyucu, s. 137-138.

³¹⁷ Bkz. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. 2, s. 758; *el-Kavlü'l-müfîd*, s. 91.

³¹⁸ Bkz. Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfîd*, s. 91-92.

³¹⁹ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Neylu'l-Evtar Şerhi'l- Munteka'l-Ahbar*, thk. İsamu'd-Din Es-Sababebetî, Kahire, Daru'l-Hadis, 1993, c. 2, s. 219.

yaşamaktan kurtulamamıştır. Kendisi yaşadığı bu sıkıntıların sebeplerini “taassuptan uzak olarak ders vermesi, zorlama tevillerden uzak durması, her meseleyi delili ile izah etmesi ve delile göre tercih edilecek hükmü bildirmesi ve bunun da muhaliflerinin düşmanlıklarını, kin ve hasetlerini artırması” ile izah etmektedir. Taklidin haram olduğunu ve içtihat kapısının hiçbir dönemde kapanmadığını iddia eden İmam Şevkânî, görüşlerini ayet, hadis ve âlimlerin sözleri ile delillendirme yoluna gitmiştir. Taklidin haramlığı ve buna karşılık doğru olan tavrın delile ittiba etmek olduğunu söyleyen İmam Şevkânî bu görüşün sadece kendi görüşü olmadığını, bütün gerçek âlimlerin kendisi gibi düşündüğünü iddia eder.³²⁰

Taklide karşı olan tavrını temellendirmesinde ve taklidin haramlığına dair yaptığı nakillerde İbnü'l- Kayyim'in usûlünü benimsemiş, doğrudan zikretmeksizin kendisinden birçok nakiller yapmıştır. Eleştirilerde ise daha da ileri gitmiş, bazı yerleri isim vermeden geçen İbnü'l- Kayyim'in aksine mezheplere olan muhalefetini açıkça dile getirmiştir.³²¹

İmam Şevkânî'nin daha talebelik döneminde bile taklide karşı olduğunu görüyoruz. Hatta İmam Şevkânî'nin taklid hakkında bir risale yazan İshak bin Yûsuf b. Mütevekkil'in bu risalesine cevaben “et-Teşkîk ale't-tefkîk”i kaleme aldığını, kendi ifadesine göre bu risaleyi daha talebelik günlerinde yani yaklaşık olarak h. 1203 yılında yazdığını ifade etmektedir.³²² İmam Şevkânî'nin bu ifadelerinden taklide karşı olan tavrının daha talebelik yıllarından beri var olduğu anlaşılmaktadır.³²³

İmam Şevkânî'ye göre bir âlimin doğru yolda olduğunun ve insafli davrandığının ölçütü, verdiği bütün hükümlerde delile dayanarak hareket etmesi ve delille arasına hiçbir şeyi koymamasıdır.³²⁴ O'na göre gerçek âlim, “dinini Allah'tan ve Resul'ünden alır, dinini öğrenmede hiç kimseyi taklit etmez, Allah ve Resulü

³²⁰ Şevkânî, *Edebu't- Taleb ve Munteha'l- İrb*, s. 85.

³²¹ Bkz. İbn Kayyim el- Cevziyye, Şemsuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr, *İlamu'l Muvakki'in 'an Rabbil Âlemin*, thk. Muhammed Abdusselam İbrahim, Beyrut, Daru'l- Kütübü'l- İlmîyye, 1991, c. 2, s. 437–504.

³²² Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *et-Teşkîk ale't-tefkîk li'ukûdi't-teşkîk*, (Kitâbü'l-fethü'r-rabbânî min fetâva'l-İmâm eş-Şevkânî içinde), thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak, San'a, Mektebetü'l-cîli'l-cedîd, 2002, c. 5, s. 2118.

³²³ Bkz. Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *el-Fethu'r-rabbânî min fetâva'l-İmâm eş-Şevkânî*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak, San'a: Mektebetü'l-cîli'l-cedîd, 2002, c. 5, s. 2111–2160.

³²⁴ Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 132.

dışında hiç kimsenin sözüne uymaz, sırf akıl ürünü olan re'ye saplanmaz, delilden başka bir şeye boyun eğmez”, hâsılı nasların dışında bir şeye dayanmaz.³²⁵

İmam Şevkânî'ye göre bir görüşün doğruluğunun kıstası, o görüşün sahibi olan müçtehidin verdiği hükümde Kur'an'a ve Sünnet'e dayanıp dayanmadığıdır. Birbiri ile çelişen görüşlerin hangisinin doğru olduğu ona göre ancak metin sağlaması yani asıl kaynaklara arz ile tespit edilebilir. Şercî, İmam Şevkânî'nin delile olan bağlılığının akli çalıştırarak ve tefekkürü devreye sokarak yürütülen bir bağlılık olduğunu ifade eder. O'na göre İmam Şevkânî'nin “rivâyetleri dakik bir şekilde tahkik edip ardından amel etmesi” bunun bir göstergesidir. Şercî, mevzu hadisler hakkındaki *el-Fevâidü'l-mecmûa* isimli eserinin bu alandaki gayretlerinin bir ürünü olduğunu söyler.³²⁶

İmam Şevkânî bir konu hakkında görüş beyan ederken kendi rey'i ile içtihatla bulunmuş herhangi bir mezhebi taklit etmemiştir. Direk olarak kitap ve sünnete yönelerek oradan getirdiği delillerle hüküm vermiştir. İctihat ettiği bu hükümler Zeydiyye ve diğer dört büyük mezhebe ters olsa dahi şayet dayanakları Kitap ve sünnete uygun ise o hükmü vermekten kaçınmamıştır.³²⁷

İmam Şevkânî taklitçilere şiddetle karşı çıkarak içtihadın lüzumunu her fırsatta dile getirmiş ve bu düşüncesini birçok eserinde de dile getirmiştir.³²⁸ Herhangi bir âlime veya ekole gözü kapalı bir şekilde uymanın ihmallerin ve İslam adına bidatlerin en büyüğü³²⁹ olduğunu söyleyen İmam Şevkânî, Allah ve Resulünün beyan buyurduğu esaslara bağlı kalarak cahil âlimlerin hükümlerinden uzak durmayı özellikle onları taklit etmekten sakınmayı İslami bir vazife olarak kabul etmiştir. İmam Şevkânî, hem İslami ilimlere vakıf olan hem de nahiv, tefsir, hadis, fıkıh ve usulu'l-fıkıh ile ilgili ilimleri bilen her bir âlimin içtihat yapmasında herhangi bir sakıncasının olmadığını söylemiştir. Bu ilimlere vakıf olmayanın ise meseleyi ehline sormasının gerekli olduğuna işaret etmiştir.³³⁰

Özet olarak İmam Şevkânî, delile dayanmayan mücerret içtihatlardan ve taklitlerden uzak durmuş, içtihatla bulunduğu bütün görüşlerine kitap ve sünnetten

³²⁵ Şevkânî, s. 170.

³²⁶ Bkz. eş-Şercî, *el-İmâm eş-Şevkânî hayâtuhû ve fikruhû*, s. 281.

³²⁷ Şevkânî, *Neylu'l-Evtar Şerhi'l- Munteka'l-Ahbar*, c. 2, s. 224.

³²⁸ Şevkânî, *Fethu'l- Kadir*, c. 1, s. 135.

³²⁹ Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 30.

³³⁰ Şevkânî, *Es-Seylü'l-cerrâr el- mütedeffik alâ hadâiki'l- ezhâr*, c. 1, s. 13.

delil getirerek düşüncelerini bu deliller doğrultusunda izah etmiştir. Bu bağlamda İmam Şevkânî kendi halkının mensup olduğu Zeydiyye mezhebine de birçok konuda muhalefet etmiştir. Muhalefet ettiği görüşlerin başında da Zeydiyyenin imamet konusundaki imamet Hz. Ali ve çocuklarına ait olduğu görüşüdür. Zira İmam Şevkânî'ye göre, imamet tüm Kureyşliler için caizdir. Bunu sadece Hz. Ali ve çocuklarına hasretmek büyük bir yanlıştır.³³¹

İmam Şevkânî'nin taklit ve mezhepler söz konusu olduğunda her fırsatta Sahabe ve Tâbiîn dönemini referans göstererek bu dönemi idealize etmesine rağmen onların kavillerini şerî delil olarak kabul etmemesi, Kur'an ve Sünnet dışında hiç kimsenin sözünün dinde bağlayıcı olmadığı kanaatine dayanır. Sahabî kavlini bir delil olarak kabul etmemekle böyle bir kapıyı daha açmadan kapatmış olmakta ve bu şekilde tutarlı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Zira Hz. Peygamber dışında herhangi bir kimsenin sözüyle amel edilebilir deseydi, daha sonraki müçtehitlerin ve mezhep müntesiplerinin bağlandığı imamların görüşleri ile de amel edilmesini kabul etmek durumunda kalacaktı. Nitekim amel-i ehl-i Medîne de onun kabul etmediği deliller arasındadır.³³²

İmam Şevkânî'nin "ekallü mâ kîl" delili hakkındaki görüşü, ihtilafın temeli ile alakalıdır. Böyle durumlarda takdir hususundaki ihtilaf delillerden kaynaklanıyorsa, müçtehidin sahih olan delille amel etmesi gerektiğini, ancak ihtilaf mezhep farklılıklarından kaynaklanıyorsa ihtilafları dikkate almayıp kendi içtihadı ile amel etmesi gerektiğini söyler.³³³

İmam Şevkânî'nin tefsirinde de taklit aleyhtarlığına rastlamak mümkündür. İçtihat anlayışının bir uzantısı olarak Kur'an-ı Kerîm'deki ataların yolundan gitme ile alakalı ayetleri taklidi kötüleme yönünde açıklamıştır. Kâfîrleri sorgulamaksızın atalarının yolundan gittikleri için kötileyen ayetleri, fıkhıdaki taklid meselesine uygulaması ve bu anlayışını, mukallit Müslümanlar hakkında da geçerli olduğunu ileri sürmesi İmam Şevkânî'nin tefsirindeki aşırı yorumlardan sayılmıştır.³³⁴

³³¹ Şevkânî, *Fethu'l- Kadir*, c. 5, s. 278. Ayrıca Bkz. Şevkânî, *Es-Seylü'l-cerrâr el- mütedeffik alâ hadâiki'l- ezhâr*, c. 1, s. 115.

³³² Semir Hüsnî Hüseyin, Ebû Seyf, *el-İmam eş-Şevkânî ve Menhecühü fi'l-fikhi'l-İslâmî min hilâli kitâbihi's-Seyli'l-Cerrâr*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Amman, 1997, s. 150.

³³³ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. 2, s. 699.

³³⁴ Muhammed Hüseyin Ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Beyrut, Dâru ihyâi't-turâsi'l- arabî, t.y. c. 2, s. 290. Örnek için bkz. Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 2, s. 352–354.

1.7. Vefatından Sonra İmam Şevkânî

İmam Şevkânî'nin vefatını kısaca izah edip kendisinden sonraki âlimlerin kendisinin vefatından sonra hakkındaki görüşlerini de kısaca beyan edeceğiz.

Hayatını ilim, taklit ile mücadele, halkın hukukunu savunma ve onlara hizmetle geçiren, kendinden sonraki nesillere birçok eser bırakan Muhammed b. Ali eş-Şevkânî ilimle, tedrisle, başkadılık ve diğer birçok önemli işle geçen yetmiş yedi yıllık bir hayatın ardından 1250/1835 yılında, Cemaziyelâhir ayının 27. Çarşamba günü San'a'da vefat etmiş, San'a'nın tarihi kabristanı olan Huzeyme Kabristanı'na defnedilmiştir. Ancak Huzeyme Kabristanı 1966 yılında buldozerler tarafından yıkılınca mezarı Fuleyhî Mescidinin yanına aktarılmıştır.³³⁵

Vefat tarihi ile ilgili olarak küçük farklılıklar bulunmaktadır. Doğru tarihi tespit etmek için İmam Şevkânî'yi tanıtmak gayesiyle müstakil bir eser yazan ve eserini h. 1241 yılında tamamlayan Muhammed b. Hasan Şecenî Hımyeri Zimarî'nin (1268/1852) "kitabü't-tiksâr" adlı eserine baktığımızda İmam Şevkânî kendi hocası olmasına ve kendisinden sonra uzun bir süre yaşamasına rağmen, hocasının vefat tarihini kaydetmediğini görüyoruz. Daha önce de İmam Şevkânî'nin doğumunu anlatırken kendi doğumu ile ilgili olarak; "hicri (28 Zilkade 1173) Pazartesi günü Yemen'in Şevkân beldesinde doğduğunu, babasının da daha sonraları San'a'ya yerleştiğini belirtmiştir."³³⁶ İmam Şevkânî'nin kendi doğumunu bu kadar açık bir şekilde yazmış olmasının rağmen yine aynı öğrencisi Muhammed b. Hasan Şecenî Hımyeri Zimarî (1268/1852)'nin hocasının doğum tarihini h. 1172 şeklinde tespit etmesi³³⁷ yadırganacak bir hatadır. Üstelik İmam Şevkânî kendisini tanıttığı eseri olan el-Bedrü't-tâli'yi 1213/1790 yılı gibi oldukça erken bir tarihte tamamlamıştır. Aradığımız bilgiyi bizlere o dönemin olaylarını kaydeden tarihçi Muhsin b. Ahmed Harrazî (1288/1871) vermektedir. O, h. 1250 yılının olaylarını anlatırken şöyle demektedir. Ali b. Muhammed Şevkânî (1217-1250/ 1802- 1834) vefat etti. O'nun vefatının ikinci ayı olan Cemaziyel Ula ayında da babası Allame Muhammed b. Ali

³³⁵ Hasenî, c. 2, s. 302.

³³⁶ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, c. 2, s. 214.

³³⁷ Zimarî, s. 418.

Şevkânî vefat etti. Allah ikisine de rahmet etsin.³³⁸ Harrazî, İmam Şevkânî'nin kişiliği ile ilgili olarak şu notu da düşmüştür: “Sıkıntılı durumlarda kararlı ve heybetli bir insandı. O'nun kararları her yerde uygulanmıştır.”³³⁹ Muhammed b. Muhammed Zübârâ San'ânî Hasenî (1386/1962) de O'nun h. 1250 yılı Cemaziyelâhir ayında vefat ettiğini kaydetmiştir.³⁴⁰

Kitabu't-tiksar'ı tahkik eden Muhammed b. Ali Ekva'nın kaydettiği İmam Şevkânî'nin vefatından sonra iki önemli olay vardır ki biz de tezimizde bu iki olayı aktarmadan geçmeyi uygun bulmuyoruz. İmam Mehdi Abbas, h. 1256 yılında meydana gelen bazı olayları bastırmak, ehl-i sünnet hareketini engellemek, bidatı (aşırı Zeydi anlayışı) yaşatmak için, etrafındaki devlet adamlarının da teşviki ile İmam Şevkânî'nin cesedini yaktırmak ister. Zamanın âlimleri ve ileri gelen aileleri bu olaya karşı çıkıp, itiraz etmeleri ve istediklerinin olmaması halinde gerekirse ayaklanacaklarını ifade edince İmam Mehdi Abbas yapmak istediğinden vazgeçer. Ne kadar ilginç bir durum ki, İmam Şevkânî'nin cesedini, vefatından altı yıl sonra ve en az kırk bir yıl hizmet ettiği devletin idaresi ortadan kaldırmak ister. Ancak kendilerine yıllarca hizmet eden bu âlimin cesedini, zamanın âlimlerinin ve halkın gönül bağı ve sevgisi korur.³⁴¹

Diğer olay ise, Yemen hükümetinin San'a'da yaptığı bir yol genişletme çalışması, İmam Şevkânî'nin kabrinin olduğu yerden geçtiği için, İmam Şevkânî'nin naaşının nakli kararlaştırılır. İmam Şevkânî'nin cesedi bugünkü Şehid Muhammed b. Mahmud Zübeyrî Caddesinin geçtiği ilk mezarından alınarak kalabalık bir topluluğun katılımı ile büyük bir törenle (1386/ 1967) Fuleyhî Mescidinin yanına defnedilir.³⁴²

Kendisini İslami ilimleri öğrenme ve öğretmeye adanmış bu büyük şahsiyetin asıl gayesi “İ'lai kelimetullah” (Allah'ın emirlerini yüceltmek) olmuştur.³⁴³

İmam Şevkânî öğrencileri ve yakınındaki diğer kimseler tarafından “müctehid”, “müceddid” gibi sıfatlarla nitelenmiştir.³⁴⁴ O'nun durumu yaşadıkları

³³⁸ Muhsin b. Ahmed Harrazî, *Havliyyât yemâniyye*, thk. Abdullah Muhammed Habeşî, San'a, y.y. 1991, s. 65.

³³⁹ Harrazî, s. 65.

³⁴⁰ Hasenî, c. 2, s. 302.

³⁴¹ Zimarî, s.38.

³⁴² Zimarî, s.38-39.

³⁴³ Hasenî, c. 2, s. 302.

dönemde İmam Suyûtî ve İmam İbn Hacer'in durumuna benzetilerek devrinin ve hatta yaşadığı asrın müceddidi olduğu kabul edilmiştir. Hatta Zimarî Onun için “sultânü'l-müctehidîn” ifadesini kullanmaktadır.³⁴⁵ İmam Şevkânî hakkındaki bu algı daha sonra da devam etmiştir. İmam Şevkânî'nin biyografisini veren yahut hakkında eser yazan müelliflerin büyük bir çoğunluğu onu müctehidlik ve müceddidlikle nitelemişlerdir.³⁴⁶ Hatta onu “son müctehid” olarak niteleyenler de olmuştur. Eğer bundan kasıt İmam Şevkânî'nin tanınan veya görülen son büyük müctehid olduğu değilse kendisi hakkında bu tür bir niteleme İmam Şevkânî'nin iddialarına terslik arz eden bir durumdur.³⁴⁷

İmam Şevkânî'nin biyografisini veren birçok müellifte dikkat çeken bir husus İmam Şevkânî'nin ehl-i hadisten birisi olarak zikredilmesidir. O'nun yetişme döneminden sonra iyi bir muhaddis olduğuna ve müctehidlik mertebesine bu şekilde yükseldiğine dikkat çekilmektedir. Hatta onu doğu muhaddislerinin sonuncusu olarak gösterenler bile vardır.³⁴⁸

Âlimlerin kendisinin vefatından sonra kendisi hakkındaki görüşlerini izah ederken Zahid el-Kevserî'nin tenkitlerine değinmeden geçemeyiz. O İmam Şevkânî'nin kendine has bir geleneği olan Zeydîliği bozan marjinal birisi olduğunu iddia eder.³⁴⁹ İmam Şevkânî'nin dörtten fazla evliliğe cevaz verdiğini, İmam Şevkânî'nin ilgili ayetteki “ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın”³⁵⁰ ifadesindeki ikişer, üçer, dörder ibarelerinin dörtle sona eren bir sınırlamayı ifade etmediğini, istenildiği takdirde ikişerli, üçerli ve dörderli nikâhların yapılabileceğini ifade eder. Bu siganın kullanımı hususunda dil imamları arasında icmaya benzer bir kabulün olduğunu iddia eden İmam Şevkânî, örnek olarak bir kimsenin “Bana kavim ikişer ikişer geldi” ifadesinin kavmin toplamının iki kişi olduğunu delalet etmediğini, gelenlerin toplamının bin de olabileceğini³⁵¹ ifade ederek kendisini icmaya muhalif

³⁴⁴ Hasenî, c. 1, s. 298.

³⁴⁵ Zimarî, s. 6.

³⁴⁶ El-Amrî, s. 29-30.

³⁴⁷ Eş-Şercî, s. 281.

³⁴⁸ Şaban Muhammed, *Usûlu'l-fıkh târihuhû ve ricâluh*, Riyad, Dâru'l-mirrih, 1981, s. 531.

³⁴⁹ Muhammed Zâhid Kevserî, *Mukaddimâtü'l-Kevserî*, Beyrut, Darü's-Süreyya, 1997, s. 405.

³⁵⁰ Nisa, 4/3.

³⁵¹ Ali b. Muhammed b. Ali, Şevkânî, *şifâu'l-evâm fî ehâdisi'l-ahkâm li't-temyizi beyne'l-helâl ve'l-harâm ve yelîhi veblü'l-ğamâm hâşiye alâ şifâi'l-evâm*, thk. Cemiyetü Ulemâi'l-Yemen, y.y. 1996, c. 2. s. 168-169.

olmakla³⁵² tenkit eden Kevserî, İbn Herîve'nin idamından da İmam Şevkânî'yi mesul görür ve İbn Herîve'nin İmam Şevkânî'nin aslen Yahudi olduğunu iddia etmesinin gerçeğe uzak olmadığını ifade eder.³⁵³ Kevserî'nin İmam Şevkânî'yi tenkit ettiği diğer bir husus ise, İmam Şevkânî'nin ataları taklidi zemmeden ayetlerin mezhep müntesibi mukallid Müslümanlar hakkında da geçerli olduğunu iddia etmesidir. Kevserî'ye göre bu bütün İslâm ümmetini tekfir etmek demektir.³⁵⁴ Ayrıca Kevserî kıyası reddedenlerin şeytanın avânesi olduğunu söyleyerek kıyası delil olarak kabul etmeyen İmam Şevkânî'yi dolaylı bir şekilde yine tenkit etmiş olmaktadır.³⁵⁵

³⁵² Muhammed Zâhid Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî*, Kâhire, Matbaatü'l-envâr, t.y. s. 218.

³⁵³ Kevserî, s. 337.

³⁵⁴ Kevserî, s. 337.

³⁵⁵ Kevserî, s. 64.

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM ŞEVKANİ'YE GÖRE ALLAH'A İMAN

2.1.Ulûhiyet

2.1.1. Tevhid-i Ulûhiyet

İlah kelimesine geçmeden önce kök itibariyle aynı kökten gelen “ulûhiyet” kavramına değinmek istiyoruz.

Ulûhiyet “ilâh” kökünden türemiş bir kelimedir. “İlah”ın masdar halidir ve “İlahlık, tanrılık” anlamına gelir. Kulluk etmek, hayranlık duymak, korkudan birine sığınma, üstün bir güç, olağanüstü bir varlık karşısında aciz kalma, ibadet etme manasına gelen “alehu” fiili, ism-i mef’ul olarak alındığında kendisine ibadet edilen varlık, ma’bud anlamına gelen bir terimdir.³⁵⁶ Ulûhiyet, namaz, oruç, zekât, hac ve duada, kurbanda, korkuda, ümit ve sevgide, ibadette sadece Allah’ı birlemek bunları yalnızca Allah için yapmaktır.

İslâm dininin temeli olan “lâ ilâhe illallah” cümlesi Allah’ın dışında hiçbir ilâh kabul etmez. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “Allah’la birlikte başka bir ilâh daha edinip tapma. Ondan başka hiçbir ilâh yoktur.”³⁵⁷

İnsanın fitratında kendinden üstün bir varlığa yalvarma ve tapınma ihtiyacı yatar. İnsanlar fitrattan gelen ilâh edinme ihtiyacını bazen, sadece Allah’a yöneltmeyip başka ilâhlara da taparlar. Kur’an-ı Kerim’de öncelikle Allah’ın ilâhlığı üzerinde durulur³⁵⁸ ve insanların kendi kafalarından doğan düzmece ilâhların ilâhlıklarını inkâr maksadıyla Allah (c.c.) onlardan “sahte ilâhlar” olarak söz etmiştir.³⁵⁹

Sahte ulûhiyetin iki yönü vardır. Birincisi; Sahte ilahlar, kendileri de diğer varlıklar gibi Allah’ın yarattığı bir yaratık oldukları halde hiçbir güçlerinin olmadığını, ölümlü olduklarını bile bile diğer canlılar üzerinde üstünlük iddiasıyla

³⁵⁶ Muhammed b. Mukerrem b. Ali, İbn Manzur, *Lisanu’l Arab*, Beyrut, Daru İhya-it- Turasi’l- Arabî, 1992, c. 1. s. 84.

³⁵⁷ Kasas, 22/88.

³⁵⁸ Ahmed Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2005, s. 170.

³⁵⁹ İbn Manzur, c. 1. s. 118.

onları kendilerine boyun eğdirmeye çalışır. Allah'ın yeryüzündeki egemenliğini kendilerinde toplamayı hedef edinirler. Bunu da ikna ya da hile, korkutma baskı veya daha başka metotlarla gerçekleştirilmeye yönelirler. Kendilerinin yeryüzünde itaat edilmeye lâyık "ilâh" olduklarını kabul ettirmeye çalışan, insanlara ilâhlık taslayan kişiler veya nesnelere dir.

İkincisi ise; kendileri ilâhlık taslamayıp Allah'ın yeryüzündeki egemenliğini gasp eden sahte ilâhlara boyun eğerek, onların ilâhlıklarını onaylayanlardır. Bunlar, cinlere, şeytanlara, ateşe, değişik hayvanlara, üstün insanlara ibadet edercesine tapar, onları sanki Allah'ın sıfatlarını kendilerinde topluyormuşçasına yüceltir, Allah'ı bırakıp söz konusu varlıklara uyarlar. Böylece ulûhiyeti Allah'tan başkasına vermekle müşrik konumuna düşmekle, Allah'ın hakkı olan ulûhiyet sıfatını çeşitli varlıklara lâyık görmüş olurlar.³⁶⁰ İmam Şevkânî'ye göre Ulûhiyet tevhidi; Allah'tan başka ibadete layık ilah olmadığına, O'nun eşi, ortağı, dengi ve benzeri olmadığına, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın kulu ve resulü olduğuna inanmaktır. Çünkü tevhid kelimesinin Allah katında çok büyük değeri vardır. Tevhid, şirk dışında bütün günahların bağışlanmasına vesile olur. Yalnızca Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi şirk koşmayan kimseler ahiret gününde her türlü tehlikeden emin olacaklar, cennet nimetleri içerisinde mutlu bir şekilde ebedi olarak yaşayacaklardır.³⁶¹ Ayrıca İmam Şevkânî, "bu inanca göre hareket eden kimsenin şirke girmediği müddetçe eninde sonunda cennete gideceğini," ifade eder. O'na göre, Allah'a şirk koşmadan ölen kimsenin, dünya dolusu günahı olsa bile, "La ilahe illallah" kelimesinin fazileti sebebiyle, Yüce Allah ister günahlarının cezasını çektirdikten sonra isterse günahlarının cezasını çektirmeden O'nu affedecektir. Ulûhiyet tevhidi açık ve gizli bütün ibadetleri Allah'a has kılmayı, hiçbir ibadeti az da olsa Allah'tan başkasına yapmamayı bu bağlamda gerekli kılar.³⁶²

İmam Şevkânî, Allah'a itaatın zıddı olan "Tağut" kavramını da ulûhiyet tevhidi paralelinde şöyle açıklamaktadır: "Rahmût ve azût gibi mübalağa sığası olup putlar ve şeytan demektir. "Tağuttan sakınınız" ın manası "O'na ibadet etmekten yüz çevirin ve yalnız Allah'a ibadet ediniz." dir."³⁶³

³⁶⁰ Ahmed Ağırakça, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2000, c. 8, s. 118.

³⁶¹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, c. 2. s. 423.

³⁶² Şevkânî, c. 2. s. 426.

³⁶³ Şevkânî, c. 2. s. 456.

İnsan ilk zamanlardan beri Allah'ı tanıyıp bilmek için gayret göstermiş, merakını gidermek için bazen ulûhiyet meselesinde aklını kullanmış bazen de bu konuda aklının aczini ikrar ederek Allah'a sade bir imanla bağlanmış. İnsan aklı daima Allah hakikatine doğru yönelmiş, ancak akıllar ne kadar çeşitli olursa olsun, ilâhî zat ve onun sıfatları daima onun idrak seviyesinin üstünde kalmış ve kalacaktır. İslâm dini araştırmacı akılların yaratıcıya olan ihtiyaçlarına cevap verip Allah'ın varlığını ikrara davet etti.³⁶⁴

İslâm'da inanılması gereken esaslardan birincisi Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaktır. Allah'a iman etmek için Allah'ı bilmek gerekir. Fakat Allah'ın zatı ve mahiyeti bilinemez. Allah, ancak isimleri, sıfatları ve fiilleri (yaratması, rızık vermesi gibi) ile bilinir. Öyleyse Allah'a iman O'nda bulunması ve bulunmaması gereken sıfatları ve O'na mahsus isimleri bilmek ve inanmaktır.³⁶⁵ Günümüzde hem Müslüman olduğunu söyleyen, hem de beşeri ideolojilere inanan insanların psikolojisi, bazı âlimlere göre Mekke müşriklerinin tavrından farklı değildir. Kelime-i tevhidi ikrar ve tasdik eden bir kimse; Allah'u Teâlâ'nın kitabında ve Resul-i Ekrem'in sünnetinde yer alan bir hükmün "mutlak hakikat" olduğunu tasdik etmek mecburiyetindedir. Aksi takdirde; Kelime-i Tevhidin manasını bilmeden tekrar eden bir papağanın durumuna düşer.³⁶⁶

İslâm'da Yüce Allah, vardır, birdir; doğurmamış, doğrulmamıştır; ezeli ve ebedidir; eşi ve benzeri yoktur, hiçbir şey O'nun benzeri değildir, hiçbir şeye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır. Her şeyin yaratıcısı ve Rabbi O'dur. Eşi ve ortağı yoktur. Her şeyi bilir, görür, işitir. Her şeye gücü yeter. Her şeyi O yaratır, rızıklandırır, yok eder. O, her yerde hazır ve nazırdır, zaman ve mekândan münezzehtir.³⁶⁷ İslâm'ın bu konuda getirdiklerini Müslümanlar önceleri kabul edip bu meselede cedele dalmadılar. Ancak daha sonra -Hülefa-i Raşidin'in son zamanlarında- şüpheciler grubu ortaya çıkıp bu akidelerde şüphe etti, bu inançlar etrafında ihtilaf ve mücadeleler oldu, dini ve siyasi çeşitli akımlar doğdu, Müslümanlar akaid hususunda firkalara bölündü.³⁶⁸

³⁶⁴ Şerafettin Gölcük, *Kelam*, Konya, Tekin Yayınları, 2001, s. 209.

³⁶⁵ Kalkan, s. 118-119.

³⁶⁶ Bkz. Yusuf Kerimoğlu, *Kelimeler ve Kavramlar*, İstanbul, İnkılâp yayınları, 1990, s. 75-78.

³⁶⁷ Kalkan, s. 118.

³⁶⁸ Gölcük, s. 210.

Tevhid-i Ulûhiyet konusu hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra “ilah” sözcüğünün anlamına geçmek istiyoruz.

2.1.1.1. İlah Sözcüğünün anlamı

İlah kelimesinin sözlükte “tapınmak, kulluk etmek” anlamına gelir. Arapçadaki “lah” isminin Süryanice olduğu söylenen “laha” veya Aramice “alâha” kelimesiyle, “lahumme” nin ise İbranice’de “tanrılar” anlamına gelen “Elahim” ile ilgili olduğunu ifade edenler olmuştur. Ancak şu kesindir ki, Allah lafzının, Arapça asıllı olmayıp yabancı bir dilden gelmiş (muarreb) olacağını gösteren hiçbir belirti yoktur. Bir aile teşkil eden dillerin, ortak köklere sahip olmaları tabiidir. Bir kelimenin birçok durumda hangi dilden geldiği kesin olarak gösterilemeyeceği bir vakıadır. Kaldı ki lafız benzerliğinin farklı dillerde aynı lafza aynı manaları yüklemeyi gerektirmediğini gösteren örnekleri de vardır. Şu halde önemli olan o lafzın belirli bir dildeki kullanışı ve taşıdığı anlam yüküdür. Ad ve Semud hikâyelerinde ve daha önce yaşamış olan peygamberlerin dillerinde de yalnız anlamının değil, bizzat bu özel ismin dönüp dolaştığını anlıyoruz. İbranî ve Süryanî dillerinin de mutlak surette Arapça’dan daha eski bir dil olduğunu da bilmiyoruz.³⁶⁹

İlah kelimesi kavram olarak “Tanrı” ifadesini tam olarak karşılamaktadır. Arap dilinde bir ismin yüklenebileceği bütün vazifeleri yüklenir ve her türlü terkibe girer. Mesela cem’i “Aliha” olarak gelir. İsim tamlaması halinde bulunabilir. Ancak Kur’an-ı Kerim’e göre tanrılar, sadece insanların veya onların babalarının uydurdukları asılsız isimlerden ibarettir. Arapça olan ilâh kelimesinin hangi sülasiden türediği hakkında fikir birliği yoktur. Fakat bu kelime için öne sürülen farklı bütün sülasilerin mana itibarıyla ilâh fikrinin bir yönünü ifade etmekte olduğu söylenebilir.³⁷⁰ Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. İlah kelimesi “elehe-ye’lehu” sülalesisinden gelme ism-i mef’ul manasında fial vezninde bir isimdir.³⁷¹ Bu fiil “abede” ile eş anlamlı olarak ibadet etmek manasına gelmektedir. Şu halde ilâh isim olarak kendisine ibadet edilen ma’bud

³⁶⁹ Elmalılı M. Hamdi, Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, Azim Yayınları, t.y. c. 1. s. 45.

³⁷⁰ Halife Keskin, *İslâm Düşüncesinde Allah-Âlem İlişkisi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1996, s. 27.

³⁷¹ Ahmed b. Hüseyin b. Ali, Beyhakî, *Kitâbü’l-Esmâ ve’ s-Sıfat*, Beyrut, y.y. 1985, s. 47-48.

demektir. Belirli olan gerçekten ibadet edilmeye layık tek varlığı ifade eden bir isim manasına gelmektedir.³⁷²

İlah kelimesinin türetildiği kök olarak kabul edilen fiilin değişik harf-i cerlerle farklı manalara geldiği zikredilmektedir. Mesela Razi'nin anlattığına göre aynı fiil “elehe'r-raculu” şeklindeki kullanımında “sığınmak, iltica etmek” manasına gelmektedir. Allah, insanların ve bütün mevcudatın melceidir. Çünkü bütün mümkinat hem varlıkları hem de sıfatları açısından O'na muhtaçtır.³⁷³ Aynı fiil, bir vakıa karşısında hayret ve dehşete düşmek manalarına da gelmektedir. Buradan hareketle Allah, varlığı ve azameti karşısında akılların dehşet ve kalplerin hayrete düştüğü varlık olarak anlaşılabilir.³⁷⁴ Bu fiil “ba” harfi ile kullanıldığında “bir yerde sabit olmak” manasına gelmektedir. Bu manadan hareketle Allah'ın sabit ve değişmelerden münezze bir ilâh olduğu söylenebilir.³⁷⁵

2. İlah lafzı “velehe” sülasisinden türetilmiştir. Bu görüşe göre kelime aslında “vilâh” şeklindeydi. Bu manası ism-i mef'ul olan fiâl vezninde bir kelime idi. Vav'dan bedel olarak hemze geldi ve kelime ilâh şeklini aldı.³⁷⁶

Kelimenin manası hakkında farklı iki görüş vardır: Birincisine göre “veleh” aşırı muhabbet ve aşırı merhamet manasına gelmektedir. İkinci görüşe göre ise bu hayret etmek, korkunun ya da sevincin şiddetinden dolayı aklın kaybolması, hüzün ve kederin artması gibi manalara gelmektedir. İnsan sevdiği bir varlığa uzaklığından ya da onu kaybetmesinden doğan endişe ve korkudan dolayı hüzünlenir. Sevginin şiddetine göre bu yüzden aklını kaybedebilir. Aynı şekilde ona olan visalden, onunla buluşmasından dolayı sevinir. İlah kelimesinin bu kökten gelmiş olması lafız cihetinden hayretin Allah'a izafeti mümkün olmadığından dolayı problemliliğine rağmen mana itibarıyla ilâhî fiilleri tefekkür edenlerin hayretlerinin sebebi olduğundan dolayı kabul edilebilir.³⁷⁷

Genel olarak ilâh kelimesi, ibadet ve itaate layık, her şeyin O'na muhtaç olduğu, kâinatın ve eşyanın yaratıcısı ve yoktan var edici bir varlıktır. Âlimlerin

³⁷² Yazır, c. 1. s. 23.

³⁷³ Fahrüddin, Muhammed b. Ömer el-Huseyn b. Ali, Razi, *Levâmiu'l-Beyyinât Şerhi Esmâ-i'llahi Teâlâ ve's-sıfât*, Kahire, Mektebetü'l-Ezheriyye, 2000, s. 118.

³⁷⁴ İbn Manzûr, c.12. s. 467.

³⁷⁵ İbn Manzûr, c.12. s. 467-470.

³⁷⁶ Beyhakî, s. 47.

³⁷⁷ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Kerim, (Tefsirü'l-Menâr)*, thk. El-hey'et'ül Mısriyye e'l-Ammeh, Kahire, y.y. 1990, c. 1. s. 37.

çoğunluğu ulûhiyet kavramından hareketle ilâhın mutlak anlamında ibadet etmekle irtibatlı olduğunu, dolayısıyla onun tapılan varlığa tekabül ettiğini belirtmiştir.³⁷⁸

İnsanın fitratında kendinden üstün bir varlığa inanma ihtiyacı olduğunu daha önce belirtmiştik. İnsanın zihninde ibadete ve ilâh edinmeye iten nedenin asıl kaynağı kişinin muhtaç ve güçsüz olmasıdır. Çünkü insan, ihtiyaçlarını gidermeye gücü yeten, sıkıntılara karşı ona yardım eden, gerektiğinde onu koruyan, ızdırap ve korkusu halinde korktuğundan onu emniyete çıkararak bir varlıktan başkasına ibadet etmeyi aklına getirmez.³⁷⁹

İlah kelimesi gizlilik ve esrarengizlik manalarına da gelir ki, böylece ilâh görülmez, ulaşılmaz, insanların idrak edemediği sıklardan daha esrarlı olan bir varlıktır.³⁸⁰

İlah kelimesinin mabuda bağlanması nedenleri şöyle sıralanabilir. İhtiyaçları gideren, işlenen amelin karşılığını veren, sükûnet bahşeden, yüceliği ve hükmü altına alıp musibet anında koruyandır.³⁸¹

2.1.1.2. Kur'an-ı Kerim'de İlah Kavramı

Kur'an-ı Kerim'de ilâh kelimesi çoğul şekliyle birlikte 147 yerde geçmekte, Allah'tan başka bir ilahın olmadığı, eşi, benzeri, ortağı ve çocuğunun bulunmadığı vurgulanmaktadır. Genellikle gerçek mâbudun sadece Allah olduğunu göstermek üzere “ lâ ilâhe illâ hû, lâ ilâhe illallah” şeklindeki nefiyden sonra ispata geçen kelime-i tevhid formülü kullanılır. Ayetlerde belirtildiğine göre “ilâh” bizatihi var olan, başkasına ihtiyacı bulunmayan, ebedi hayatla diri olan, yaratan, öldürüp diriltten, rızık veren, ilmiyle bütün varlıkları kuşatan, esirgeyen ve bağışlayan, evrenin yegâne hâkimi olup daima üstün gelen, en güzel isimlere sahip olan, peygamberleri vasıtasıyla insanlara mesaj gönderen en yüce varlıktır. Bu nitelikleri taşımayanların ilâh olamayacağını bildiren Kur'an-ı Kerim, insanların diğer bir

³⁷⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “İlah” maddesi *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, DİVANTAŞ, 2000, c. 22, s. 64.

³⁷⁹ Mevdûdî, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, (Terc: İsmail Kaya, Osman Cilacı), İstanbul, Beyan Yayınları, 2005, s. 15; Ali Karlıbayır, *İslâm ve Dört Terim*, İstanbul, Dünya Yayınları, 2005, s. 15-16.

³⁸⁰ Kalkan, s. 170.

³⁸¹ Mevdûdî, s. 17.

insanı veya cansız nesnelere ilâh edinmelerine dikkat çeker ve bu kişileri şiddetle eleştirir.³⁸²

Konu ile ilgili ayetlerin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

“Sizin ilahınız tek bir ilahdır. O’ndan başka ilah yoktur; O Rahman’dır, Rahim’dir.”³⁸³

“Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O’nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O’nundur ve kesinlikle O’na döndürüleceksiniz.”³⁸⁴

“İşte sizin Rabbiniz Allah. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O’na kulluk edin. O, her şeye vekil (her şeyi yöneten, görüp gözetendir). Gözler O’nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”³⁸⁵

“Bu böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. O’nu bırakıp da taptıkları ise batılın ta kendisidir. Şüphesiz ki Allah yücedir, büyüktür.”³⁸⁶

Bu uydurma ma’budlara ilah adının verilmesi, onlara ulûhiyet hakkını vermez. Nitekim Yüce Allah, Lat, Uzza ve Menat hakkında şöyle buyurmaktadır:

“Onlar ancak sizin ve atalarınızın (ilâh edindiğiniz şeylere) taktığınız isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (putperestler) yalnız zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar. Andolsun ki, kendilerine, Rableri katından yol gösterici gelmiştir.”³⁸⁷

Hud (a.s.)’ın kavmine şunları söylediğini de Yüce Allah bizlere bildirmektedir:

“Hûd, “Artık size Rabbinizden bir azap ve öfke inmiştir. Allah’ın, haklarında hiçbir delil indirmediği, yalnızca sizin ve babalarınızın uydurduğu birtakım isimler

³⁸² Muhammed Fuad, Abdulbaki, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Alfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, Kahire, Darü’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1945, “ilâh” md.

³⁸³ Bakara, 2/163.

³⁸⁴ Kasas, 28/88.

³⁸⁵ En’am, 6/102-103.

³⁸⁶ Hacc, 22/62.

³⁸⁷ Necm, 53/23.

(düzmece tanrılar) hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? Öyleyse (başınıza geleceği) bekleyin! Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!” dedi.”³⁸⁸

Yusuf (a.s.)’ın da zindandaki arkadaşlarına şunları söylediğini bizlere haber vermektedir.

“Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilâhlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı? Siz Allah’ı bırakıp; sadece sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlere (düzmece ilâhlara) tapıyorsunuz. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Hüküm ancak Allah’a aittir. O, kendisinden başka hiçbir şeye tapmamanızı emretmiştir. İşte en doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”³⁸⁹

Bundan dolayı resuller kavimlerine “Allah’a ibadet edin, O’ndan başka hiçbir ilahınız yoktur.”³⁹⁰ Diyorlardı. Ancak müşrikler bunu kabul etmediler. Allah’tan başka ilah edindiler. Bu ilahlara Allah’la birlikte tapındılar, onlardan yardım ve medet istediler. Yüce Allah müşriklerin bu ilahları ilah edinmelerini akli iki kesin delil ile çürütmüş bulunmaktadır:

Birinci Delil: Onların ilah edindikleri bu varlıklarda ulûhiyetin hiçbir özelliği bulunmamaktadır. Zira bunlar yaratılmış varlıklar olduklarından kendileri hiçbir şey yaratamazlar. Kendilerine ibadet eden kimselere en ufak bir fayda sağlayamazlar. Onlara gelebilecek hiçbir zararı önleyemezler. Onlara hayat vermezler, öldüremezler. Göklerde herhangi bir şeye malik olamadıkları gibi mülkünde ortaklıları da yoktur.³⁹¹

Allah (c.c.) şöyle buyuruyor:

“(İnkâr edenler), Allah’ı bırakıp hiçbir şey yaratmayan ve zaten kendileri yaratılmış olan, üstelik kendilerine fayda ve zararları dokunmayan, öldürmeye, yaşatmaya ve ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen ilâhlar edindiler.”³⁹²

“(Ey Muhammed!) De ki: “Allah’ı bırakıp da ilâh olduklarını iddia ettiklerinizi çağırın. Göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye sahip değillerdir. Onların yerde ve gökte hiçbir ortaklıkları yoktur. Allah’ın onlardan bir yardımcısı da yoktur.

³⁸⁸ A’raf, 7/71.

³⁸⁹ Yusuf, 12/39-40.

³⁹⁰ Mü’minun, 23/32.

³⁹¹ Şevkânî, c. 2. s. 423.

³⁹² Furkan, 25/3.

Allah katında, O'nun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz. (Şefaati için izin verilip de) kalplerinden korku giderilince birbirlerine, “Rabbimiz ne söyledi?” diye sorarlar. Onlar da “Gerçeği” diye cevap verirler. O, yücedir, büyüktür.”³⁹³

“Hiçbir şeyi yaratamayan, kendileri yaratılan şeyleri Allah’a ortak mı koşuyorlar? Hâlbuki onlar (edindikleri ilâhlar) ne onlara yardım edebilirler, ne de kendilerine yardım edebilirler.”³⁹⁴

Bu uydurma ilahların durumu böyle olduğuna göre, onları ilah diye kabul etmek akılsızlığın en ileri derecesi ve batılın da batılıdır.

İkinci Delil: Bu müşrikler şanı yüce Allah’ın her şeyin mülk ve tasarrufunu elinde bulunduran, kendisi himaye ettiği halde kendisine rağmen başkalarının başkalarını himaye altına almaları söz konusu olmayan yaratıcı, biricik rab olduğunu kabul ediyorlardı. Onların bunu kabul etmeleri rububiyette O’nu tevhit ettikleri gibi, ulûhiyette de O’nu tevhit etmelerini gerektirmektedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbimize ibadet edin ki, Allah’a karşı gelmekten sakınasınız. O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah’a ortaklar koşmayın.”³⁹⁵

“De ki: “Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriye, diriden ölüye kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor?” “Allah” diyecekler. De ki: “O hâlde, Allah’a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?” İşte O, sizin gerçek Rabbimiz olan Allah’tır. Hak’tan sonra sadece sapıklık vardır. O hâlde, nasıl oluyor da (Hak’tan) döndürülüyorsunuz?”³⁹⁶

“Andolsun, onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette, “Allah” derler. Öyleyken nasıl döndürülüyorlar?”³⁹⁷

İmam Şevkânî, yukarıda zikredilen ayetlerin Kur’an-ı Kerim’in ilah ve ulûhiyet kavramlarını en güzel izah eden anlamlar olduğuna işaret etmiştir.³⁹⁸

³⁹³ Sebe, 34/22-23.

³⁹⁴ A’raf, 7/191-192.

³⁹⁵ Bakara, 2/21-22.

³⁹⁶ Yunus, 10/31-32.

³⁹⁷ Zuhruf, 43/87.

Kur'an-ı Kerim'de ilâh kelimesi iki manada kullanılmıştır. Birincisi, hak olsun batıl olsun ayırım yapılmaksızın insanların kendine tapındığı şey anlamında ma'bud. Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: “Onlar Allah’ı bırakıp güya kendileri yardıma mazhar edilecekler ümidi ile ilâhlar edindiler.”³⁹⁹

Bu ayetlerden anlaşıldığı üzere cahiliyet devri insanları kendileri için ilâh olduğuna inandıkları varlıkların, sıkıntı anlarında koruyucuları oldukları, onları himayelerine sığındıklarında da ahdi bozmaktan meydana gelecek sorumluluklardan ve çeşitli korkulardan kendilerini emin kılacaklarını zannediyorlar. Onlar, Hak ve bir olan ilâha inanmak yerine batıl ilâhlara inanmışlardır. İlk çağda günümüze kadar bu yolu tercih edenler olmuştur.

İkincisi ise gerçekten ibadete layık olan varlık anlamında hak ma'bud. Allah'tan başka bir ilâhın olmadığı eşi, benzeri, ortağı ve çocuğunun bulunmadığı vurgulanmaktadır. Genellikle gerçek ma'budun sadece Allah olduğunu göstermek üzere “lâ ilâhe illallah” şeklinde nefiyden sonra ispata geçen kelime-i tevhid formülü kullanılır. Ayetlerde belirtildiğine göre ilâh kendiliğinden var olan, başkasına ihtiyacı bulunmayan, ebedi hayatla diri olan, yaratan, öldürüp diriltten, rızık veren, ilmiyle bütün varlıkları kuşatan, evrenin yegâne hâkimi olup daima üstün gelen, en güzel isimlere sahip olan en yüce varlıktır. Bu nitelikleri taşımayanların ilâh olamayacağını bildiren Kur'an, insanların diğer bir insanı veya cansız nesnelere ilâh edinmelerine dikkat çeker ve bu kişileri şiddetle eleştirir.

İlah kelimesi hadislerde de geçmektedir. İbni Ömer (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Resullullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İslâm beş temel üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın elçisi olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekâtı, haccı ve ramazan orucunu yerine getirmektir.”⁴⁰⁰ Bunun gibi hadislerde Allah'ın gerçek ilâh olduğu, O'ndan başka ilâhın bulunmadığı ve Müslümanlığa girebilmek için O'na inanıp şahadette bulunmak gerektiği belirtilmiştir.⁴⁰¹

³⁹⁸ Bkz. Şevkânî, c. 2. s. 423.

³⁹⁹ Yasin, 36/74.

⁴⁰⁰ Buharî, İmân c. 1, s. 8.

⁴⁰¹ Mevdûdî, s. 17.

2.1.1.3. İmam Şevkânî'nin Tevhid-i Uluhiyyet ile ilgili görüşleri

Ulûhiyete iman Allah'ın hiçbir ortağı olmaksızın bir ve tek hak ilah olduğuna iman etmek demektir. İlah, ilah edinilen (me'luh) yani sevilerek ve ta'zim edilerek, kendisine ibadet olunan (ma'bud) demektir. Allah ile birlikte ilah edinilip, ibadet olunan her bir varlığın ulûhiyeti batıldır.⁴⁰²

İmam Şevkânî'ye göre ulûhiyet, zahiren ve batınen bütün ibadetleri Allah'a has kılmayı, hiçbir ibadeti az da olsa Allah'tan başkasına yapmamayı gerektirir. Ulûhiyet tevhidi diğer iki tevhidi de içine almasına rağmen bu tevhit türleri ulûhiyet tevhidini kapsamazlar. Yani Rububiyyette tevhidi sağlayan kişi bunu yapmakla ulûhiyette de tevhidi sağlamış sayılmaz. Aynı şekilde bu kişi Allah'ı isim ve sıfatlarında birlemiş olsa bile yine de ulûhiyet tevhidini gerçekleştirmiş olmaz. Ama ulûhiyet tevhidini sağlayan kişi bununla birlikte her iki tevhidi de sağlamış olur. Zira kişi bu şekilde bütün ibadetleri yalnızca Allah'a has kılmış, dolayısıyla; Allah'ın (c.c.) bu âlemin yaratıcısı olduğunu ve kemal isim ve sıfatlara sahip olduğunu kabul etmiştir.⁴⁰³ Bu husus yüce Allah'ın "Eğer göklerle yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı ikisinin de düzeni bozulup gitmişti."⁴⁰⁴ buyruğunda ifade edilmektedir. Çünkü İmam Şevkânî'nin kanaatine göre peygamberlerin kendisine davet ettiği ve indirilen kitapların dile getirdiği tevhit, rububiyyet tevhidini de ihtiva eden ulûhiyet tevhididir. Bu ise ona hiçbir şeyi ortak koşmaksızın bir ve tek olarak Allah'a ibadet etmektir. Araplardan Allah'a ortak koşan müşrikler rububiyyet tevhidini kabul ediyorlardı. Gökleri ve yerleri yaratanın bir ve tek olduğunu itiraf ediyorlardı. Nitekim yüce Allah onlara dair bize şöylece haber vermektedir:

"Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka "Allah" derler. De ki: "Hamd, Allah'a mahsustur." Fakat onların çoğu bilmezler."⁴⁰⁵

"De ki: "Eğer biliyorsanız söyleyin: Yer ve yerde bulunanlar kime aittir?" "Allah'ındır" diyecekler. "Öyle ise siz hiç düşünüp öğüt almaz mısınız?" de."⁴⁰⁶

Kur'an-ı Kerim, tevhidin bu türünün anlatılması, açıklanması, ona dair misallerle dopdoludur. Kur'an-ı Kerim'in rububiyyet tevhidini beyan edip, Allah'tan başka yaratıcı olmadığını açıklaması buna bağlı olarak da O'ndan başka hiçbir kimseye ibadet edilmemesi gerektiğini vurgulaması bunlar arasındadır. Böylelikle o

⁴⁰² Yazır, c. 1. s. 45-46.

⁴⁰³ Bkz. Şevkânî, c. 2. s. 423.

⁴⁰⁴ Enbiya, 21/22.

⁴⁰⁵ Lokman, 31/25.

⁴⁰⁶ Mü'minun, 23/84-85.

rububiyet tevhidini ikincisine (Yani Allah'tan başkasına ibadet etmemek demek olan ulûhiyet tevhidine) delil olarak göstermektedir. Zira onlar birincisini kabul ediyor, fakat ikincisi hakkında tartışıyorlardı.⁴⁰⁷ Bundan dolayı şanı yüce Allah da onlara şunu açıklıyordu: “Sizler Allah'tan başka bir yaratıcı olmadığını bildiğinize ve kullara faydalı olan şeyleri ulaştırmanın, onlara zarar verecek şeyleri kendilerinden uzaklaştırıp önleyenin O olduğunu, bu hususta O'nun hiçbir ortağının bulunmadığını bildiğinize göre; ne diye O'ndan başkasına ibadet ediyor ve O'nunla birlikte başka ilahların varlığını kabul ediyorsunuz” Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi:

“(Ey Muhammed!) De ki: “Hamd Allah'a mahsustur. Selâm onun seçtiği kullarına.” Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları mı? Yahut gökleri ve yeri yaratan ve size gökten yağmur indirip, onunla, ağaçlarını sizin yetiştiremeyeceğiniz gönül alıcı güzel bahçeler meydana getiren mi? Allah ile birlikte başka ilâh mı var? Hayır, onlar (Allah'a) eş tutan bir kavimdir.”⁴⁰⁸

Yüce Allah bu ayetlerin her birisinin sonunda: “Allah ile birlikte bir ilah mı var?” diye sormaktadır. Yani bunları Allah ile birlikte yapan bir başka ilah daha mı var? Bu inkâr anlamında bir sorudur. Böyle bir şeyin olmadığını ihtiva eder. Onlar da zaten bunları Allah'tan başka yapan bir kimsenin olmadığını ihtiva eder. Onlar da zaten bunları Allah'tan başka yapan bir kimsenin olmadığını kabul ediyorlardı. Böylelikle bunu onlara karşı bir delil olarak göstermiş oluyordu.

İmam Şevkânî'nin tespitine göre, Tüm nebi ve resuller, toplumlarını ulûhiyet tevhidine, yani yalnızca Allah'a ibadet etmeye, O'na hiçbir şeyi şirk koşmamaya, tağutları reddetmeye, iman edenleri cennetle müjdelemeye, inkâr edenleri ise cehennemle korkutmaya davet etmişlerdir ki insanların Allah'a karşı mazeret olarak ileri sürecek bahaneleri ve delilleri olmasın. Allah adildir, kimseye zerre kadar haksızlık etmez. İnsana gücünün yetmeyeceği şeyleri yüklemez.⁴⁰⁹

“Andolsun biz, her ümmete, “Allah'a kulluk edin, tâğûtтан kaçının” diye peygamber gönderdik. Allah, onlardan kimini doğru yola ilettiler; onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün.”⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Şevkânî, c. 2. s. 422.

⁴⁰⁸ Neml, 27/59-60.

⁴⁰⁹ Şevkânî, c. 2. s. 423.

⁴¹⁰ Nahl, 16/36.

“Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, “Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin” diye vahyetmişizdir.”⁴¹¹

“Biz, Nûh’a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a, torunlarına, İsa’ya, Eyyüb’e, Yûnus’a, Hârûn’a ve Süleyman’a da vahyetmiştik. Davûd’a da Zebûr vermiştik.”⁴¹²

“Andolsun, Nûh’u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de, “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin için O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum” dedi.”⁴¹³

“Siz Allah’ı bırakıp; sadece sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlere (düzmece ilâhlara) tapıyorsunuz. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Hüküm ancak Allah’a aittir. O, kendisinden başka hiçbir şeye tapmamanızı emretmiştir. İşte en doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”⁴¹⁴

“Elif Lâm Râ. Bu Kur’an; ayetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da Allah’tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır. (De ki:) “Şüphesiz ben size O’nun tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeleyicim.”⁴¹⁵

Resullah’ın (s.a.v.) kendileriyle savaştığı ve kanlarını, mallarını, topraklarını, ülkelerini mübah kılıp, kadın ve çocuklarını esir ettiği müşriklerin sapıklığa düştüğü tevhid budur. Peygamberler de çoğunlukla bu tür tevhid konusunda kavimlerine karşı davette bulunmuşlardır.

Tevhid’in yüce Allah’ın vermiş olduğu emirlerin en büyüğü olmasının sebebi dinin tamamen onun üzerinde yükseldiği bir esas oluşundan dolayıdır. Bundan dolayı Resulullah (s.a.v.) de yüce Allah’a davete bununla başlamış, davet için gönderdiği kimselere de bununla başlamalarını emretmiştir.

İmam Şevkânî’ye göre, ulûhiyet tevhidi, kulların kendi fiilleriyle, yüce Allah’ı bir ve tek olarak tanıdıklarını ortaya koymalarıdır. Buna ibadet tevhidi adı da verilir. Bu anlam itibarıyla kesin olarak şu hususlara inanmayı ihtiva eder: Gerçek ilah kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan O Allah’tır. O’nun dışındaki bütün ma’budlar batıldır. Yalnızca yüce Allah’a ibadet edilmeli, O’na boyun eğilmeli,

⁴¹¹ Enbiya, 21/25.

⁴¹² Nisa, 4/163.

⁴¹³ A’raf, 7/59.

⁴¹⁴ Yusuf, 12/40.

⁴¹⁵ Hud, 11/1-2.

mutlak olarak sadece O'na itaat olunmalıdır. Kim olursa olsun kimse O'na ortak koşulmamalıdır. Namaz, oruç, zekât, hac, dua, istiane (yardım dileme), adak, zebh (eti yenir hayvan kesmek), tevekkül, havf, reca (korku ve ümit), sevgi ve buna benzer zahir ve batın (gizli ve açık) ibadet türlerinden hiçbir şeyin O'ndan başkası için yapılmamasıdır. Allah'a sevgi, korku ve ümitle bir arada ibadet olunmasıdır ki, bunlardan bir bölümü ile O'na ibadet edip bir bölümünü dışarıda tutmak sapıklıktır.⁴¹⁶

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.”⁴¹⁷

“Kim, hakkında hiçbir delili olmadığı hâlde Allah ile birlikte başka bir ilâha taparsa, onun hesabı ancak Rabbi katındadır. Şüphesiz kâfirler asla kurtuluşa eremezler.”⁴¹⁸

O halde ibadet ancak Yüce Allah'a yapılırsa sahih olur. Bu tevhidi ihlal eden bir kimse müşrik ve kâfirdir. İsterse rububiyyetin, isim ve sıfatların tevhidini tam anlamıyla ikrar ettiğini kabul etse, ancak kabre gidip o kabir sahibine ibadet etse yahut ta ona yakınlaşmak amacıyla ona bir kurban adayacak olursa, böyle bir kimse kâfir ve müşriktir, edebiyen cehennemdedir.⁴¹⁹

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesih'tir” diyenler kesinlikle kâfir oldu. Oysa Mesih şöyle demişti: “Ey İsrailoğulları! Yalnız, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Kim Allah'a ortak koşarsa, artık, Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır. Onun barınağı da ateştir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.”⁴²⁰

Onlar yüce Allah'a ibadet eder ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Allah'tan başkasından dilekte bulunmazlar, ancak Allah'tan yardım dilerler. Ancak yüce Allah'ın imdatlarına koşmalarını isterler. Yalnızca yüce Allah'a tevekkül ederler. O'ndan başkasından korkmazlar. Yüce Allah'a itaat, ibadet ederek ve salih ameller ile yakınlaşmaya çalışırlar.

⁴¹⁶ Şevkânî, c. 4. s. 456.

⁴¹⁷ Fatıha, 1/5.

⁴¹⁸ Mü'minun, 23/117.

⁴¹⁹ Şevkânî, c. 2. s. 426.

⁴²⁰ Maide, 5/72.

İmam Şevkânî'ye göre, Tağut kavramının ulûhiyetin zıddı anlamında mübalağa sığası olup “putlar ve şeytan” demektir. “Tağut’tan sakınınız’ın manası, “Ona ibadet etmekten yüz çevirin ve yalnız Allah’a ibadet ediniz” demektir.⁴²¹

“(Ey Muhammed!) De ki: “Allah’ı bırakıp da, sizin için ne bir zarara ne de bir yarara gücü yeten şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁴²² ayetinin tefsirinde de şu açıklamayı yapmaktadır: “Siz Allah’ı aşarak size fayda ve zarar veremeyen başkasına mı tapıyorsunuz? O, emredilen bir kuldur ve O’nun vasıtasıyla olan şeyler Allah’ın takdiri ve mümkün kılmasıyla olmaktadır. Kul, başkası bir yana kendisi için bile herhangi bir şeye sahip olmaktan acizdir. Fayda ve zarar veremeyen bir şeyi nasıl ilah edinip ona ibadet ediyorsunuz? Bunu gerektiren şey nedir?

“Hakkıyla işiten ve bilen yalnız Allah’tır” ayeti, “ size fayda sağlamayan ve zarar veremeyen bir şeye nasıl ibadet ediyorsunuz? Oysa duyan ve bilen Allah’tır. Her duyulabilen ve bilineni kuşatan, fayda ve zarar vermeye kadir olan O’dur. Size zarar veya fayda sağlayan bu duyular da Allah’ın yarattıklarıdır.”⁴²³ Anlamındadır.

İmam Şevkânî'ye göre, ulûhiyet, insanların, Allah hakkında kabul etmeleri gereken birinci görevleridir. İslam’ın temel taşı, direği ve ekseni de Allah’ı tek ve yegâne yaratıcı olarak kabul etmektir.

İmam Şevkânî, “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş’a kurulup işleri yerli yerince düzene koyan Allah’tır. O’nun izni olmaksızın, hiç kimse şefaathçi olamaz. İşte O, Rabbiniz Allah’tır. O hâlde O’na kulluk edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz?”⁴²⁴ Ayetini yorumlarken şöyle demektedir: “Sanatının harikalığından ve kudretinin büyüklüğünden O’ndan başka ibadete lâıyk olmadığından insanlara O’na ibadet etmeyi emretti.”⁴²⁵

“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah’a mahsustur, fakat onların

⁴²¹ Şevkânî, c. 4. s. 456.

⁴²² Maide, 5/76.

⁴²³ Şevkânî, c. 2. s. 65.

⁴²⁴ Yunus, 10/3.

⁴²⁵ Şevkânî, c. 2. s. 423.

çoğu bilmezler.”⁴²⁶ Ayetinin yorumunda da şu açıklamayı yapmaktadır: “Halık ve Rezzak Rab ile görmeyen, duymayan, zarar vermeyen ve fayda sağlamayan taptıklarınız bir olmazlar.”⁴²⁷

İmam Şevkânî, “Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah’a iman ederler.”⁴²⁸ ayetini, “ancak ortak koşarak Allah’a iman ederler.”⁴²⁹ Yani, cahiliye döneminde yapıldığı gibi, “O’na başkasını ortak koşarak iman ederler”⁴³⁰ yorumunu getirmektedir. “Onlara, bizi sadece Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz.”⁴³¹ ayetini ise, “Haham ve papazlarına, Allah’a yaklaştırsınlar diye ibadet edenler gibi, pek çok mezar tapıcıların inandıkları gibi ölülerin, Allah’ın yapamadığı şeyleri yapabildiklerine inananlar da bulunmaktadır. Bu, “ayet özel bir toplum hakkında nazil oldu” diyenlerin iddialarına aykırı düşmemektedir. Zira lafzın delalet ettiğine itibar edilir, hükmün nüzülüne sebep olan özel duruma değil” demektedir.⁴³²

Müellif, “İnsanların Rabbine, insanların melikine (mutlak sahip ve hâkimine), insanların ilahına sığınırım.”⁴³³ Ayetlerinin yorumunda da şöyle demektedir: Allah, rububiyet ve melikiyyetine, mutlak icad ve yok etme tasarrufuna kudret-i tammeyi gerektiren ulûhiyyetine dayanan ma’budiyyeti de ilave etmektedir. Allah, “ilah” olduğunu belirtmektedir. Çünkü “ilah”lık O’na hasır. Başkası O’na ortak olamaz. “Rab” ismiyle başlamaktadır ki bu, insanı, ömrünün başından kâmil bir akla sahip oluncaya kadar yönetebilen, ıslah edebilen demektir. Şu halde delillerle anlaşılmaktadır ki insan, sahibi olan bir köledir ki, Allah, insanların Melik’i (sahibi) olduğunu hatırlatmaktadır. İnsan, ibadetin gerekli ve vacip olduğunu, kendisinin kul, ilahının ma’bûd olduğunu anlama seviyesine ulaştığında Allah, “Onların ilahı olduğunu” beyan etmektedir.⁴³⁴ “Allah’a ibadet; birliğini ispat, peygamberliğini tasdik, kitaplarda indirdikleriyle amel etmektir.”⁴³⁵

⁴²⁶ Nahl, 16/75.

⁴²⁷ Şevkânî, c. 3. s. 181.

⁴²⁸ Yusuf, 12/106.

⁴²⁹ Yusuf, 12/106.

⁴³⁰ Şevkânî, c. 3. s. 59.

⁴³¹ Zümer, 39/3.

⁴³² Şevkânî, c. 3. s. 59.

⁴³³ Nas, 114/1-3.

⁴³⁴ Şevkânî, c. 5. s. 522.

⁴³⁵ Şevkânî, c. 1. s. 107.

2.1.2. Tevhid-i Rububiyet

Rububiyet tevhidi, Allah (c.c.)'ın göklerin ve yerin yaratıcı ve yöneticisi olduğuna, tasarrufunda bir ortağı bulunmadığına, rızkın onun tarafından verildiğine, zarar ve yarar vermenin sadece O'nun gücü çerçevesinde bulunduğuna ve her şeyin sahibine kesin bir şekilde inanmaktır.⁴³⁶ Başka bir deyişle Rububiyet Tevhidi Allahu Teâlâ'nın kendi fiilleriyle birleşmesi demektir. Yani Allah'ın yaratma, rızıklandırma, malik olma, yönetme ve tasarruf, diriltme ve öldürme vb. fiillerinde tek olduğuna inanmaktır. Ayet-i Kerime'de: "Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istiva eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!"⁴³⁷ Şeklinde buyrulur bu tevhid çeşidi kısa ve öz bir şekilde açıklanmıştır. İnsanlar tevhit fitratı üzerine yaratılmışlardır. Rububiyet tevhidi insanoğlunun fitratında (doğasında) yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Allahu Teâlâ şöyle buyurur:

"(Resulüm!) Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."⁴³⁸

Kur'an-ı Kerim'de misak ayetinde insanın Rabbini kabulünün bildirilmesi, temsili bir ifade olup insanın yapısına işaret eder. Ayet insanın yaratılış icabı kendini terbiye edecek, besleyip büyütecek bir yaratıcıya ihtiyaç duyduğunu gösterir. Zira Rablik, tanrı kavramından farklı olarak sadece bir yaratıcının kabul edilmesinden öte anlamlar içerir.⁴³⁹ Rab terbiye etmek, yetiştirmek, büyütme, ıslah etmek, gözetmek, sözünü geçirmek, efendilik yapmak, sahip olmak⁴⁴⁰ anlamlarına gelir. Dolayısıyla birini Rab olarak kabul etmek, ona boyun eğmek, teslim olmak, kul olmak demektir. Bu sebeptendir ki Kur'an-ı Kerim Mekke müşriklerini Allah'ı Rab olarak tanımaya davet eder. Bu durum insanın varlığı gereği birilerine teslim olmak

⁴³⁶ Yusuf El-Kardâvi, *Tevhidin Hakikati*, çev. Mustafa Özel, İstanbul, y.y. 2006, s. 20.

⁴³⁷ A'raf, 7/54.

⁴³⁸ Rum, 30/30.

⁴³⁹ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2002, s. 159.

⁴⁴⁰ İbn Manzur, "Rbb." maddesi.

zorunda olduğunu gösterir. Yani insan kul olma özelliği olan bir varlıktır. Eğer kişi Rabbine teslim olmazsa, bu teslimiyeti bir şekilde başka varlıklara gösterilecektir.⁴⁴¹

İbn Teymiyye'ye göre "İbadet" olgusu "Allah" ismi ile doğrudan bağlantılı kılınmış, "Dileme" eylemi ise "Rab" adıyla ilişkilendirilmiştir. Çünkü "İbadet" mahlûkatın yaratılışının asıl amacıdır. "Ulûhiyet" asıl amaçtır. "Rububiyet" ise yaratıkların, yaratılıp geliştirilmelerini, bu nedenle başlangıç durumlarını içerir. Sözelimi namaz kılan bir kimse: "İyyake na'budu ve iyyake nestain -yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden yardım dileriz" dediği zaman başlangıçta asıl gaye olanı vesileyi tercih etmekle işe başlamıştır. Çünkü "İbadet", ulaşılması gereken asıl gayedir; "Yardım dileme" ise kişiyi ona ulaştıran bir vesiledir.⁴⁴²

Dilekte bulunma konusuna gelince, bu tur duaların çoğunda "Rab" kelimesi kullanılmıştır. Mesela Hz. Âdem ve Havva'nın dualarında olduğu gibi:

"Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."⁴⁴³

Hz. Nuh'un (a.s.) duası şöyle:

"Nuh, "Rabbim! Şüphesiz ben senden hakkında bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, şüphesiz ziyana uğrayanlardan olurum" dedi."⁴⁴⁴

Hz. Musa'nın (a.s.) duası:

"Musa, "Rabbim! Şüphesiz ben nefsimde zulmettim. Beni affet" dedi. Allah da onu affetti. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."⁴⁴⁵

Hz. İbrahim'in (a.s.) duası:

"Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler."⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Alper, s. 159.

⁴⁴² İbn Teymiyye, *Dua ve Tevhid*, çev. Abdi Keskinsoy, İstanbul, Pınar yayınları, 2006, s. 71.

⁴⁴³ A'raf, 7/23.

⁴⁴⁴ Hûd, 11/47.

⁴⁴⁵ Kasas, 28/16.

⁴⁴⁶ İbrahim, 14/37.

Hız. İbrahim'in oğlu İsmail ile birlikte yaptığı dua:

“Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, “Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin” diyorlardı.”⁴⁴⁷

Şu dua da bir başka örnek:

“Onlardan, “Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru” diyenler de vardır.”⁴⁴⁸

İbn Teymiyye duanın iki çeşit olduğunu söylemektedir; ibadet amacıyla yapılan dua ve dilek için yapılan dua.

Duanın her iki türünün de Allah'tan başkasına yapılması doğru değildir. Zira kim Allah'ın yanı sıra başka bir ilah tutarsa kınanmış ve yalnız başına bırakılmış olarak oturup kalır. Umut bağlayan, dileyen ve talep edenlerin dileklerinin kabulü için Allah'tan başkasına umut bağlamaları doğru değildir. Allah'tan başkasından hiçbir şey isteyemezler.⁴⁴⁹

Kulun kalbinden Allah'tan bir şey dileme duygusu (niyeti) geçtiği zaman, Allah'ın Rab ismiyle dilekte bulunması onun bu niyetine uygun düşer. Rab ismini içerdiğinden Allah adıyla dilekte bulunursa da güzel olur. Kalbinden ibadet etme niyeti geçtiği zaman, Allah ismini zikretmesi gerekir. Allah'ı övmeye başladığı zaman yine Allah adını anar. Ancak kul dua etmeyi amaçladığında, Allah'ın Rab adını kullanarak dua yapar.⁴⁵⁰

Rububiyet tevhidi diğer bölümlerin esasını teşkil eder. Çünkü ibadet ve itaat edilmeye boyun eğilmeye layık olan yalnızca yaratıcı, malik ve evrenin idarecisi olan Allah'tır. Hamdler, zikirler, dualar, ibadetler, sadece yaratma ve emretme kendisine mahsus olan Allah'a yapılabilir. Diğer bir açıdan da azamet güzellik ve olgunluk sıfatlarının sahibi de malik ve müdebbir (tedbir eden, düzenleyen) olan Allah'tır.⁴⁵¹

Rububiyet tevhidini varlığını eskiden dehriyyun (zamana tapanlar ve çağımızda da materyalistler) dışında genelde kimse inkâr etmemiştir. Cahiliye

⁴⁴⁷ Bakara, 2/127.

⁴⁴⁸ Bakara, 2/201.

⁴⁴⁹ İbn Teymiyye, s. 37.

⁴⁵⁰ İbn Teymiyye, s. 73-74.

⁴⁵¹ Ahmed Muhammed, Davûd, *Akidetü't Tevhid*, (Terc: Ömer Duran, Yaşar Tekin), İstanbul, Ravza Yayınları, 2000, s. 29.

Arapları gibi birçok müşrik bu tür tevhidi kabul ediyordu.⁴⁵² Kur'an-ı Kerim onlar hakkında şöyle der: "Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?" diye soracak olsan mutlaka, "Allah" diyeceklerdir. O hâlde nasıl (haktan) döndürülüyorlar?"⁴⁵³ Fakat Allah'ın Rablığını kabul etmeleri, onları Allah'a ortak koşma çerçevesinin dışına çıkarmaz.⁴⁵⁴

2.1.2.1. Rab Sözcüğünün anlamı

Rabb kelimesi sözlükte, mâlik, sahib, yaratıcı, bir şeyi ıslah eden, terbiye etmek, efendi⁴⁵⁵ bakmak, büyütme, sorumluluğunu yüklenmek, toplamak, sözünü geçirmek, rızık vermek, kemale erdirmek⁴⁵⁶ gibi manalara gelmektedir.

Dini manada rabb, terbiye eden, rızık veren, şansları mahlûkat arasında taksim eden iyilik yapan, malik olan manalarına gelir.⁴⁵⁷ Rabb kelimesi Allah (c.c.) için kullanılmaktadır. Kelime Arap dilinde isim tamlaması şeklinde insan için de kullanılmıştır. "Evin sahibi", "Devenin sahibi" gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. İbnu'l Enbari'ye göre Rabblık, yani bir şeyin Rabbi olmak üç manaya gelir.

1. Malik olmak; yani tasarrufu kudreti altında bulunan her şeyin yegâne sahibi ve idarecisi olmak, Sadece Rabb bütün onların sahibi, yöneticisi ve istediği gibi ilmüne ve iradesine uygun olarak tasarrufta bulunur.

2. Kendisine itaat edilecek, boyun eğilecek efendi, anlamını da ifade eden Rabb, kendisine itaat edilecek, emirlerine uyulup, yasaklarından uzak durulacak yegâne efendi anlamına da gelir.

3. Rabb; ıslah eden, arıtıp, saflaştırıp, olgunlaştıran anlamındadır. Yani o Rabb, her şeyi düzelten, tam bir şekilde halden hale geçirerek düzenleyen terbiye edendir.⁴⁵⁸

⁴⁵² El-Kardâvî, s. 20-21.

⁴⁵³ Ankebut, 29/61.

⁴⁵⁴ El-Kardâvî, s. 21. ; Kalkan, s. 169.

⁴⁵⁵ Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre İman Esasları*, Ankara, y.y. 1961, s.23.

⁴⁵⁶ Mevdûdî, s. 35-36. ; Kalkan, s. 167.

⁴⁵⁷ Atay, s. 23.

⁴⁵⁸ Tunç, "Rabb Maddesi" *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 354.

Baba-oğul münasebeti sevgiye dayandığından Araplar babaya, terbiye edici olarak ta bakar. Kur'an, rab kelimesinin bu manasına dayanarak, insanlara tanıtmak istediği tanrının bu sıfatlara haiz olduğunu ortaya koymak için ilk olarak rabb sıfatını zikretmiştir.⁴⁵⁹ İlk inen ayetlerde Allah (c.c.): “Yaratan Rabbinin adıyla oku, O İnsanı kan pıhtısından yarattı, insana bilmediğini öğreten, kalemle öğreten kerem sahibi Rabbin için oku”⁴⁶⁰ şeklinde buyrulmaktadır. Şüphesiz bu ve bunun gibi ayetlerde geçen Rabb kelimesi doğrudan doğruya Allah (c.c.)’ı işaret etmektedir.

Böylece, mürebbî (terbiye eden) kelimesi öğretmeyi doğruyu göstermeyi ve bunları yaparken merhametli olmayı ihtiva etmektedir. Allah (c.c.)’da rabb olması bakımından yarattıklarını terbiye ve ıslah ederek idare etmektedir. O, insanın zararını istemez. İnsanın menfaatine göre emir ve yasaklarda bulunur.⁴⁶¹

Kur’an’da Rabb kelimesi bazen tek bir anlamıyla, bazen birkaç anlamıyla bazen de bütün anlamlar kastedilerek kullanılmıştır.⁴⁶²

“İşte o taptıklarınız benim düşmanımdır. Benim tek dostum âlemlerin Rabb’i olan Allah’tır. O beni yaratan doğru yola iletendir. O beni doyuran ve içirendir. Hasta olduğumda bana şifayı verendir. Beni öldürecek ve diriltecek O’dur.”⁴⁶³

“O doğunun ve batının rabbidir. O’ndan başka ilâh yoktur öyleyse O’nu vekil tut.”⁴⁶⁴

Bu ayetlerde geçen Rabb kelimesi, terbiye eden, kefil olan, vekil olan, ihtiyaçlarını gideren, yetiştiren, yaratan, kanun ve hüküm koyan yegâne varlık, şar’î, herşeyin sahibi ve maliki olan Allah anlamında kullanılmıştır.⁴⁶⁵

“O sizin rabbinizdir. Sonunda O’na döndürüleceksiniz.”⁴⁶⁶ Ayetinde ise rabb kelimesi etrafında toplanılacak mümtaz varlık anlamındadır.⁴⁶⁷

“Allah’ı bırakıp da birbirimizi rabler edinmeyelim”⁴⁶⁸ Bu ayette geçen rabb kelimesinin çoğulu olan “erbab” lafzı, toplulukların ve milletlerin önder ve rehber

⁴⁵⁹ Atay, s. 24.

⁴⁶⁰ Alak, 96/1-5.

⁴⁶¹ Atay, s. 24-25.

⁴⁶² Karlıbayır, s. 25.

⁴⁶³ Şuarâ, 26/77-80.

⁴⁶⁴ Müzzemmil, 73/9.

⁴⁶⁵ Tunç, c. 6, s. 355.

⁴⁶⁶ Hüd, 11/34.

⁴⁶⁷ Tunç, c. 6, s. 355.

edindikleri kimselere işaret etmektedir. İnsanlar bu önderlerin emirlerine uyarlar, onların koydukları kurala da uyarlar, onların hiçbir delile dayanmaksızın ileri sürdükleri helal ve haram gibi değerlendirmelerini de kabul ederler. İşte Allah (c.c.) onların gerçek manada rabb olmayıp diğer insanlar gibi aciz birer insan olduklarını haber veriyor.⁴⁶⁹

“Yedi göğün de Rabbi, yüce arşın da Rabbi kimdir?”⁴⁷⁰ Bu ve benzeri ayetlerde de rabb kelimesi, malik, sahip anlamında kullanılmıştır.

Hadislerde de rabb kelimesi geçmektedir. Abbas b. Abdulmuttalib (r.a.)’tan rivayet edildiğine göre Abbas Rasulullah (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu işitmiştir:

“İmanın tadını; Rabb olarak Allah’a, din olarak İslâm’a ve peygamber olarak da Muhammed’e razı olan kimse tatmıştır.”⁴⁷¹ Hadisin senedinde yer alan Kuteybe b. Saîd (v. 240) hadis âlimlerinden Hâkim tarafından mevzu hadis nakletmekle suçlanmıştır. Ancak İbn Hacer el-Askalanî ise, Hâkim’in bu iddiasının bir gerçekliğinin olmadığını, isnatta hata yapan bir kimsenin metninde de yanlışlıklar yapmasının caiz olduğunu, Kuteybe b. Said’in naklettiği rivayetin uydurma oluşunun uzak bir ihtimal olduğunu kaydetmiştir. El-Ferhiyânî, Kuteybe b. Said’in büyük hadisçilerden olmadığını söylemiş, ancak el-Mervezî de güvenilir bir ravi olduğunu söylemiştir. Yine bu senette yer alan el-Leys b. Sa’d b. Said sika olmakla beraber rivayetinde gevşek davrandığı için eleştiriye uğramış bir kimsedir. Ahmed b. Hanbel onun hadis alışında gevşek davrandığını söyler.⁴⁷² Bu hadiste de Allah’tan başkasını Rabb olarak tanımayan, İslâm yolundan başkasına gitmeyen ve sadece Rasulullah’ın gösterdiği yolda giden kimsenin imanın tadını tadacağını ortaya koymuştur. Kısacası Rabb Allah demektir. O her şeyin maliki sahibi, efendisi, ıslah edeni, varlıkların ihtiyaçlarını karşılayan yani görüp gözeteni, ihtiyaçlarını karşılayandır.⁴⁷³

⁴⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/64.

⁴⁶⁹ Tunç, c. 6, s. 355.

⁴⁷⁰ Mü’minun, 23/86.

⁴⁷¹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, Et-Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, Tefsir, 10/2623.

⁴⁷² Şihâbü’-d-Dîn Ahmed b. Ali el-Askalanî, İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, Beyrut, y.y. 1996, c. 4, s. 545-608.

⁴⁷³ Tunç, c. 6, s. 355.

2.1.2.2. Kur'an-ı Kerim'de Rab Kavramı

“Rab” kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de tam 970 yerde geçer. Rab kelimesinin çoğulu olan “erbâb” 4 yerde⁴⁷⁴ ve bu kelimeden türemiş olan din ilimlerinde rusuh sahibi, bilginler anlamında kullanılan “rabbâniyyûn” 2 yerde⁴⁷⁵, “rabbanîyyin” 1 yerde⁴⁷⁶, “ribbiyyûn” ise 1 yerde⁴⁷⁷ kullanılır. Ayrıca bir adamın hanımının başka kocadan olan üvey kızı anlamındaki “rabaib” kelimesi de bir yerde geçmektedir.⁴⁷⁸ Toplam olarak “rab” kelimesi ve türevleri Kur'an-ı Kerim'de 979 yerde tekrar edilir.

Kur'an-ı Kerim, besmeleden sonra “Hamd, âlemlerin Rabbı Allah'a aittir” cümlesiyle başlamaktadır. Bu giriş oldukça ilginçtir. Vahiy kitabı olan Kur'an-ı Kerim söze Allah'a ait en önemli özelliği vurgulayarak, insanlara bu önemli gerçeği hatırlatarak başlıyor: “Allah'ın Rablığı”. Her türlü övgü, her türlü saygı ve itaat ifadesi, her türlü şükran duygusu ve bağlılık; bütün âlemlerin, âlem diye nitelediğimiz bütün varlıkların asıl sahibi, mâliki, yöneteni, bakıp gözeteni, koruyup ihtiyaçlarını gidereni, onlara dilediği gibi yön veren yüce güç sahibi Allah'a aittir. Kur'an-ı Kerim, O'nun sözüdür ve O yaratıp şekil verdiği insanları müjdeliyor, korkutuyor doğru yola davet ediyor. Çünkü O, âlemlerin Rabbı Allah'tır.⁴⁷⁹

Rab ismi, Kur'an-ı Kerim'de Allah lafzından sonra en çok kullanılan isimdir. İlginçtir ki, ilk nazil olan 30 surede “Rab” ismi 80 kez geçtiği halde, “Allah” ismi sadece 20 kez geçer. Buna göre Rab lafzı, Allah lafzının dört katı olmuş oluyor. Elbet bu gerçek, tesadüfle açıklanamaz. Kur'an-ı Kerim, ilk mü'minlerin gönlünde sahih bir Allah inancını oluşturmayı hedeflemişti. Çünkü sorun insanları Allah'ın varlığına inandırma sorunu değildi. Cahiliye insanı Allah'ın varlığına zaten inanıyordu. Ama bu insanlar sahih Allah inancını kaybettikleri, Allah'ın olanı başkalarıyla paylaştıkları için sapıtmışlardı. Bu nedenle Allah, ilk indirdiği ayetlerinde insanların zihinlerinde kendi rablığını silinmez bir biçimde yazmayı murat ediyordu. Bundan dolayıdır ki, yaratıcının en büyük ismi olan “Allah”ın dört

⁴⁷⁴ Ali İmran, 3/64, 80; Tevbe, 9/31, Yusuf, 12/39.

⁴⁷⁵ Maide, 5/44, 63.

⁴⁷⁶ Ali İmran, 3/79.

⁴⁷⁷ Ali İmran, 3/146.

⁴⁷⁸ Nisa, 4/23.

⁴⁷⁹ Yazır, c. 4, s. 3150.

katı olarak “Rab” ismi kullanılmıştı. Rablığı kabul edilmemiş bir Allah'a müşrikler zaten öteden beri inanıyorlardı.⁴⁸⁰

İşte Kur'an-ı Kerim, Allah'ın rab oluşunu ilk mü'minlerin kalbine ve kafasına silinmez harflerle yazdıktan sonradır ki, taşın gediğine konduğunun delili olarak, tam sekiz ayrı yerde şu hitapta bulunuyordu: “Zâlikümüllahü Rabbüküm”⁴⁸¹ “İşte bu Allah'tır sizin Rabbiniz” Yani, ancak Allah olan, rabbınız olabilir, deniliyor. “Rabbımız Allah'tır deyip sonra da dosdoğru olanlar”⁴⁸² ebedî saadete müjdeleniyordu.

Kur'an'a göre Rabbin niteliklerine gelince bu konuda şunu ifa edebiliriz: Kur'an-ı Kerim'de rablığın belirgin özellikleri açık olarak bildirilmiştir. Bunların başında, insanlardan mutlak itaat ve kulluk istemek, insanlık hayatını ve varlıklar âlemini düzenleyen ilâhî nizamlar koymak, mutlak değer ölçüleri belirtmek gibi özellikler gelir. Bunlardan birini kendine tahsis eden insan, rablık iddiasında bulunmuş olur. Allah, Kur'an-ı Kerim'de, ibadet edilecek tek rab olduğunu açık bir şekilde bildirmiş ve kendisine bu konuda şirk/ortak koşulmamasını istemiştir. Buna rağmen, insanların yine de Allah'tan başka varlıkları rab edindikleri görülmektedir. Bir kısım insanlar çıkıyor, rabba ait olan özellikleri kendilerine mal etmeye kalkışıyorlar. Sonra da insanları gerçek Rabb'in emir ve yasakları dışında kendi koydukları kurallara, ilkelere, değer ölçülerine ve kendi düşüncelerine kayıtsız şartsız uymaya çağırıyorlar. Oysa bu durum, rablık iddia etmenin ta kendisidir. Bazı insanlar her ne kadar onlar için secdeye varmasalar da Allah'ın koyduğu hükümleri bırakıp, onların gayr-ı meşru emirlerini benimseyerek dinlemek suretiyle onlara kul olma derekesine düşerler. Onların bu durumu Allah'tan başkalarını rab edinmeleri demektir. Kur'an-ı Kerim'deki rabla ilgili ayetler bu konuyu açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁸³

Kur'an-ı Kerim, sık sık, insanların ve bütün evrenin Rabbinin Allah olduğunu vurgulamaktadır. O, kendi iradesiyle evreni ve içindekileri yaratıp şekil vermiş, biçimlendirmiştir. Yarattığı her şeyin tek sahibi ve maliki O'dur. O aynı zamanda yarattığı evreni ve içindekileri yönetmektedir, her şeye tasarruf etmektedir. Bu

⁴⁸⁰ Şevkânî, *ed-Dürrü'n-nadîd fi ihlâs-ı kelîmeti't-tevhîd*, s. 31.

⁴⁸¹ Mü'min, 40/62, 64.

⁴⁸² Fussilet, 41/30.

⁴⁸³ Yakup Çiçek, Fahrettin Yıldız, *Hamd Rabb*, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1986, s. 49-50.

tasarruf etmenin içerisinde elbette yaratılmışların ihtiyacı olan şeyleri onlara karşılıksız vermek de vardır.⁴⁸⁴

Kur'an-ı Kerim, Rab kelimesi farklı manalarda kullanılmaktadır:

1. Özel isim olarak: Birçok yerde Rab kavramı, Allah'ın özel ismi olarak geçmektedir. Ayetlere bakacak olursak: “De ki: “Her şeyin Rabbi O iken ben başka bir Rab mi arayayım? Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak Rabbinizedir. O size, ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir.”⁴⁸⁵ Başka bir ayette, “Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah, dostumdur. “O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. O, bana yediren ve içirendir. Hastalandığımda da O bana şifa verir.”⁴⁸⁶ Başka bir ayette ise “O, doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle ise O'nu vekil edin.”⁴⁸⁷

2. Kendisine Yönelinen: Bazı ayetlerde, gerçek hükmeden, etrafında toplanılan, kendisine dönülen en yüce varlık olarak kullanılmaktadır. Bu anlam ile Allah'ın özel ismi Rab arasında bağlantı vardır. Şu ayete baktığımızda bu manayı görebiliriz: “De ki: “Rabbimiz hepimizi kıyamet günü bir araya toplayacak, sonra da aramızda hak ile hüküm verecektir. O, gerçeği apaçık ortaya koyan, hakkıyla bilendir.”⁴⁸⁸

3. Karşı Gelinemeyen Otorite: Emrine uyulan, kendisinden daha üstün kimsenin olmadığı, koyduğu ilkelere uyulan ve karşı gelinmeyen otorite anlamında da kullanılır. Şu ayetlere baktığımızda bu manayı görebiliriz: “(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.”⁴⁸⁹ Başka bir ayette de aynı anlamda kullanılmıştır. “De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak

⁴⁸⁴ Hüseyin Kerim Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2000, s. 511

⁴⁸⁵ En'âm, 6/164.

⁴⁸⁶ Şuarâ, 26/77-80.

⁴⁸⁷ Muzzemmil, 73/9.

⁴⁸⁸ Sebe', 34/26.

⁴⁸⁹ Tevbe, 9/31.

koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şahit olun, biz Müslümanlarız.”⁴⁹⁰

4. Efendi, Yönetici anlamında: Şu ayete baktığımızda bu manayı görebiliriz: “Kral, “Onu bana getirin” dedi. Elçi, Yusuf’a gelince (Yûsuf) dedi ki: “Efendine dön de, ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor. Şüphesiz Rabbim onların hilesini hakkıyla bilendir.”⁴⁹¹

5. Malik, Sahip anlamında: Şu ayetlere baktığımızda bu manayı görebiliriz: “De ki: “Yedi kat göklerin Rabbi, büyük Arş’ın Rabbi kimdir?”⁴⁹² “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’ın Rabbi Allah, onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.”⁴⁹³

6. Allah’ın Sıfatı Olarak Rab: Görüldüğü gibi Rab olmak, Allah’ın sıfatlarından birisidir. İlahlığının bir gereğidir. Rab ismi geniş anlamlı bir sıfattır. Allah’ın yaratıcılığını, evrene sahip ve hâkim oluşunu, insana ait her şeyi yaratıp şekil verdiğini, evrende olan her şeye yüce kudretiyle tasarruf ettiğini, insanlar hakkında hükümler ve yasalar koyduğunu ve bu hükümlere itaat etmenin gerekliliğini, mutlak anlamda itaatin ancak Allah’a yapılması gerektiğini, ıslah edenin, şekil verenin, her şeyi elinde tutanın yalnızca Allah olduğunu ifade eder. Bu anlamdaki ayetlere bakacak olursak;

Kur’an-ı Kerim’in tertibinde yani mushafta ilk ayette Allah’ın bu ismi seçilip vurgulandığı gibi nazil olan ilk ayette de Rab ismi kullanılmaktadır. “Yaratan Rabbinin adıyla oku!”⁴⁹⁴

İlk insanın yaratılması ve halifeliği konusunda da yine bu isim kullanılır: “Hani, Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti.”⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/64.

⁴⁹¹ Yusuf, 12/50.

⁴⁹² Mu’minün, 23/86.

⁴⁹³ Enbiyâ, 21/22.

⁴⁹⁴ Alak, 96/1.

⁴⁹⁵ Bakara, 2/30.

“kalû belâ” veya “elest bezmi” diye ifade edilen misak ayetinde de Allah’ın yine bu ismi zikredilir. “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.”⁴⁹⁶ “O Rab ki, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah’a ortaklar koşmayın.”⁴⁹⁷ “Rabbi ona “Teslim ol” dediğinde, “Âlemlerin Rabbine teslim oldum” demişti.”⁴⁹⁸ “De ki: “Her şeyin Rabbi O iken ben başka bir Rab mi arayayım? Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak rabbinizdir. O size, ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir.”⁴⁹⁹ “De ki: “Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriye, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor?” “Allah” diyecekler. De ki: “O hâlde, Allah’a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?” İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah’tır. Hak’tan sonra sadece sapıklık vardır. O hâlde, nasıl oluyor da (Hak’tan) döndürülüyorsunuz?”⁵⁰⁰ “Size ulaşan her nimet Allah’tandır. Sonra size bir sıkıntı ve zarar dokunduğu zaman yalnız O’na yalvarır yakarırsınız. Sonra sizden o sıkıntıyı giderince, bir de bakarsınız, içinizden bir kısmı Rablerine ortak koşar.”⁵⁰¹ “Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah, dostumdur. O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. O, bana yediren ve içirendir. Hastalandığımda da O bana şifa verir. O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır. O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur. Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat.”⁵⁰² “Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.”⁵⁰³ “De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, ‘Sizin

⁴⁹⁶ A’râf, 7/172.

⁴⁹⁷ Bakara, 2/22.

⁴⁹⁸ Bakara, 2/131.

⁴⁹⁹ En’âm, 6/164.

⁵⁰⁰ Yunus, 10/31-32.

⁵⁰¹ Nahl, 16/53-54.

⁵⁰² Şuarâ, 26/77-83.

⁵⁰³ İsrâ, 17/23.

ilâh'mız ancak bir tek ilâhtır" diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın."⁵⁰⁴ "(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır."⁵⁰⁵ "Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı Rabler mi daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?"⁵⁰⁶ "Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar. Güneşi ve Ay'ı da koyduğu kanunlara boyun eğdirmiştir. Her biri belirli bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşte bu, Allah'tır, Rabbinizdir. Mülk yalnızca O'nundur. Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz, bir çekirdek zarına bile hükmedemezler."⁵⁰⁷ "O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir. Mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır."⁵⁰⁸ Ayetlerinde olduğu gibi Allah'ın sıfatı olan "Rab" anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁰⁹

2.1.2.3. İmam Şevkânî'nin Tevhid-i Rububiyet ile ilgili görüşleri

Rububiyet Tevhidi Allah-u Teâlâ'nın kendi fiilleriyle birleşmesi demektir. Yani Allah'ın yaratma, rızıklandırma, malik olma, yönetme ve tasarruf, diriltme ve öldürme vb. fiillerinde tek olduğuna inanmaktır. Emrine uyulan, kendisinden daha üstün kimsenin olmadığı, koyduğu ilkelere uyulan ve karşı gelinmeyen otorite anlamında kullanılan Rab kelimesini izah ederken İmam Şevkânî'ye göre bir takım insanlar, Allah'ı bırakıp O'nun dışındaki bazı şeyleri rab haline getirirler, onları rab olarak kabul ederler. Onların emirlerini, sözlerini ve koydukları hükümleri mutlak ölçü olarak alırlar. Allah'ın kanun ve ölçülerini bırakıp, bu yücelttikleri ölçüleri en doğru ilke olarak kabul ederler. Allah, onların rab haline getirdiği şeylerin aslında rab olmayıp, güçsüz varlıklar olduğunu vurgulamaktadır.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ Kehf, 18/110.

⁵⁰⁵ Tevbe, 9/31.

⁵⁰⁶ Yusuf, 12/39.

⁵⁰⁷ Fâtır, 35/13.

⁵⁰⁸ Sâd, 38/66.

⁵⁰⁹ Bkz. Ece, s. 510-513; Sönmez, s. 89-92.

⁵¹⁰ Şevkânî, s. 31.

İmam Şevkânî rububiyet tevhidinin içerdiği deruni anlamı en güzel bir şekilde ifade eden Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şu sözünü açıklayıcı bir örnek olarak kaydeder:

“Sizden biriniz (kölesine) kulum ve kölem demesin. Köle de efendisine “Rabb'im” demesin, sadece efendim desin. Hepiniz Allah'ın kulusunuz. Gerçek Rabb, Allahu Teâlâ'dır.”

Peygamberimiz (s.a.v.) Allah'tan başkasına kul olmak ve O'na diğer varlıkları ortak koşmak tehlikesini gidermek için, böyle buyurmuşlardır. Çünkü her şeyin gerçek sahibi ve maliki Cenabı Allah'tır. Rububiyet, Allah'a ait bir sıfattır. İnsanlar ise O' nun terbiyesi altındadırlar. Şu halde Allah'tan başka varlıkların “Rabb” diye isimlendirilmeleri ve bazılarının da başkalarının kulu kabul edilmeleri İslam’la ve tevhit ile bağdaşmayan bir alçalmadır.⁵¹¹

Rububiyette Tevhidin anlamı şudur: Yaratmada, rızıklandırmada, sahip olmada, terbiye etmede, yönetme ve kâinatta mutlak ve yegâne mutasarrıfın Allah olduğuna, ortağı bulunmadığına inanmak, buna ilaveten de hak ve gerçek olan sıfatlarında ortaklarının varlığını reddetmektir.

Allah, pek çok ayette bu anlama işaret etmiştir ki, “O, göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümlerini) kendisine ait olandır. Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.”⁵¹² Ayeti bunlardan biridir.

İmam Şevkânî, konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: ‘Gökleri ve yeri yaratmak, varlığa getirmek, icat etmek, bütün yarattıklarında etkili olmak, kullarının maslahatlarını bilmek; vazettiği hükümlerde ve ibadet şekillerinde onlara yararlı yönlerini bilerek tasarruf etmektir.⁵¹³ Bu nevi tevhid, diğer tevhid şekillerine bir nevi esastır. Çünkü Halık, Malik, Müdebbir olan ibadetle yönelmeye layıktır; celal ve kemal sıfatlarına yalnız O’nun layık olduğu gibi.⁵¹⁴

Kelamcılar, felsefeciler ve onlara katılanlar, bu tevhidin, peygamberlerin getirdikleri ve üzerine kitapların indikleri ideal tevhid olduğunu sandılar ve onu ispat

⁵¹¹ Buhârî, Kitabu’l-İtk, 17. ; Ebu’l-Hüseyn b. Haccac, Müslim, *Sahihu Müslim (el-Cami’us-sahih)*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, Kitabu’l-Elfâz, 14.

⁵¹² Furkan, 25/2.

⁵¹³ Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, c. 1, s. 127.

⁵¹⁴ Şevkânî, c. 4, s. 224.

edip kabul ettirmek için çok uğraştılar. Durum sandıkları gibi değildir. Çünkü birincil amaç ve önemli mesele, peygamberlerin getirdikleri ve kitapların indikleri (tevhit anlayışı), ibadette Allah'ın peygamberleri gönderdiği ve kitapları indirdiği tevhitir.⁵¹⁵

Allah buyurur: “Senden önce hiçbir resul göndermedik ki ona: “Benden başka ilah yoktur; şu halde bana kulluk edin” diye vahyetmiş olmayalım.”⁵¹⁶

İstilahta Rububiyet Tevhidi, Yüce Allah'ın rab olması, yaratması, emretmesi, yetiştirmesi ve imkân vermesi bakımından tekliğidir. Allah'tan başka yaratıcı olmadığı gibi O'ndan başka malik de yoktur. Emir etmek yalnız O'na ait bir haktır. Tevhidin bu türü Allah'ı fiillerinde birlemektir. Rububiyet tevhidi, Allah'ın bu kâinatı ve içerisindekileri herhangi bir ortağı ve yardımcısı bulunmaksızın tek başına yarattığına, yarattıklarının yegâne sahibi olduğuna, hükmünde takipçisi olmadığına, emretme hakkının yalnızca kendisine ait olduğuna; dirilten, yaşatan ve öldürenin O olduğuna, bütün canlıların rızıklandırıcısı, her şeyin yöneticisi olduğuna, her türlü işi düzene koyduğuna, her şeyi koruyup kollayanın O olduğuna, korunmaya muhtaç olmadığına, dilediğini aziz, dilediğini zelil kıldığına, Allah'tan başka hiç kimsenin ve hiçbir şeyin ne kendi nefesine ne de başkasına O'nun izni ve dilemesi olmadıkça zarar ve fayda veremeyeceğine, dualara yalnızca O'nun icabet edeceğine inanmaktır. Allah'ın kaza ve kaderine inanmak, zatında vahdaniyetine yani bir ve tek olduğuna inanmak ta bu tevhidin kapsamına girer. Yani her yoktan var edilen şey muhakkak Allah'ın bilgisinden, iradesinden ve kudretinden geçmiştir.⁵¹⁷

Rububiyet tevhidinin özü fiilleriyle Allah'ı tevhit etmek, yani birlemektir. Rububiyet tevhidi, tevhidin diğer bölümlerin esasını oluşturmaktadır. Çünkü ibadet ve itaat edilmeye, boyun eğilmeye layık olan; yalnızca yaratıcı, malik ve evrenin idarecisi olan Allah'tır. Zira bu sıfatlar yalnız âlemlerin rabbinin olabilir. Çünkü diri olan, işiten, gören, kadir olan, istediğini yapan, işlerinde ve sözlerinde hikmet sahibi olan da Rabb'den başkası olamaz. Şanı yüce Rabbimizin emri hem kâinattaki kevnî emirleri, hem de şer'i emirlerini kapsar. Kâinatın işlerini çekip çeviren, kâinatta hikmetinin gereği olarak dilediği şekilde hüküm veren O olduğu gibi, yine hikmetinin gereği olarak ibadetleri teşri' buyuran, muamelata dair hükümler koyan

⁵¹⁵ Şevkânî, *ed-Dürrü'n-nadîd fi ihlâs-ı kelîmeti't-tevhîd*, s. 75.

⁵¹⁶ Enbiya, 21/25.

⁵¹⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. 4, s. 224. ; Şevkânî, *ed-Dürrü'n-nadîd fi ihlâs-ı kelîmeti't-tevhîd*, s. 74.

biricik hüküm koyucu da O'dur. Kim ibadetlerde Allah'tan başka bir şeriat koyucu yahut ta muamelatta Allah'tan başka bir hüküm koyucu kabul edecek olursa, o kimse Allah'a ortak koşmuş olur ve imana sahip olmamış olur.⁵¹⁸

İmam Şevkânî, Rububiyet tevhidinin fitrîliği ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu sözüyle bu anlamı biraz daha genişleterek şöyle bir vurgu yapmaktadır. “Her çocuk, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir.”⁵¹⁹ İmam Şevkânî'nin bu hadisin yorumu ile ilgili şu hususu dikkate değerdir: Fıtratın birkaç manası vardır. Bunlardan biri yaratılıştır. Biri de dindir. Dil bilimcileri şöyle demektedir: Fıtrat, sadaka-i fıtırdir; hıkat (yaratılış) ise, çocuğun ana rahminde yaratılması ve dindir. Burada uygun olan diğer bir anlamdır; Din. Yani her çocuk hak din üzere doğmaktadır. (Çocukta) dinden başka bir düşünce zuhur ederse, bu, ebeveyni veya eğitimcileri tarafından, doğumundan sonra meydana getirilen değişikliklerden dolayıdır. Hadis açıkça, insanın fıtrat üzere doğduğuna delalet etmektedir ki fıtrat, şirkten hiçbir iz taşımayan ve İslam'ın ortaya koyduğu halis tevhittir. Ancak çevre, aile ve aile içindeki ebeveyn fıtratını, nefsin uyum içinde olduğu hakikatten ayırmaktadırlar.⁵²⁰

İmam Şevkânî'ye göre, şüphesiz her yaratılan daha önce bu hususta her hangi bir düşünme ve öğretim söz konusu olmaksızın, yaratıcısına iman etme fıtratına sahip olarak yaratılmıştır. Bu fıtrattan uzaklaşmak ancak kalbini bu fıtrattan uzaklaştıran ve sonradan ortaya çıkan etkenlerle karşı karşıya kalmak halinde söz konusu olur. Allah'ın varlığını fark eden, insanın içinde kök salan bu his fitri bir duygudur. Allah insanları bu fıtrat üzere yaratmıştır. Din duygusu diye ifade edilen de budur.⁵²¹

Müşriklerin tevhid-i rububiyeti kabul etmelerinin delili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gönderildiği müşrik Arapların, yaratıcı bir Rabbin varlığını itiraf etmeleri bile yeterlidir. Kur'an-ı Kerim'i incelediğimiz zaman Cenabı Allah'ın müşriklerin bu itiraflarını birçok ayeti kerimede dile getirdiğini görebiliriz: “De ki: “Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriye, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim

⁵¹⁸ Şevkânî, *el- Kavlu 'l-Mufîd fî edilleti 'l-İctihadi ve 't-Taklid*, c. 1, s. 14.

⁵¹⁹ Buharî, cenâiz, 92.

⁵²⁰ Şevkânî, *Neylu 'l-Evtar Şerhi 'l- Munteka 'l-Ahbar*, c. 9, s. 64.

⁵²¹ Şevkânî, c. 9, s. 65.

yürütüyor?” “Allah” diyecekler. De ki: “O hâlde, Allah’a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?”⁵²² “De ki: “Yedi kat göklerin Rabbi, büyük Arş’ın Rabbi kimdir?” “Allah’ındır” diyecekler. “Öyle ise O’na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?” de.”⁵²³ “Andolsun, onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, mutlaka, “Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı” diyeceklerdir.”⁵²⁴ “Andolsun, onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette, “Allah” derler. Öyleyken nasıl döndürülüyorlar?”⁵²⁵ Bu ve buna benzer ayetlerin Kur’an-ı Kerim’de çok olduğunu ifade eden İmam Şevkânî, müşrik Arapların aslında Rububiyet tevhidini kabul ettiklerini ve putların, âlemin yaratılmasında Allah’ın ortakları olduklarına inanmadıklarını söylemektedir. Zira onlar da aynen diğer kavimler gibi putlarını kendileriyle Allah arasında birer şefaathçi ve vasıta olarak görüyorlardı.⁵²⁶ Nitekim Cenabı Allah şöyle buyurur: “Allah’ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve “İşte bunlar Allah katında bizim şefaathçılarımızdır” diyorlar. De ki: “Siz, Allah’a göklerde ve yerde O’nun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!?! O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir.”⁵²⁷

Buna göre Rububiyeti kabul etmeleri onlara bir fayda vermediği gibi Müslüman olmalarını da sağlamadı. İlahi birliği inkâr ettikleri ve ibadetlerinde O’na ortak koştukları için Peygamber Efendimiz onarla savaştı, kanlarını ve mallarını helal kıldı. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyurur: “Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah’a inanırlar.”⁵²⁸ İmanları eylemlerine aykırı olduğundan bu ikrarlarına itibar edilmedi. Çünkü Allah’ın rububiyet tevhidinin özelliği, ibadette de O’nu birlemektir. Bu yapılmayınca birinci ikrar geçeriz olur.⁵²⁹

İmam Şevkânî, Cenabı Allah’ın kendisinin Rezzak ve yaratıcı olduğunu öğretmek için peygamber ve kitap göndermediği ile ilgili olarak şu ifadeleri önemlidir: “Bil ki, Allah kendisinin yaratıcı ve Rezzak vb. olduğunu kullarına öğretmek için peygamber ve kitap göndermedi. Peygamberlerden önce de her müşrik

⁵²² Yunus, 10/31.

⁵²³ Mu’minûn, 23/86-87.

⁵²⁴ Zuhruf, 43/9.

⁵²⁵ Zuhruf, 43/87.

⁵²⁶ İbn Ebi’l-İzz, *Şerhu el- Akideti’t-Tahaviyye*, thk. Bir grup âlim, Beyrut, Mektebetü’l-İslamiyye, 1984, s. 79

⁵²⁷ Yunus, 10/18.

⁵²⁸ Yusuf, 12/106.

⁵²⁹ Şevkânî, *ed-Dürrü’n-nadîd fi ihlâs-ı kelimeti’t-tevhîd*, s. 30.

bunları zaten kabul ediyordu. Aksine, birliğini ve yalnız kendisine ibadet etmesini bildirmek için peygamber ve kitap gönderdi.”⁵³⁰ Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurur: “Andolsun biz, her ümmete, “Allah’a kulluk edin, tâğûttan kaçın” diye peygamber gönderdik. Allah, onlardan kimini doğru yola iletti; onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün.”⁵³¹ Ta ki Allah’tan başka hiç kimsenin ve hiçbir şeyin ne kendi nefesine ne de başkasına O’nun izni ve dilemesi olmadıkça zarar ve fayda vermeyeceğine, dualara yalnızca O’nun icabet edeceğine inanılsın. Çünkü ibadet ve itaat edilmeye, boyun eğilmeye layık olan; yalnızca yaratıcı, malik ve evrenin idarecisi olan Allah’tır. Çünkü bu sıfatlar yalnız âlemlerin Rabbinin olabilir. Zira diri olan, işiten, gören, kadir olan, istediğini yapan, işlerinde ve sözlerinde hikmet sahibi olan da Rabb’den başkası olamaz. Bu bağlamda hikmetinin gereği olarak ibadetleri teşri’ buyuran, muamelata dair hükümler koyan biricik hüküm koyucu da O’dur. Kim ibadetlerde Allah’tan başka bir şeriat koyucu yahut ta muamelatta Allah’tan başka bir hüküm koyucu kabul edecek olursa, o kimse Allah’a ortak koşmuş olur.⁵³²

Allah’ın varlığı inancının genel prensipleri Allah’ın irade edip kullarına emrettiği katıksız tevhit inancıdır. Birinci varlık her şeyi yaratan, evveli ve ahiri olmayan, her şeyi bilen, benzeri olmayan Allah Teâlâ’nın varlığıdır. Diğer varlıklar ise, Allah’ın yarattığı ve yine Allah’a dönecek olan yaratıkların varlığıdır.⁵³³ Bu hususa dikkat çeken İmam Şevkânî, Bütün varlıkların Allah tarafından yoktan yaratıldığını, göklerin ve dünyanın şaşmaz bir düzene sahip olması, varlıkların bir halden başka bir hale dönüşmesi, çocuğun güzel bir endam ile ana karnından çıkması, bilgili ve hikmet sahibi ulu bir yaratıcının mevcudiyetini gösteren apaçık deliller olduğuna işaret eder.⁵³⁴

Fıtratın Allah’ın varlığına ve rububiyetine delil olması ile ilgili olarak şüphesiz ki her bir varlık ve yaratık daha önce de bu hususta herhangi bir düşünme ya da öğretme söz konusu olmaksızın, yaratıcısına iman etmek fıtratına sahip olmak üzere yaratılmıştır. Bu fitrattan uzaklaşmak ancak kalbini bu fitrattan uzaklaştıran ve

⁵³⁰ Şevkânî, s. 30-31.

⁵³¹ Nahl, 16/36.

⁵³² Şevkânî, *el- Kavlu ’l-Mufîd fi edilleti ’l-İctihadi ve ’t-Taklid*, c. 1, s. 14.

⁵³³ Şevkânî, *Fethu ’l-kadîr*, c. 2, s. 114.

⁵³⁴ Şevkânî, *ed-Dürrü ’n-nadîd fi ihlâs-ı kelimeti ’t-tevhîd*, s. 30.

sonradan ortaya çıkan etkenlerle karşı karşıya kalmak halinde söz konusu olur. Allah'ın varlığının fitrî bir realite olup delillere ihtiyacı olmadığını, sağlam bir fitrat ta yaratıcı Rabbin varlığına dayandırıldığını, O'na iman ise, her akıllı insanın bilincine yerleştirildiğini ve bu fitrî inancın Allah'ın varlığına kesin delalet eden delillerden olduğunu unutmamalıyız. Bu fitrat hakkında İmam Şevkânî şöyle demektedir: “İnsan bireylerinin her biri, İslam fitratı üzerine yaratılmıştır. Ancak burada fitrî İslam ve imana değil, şer’i iman ve İslam’a itibar edilir. Zira bu düşünce sahabeden bir grup ile onlardan sonra gelen bir grup tefsircilerin görüşüdür ki doğru olan da budur. Fıtrattan maksat İslam’dır görüşü ise, cumhur-u selefîn görüşüdür.”⁵³⁵

Buradan hareketle İmam Şevkânî, insanın fitratı ve varlığı yeterli olduğu sürece, kelamcılar ve diğerlerinin, Allah'ın varlığına getirdikleri delilleri kullanma zarureti olmadığını ifade etmektedir. Bununla ilgili yüce Allah şöyle buyurur: “Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınımsızca tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”⁵³⁶ İmam Şevkânî, bu ayeti delil getirerek, tevhidin, insanda fitrî bir durum olduğunu söylemekte ve Müslümanlarla kâfirleri ayırmaksızın bütün insanları kapsadığını, küfürde kalmalarına neden olacak bir etki olmadıkça hepsinin bu fitrat üzere yaratıldıkları fikrini tercih ederek, Allah'ın insanlara yarattığı bu fitratın Allah açısından değişikliğinin söz konusu olmadığını belirtir.⁵³⁷

2.1.3. Tevhid-i Esmâ ve Sıfat

Cenabı Allah zatında her bakımdan bir ve tek olduğu gibi sıfatlarında da birdir. Allah Teâlâ'yı anlayabilmemiz için kendisinin bize bildirdiği vasıflara ve özelliklere dikkat etmemiz gerekir. Kur'an'da ve hadiste Cenab-ı Hakk'a nispet edilen sıfatların bir kısmı sadece kendisine hastır. Ondaki başka hiçbir varlık için söz konusu edilemez. Bir kısmı da kelime ve kavram olarak yaratıklar için de kullanılır. Bununla beraber onun

⁵³⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. 4, s. 224.

⁵³⁶ Rum, 30/30.

⁵³⁷ Şevkânî, s. 148-149.

bütün vasıfları, mahiyeti, içyüzü, aslî özellikleri bakımından kendine hastır, hiçbir yaratığın sıfatına benzemez. İşte buna Tevhid-i Esmâ ve Sıfat denir.⁵³⁸

Allah'a İman, O'nun zatında bulunması vacip olan sıfatlarıyla, caiz olan sıfatlarını bilip ve inanmak ayrıca O'nun zatını, varlıklara ait acizlik ve noksanlık bildiren sıfatlardan berî kılmak anlamına gelmektedir. Zira Allah, bütün kemal sıfatlarla vasıflanmış olup, bütün noksan sıfatlardan da münezzehtir. Bizler, Allah'ın mahiyetini hiçbir surette kavrayamadığımızdan, O'nu sadece Kur'an-ı Kerim ve hadislerde geçen sıfatlarıyla bilmek ve tanımak durumundayız. Şu halde her mü'min, kendisine iman etmiş olduğu varlığı tanımak adına, O'nun sıfatlarını bilmek zorundadır.⁵³⁹

2.1.3.1. Esmâ ve Sıfat Sözcüklerinin anlamı

Sözlükte isim, varlıklara verilen ad; müsemma, adlandırılan varlık; tesmiye de adlandırma demektir.⁵⁴⁰ İsim bir hakikate delâlet eden mutlak lâfız, müsemma bu hakikatin kendisini oluşturan şey, tesmiye ise isim ile müsemma arasındaki irtibatı sağlayan manadır. İsim, “kelime çeşitlerinin hepsini içine alan ve cevher ve araz türünden bütün nesne ve manalar için konulmuş olan lâfız” diye de tanımlanır. İsim kelimesi bu yönüyle söz, fiil veya nitelik türündeki bütün kavramları zihne taşıyan bir vasıta konumundadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de mutlak olarak geçen “Adem'e bütün isimleri öğretti.”⁵⁴¹ İfadesi, cevher ve arazların tamamının isimlerini kapsamaktadır.

İsim kelimesi Kur'an-ı Kerim'de dört yerde Allah'a nispet edilmiş, en güzel isimlerin Allah'a ait olduğu bildirilmiş,⁵⁴² rivayetlerde de Allah'ın doksan dokuz ismi olduğu ve bunları sayanın cennete gireceği ifade edilmiştir.⁵⁴³

⁵³⁸ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul, y.y. 1998, s. 50.

⁵³⁹ Gölcük, s. 205.

⁵⁴⁰ İlyas Çelebi, “İsim-müsemma”, DİA, c. 12, s. 549.

⁵⁴¹ Bakara, 2/31

⁵⁴² “En güzel isimler Allah'ındır, O'na o isimlerle dua edin. O'nun isimleri konusunda eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını göreceklerdir.” (A'râf, 7/180) “De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin, hangisini dersiniz deyin, en güzel isimler O'nundur.” (İsrâ, 17/110); “Allah'tan başka ilah yoktur, en güzel isimler O'nundur.” (Tâhâ, 20/8); “O, var eden, güzel yaratan, yarattıklarına şekil veren, en güzel isimler kendisinin olan Allah'tır. Göklerde ve yerde olanlar O'nu tesbih ederler. O güçlüdür, Hâkimdir.” (Haşr, 59/24) Ayrıca bkz. Fâtiha, 1/2; Bakara, 2/114; Mâide, 4/4.

Sıfat kelimesi, “v-s-f” kökünden türetilmiş olan ve Arap dilinde ziynet almak, ziynet giydirmek, süslemek, övmek, kişinin vasfı, yaratılış şekli, nitelik gibi anlamlara gelen sıfat kelimesi Kelam ilmindeki anlam ve kullanımıyla Allah’ın zatına nispet edilen bir mânâ veya bir kavramdır. Nasslarda yer alan bu kavramlar, kelime türü açısından isim, fiil, zarf şeklinde olduğu gibi Arapça’da sıfat kalıplarından biri şeklinde de kullanılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de bu kavram daha çok tevhide aykırı inançlardan Allah’ın tenzih edilmesi esnasında “nitelemek” anlamındaki “vasf” kelimesinin muzari kalıbı kullanılmaktadır.⁵⁴⁴ Bu fiil Kur’an-ı Kerim’de on üç kez zikredilmesine rağmen, isim formu olan “vasf” bir yerde geçmektedir.⁵⁴⁵ “Sıfat” şeklindeki kullanım ise Kur’an-ı Kerim’de hiç yer almamaktadır. Kur’an-ı Kerim’de çoğu kez müşriklerin Allah hakkında söyledikleri sözler bağlamında geçen “v-s-f” fiili, bütün kullanımlarında onların Allah hakkında övgüye değer olmayan sözlerini içermektedir.⁵⁴⁶ “v-s-f” fiili, Allah’tan övgüyle bahseden bir söz münasebetiyle Kur’an-ı Kerim’de hiç yer almamaktadır. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın nitelendirildiği övgü ihtiva eden kelimeler hiçbir zaman “v-s-f” fiilinin herhangi bir formuyla da ifade edilmemektedir. O’nun övgüyle nitelendirildiği kelimelerden “En güzel isimler” (el-Esmâü’l-Hüsna) diye bahsedilir.⁵⁴⁷

2.1.3.2. Tevhid-i Esmâ ve Sıfat’ın anlamı ve delilleri

Esmâ ve Sıfat Tevhidi, en güzel isimlerin ve en yüce sıfatların yüce Allah’a ait olduğuna kesin olarak inanmak demektir. Cenabı Allah’ın zatını Kur’an-ı Kerim’de vassettiği, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sahih sünnetlerinde biz ümmetine açıkladığı üzere, bütün noksanlıklardan uzak, yani kemal sıfatlarına sahip olduğuna, kendisinin yarattığı mahlûkata benzemediğine, bu isim ve sıfatları arttırmadan, azaltmadan, saptırmadan, sapık tevillerle tevil etmeden, iptal etmeksizin, misal ve keyfiyet vermeksizin ve mahiyetini araştırmaksızın olduğu gibi kabul etmek gerekir.

⁵⁴³ Buharî, Şurût, 18 had. no: 2736; Tevhîd, 12, had. no: 7392; Deavât, 68, had. no: 6410; Müslim, Zıkr, 6 had. no: 6810; Tirmîzî, Deavât, 82 had. no: 3506, 3508; İbn Mâce, Duâ, 10, had. no: 3860.

⁵⁴⁴ İbn Manzûr, “v-s-f” md.

⁵⁴⁵ En’am, 6/139.

⁵⁴⁶ Bkz. Bakara 2/18, 112; En’am 6/100, 140; Enbiyâ 21/22; Mü’minûn 23/93; Sâffât 37/139, 180; Zuhruf 43/82. Aynı şekilde diğer bütün örneklerde de “v-s-f” terimi kötü nitelemeler münasebetiyle kullanılmıştır. (Yusuf 12/8, 77; Nahl 16/64, 117; Mü’minûn 23/98.)

⁵⁴⁷ A’râf 7/179; İsrâ 17/110; Tâhâ 20/7.

Allah'ın isim ve sıfatları zatına bağlıdır. Allah'ın zatının mahiyetini bilemeyeceğimiz için isim ve sıfatlarının da mahiyetini bilemeyiz. Bu selef âlimlerinin görüşüdür. Sonraki âlimler ise bir takım gerekçelere dayanarak bu sıfatları Allah'ın zatına bir noksanlık getirmeyecek şekilde tevil etmişlerdir.⁵⁴⁸

İmam Şevkânî esma ve sıfat tevhidi ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'den şu delilleri getirir.

“De ki: “O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.) O'ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.”⁵⁴⁹

“En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.”⁵⁵⁰

“De ki: “(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur. Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.”⁵⁵¹

“O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu, O'na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce ve eşsiz sıfatlar O'nundur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁵²

“O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu suretle sizi üretiyor. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”⁵⁵³

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat yüce Allah'ın sıfatlarının keyfiyetine dair sınırlandırmalara kalkışmazlar. Çünkü O, keyfiyetine dair bizlere bir haber vermiş değildir. Zira yüce Allah hakkında hangi sıfatların söz konusu edilip, hangisinin söz konusu edilemeyeceğini yüce Allah'tan başka hiç kimse bilemez. Bu hakikat Kur'anı Kerim'de şöyle dile getirilir: “Yoksa siz, “İbrahim de, İsmail de, İshak da, Yakup ile

⁵⁴⁸ Şevkânî, *et-Tuhaf fi mezâhibi's-selef*, s.9.

⁵⁴⁹ İhlâs, 112/1-4.

⁵⁵⁰ A'râf, 7/180.

⁵⁵¹ İsra, 17/110.

⁵⁵² Rum, 30/27.

⁵⁵³ Şura, 42/11.

Yakuboğulları da Yahudi, ya da Hristiyan idiler” mi diyorsunuz? De ki: “Sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?” Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁵⁵⁴ “Artık Allah’a (şanına uymayan) benzetmeler yapmaya kalkmayın. Çünkü Allah bilir, siz bilmezsiniz.”⁵⁵⁵ Yüce Allah’tan sonra da Allah’ı O’nun Resulünden daha iyi hiçbir kimse bilemez. Bu konu ile ilgili olarak Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur’an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.”⁵⁵⁶

İmam Şevkânî’nin Allah’ın esma ve sıfatları ile ilgili şu değerlendirmesi de çok önemlidir. “Müslümanlar şuna inanırlar ki, şanı yüce Allah’ın zatı, diğer zatlara ve varlıklara benzemez. Sıfatları da aynı şekilde diğer sıfatlara benzemez. Şanı yüce Allah’a benzer, O’na denk, O’na eş olabilecek hiçbir varlık yoktur. O, yarattığı varlıklarla kıyas edilemez. Bu bakımdan yüce Allah’ın kendi zatı hakkında tespit ettiklerini onlar da temsilsiz olarak tespit ve kabul ederler. Ta’til (onları yok gibi kılmak) söz konusu olmaksızın tenzih ederler. Yüce Allah’ın kendi zatı hakkında tespit ettiğini kabul ettiklerinde, O’nu temsile (başkasına benzetmeye) kalkışmazlar. O’nu tenzih ettikleri vakit de kendi zatını nitelendirdiği vasıfları ta’til etmeye da kalkışmazlar.”⁵⁵⁷

Yüce Allah’ın her şeyin kuşatıcısı, her şeyin yaratıcısı, hayatta olan her bir varlığın rızık vericisi olduğuna inanırlar. Buna delil olarak ta şu ayetler getirilir:

“Yaratan bilmez mi hiç? O, latiftir, her şeyden haberdardır.”⁵⁵⁸

“Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan Allah’tır.”⁵⁵⁹

Kur’an-ı Kerim ve Sünnet-i seniyyede Allah ile alakalı pek çok isim ve sıfat zikredilmiştir. Bu isim ve sıfatların bazıları İslam felsefecileri tarafından görüş birliğiyle kabul edilirken, bazılarında ise görüş farklılıkları belirmiştir. Selef düşüncesinin önemli simalarından olan İmam Şevkânî bu konuda şöyle demiştir:

⁵⁵⁴ Bakara, 2/140.

⁵⁵⁵ Nahl, 16/74.

⁵⁵⁶ Necm, 53/3-4.

⁵⁵⁷ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, c. 5, s. 516-517.

⁵⁵⁸ Mülk, 67/14.

⁵⁵⁹ Zariyat, 51/58.

“Allah’ın kendi zatını vasıflandırdığı ve peygamberine indirdiği iki ayet, zorlama yoluna başvuran kelamcıları reddetmek için yeterlidir. O iki ayet “Onların ilmi O’nu kapsayamaz”⁵⁶⁰ ile “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.”⁵⁶¹ Kavramlarıdır. Bu iki kavram, edebi sanatların zirvesinde ve bu alanda yürüyen akıl sahiplerine yol açan köşe taşlarıdır. O ayetlerden biri olan “ Onların ilmi O’nu kapsayamaz”, hükmü açık bir şekilde, insanların Allah’ın zatı ve sıfatları hakkında, tetkik ve tahkik ile kullandıkları vasıfların, cehaletin bir parçası ve ilme aykırı karmaşık düşüncelerinin mahsulü olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Allah bize, insanların bilgileriyle O’nu anlayamayacaklarını haber vermiştir. Kim zatının şöyle, sıfatlarının böyle olduğunu sanıyorsa bu o kişinin bilgisine dayanmaktadır. Allah ise, bu bilginin insanlarda mevcudiyetini reddetmektedir. “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.” Ayetinde ise, her şeye benzeşme nefyedilmektedir. Bu ayetle Mücessime’nin reddedilmesi yanında, kitap ve sünnetin ifade ettiği kelam, semî, basar, yed, istiva vb. sıfatların da varlığı ve gerçekliği ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla, yaratılmışlarınkine benzemeyen sıfatlar belirlenmektedir. Böylece ifrat ve tefrit yönleri de nefyedilmektedir. İfrat ve tefrit, Allah’ın sıfatlarına cismaniyet vermenin ve onları kabul etmemenin uçlarıdır. İki tarafın aşırılığından, “Allah’ın kendisi hakkında belirlediği sıfatları mevcuttur.” Diyen selef-i salih’in görüşünün doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Zira “ O’nun benzeri hiçbir şey yoktur, O semî ve basîr’dir. ” diyen kendisidir.⁵⁶²

Hülasa, tereddüt edilmeyecek derecede açıktır ki; bizlere ve etrafımızı saran kâinata hâkim olan Allah’ın varlığının hissedilmesi için bazı sıfatlarla nitelendirilmesi gerekir. O, zatına nispet edilecek bu sıfatları sonradan kazanmış olamaz. Eğer böyle olmuş olsaydı yetkinlik ifade eden sıfatlara sahip olmadan önce onlardan yoksun olmak gibi bir eksikliğe, sonradan bazı özelliklere kavuşmak suretiyle de değişikliğe maruz kalacak ve söz konusu sıfatların da zat gibi kadîm olması kaçınılmaz olacaktı. Bu durumda ise kadîmler çoğalacağı için tevhit prensibi zedelenmiş olacaktı.⁵⁶³

⁵⁶⁰ Taha, 20/110.

⁵⁶¹ Şûra, 42/11.

⁵⁶² Şevkânî, *et-Tuhaf fi mezâhibi’s-selef*, s. 9-10.

⁵⁶³ Sönmez, s. 228.

2.1.3.3. Tevhid-i Esmâ ve Sıfat Konusunda Kelamcıların Görüşleri

Allah'ın varlığının delilleri konusunda kelam ekolleri arasında bir uzlaşma olmasına rağmen, ayrışmalar tamamen sıfatlar konusunda ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ın yaratılmışlığı, Allah'ın ahirette görülmesi vs. pek çok kelam problemi konusundaki görüş, temelde kelamcılarının sıfatlar konusundaki görüşüne göre şekillenmektedir. Özellikle selbî sıfatlar Kur'an-ı Kerim'in "Hiçbir şey onun benzeri değildir."⁵⁶⁴ Genel ilkesinden hareketle kabul edilmiştir ki bu sıfatların belirlenmesinde aklın otoritesi hâkimdir.

Allah'ın sıfatları konusu kelâmın önemli problemlerinden biridir. Kâinatı yaratan ve yönetenin, duyularla idrak edilemese de şüphe yok ki zihnin dışında bir varlığı bulunmaktadır. O'nun zatının ve mahiyetinin duyularla algılanamayışı sebebiyle kelâm bilginleri Allah'ı tanımak için Kur'an-ı Kerim'de O'na nispet edilen kavramlardan hareket etmişlerdir. Bu kavramların insanlara da nispet edilmesi sebebiyle Allah'ın yaratılmış hiç bir varlığa benzemediği aklî istidlâller ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu istidlâllerin hareket noktasını Allah'ın zatının ve sıfatların mutlak kemal üzere oluşu teşkil eder. Söz konusu mutlak kemale uygun olmayan vasıflar ise O'nun zatından nefyedilmiştir. Buradan hareketle kelâm bilginleri Allah'ın zatına nispet edilen kavramları sübûtî ve zatî, nefyedilen nitelikleri de selbî (tenzihî) sıfatlar çerçevesinde ele almışlardır. Selbî sıfatlar hususunda kelâm ekolleri çoğunlukla aynı fikirleri benimsemekle birlikte, tenzihe aykırı gibi görünen ve Kur'an-ı Kerim'de Allah'a nispet edilen haberi sıfatların zahirî manalarını kabul etmemişler ve bunları tevile tabi tutmuşlardır.

Kelamcılar sübûtî (zatî) sıfatlar konusunda bazı farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Sünnî bilginler, "manevi sıfatlar" adı verilen hay, alîm, semî', basîr, kadîr, mürîd ve mütekellim'den oluşan sıfatları ve hayat, ilim, sem' ve basar gibi bunlardan türetilen "mânâ sıfatlarını" Allah'a nispet etmeyi doğru bulurken, Mu'tezile bilginleri söz konusu mana sıfatlarını tevhid anlayışına uygun olmadığı düşüncesiyle Allah'a nispet etmekten çekinmişlerdir. Zira manevî sıfatlarda sıfat, zât ile beraber düşünülürken, mânâ sıfatlarında ise Allah'ın zatına müstakil manalar nispet edilmekte ve ulûhiyet kavramında her hangi birçokluğu (teaddüd) beraberinde getirmektedir. Bu anlayışa göre meselâ "Allah âlimdir" yerine, "Allah'ın ilmi vardır"

⁵⁶⁴ Şûra, 42/11.

demek doğru olmamaktadır. Buradan hareketle Mu'tezile bilginlerinin Allah'ın sıfatlarını inkâr etmedikleri ortaya çıkmaktadır. Söz konusu farklılık ise probleme farklı açılardan bakılmasından kaynaklanmıştır.

Allah'ın zatına nispet edilen ve O'nun ne olduğunu ifade eden sübûtî sıfatlar Esmâ-i Hüsnâ'nın zatî ve sübûtî kısmını oluşturan kavramlar olarak mü'minin kulluğu ile yaratıcının rubûbiyyeti arasındaki ilgiyi ve ayrıca Allah-âlem ilişkisini açıklığa kavuştururlar. Ehl-i Sünnet kelmacıları sübûtî-manevî sıfatların zât ile ilişkisini “Sıfat, zatın ne aynı ne de gayridir” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu ifadede bir çelişki yoktur. Zira onlar, “Sıfat zatın aynı değildir” derken, sıfatları zât ile özdeşleştirmek suretiyle onların varlığını ortadan kaldıran bazı Mu'tezile bilginleri ve İslâm filozoflarının hatasından, “gayrı değildir” derken de sıfatı zattan ayırıp beşer seviyesine indiren Hıristiyanların bâtil inançlarından kaçınmak istemişlerdir. Bu sebeple söz konusu görüşte zât ile sıfat arasındaki ilişki ayrı açılardan ele alınmıştır. Mâtürîdîlerin sübûtî sıfatlar çerçevesinde değerlendirdikleri tekvin sıfatını ise Eş'arîler ayrı bir sıfat olarak görmemişler ve bunu Kudret sıfatıyla ifade etmişlerdir.⁵⁶⁵

İtikâdî mezhepler Allah'ın sıfatları konusunda iki aşırı uçta bulunmuşlardır. Allah'ın sıfatlarını ispat etmekte aşırı giden bir grup teşbih ve tescime düşerken, Allah'ı yaratıklara benzetmemek için tenzih akidesini savunan aşırı diğer bir grup da “ta'tîl” e vararak Allah'ı hariçte (zihnin dışında) mevcudiyeti bulunmayan bir zihnî varlık kabul etme temayülünü göstermiştir. Mâtürîdî ise teşbih korkusu ve ta'tîl endişesi ile hareket ederek iki aşırı fikri benimsemenin gerekli olmadığı görüşündedir. Ona göre tevhid ehli olabilmek için Allah'ın isim ve sıfatlarını ispat etmek mecburiyeti vardır. Zira Allah'ın zatını, rab oluşunu, eksiklik ve kusurlardan münezzehe bulunuşunu bilmek ancak isim vesıfatları vasıtasıyla mümkün olmaktadır.⁵⁶⁶

Mâtürîdî'nin ilâhî sıfatlarla ilgili açıklamalarından, onun, sîga bakımından sıfat olan hay, alîm, kâdir, rahmân gibi kelimelere zatî isim; bunların kökünü oluşturan hayat, ilim, kudret gibi kelimelere de zatî sıfat dediğinin anlaşıldığını belirten Bekir Topaloğlu'na göre Mâtürîdî, çeşitli münasebetlerle mistisizme varan

⁵⁶⁵ Bekir Topaloğlu, “Allah”, DİA, c. 2, s. 490–491.

⁵⁶⁶ M. Saim Yeprem, *Matürîdî'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, İstanbul, MÜİFV Yayınları, 2000, s. 23-24.

taabbüdü ifadeler kullanarak zât-ı ilâhiyyeye pek çok isim veya sıfat nispet etmiştir. Daha sonra sünnî kelâm eserlerinde, genellikle kullanılan sıfat tasnifi, Mâtürîdî'de bulunmaktadır. Buna göre müellif, Allah'ın birliğini ispat edip, her türlü teşbih belirtisini (yaratılmışa özgü, acz ve eksiklik) nefyetmeyi amaçlayan selbî sıfatları; evrenin yaratılış ve işleyişini, Allah'ın insanlara yönelik mesajını sistematik olarak zât-ı ilâhiyyeye bağlayan sübûtî sıfatları; Allah-âlem ilişkisini konu edinen fiilî sıfatları ele alarak işlemiştir. Mâtürîdî, sübûtî sıfatlar içinde yer almakla birlikte kadîm (gayr-ı mahlûk) olup olmaması açısından ayrı bir önem taşıyan kelâm sıfatını, iradî fiillerin oluşmasında kulun payı ile ilâhî iradenin tesiri ve dolayısıyla kader probleminin çözümünde bahis konusu edilen irade sıfatını ve yine tenzihi sıfatlar çerçevesinde Allah'ın görülebilirliğini konu edinen ru'yetullah meselesini ayrıca işlemiştir.

Mâtürîdî'nin ulûhiyet anlayışında, tevhid ilkesini sistemleştiren selbî/tenzihî sıfatlar büyük bir önem taşır. Müellif, bu alanda İslâmî mezheplerin ve İslâm dışı inanç ve akımların eleştirilmesine de özel bir gayret göstermiştir. Müellif, ilke olarak tenzihi sıfatlar grubu içinde yer alması gerekirken zahirî yönüyle zât-ı ilâhiyyeye mekân nispet eden “arş, kurb, fevk, mâiyyet” kavramları üzerinde durmuş ve bunları teşbihe varmayan yöntemlerle yorumlamaya çalışmıştır. Öte yandan, Allah-âlem ilişkisini belirgin ifadelerle dile getiren fiilî sıfatların ayrı bir grup halinde mevcudiyetine ve kadîm oluşuna sistem içinde yer veren ilk kelâm bilgini Mâtürîdî olmuştur.⁵⁶⁷

Allah'ın sıfatlarını temellendirirken evrenin yapısından ve kuruluş düzeninden hareket ederek orijinal görüşler ileri süren Mâtürîdî'ye göre Allah, sadece tabiatın O'na kılavuzluk etmesi yöntemiyle tanınabilir. Çünkü duyu ve nakil yoluyla Allah'ı tanıma imkânı yoktur. Tabiatın Allah'a olan kılavuzluğu ise, O'nun zatının mahiyetini değil, sıfatlarının mevcudiyetini açıklar. Zira âlemin yokken sonradan var olması icat, yani yaratma eyleminin mevcudiyetini göstermekte ve mevcut olan yaratıklar bu eylemle açıklanabilmektedir. Öte yandan duyulur âlemin farklı konumlarda olması

⁵⁶⁷ Bekir Topaloğlu, *Ebû Mansûr el-Maturidi'nin Kelâmî Görüşleri*, Haz. Sönmez Kutlu, Ankara, Kitâbiyât, 2006, s. 187.

ve zıtların tek bir varlıkta bir arada bulunması yaratıcının kudret sıfatına sahip olduğunu kanıtlamaktadır.⁵⁶⁸

Yukarıdaki görüşlerine paralel olarak, duyulur âlemde sıfattan soyutlanması halinde nesnelere zatına kılavuzluk edecek hiçbir şeyin bulunmadığını söyleyen Mâtürîdî'ye göre, sıfatlardan soyutlanmış bir zatın varlığını ispat etmek mümkün değildir. Çünkü böyle bir şey, duyuya ait algı yönteminin dışında kalmaktadır. Bu bakımdan Allah'ın tanınıp ispat edilmesi de ancak sıfatlar yoluyla mümkün olmaktadır. Öte yandan peygamberler de alîm, semî' ve basîr olan bir Tanrı anlayışını sunmuşlar ve bu isimleri ilim ve kudret gibi kök sıfatlara dayandırmışlardır. Mâtürîdî, peygamberlerin, söz konusu isimlerin, kendi köklerini oluşturan sıfatlardan türediğinin bilincinde olduklarını söyler. Mâtürîdî'ye göre, Allah'ın zatını “mekân, çıkmak, girmek, bitişmek, ayrılmak, uzlaşmak” gibi hallerden tenzih etmekle vasıflandırmak ancak söz konusu kök anlamların göz önünde bulundurulmasıyla mümkündür. Bu bakımdan kök anlamları Allah'a nispet etmeyen Mu'tezile'nin görüşleri isabetli olmamaktadır.⁵⁶⁹

Allah'ın sıfatlarını temellendirirken duyulur âlemden hareket eden Mâtürîdî'ye göre, tabiatın gözlenebilen kısımlarının ihtiyaç içinde bulunduğu, varlığının başlangıç dönemini bilmediğinin, evreden evreye geçip mükemmel bir varlık haline gelinceye kadar gerekli olan zaman ve mekânın ne kadarına sahip olduğundan habersiz olduğunun ve tabiatın her ünitesinde yapısal özellikleri sebebiyle ayrışık olmaları gereken zıtların bulunduğu gözlenmesi, tabiatın kendiliğinden meydana gelmediğini, onu ölçülü birşekle sokarak idare edenin tabiata yönelik ilim ve kudret sıfatlarına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, kendiliğinden meydana gelme ihtimali dışında bir süreç takip etmesi ve mükemmel bir yapıya sahip olarak varlık alanında yerini almasında tabiatın kendisinin herhangi bir kudret ve ilim sıfatına sahip olduğuna dair bir ipucuna rastlanmaması, tabiatın var olabilmesi için ilâhî isim ve sıfat türünden etkin bir mananın bulunduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir.⁵⁷⁰ Görüldüğü gibi Mâtürîdî, Allah'ın ilim, kudret ve irade gibi sıfatlarını duyulur âlemin yapısal özelliklerinden hareketle izah etmeye çalışmaktadır.

⁵⁶⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, Maturidi, *Kitabu't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, Ankara, İSAM Yayınları, 2003, s. 199.

⁵⁶⁹ Maturidi, s. 199-200.

⁵⁷⁰ Maturidi, s. 148-149.

Mâtürîdî Allah'ın sıfatlarının gerekliliğini nakli ve akli delillerle ispat etmektedir. Allah'ı kadir, âlim, hay, kerîm, cevvd olmakla vasıflandırmak, naklî ve aklî delillerin her ikisiyle de sabittir. Nakli delil Kur'an-ı Kerim'in ve diğer ilâhî kitapların getirip sunduğu ilgili ayetlerdir. Peygamberlerin ve diğer insanların hepsi söz konusu isimlerle Allah'ı isimlendirmişlerdir. Bazıları, Allah'a herhangi bir isim (veya sıfat) nispet etmenin, zât-ı ilâhiye ile aynı vasfi taşıyan diğer her bir varlık arasında benzerlik meydana getireceğini zannederek söz konusu isimleri O'ndan başkasına izafe etmişlerdir. Hâlbuki bununla benzerlik oluşsaydı zatı bütün sıfatlardan soyutlamak suretiyle de (ta'tîl) hâsıl olurdu. Ayrıca isimlendirmenin reddedilmesi halinde zât-ı ilâhiye ile herhangi bir isim altına girmeyen yani mevcut olmayan şeyler arasında da benzerlik meydana gelir. Hâlbuki mutlak bir isim beraberliği ile iki şey arasında benzerliğin hâsıl olması uzak bir ihtimaldir. Şu halde Allah, kendini tesmiye ettiği isimlerle gerçek manada isimlendirilmiş, zatını nitelediği sıfatlarla da aynı şekilde vasıflandırılmıştır.⁵⁷¹ Mâtürîdî burada nakli delillerle isim ve sıfatların gerekliliğini ispat etti. Mâtürîdî'nin kelam sisteminde sıfatlar meselesinin bel kemiğini akıl teşkil etmektedir. Çünkü akıl onun sisteminde sadece bir bilgi kaynağı olmayıp, aynı zamanda Mâtürîdî'ye göre akıl da Allah'ın bazı sıfatlarla nitelendiğine de kesinlikle hükmeder. Çünkü yüce Allah'ın, cevherleri ve arazlarıyla birlikte farklı özelliklere sahip bulunan nesnelere yarattığı sabit olunca, fiilinin tab'an değil irade ile vuku bulduğu kanıtlanmış olur. Yine, ilahi fiilin, göze çarpan bir bozukluk olmaksızın ve hikmet yönteminin dışına çıkmaksızın düzenli bir şekilde ve ardı ardına devam etmesi fiile konu teşkil eden şeyin, fâilinin iradesiyle oluştuğunu gösterir. Sonuç olarak yaratmanın O'nun gerçek manada fiili ile vuku bulduğu kanıtlanmış oldu. Yine, Allah Teâlâ birden çok şeyi yaratmış, sonra da yoketmiştir. Bundan başka gece ile gündüz gibi âlemde tekrar ettiği şeyler vardır. Bunlar da O'nun fiilinin iradî olduğu anlaşılmıştır. Çünkü bu ilâhî âdetle O'nun bozduğunu tekrar düzelttiği, yok ettiğine tekrar vücut verdiği, yok olanı icat ettiği, bulunanı yok ettiği ortaya çıkmıştır. Artık bunun irade ve ihtiyar yöntemi teşkil ettiği sabit olmuştur. Zira kendisinden sudûr eden şeylerin tab'an oluştuğu birinden icat ettiğini yok etmek ve yok ettiğini icat etmek gibi bir fiil meydana gelmez.⁵⁷²

⁵⁷¹ Maturidi, s. 70.

⁵⁷² Maturidi, s. 70-71.

İmam Mâturidi'ye göre Allah, gerek zâtı, gerek sıfatları, gerekse fiilleri yönünden birdir. Zâtında bir olması, O'nun bir cüzü, bir parçası, bir kısmı bulunmamasıdır. Zira terkip, parçalanma, kısımlara bölme, hadislik sonradan var olan varlıkların vasıflarındandır. Bu ise, hadis varlıkları yaratan ezeli ve ebedi varlık için muhal bir durumdur. Sıfatlarında bir olması, O'nun benzeri ve eşinin bulunmamasıdır. Fiillerinde bir olması ise, Allah'ın kesinlikle bir şeriki, bir ortağı bulunmadığı ve bütün fiillerinde tek olduğu anlamını taşır. Zira ortaklık veya başkasına muhtaç olmak, acizlik ve kudretsizlikten başka bir şey değildir.⁵⁷³

İmam Eş'arî'ye göre sıfatlar mecazi değil hakikidir. İmam Eş'arî'nin sıfatları mecazi değil de hakiki anlamlar olarak kabul etmesi, onun literal anlamları önceleyen ve ancak bir kanıtla bağlı olarak mecazi anlamları kabul eden yorum metodolojisi ile yakından ilgilidir. İmam Eş'arî'ye göre sıfatlar zatın kendisi veya başkası değildir. Bununla birlikte ona ait sıfatların zatın başkası olduğu şeklinde bir görüşe de yer verilmektedir. İbn Hazm, İmam Eş'arî'nin sıfatlar anlayışı hakkında, biri "sıfatların zatın ne aynısı ve ne de başkası olduğu," diğer de "sıfatların zatın başkası olduğu"⁵⁷⁴ şeklinde iki görüşü nakletmektedir. Onun, bu görüşüyle, sıfatları zatla ilişkilendirmek için çaba sarf ettiği görülmektedir.

Sıfatlarla ilgili olarak Mutezile'nin sıfatları zatın aynısı olarak görme tutumuna karşın, zattan ayrı kadim ilahi sıfatlar anlayışı, karşıt bir düşünce olarak geliştirilmiştir. İlim sıfatlarıyla ilişkili olarak Mutezile'nin sıfat anlayışını "Allah zatıyla âlimdir" şeklinde bir önerme ile ifade edilir.⁵⁷⁵ İmam Eş'arî'ye göre zatın kendisi veya başkası olmayan sıfatlar kadimdir. Zira ilahi sıfatların kadim olmamaları hadis olmaları anlamına gelir ki, bu durumda bu sıfatlar yaratılmadan önce Allah'ı bu sıfatların karşıtları olan anlamla nitelemek demektir.⁵⁷⁶ İmam Eş'arî'ye göre, sıfatlar niteliksiz ve benzetmesiz olarak kabul edilmelidir.⁵⁷⁷

⁵⁷³ Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmi Görüşleri*, Ankara, AÜİF Yayınları. 1967, s. 25.

⁵⁷⁴ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, İbn Hazm, *El Faslu fi'l Mileli ve'l Ehvai ve'n Nihal*, Beyrut, Daru'l Ma'rife, 1975, c. 2, s. 274.

⁵⁷⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. b. Abdillâh b. Ebi Musa, Eş'arî, *Kitabu Makalatu'l İslamiyyin ve İhtilafati'l Musallin*, Beyrut, y.y. 1980, c. 1, s. 251.

⁵⁷⁶ Ebul- Meâlî, Abdülmelik b. Abdillâh, Cuveynî, *Kitabü'l-İrşad ila Kavâti'l-Edille fi Usûli'l-İtikâd* thk. Muhammed Yusuf Musa, Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 1950, s. 159.

⁵⁷⁷ Ebu'l Hasan Ali b. İsmail b. Abdillâh b. Ebi Musa, Eş'arî, *El İbane an usuli'd Diyâne*, Kahire, Dar- el Ensar, 1397, s. 58.

İmam Eş'arî Allah'ın birliği meselesinde Allah'ın gerçek, ezeli sıfatları bulunduğunu ileri sürmüş, fakat teşbihe karşı da ihtiyatlı bir tutum takınmıştır. Allah ilim sıfatlarıyla âlim, irade sıfatlarıyla müridir. Bu sıfatlar ne O'nun zatının aynı, ne de gayridir, bu sıfatlar gerçektir, ama bunun nasıl olduğunu bilemeyiz demektir. İmam Eş'arî, Mu'tezileden ayrıldıktan sonra sıfatlar konusunda buna haberi sıfatlarda dâhil olmak üzere, selef gibi düşünüyordu. Mesela o, el-İbane adlı eserinde konu ile ilgili olarak; "Allah Teâlâ'nın her gece yeryüzüne nuzûl" hadisini yorumlarken bu nüzülü "O'nun zatına uygun olarak, hareket ve intikalden münezzehtir olarak gerçekleştiği" şeklinde yorumlamıştır. O'na göre, haberi sıfatlar ancak sem' yoluyla bilinir. Bunların manaları ise sadece akıl yoluyla sabit olur.⁵⁷⁸

İmam Eş'arî sıfatlar konusunda şöyle bir izahta bulunur:

1. Allah'ın zatına işaret edenler, onlar Allah'ın zatıyla aynıdır.
2. Yaratan gibi fiile işaret edenler, bunlar Allah'ın zatıyla aynı değildir.
3. Bilen gibi sıfatlara işaret edenler, bunlar ne Allah'tır ne de O'ndan başkasıdır.

İmam Eş'arî'nin İmam Mâturidî'den ayrıldığı husus, fiili sıfatların hadis mi yoksa kadim mi olduğu meselesidir. İmam Eş'arî sonradan olma (hadis)'dir der, İmam Mâturidî ise öncesiz (kadim)'dir der.⁵⁷⁹

Mu'tezile'ye göre, Allah'ın en önemli sıfatlarından ikisi kıdem ve tevhid sıfatlarıdır. Bunların dışında Allah'a çeşitli sıfatların isnad edilmesi caiz değildir.⁵⁸⁰

Müşebbihe ve Müseccime'nin anlayışı, insan biçimci tanrı anlayışı olup, Allah'ı insan şeklinde ve insanın sahip olduğu vasıfları haiz bir şahsiyet gibi tasavvur etmektir. Beşeri dinlerin hemen hepsi ve bilhassa eski Yunan dinleri ve itikatları tamamen antropomorfik -insan bilimcilik- tir. Bu tesirler bilhassa Hristiyan felsefesine geçmiş, önceleri mücerred ve bir tek Allah'a inanan Hristiyanlar sonraları üçlü ve tamamen antropomorfik, maddi varlıkla karmaşık bir tanrıya inanır

⁵⁷⁸ Eş'arî, s. 59.

⁵⁷⁹ Sa'duddin Mesud b. Ömer, Taftazanî, *Şerhu'l-Akaid*, İstanbul, Hayri Zorlutuna Matbaası, 1996, s. 166.

⁵⁸⁰ İbn Hazm, c. 4, s. 146.

olmuşlardır. Bununla beraber İslam mezhepler tarihinde de, Allah'ı insana benzeten bazı batını mezheplerin insan biçimci tanrı anlayışları görülmüştür.⁵⁸¹

İslam toplumundaki insan biçimciler Müşebbihe ve Mücessime olarak adlandırılmakta ve bunlar, İslam fırak edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu düşünce sadece anılan fırkalar arasında değil, bazı şii fırkalar arasında da görülen bir durumdur.⁵⁸² Hemen belirtelim ki, teşbih meselesi, İslam tefekküründe birinci hicri asrın sonunda, ikinci asrın başlarında ortaya çıkmıştır.⁵⁸³ İmam Bağdadî'ye göre teşbihin ilk ortaya çıkışı, Rafizilerin gulat sınıflarından kaynaklanmaktadır.⁵⁸⁴ Müşebbihe'ye göre Allah, et ve kandan oluşmuş organlara sahip bir cisimdir. O'nun, kendisini ziyaret eden ihlâslı kullarına dokunması, musafaha yapması caizdir. Hatta onlardan bazıları Allah'ın insan suretinde olduğunu iddia ederek, vücut yapısının nasıl olduğunu ve boyunun uzunluğunu tespitte kalkışmışlardır. Din dilinin, özellikle de Arapça'nın zengin dil mantığını kavrayamayan, düşünce bağlamında oldukça ilkel görünen Mücessime ve Müşebbihe, Allah'ın özel bir şeklinin bulunduğunu, el, ayak, yüz vs. organlardan müteşekkil bir varlık olduğunu söylemişlerdir.⁵⁸⁵ Konu ile ilgili Zahiriler ise bu meselede selefeye yakın bir duruş sergilemişlerdir.

İlahi vahyin batını yorumu üzerinde duran Bâtını hareketlere karşı tepkisel olarak Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin lâfzî manada anlaşılmasında ısrar eden zahiriyye akımı, Bağdat'lı fakih Davut b. Ali (ö.270/884)'nin eliyle doğdu. Davut b. Ali, sahabelerin icmâını her halükarda kabul eder, fakat kıyası, re'yi, istihsanı, tevili ve taklidi reddeder. Zahiriyye akımı batıya Endülüs'lü mütefekkir İbn Hazm (ö.456/1064) eliyle ulaşır. O, Hanbelîlerle birlikte nassa dayalı bir bakış açısını temsil ediyordu. Zahiriliğin kıyası reddederek nassa yakın olmada Hanbelîlere eğilim gösteren bir zihniyet için kullanıldığı söylenebilir. Bu akımın önemli bir mensubu olan İbn Hazm ise, Şia'nın temsil ettiği batını yorumun ve Mu'tezile'nin temsil ettiği akli bakış açısının tam karşısında bir bakış açısını temsil ediyordu. İbn Hazm akılcılığı reddetmiyor. O, "Şer'i hükümlerde dinin de bir şeyin iyi veya kötü

⁵⁸¹ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ankara, Akçağ yayınları, 1987, s. 22-23.

⁵⁸² Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, Bağdadî, *el-fark beyne'l-Firak* çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, TDV yayınları, 1991, s. 169.

⁵⁸³ Abdulhamid, İrfan, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Saim Yeprem, İstanbul, Beyan Yayınları, 1994, s. 207.

⁵⁸⁴ Bağdadî, s. 169.

⁵⁸⁵ Adudiddîn Abdurrahman b. Ahmed, İci, *el mevakıf fi ilmi'l kelam*, Kahire, y.y. 1993, s. 715.

olduğunu hesaba katmadan sadece, aklın güzel gördüğü şey iyidir çirkin gördüğü şey kötüdür.” Düşüncesini reddediyor. O’na göre “Allah’ın dini açıktır, onda gizlilik yoktur. Allah’ın dini burhandır.”⁵⁸⁶

Allah'a sıfat ve isim nispet etmeyen bilginlerin başında Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46) gelmektedir.⁵⁸⁷ O’nun görüşleri etrafında oluşan Cehmiyye’ye göre, varlığı ancak akıl yoluyla idrak edilebilen Allah, benzeri bulunmayan, ulûhiyetiyle göklerde ve yerde mevcut olan yüce bir varlıktır. Allah, yaratıklara nispet edilen alîm, hay, semî, basîr gibi hiçbir sıfatla nitelendirilemez. Zihinde canlanan bütün şekillerden münezzehtir bulunduğu için Allah'a “şey” de denemez. Allah’ı bu tür kavramlarla nitelendirmek teşbihe yol açabileceği gibi araz olan sıfatların zât-ı ilâhiyyeye nispeti, O’nun hâdis varlıklara mahal teşkil etmesi sonucunu doğurur. Ancak Allah'a kadir, hâlik ve fâil denebilir. Çünkü yaratıkların hiçbirinde bu vasıflar bulunmamaktadır. Cehmiyye'nin Allah'ın sıfatları, kader, irade hürriyeti, âhiret âleminin fâni olup olmadığı gibi önemli meselelerde Mücessime ve Müşebbihe'ye bir tepki olarak doğduğu kaydedilmektedir.⁵⁸⁸

Öte yandan Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi İslâm filozofları da Allah'ın sübûtî sıfatlarını nefyetmişlerdir. Çünkü onlara göre bu sıfatların kabul edilmesi, Allah'ın zatında birden fazla kadîmin varlığını (taaddüd-i kudemâ) gerektirir. Bu bakımdan onlar bu konuda şu görüşleri benimserler: Bütün varlığın inkişafına mebde olması açısından Allah'ın zâtı “ilim”dir. O'nun zatının inkişaf mebdesi yine kendi zâtı olduğundan, O, zâtı ile âlimdir. Yine Tanrı'nın fiillerinin ve iradî eserlerinin ortaya çıkmasının kaynağı ise kudrettir. Benzer durum diğer sıfatlar hakkında da geçerlidir. Allah'ın sıfatları zâtıyla kaim manalar değildir. Zât üzerine de zaid değildir. Aksine sıfatlar, zâtın kendisidirler. Filozoflar bu görüşleriyle ulûhiyeti soyut bir fikir haline getirmiş olmaktadır.⁵⁸⁹

Allah'ın isim ve sıfatlarını nefyeden filozofların, aslında Allah'ın zatının bütün sıfatlardan yoksun olduğunu benimsemediklerini belirten Mâtürîdî, hangi yöntemle olursa olsun Allah'ın zatına bir mana nispet eden kimsenin gerçekte sıfatları reddetmediğini, zira zata bir mana nispet etmenin teşbih doğurmayacağını

⁵⁸⁶ İbn Hazm, c. 2, s. 274.

⁵⁸⁷ Cehm b. Safvân ve görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Şerafettin Gölçük, “Cehm b. Safvân”, DİA, c. 7, s. 233-234.

⁵⁸⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Gölçük, “Cehmiyye”, DİA, c. 7, s. 234-236.

⁵⁸⁹ Metin Yurdağür, *Allah'ın Sıfatları*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1984, s. 301.

söyler. Mâtürîdî'ye göre, Allah'a isim ve sıfat nispet etmeyen bu tür kimselerin, “Siz neye tapmıyor, neye dua ediyor, hangi dini benimsiyorsunuz? Emredildiğiniz ve nehyedildiğiniz şeyleri size emreden ve yasaklayan kimdir? Ay üstü ve ay altı âlemin ilk yaratılışı kimin sayesinde gerçekleşmiş, kâinattaki nesnelere varlığının başlangıcı kiminle realize olmuştur?” gibi sorulara verecekleri cevaplar onları ya mantıkî bir noktaya yaklaştıracak ya da kâinatın yaratılmışlığını inkâr edenlerin yanında yer alıp “ilk” hakkındaki, onun “akıl, asıl, sâbık, ilk ruhanî” vb. olduğu yönündeki kendi görüşlerini tümünden inkâr etmelerine yol açacaktır.⁵⁹⁰ Mâtürîdî'nin burada Eflâtuncu ve Aristocu tanrı anlayışlarını kastedtiği anlaşılmaktadır.

Mâtürîdî'ye göre, Bâtınıyye, ilk yaratıcıyı “akıl”, ikinciyi ise “nefis” şeklinde isimlendirmiş, âlemin tamamının akılda bulunduğu, nefsin ise bunu akıldan alıp heyûlâya aktardığını ileri sürmüş ve bu konuda, “Akıl, ibdâ' sayesinde var olmuştur, ibdâ' onun illetidir, olacak her şey akılda mündemiç kılınmıştır.” şeklindeki görüşü savunmuştur. Mâtürîdî, naklettiği söz konusu görüşü eleştirmekte ve aslında olacak şeyleri bilmeyen ve bunları kudret ve iradesiyle ortaya çıkaramayan birinin, âlemi ibdâ' yoluyla akılda bulundurmasının muhal olduğunu söylemektedir. Çünkü ibdâ', Tanrı'dan, şuurunda olmaksızın, bilmeksizin ve güç yetirmeksizin zorunlu olarak sudûr etmiştir. Bu durumda Allah, teşbih endişesiyle sıfat ve isimlerin kendisinden nefyedilmesi açısından söz konusu niteliklerden soyutlanmış olmaktadır.⁵⁹¹

Kerramiye, Muhammed b. Kerram'a tabi olup Allah'a cisim ve mekân izafe edenlere verilen isimdir. Bunlar, Allah'ın sonradan yaratılan varlıklara mahal teşkil ettiğini söylemişler, iman konusunda ise kalp ile tasdik olmadan da iman olacağını iddia etmişlerdir.⁵⁹² Kerramiye'nin kurucusu olan Muhammed b. Kerram, mabudunun bir cismi, sınırı olduğunu kabul etmiş, bazı kitaplarında ise cevherle nitelemiştir. Bu grup müstakil ve sistemli mezhep olmaktan ziyade, genel bir anlayışa verilmiş isimlerden ibarettir. Allah'a sıfat izafe ederken aşırı gidip cisim ve mekân izafe etmişlerdir. Bunlar Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı müteşabih ayetlerdeki ifadelerle dayanarak Allah'ı insanlara benzetmiş ve böylece antropomorfik bir Allah anlayışına sahip olmuşlardır.⁵⁹³

⁵⁹⁰ Maturidi, s. 46-47.

⁵⁹¹ Maturidi, s. 149.

⁵⁹² Bolay, s. 131.

⁵⁹³ Bolay, s. 182.

Hülâsa sıfatlar konusunun anlaşılması çok zor ve çetin olduğu için Mu'tezile sıfatları kabul etmeme; Eş'ariler ise sıfatların "Zatın aynı olduğunu da gayrı olduğunu da" kabul etmeme kanaatine ulaşmışlardır.⁵⁹⁴

Ehl-i Sünnet kelimelerinin hepsine göre Allah'ın zatı da sıfatları da ezeldir; fakat sıfatlar O'nun zatı ile kaimdir. O'na sonradan bir özelliğin ilişmesi olanaksızdır. Zira Allah'ın zatına sonradan var olan bir şeyin ilintileşmesi O'na bir eksiklik yüklemek anlamına gelir. Bu nedenle Allah'ın zatı gibi sıfatları da ezeldir. Aynı zamanda O'nun zatı ve sıfatları birbirinin ne tıpa tıp aynı ve ne de gayrisidir. Bu kabulüyle Ehl-i Sünnet, Allah'ın sıfatlarının zatının aynı olmaması ile Allah'ın sıfatlardan mürekkep bir varlık olmadığını, gayrı olmaması ifadesiyle de Allah'ın sıfatlarının zatı gibi ezeli olması vurgulanmıştır.⁵⁹⁵

Ehl-i Sünnet Kelamcılarına göre Allah'ın sıfatları, zatının aynı olması, zatın birden fazla parçadan meydana geldiğini çağrıştırmaktadır. Parçalardan oluşan bir varlığın ise parçalarına muhtaç olmadan varlığını sürdürmesi imkânsızdır. Çünkü bütün olan parçalardan ayrılamaz ve ona daima muhtaçtır. Kendinden başka bir varlığa muhtaç olan bir varlığın ilah olması imkânsızdır. Bu nedenle Allah'ın sıfatları zatının aynı değildir. Ehl-i sünnete göre Allah'ın sıfatlarının zatının gayri olması durumunda sıfatlar müstakil bir varlık kazanacaklardır. Müstakil varlığı bulunan sıfatların ezeli olması ezeli sayısını çoğaltacaktır. Bu durum, Allah'ın tevhid sıfatına aykırıdır. Müstakil varlığa sahip olan sıfatların hâdis kabul edilmesi durumunda ise ezeli bir varlığın sonradan bir sıfat kazandığı anlamı ortaya çıkacaktır. Bu da ilahın ezellilik sıfatına zarar verir. Zira sonradan kazanılan özellikler bu gelişmeyi ifade eder. Elbette tamam olmayan ve gelişmeye ihtiyaç duyan varlık eksik bir varlıktır. Dolayısıyla Allah'ın sıfatlarının zatından ayrı ve hâdis olduğunu kabul edemeyiz.⁵⁹⁶

Kelamcılar fiili sıfatlar konusunda farklı görüşler benimsemişler. Mâtürîdîlere göre fiili sıfatlar ezeli, Eş'arilere göre ise fiili sıfatlar hâdistir. Ancak Bakillâni ve Gazzali, biraz daha farklı düşünürler. Onlara göre fiili sıfatlar bir fiil ortaya

⁵⁹⁴ Bkz. Sa'düddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, y.y. 1982, s. 160.

⁵⁹⁵ Bkz. Muhammed bin Muhammed bin Abdülkerîm, Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafettin Gölcük, İstanbul, y.y. 1988, s. 52.

⁵⁹⁶ Pezdevî, s. 32-35.

koymadıkları halleriyle ezeldir.⁵⁹⁷ Eş'arilerin sonradan gelen takipçileri ile Mâtürîdî âlimleri arasında bu konuda görüş birliğine varılmıştır. Mâtürîdîler bu sıfatların kadim olmalarına rağmen tecellilerinin hâdis olduğunu, yani yaratılanların ve yaratmanın hâdis olduğunu kabul ederler.⁵⁹⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki Allah'ın sıfatları konusundaki ihtilafların ana sebepleri, kendi bünyesinden kaynaklanan anlayış farklılıklarıdır. Bilhassa, müteşâbih sıfatlar ve Kur'an-ı Kerim'de geçen ve teşbih vehmi uyandıran kavramların farklı yorumlanmasıdır. Kur'an-ı Kerim, Allah'ı çeşitli isim ve sıfatlarla vasıflandırırken herhangi bir ayırım yapmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de kendine vahyolunan bu kısım ayetleri herhangi bir ayırma tabi tutmamıştır. Sahabelere gelince; onlar da bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.)'i örnek almışlar ve sıfatları kategorik bir ayırma tabi tutmamışlardır.

2.1.3.4. Tevhid-i Esmâ ve Sıfat Konusunda İmam Şevkânî ve Selefî Görüşleri

İslâmî literatürde selef ilk dönemlere mensup bilginler ve geçmiş İslâm büyükleri anlamında, Selefîyye ise “İman esaslarıyla ilgili konularda ayet ve hadislerde bildirilenlerle yetinip müteşâbihler de dâhil bunları aynen kabul edip, teşbih ve tescîme de düşmeyen ama tevil yoluna da girmeyen ehl-i sünnet topluluğu” olarak tanımlanır.⁵⁹⁹ Selefîyye, akaid konularında akla yer vermemeyi şiar edinmişti ve bu şiarla bağlı kalarak geliştirdiği yöntem, sözgelimi, Allah Teâlâ'dan her türlü noksan sıfatları tenzih etmenin yanı sıra nasslarda geçen müteşâbihatın manasının bilinemeyeceğini itiraf etmeyi, müteşâbihatın manasını sormamayı ve onlar üzerinde yorum yapmamayı hatta kalben dâhil meşgul olmamayı öneriyordu.⁶⁰⁰

Allah'ın zati, fiili ve haberi sıfatlarını hepsini tevilsiz, nasılsa öyle kabul ettiği için Selefîyye'ye “Sıfatiyye” de denilmiştir. Sonraki Selefîler dönemini başlatan İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye'dir. İbn Teymiyye, kendi zamanına kadar devam eden ilk Selefîler dönemine son vererek ikinci Selefîler dönemini

⁵⁹⁷ Kadi Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib, Bakillânî, *Temhidü'l-Evâil ve Telhisü'd-Delâil*, thk. İmadüddin Ahmed Haydar, Beyrut, Müessesetü'l Kütübü's-Sekafiyye, 1987, s. 262-263.

⁵⁹⁸ Bkz. Maturidi, s. 44-48.

⁵⁹⁹ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul, Damla Yayıncılık, 1985, s. 113.

⁶⁰⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 4, s. 528.

başlatmıştır. İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim el- Cevziyye'nin başlatmış olduğu bu hareket geniş ölçüde ilk Selefiler'i takip etmiştir. Ancak ilk Selefilerin icmalen zikredip ayrıntılara girmedikleri bir takım hususları bunlar teferruatlı bir şekilde zikretmişlerdir. Eski Selefiler'in girmeyi uygun bulmadıkları konulara sonrakiler girmek zorunda kalmışlar ve geniş açıklamalar yapmışlardır. Böylece Selefi düşüncüyü sistemleştirmeye gayret etmişlerdir. Selefiliğe muhalif olan inanç ve düşünceler konusunda geniş açıklamalar yapmışlardır.⁶⁰¹ İmam Şevkânî'de bunlardan birisidir. İmam Şevkânî'nin de mensubu bulunduğu ve birçok konuda görüşlerini paylaştığı Selefîyye'ye göre, Sahabe, Kur'an-ı Kerim'de ve Sünnet-i Seniyye'de zât ve sıfatlarla ilgili olan hususlara tahkiki bir imanla inandılar, muhtemelen bu meselede kayda değer bir ihtilafa düşmediler. Nitekim sahabe teknolojik bir problem olarak sıfatlar konusunda Peygamber'e soru sormamış, dolayısıyla bu konu onların devrinde bir problem haline gelmemiştir.⁶⁰² Kuşkusuz bu meselenin problem haline gelmesi sonraki dönemlerde olmuştur. Sahabilerde olduğu gibi tabiin uleması arasında da Allah'ın sıfatları konusunda ciddi bir görüş ayrılığına düşülmemiştir. Sıfatlar konusunda sahabe ve onlara tabi olan Selef, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de ve Sünnette zikredilen sıfatlarla muttasıf olduğuna inanmış, bu hususta teşbih ve tescime düşmemeye dikkat ettiği gibi, tevilden de kaçınmıştır.⁶⁰³ “Selef'in mezhebi, Allah'ın bizzat kendisinin ve Resulünün O'nun tarifsiz ve ta'tilsiz, nasıl olduğunu belirtmeksizin ve benzetme yapmaksızın vasıflandırmalarıdır. Allah yücelerin yücesidir. O, arşın üstünde, semanın da üstündedir. Allah'ın; ilim, kudret ve basar sıfatları vardır. Fakat O'nun bu sıfatları, insanın ilim ve kudret sıfatları gibi yarattıkların sıfatlarına uyan arazlardan uzaktır.”⁶⁰⁴ “Sıfatlar hakkında fikir beyan eden İmam Ebu Hanife, Allah'ın zâti sıfatlarının O'nun zatının aynı da, gayrı da olmadığını söylemiştir. İmam Ebu Hanife tarafından ilk defa ortaya atılan bu fikir, daha sonraları Ehl-i Sünnet kelamcılarının başında gelen Eş'arî ve Mâturidî tarafından da benimsenmiş ve onlar da Allah'ın zati sıfatları için O'nun zatının ne aynıdır, ne de gayrıdır demişlerdir. Selefe göre, her kim Allah'ın ilmi, kudreti, rahmeti, kelamı yoktur; O sevmez, hoşnut olmaz, münâdâ ve münâcâatta bulunmaz, istiva etmez derse, sıfatları işlevsizleştiren, Allah'ı ma'dûmlara ve cemedata

⁶⁰¹ İzmirli İsmail Hakkı, *İslam'da Felsefe Akımları*, haz. Nuri Ahmet Özalp, İstanbul, Kitapevi Yayınları, 1995, s. 35.

⁶⁰² Şevkânî, c. 4, s. 221.

⁶⁰³ Pezdevî, s. 33.

⁶⁰⁴ Şeyhulislam Ahmed b. Abdulhalim, İbn Teymiyye, *El-Fetva'l-Hameviyye*, Kahire, y.y. 1401, s. 17.

benzeten bir münkir olur. Ve her kim, Allah'ın benim ilmim gibi bir ilmi, benim kuvvetim gibi bir kuvveti, benimki gibi sevgisi ve rızası, benim ellerim gibi elleri veya benimki gibi bir istivası söz konusudur derse, Allah'ı canlılara benzeten bir teşbihçi olur.⁶⁰⁵

İbn Teymiyye, Allah'ın sıfatlarının tevkîfi olduğunu kabul ediyor. O bu konuda şöyle der: “Allah ve Resulü'nün ispat ettiğini ispat eder, nefyettiğini de nefyederiz. İspat ve nefiyde nass varid olmuşsa ona sarılırız. Lafız ve mana olarak nassların ispat ettiğini kabul eder, söz ve anlam olarak nassların nefyettiğini kabul etmeyip, nefyederiz.”⁶⁰⁶

İbn Teymiyye'de Ehl-i Sünnet kelmacıları ile filozofların sıfatlara dair görüşleri arasında orta bir yol bulma çabası sezilmektedir. O, ilke olarak sıfatların varlığının “Zorunlu” olduğunu belirterek Ehl-i Sünnet düşüncesine temelde katılmaktadır. Zira biz zihnen nitelikleri bulunmayan bir varlık düşünemeyiz. Bu sebeple Tanrının zatı gibi, sıfatlarının varlığı da ezelî ve ebedî olarak zorunludur diyen İbn Teymiyye, tanrının varlığından ayrı ve bağımsız birer zorunlu realiteler gibi düşünülebilecek olan sıfat anlayışını kabul etmezken, filozofların görüşlerine yaklaşmaktadır.⁶⁰⁷ İbn Teymiyye Allah'ın sıfatlarını kabul etmekle beraber Eş'ari anlayıştaki sıfatlar zat üzerine zait olduğu anlayışını da kabul etmez.⁶⁰⁸ İbn Teymiyye, “zata zaid” terimini kullanmamaya özen göstermiş ve bunun yerine sürekli sıfatların “ zata bağlı” olduğunu, zatla sıfattan biri diğerinin faili olmadığını, zatın “sıfatlar için birer mahal” ve mevsufun yine “sıfatlar için bir taşıyıcı” olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İbn Teymiyye, haklı olarak bu tür tartışmaların biraz da kavramsal olduğuna da işaret etmektedir.⁶⁰⁹ Gazzali'nin sıfatlar zata muhtaçtır şeklindeki yaklaşımını da kabul etmez.⁶¹⁰ Sıfatların zattan ayrı ontolojik varlıkları yoktur. Fakat filozofların yaptığı gibi tüm yetkinlikleri zata münhasır kılma yaklaşımını da reddedilmiştir. Sıfatlar zata dâhildir.⁶¹¹

⁶⁰⁵ Bkz. Abdulhamid, İrfan, s. 207-210.

⁶⁰⁶ Şeyhulislam Ahmed b. Abdulhalim, İbn Teymiyye, *Risaletü't-Tedmuriyye*, Riyad, y.y. 2000, s. 4.

⁶⁰⁷ Şeyhulislam Ahmed b. Abdulhalim, İbn Teymiyye, *Mecmû-u Fetava*, Medine, Melik Fahd Matbaası, 1416, c. 3, s. 303-304.

⁶⁰⁸ Şeyhulislam Ahmed b. Abdulhalim, İbn Teymiyye, *Derü't teârûzi'l Akl ve'n Nakl*, thk. Muhammed Reşad Sâlim, Riyad, İmam Muhammed Üniversitesi Yayınları, 1411, c. 3, s. 243-244.

⁶⁰⁹ İbn Teymiyye, c. 3, s. 395.

⁶¹⁰ İbn Teymiyye, c. 3, s. 394.

⁶¹¹ İbn Teymiyye, c. 3, s. 20-23.

İbn Teymiyye'ye göre, Allah'ın zatına bağlı bütün sıfatları kadimdir, yokluğu imkânsızdır, bu sıfatların bir faili de yoktur. Şu halde Mu'tezile'nin yaptığı gibi tevhide, sıfatların hatta Esmâ-ül Hüsnanın nefyi olarak anlamak yanlıştır. Öte yandan sıfatlar, Allah'ın zatında ayrı ve bağımsız gerçeklere işaret eden kavramlar olmadığı için sıfatların kabulüyle zat ve sıfatlar arasında bir terkipten de söz edilmiş olmaz. Esasen varlığı zorunlu olan yalnız zat veya sıfatlar değil kelam sıfatlarıyla nitelenen zattır. Dolayısıyla sıfatlar zattan ayrı düşünülemez. Vasıfları bulunmayan bir varlığın dış dünyada mevcudiyetini düşünmek mümkün olmadığından sıfatların reddedilmesi mantikî olarak zatin varlığını da tehlikeye sokmuş olur.⁶¹² Ayrıca Allah'ın sıfatlarında tevil yapmak Allah hakkında nassların verdiği bilgilerden başka anlayışa götürdüğü için tahrif niteliğindedir. Felsefeciler ve Kelamcıların Allah'ın sıfatlarını tevil etmelerine karşılık Selef'in bundan kaçınması, Selef'in Kur'an-ı Kerim'i onlardan daha iyi bildikleri anlamına gelmektedir.⁶¹³

İmam Şevkânî ise, Allah'ın işitmesi, duyması anlamında kullanılan (semi'-basar) sıfatları için de Allah'ı teşbih ve tecsimden tenzih ederek bu sıfatlara zahir anlamını yükler.⁶¹⁴ Zira İmam Şevkânî'ye göre, sıfatlar mecazi değil hakikidir. İmam Şevkânî'nin sıfatları mecazi değil de hakiki anlam olarak kabul etmesi, onun literal anlamları önceleyen ve ancak bir kanıtla bağlı olarak mecazi anlamları kabul eden yorum metodolojisi ile yakından ilgilidir.⁶¹⁵

İmam Şevkânî, şanı yüce Allah'ın kendisinden önce hiçbir şeyin var olmadığı ilk, kendisinden sonra hiçbir şeyin olmadığı âhir, kendisinden üstün hiçbir şey olmadığı zâhir, kendisinden öte hiçbir şeyin olmadığı bâtın olduğuna inanırlar.

Nitekim bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “O, hem ilktir, hem âhirdir, hem zâhirdir, hem bâtındır. O her şeyi en iyi bilendir.”⁶¹⁶

İmam Şevkânî, Allah'ın isim ve sıfatları konusunda keyfiyet ve oluş konusuna girmenin sakıncası olduğunu vurgulayarak, şu tespiti yapar; Allah'ın isim ve sıfatlarının “nasıl”lık ve “nitelik” konularına, şu ayet delildir. “Allah, insanların

⁶¹² İbn Teymiyye, c. 3, s. 292-293.

⁶¹³ İbn Teymiyye, *Mecmû-u Fetava*, c. 3, s. 303.

⁶¹⁴ Şevkânî, *et-Tuhaf fi mezâhibi's-selef*, s. 10.

⁶¹⁵ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 4, s. 528.

⁶¹⁶ Hadid, 57/3.

geleceklerini de, geçmişlerini de bilir. Onların ilmi ise bunu kapsayamaz.”⁶¹⁷ Ayetiyle, “İnsanların ilimleri, Allah’ın zatını, sıfatlarını ve bildiklerini algılayamaz” kanaati son derece önemlidir.⁶¹⁸

İmam Şevkânî, bu bağlamda, “Onun benzeri hiçbir şey yoktur”⁶¹⁹ ayetini de şöyle yorumlamaktadır:

“Bu ayeti kerimeyi hakkıyla anlayan ve hakkıyla düşünen, sıfatlarla ilgili ihtilafli görüşlerde gayet açık bir yol izler. Allah’ın “O semî ve basîrdır” sözünü iyice düşünenin basireti artar. Zira ‘benzer misalden sonra bu ispat, gönüllere şifa veren ve yürekleri soğutan kesin bir kanaati temin etmektedir. Dolayısıyla ey hakkın doğruluğunun peşinde koşan adam! Bu parlak delili ve açık burhanı takdir et. Özellikle Allah’ın, “Onların ilmi bunu kapsayamaz” sözünü ilave etmektedir.”⁶²⁰

“Sıfatlarla ilgili varit olan ayet ve hadislerde ekol mensuplarının ihtilafa düşmelerinin nedeni, Allah’ın izin vermediği konulara girmeleri ve sahip olmadıkları mevzularda fikir beyan etme cehaletleridir.”⁶²¹

İmam Şevkânî, bu ekolleri üç gruba ayırmaktadır:

Birinci Grup: Sıfatlar konusunda insanın tüylerini ürperten vicdanları sarsan Kitap ve Sünnet’le, ‘güneş kadar parlak ve kuşluk vakti kadar aydınlık’ bir şekilde sabit olan sıfatlarını ta’fîl edenlerdir. Bunlar, bunu hak sanarak hem doğru yoldan ayrıldılar hem de peşlerinden gidenleri saptırdılar. İmam Şevkânî, bu ekolle Mu’tezile’yi kastetmektedir.

İkinci Grup: Allah’ın kudreti konusunda, kulların tesiri olmayacağını ve onların güçlerine itibar edemeyeceğini ileri sürece kadar aşırıya gidenlerdir. Bu onları, mutlak cebre ve peygamberlerin gönderilmesinde, kitapların indirilmesinde pek de fayda olmadığı kanaatine kadar götürdü. Ayetlere değişik yorumlar getirerek birinci grup gibi saptıp saptırdılar. Bu grupta Cebriyye ve Cehmiyye’yi kastetmektedir.

⁶¹⁷ Taha, 20/110.

⁶¹⁸ Şevkânî, c. 3, s. 387.

⁶¹⁹ Şûra, 42/11.

⁶²⁰ Şevkânî, c. 4, s. 528.

⁶²¹ Şevkânî, *et-Tuhaf fi mezâhibi’s-selef*, s. 2.

Üçüncü Grup: Bu ikisinin ortasında durduğunu sanan, ifrat ve tefritten kaçındığını zanneden gruptur ki bunlar da Eş'ari'lerdir.⁶²² Bunların da fikirlerini reddeden İmam Şevkânî, kendisinin öne sürdüğü doğru görüşü şöyle açıklamaktadır:

“Şek ve şüphenin olmadığı en doğru düşünce: En hayırlı çağın, ondan sonra gelenlerin ve onlardan sonra gelenlerin inandıkları çağ olan ashap ve tabiinin asrı olduğunu belirten İmam Şevkânî, Allah onlara rahmet edip, onlara uymayı ve hidayetleriyle doğru yolu bulmayı bizlere nasip etmesini dileyerek, sıfatlarla ilgili delillerin zahirine göre hareket etmeyi tercih etmiş, zira ashabin bilmedikleri konularda zorlama yorumlara girişmediğini, hiçbir kimsenin şüphe edemeyeceğini, kınayamayacağı ve tartışmaya giremeyeceği gerçek, söz ve davranışlardan anlaşılan ve onların düşüncelerinden ortaya çıkan gerçeğin bu olduğunu haber vermiştir.”⁶²³

“Selefin mezhebi, sıfatları zahiri anlamlarına göre anlamak, zorlama te'vile, cebre, teşbihe ve ta'tile gitmemektir. Sıfatlarla ilgili bir şey sorulduğunda delili okur ve söylentilerden uzak dururlar ve “Allah böyle dedi, biz bundan başkasını bilemeyiz, zorlama yorumlara giremeyiz, bilmediğimiz bir konuda konuşamayız ve Allah bunu açmamıza izin vermemiştir.” derlerdi. Zahiri anlamını aşmalarını istemek amacıyla soru soranları azarlar, onları ilgilendirmeyen konulara girmelerini meneder ve bid'atlara girenlerin dışında, hakikate ulaşmanın mümkün olmadığı konulara girmeyi yasaklardı. Onlar, Resulullah (s.a.v.)'den, tabiînin sahabelerden ve tebe-i tabiînin onlardan öğrendiklerinden başkasını kabul etmezlerdi.”⁶²⁴

İmam Şevkânî, kelamcıları eleştirmiş, hasta düşüncelerine uymayan ayet ve hadisleri yorumlamakla düştükleri bid'atları reddetmiş ve bunun cehaletlerinden kaynaklandığını belirtmiştir. En çirkin bid'atlardan birisinin, Allah'ın sıfatları ile ilgili yorumladıkları ayet ve hadisleri, kendi fikirlerine eksen yapmaları ve akıllarıyla ayet ve hadislere ters düşmeleri olduğunu söylemiştir. Kelamcıların, örneğin “semi” sıfatıyla ilgili delilin akla uygun olduğunu; uymadığı takdirde, delilin aslında bir problem olduğunu söylediklerini; başka bir ekolün bunun aksini söylediğini belirtmektedir. Böylece bir ekolün yanında muhkem olan bir delilin, başka bir ekolün yanında müteşabih olduğunu belirtmektedir.⁶²⁵

⁶²² Bkz. Şevkânî, s. 2-3.

⁶²³ Şevkânî, s. 2-3.

⁶²⁴ Şevkânî, s. 5.

⁶²⁵ Bkz. Şevkânî, s. 7.

Adudüddin el-Îcî gibi ileri gelen kelamcılar da sıfatlarla ilgili düşüncelerinden dolayı şiddetle eleştiren İmam Şevkânî, doğru yolun Selef'in yolu olduğunu ve şüphelerden arınmak için bu yoldan sapmamak gerektiğini belirtmektedir.⁶²⁶

Özetle ifade edecek olursak; İlahi sıfatlar konusunda iki ana ilkeyi esas alan İmam Şevkânî, Allah'ı yaratıklara benzetmeden sıfatlarını ispat etmek, sıfatları iptal etmeden tenzihte bulunma gereğini öne sürürken, O'na göre, Allah'ı yaratıklara benzetmek de, kendini nitelediği sıfatları inkâr etmek de küfre düşmeye sebep teşkil eder. İnsan akli ilahi sıfatların mahiyetini idrak etmekten aciz olduğundan nassların bildirdiği sıfatlara iman etmek, yaratıklarından hareketle akıl yürüterek onları inkâr etmekten daha isabetlidir. Zira sıfatları inkâr etmek sonuçta Allah'ı inkâr etmeye götürür. Alîm, kavî, mürîd, mütekellim, semî', basîr gibi ilahi isimlerin kök anlamları Allah'a nispet edilmediği takdirde bu isimler anlamını bulmayan lafızlardan ibaret kalır. Bu ise çok sakıncalı bir netice doğurur.⁶²⁷

2.2. Esmâ Ve Sıfat

2.2.1. Allah'ın İsimleri

2.2.1.1. Esmâü'l Hüsna

İsmin çoğulu olan esma ile “güzel, en güzel” anlamındaki Hüsna kelimelerinden oluşan Esmâü'l Hüsna terkibi nasslarda Allah'a nispet edilir. İsimleri ifade eden, “Alamet, nişan” manasına gelen isim varlıkları tanımak ve onların bilinmesi sağlamak için kullanılır.⁶²⁸

Esmâü'l Hüsna terkinde yer alan Hüsna kelimesi “güzel” manasında sıfat veya en güzel anlamında ismi-i tafdil sayılmıştır. Her iki halde de buradaki güzellik

⁶²⁶ Şevkânî, s. 8-9.

⁶²⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 4, s. 528.

⁶²⁸ İbn Manzur, “smv” md.

bir gerçeği vurgulamakta olup Allah'ın güzel olmayan bir isminden söz edilemeyeceği için mefhum-i muhalifini hatıra getirmez.⁶²⁹

İlahi isimlerin güzellekle nitelendirilmesinin sebepleri şöyle sıralanabilir:

1. Esmâü'l Hüsna Allah hakkında yücelik ve aşkınlık ifade eder ve kullarda saygı hissi uyandırır.
2. Zikir ve duada kullanılmaları halinde kabule vesile olur ve sevap kazandırır.
3. Kalplere huzur ve sükûn verir, lütuf ve rahmet ümidini telkin eder.
4. Bilginin değeri bilinenin değerine bağlı bulunduğu ve bilinenlerin en şerefli de Allah olduğu için Esmâü'l Hüsna bilgisine sahip olanlara bu bilgi meziyet ve şeref kazandırır.
5. Esmâü'l Hüsna Allah için vacip, caiz ve mümteni' olan sıfatları içermesi sebebiyle O'nun hakkında yeterli ve doğru bilgi edinmemize imkân verir.⁶³⁰

Allah'ın isimleri ister ism-i fail, ister sıfat-ı Müşebbihe olsun, isterse masdardan menkul surette olsun, hepsinde vasıf anlamı gözetildiğinden bunlara “sıfat” denir. Diğer taraftan vasfın medlülü ile muttasıf Zat'a delaletleri dikkate alındığında “Esmâ” denmektedir. Yani, Allah bu sıfatlarla o derece mevsuftur ki, bunlar isim derecesine çıkmış kabul edilir.⁶³¹

Allah'ın zatı hakkında insanlar hiçbir şey bilemezler. Zat'ı itibariyle insanın Allah hakkında söyleyebileceği en fazla şey “Hüve = O”dan ibarettir. Ancak, O harice ulûhiyet sıfatları ile tecelli ettiğinden, insanların lisanlarında ulûhiyeti ifade eden isimler ve kemalini belirten vasıflarla anılmasına ve bilinmesine izin vermiştir. Bundan dolayı bu isim ve vasıfların hakiki medlulleri bulunduğunu ve geçerli olduklarını da kabul etmek gerekir.⁶³²

İnsanların büyük çoğunluğu kâinatın bir yaratıcı ve yöneticisinin bulunduğunu kabul etmekle birlikte madde özelliği taşımadığından O'nu duyularıyla idrak etmeleri mümkün değildir. Öyleyse yaratıcı ancak kâinat ve insanlarla olan

⁶²⁹ Fahrüddin, Muhammed b. Ömer el-Huseyn b. Ali, Razî, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefatihü'l-Gayb)*, çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C.Sadık Doğru, Ankara, Akçay Yayınları, t.y. c. 15, s. 66.

⁶³⁰ Razî, c. 15, s. 66.

⁶³¹ Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1987, s. 48.

⁶³² Yazır, c. 10. s. 77.

ilişkisi bakımından tanınabilir. Bundan dolayı Esmâü'l Hüsna bilgisi Allah- âlem ilişkisine ışık tutması ve sonuçta Allah'ı tanıtmaya bakımından önemlidir. Ayrıca evrenin bir parçasını oluşturan insan, akli istidlâleri yanında gönül hayatı bakımından da yaratıcı ile münasebet kurmak ihtiyacındadır. Bu münasebetin sağlanmasında da Esmâü'l Hüsna'nın vazgeçilmez bir rolü vardır.⁶³³

İmam Şevkânî'ye göre, Cenabı Hakkın 99 ismi meşhurdur. Ancak kitap ve sünnette belirtilen esma ve sıfatlarının sayısı bunlarla sınırlı değildir. Bu isim ve sıfatların bine kadar çıkarılan âlimler de bulunmaktadır.⁶³⁴

Şii literatüründe doksan dokuz isim Hz. Ali'den rivayet edilerek liste olarak verilmekte, bazı kaynaklarda ise Hz. Ali ile Ebu Hureyre'nin rivayeti birleştirilerek Allah'ın güzel isimlerinin sayısı 133'e çıkarılmaktadır. Genel olarak Şî'î âlimlerinin Kur'an-ı Kerim'den çıkardığı isim sayısının 127 olduğu ifade edilmektedir.⁶³⁵ Esmâü'l Hüsna'nın 99'dan fazla olduğunu savunan İmam Şevkânî, cumhuriyet ulemanın da bunu kabul ettiğini ifade etmektedir.⁶³⁶

“Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. En güzel isimler O'nundur.”⁶³⁷

“O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶³⁸ Mealindeki ayetlerde ifade edildiği gibi en güzel isimler Allah'a mahsustur. Çünkü bütün kemal ve yetkinliklerin sahibi O'dur. O'nun isimleri en yüce ve mutlak üstünlük ifade eden kutsal kavramlardır.

Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de ve sahih hadislerde geçen pek çok ismi vardır. Kul bu güzel isimleri öğrenerek Allah'ı tanıyabilir, O'nu sever ve gerçek kul olur. Kur'an-ı Kerim'de “En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtıcıları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.”⁶³⁹ buyurularak, Esmâü'l Hüsna ile dua ve niyazda bulunulması

⁶³³ Topaloğlu, “Esmâü'l-Hüsna” maddesi, DİA, c. 10. s. 404.

⁶³⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 2, s. 269.

⁶³⁵ Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, s. 409.

⁶³⁶ Bkz. Şevkânî, *Tuhfetu'z-Zakirin bi i'deti'l-Hisni'l-Hesin min Kelami Seyyidi'l Murselin*, Dârü'l kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1975, s. 70.

⁶³⁷ Tâhâ, 20/8.

⁶³⁸ Haşr, 59/24.

⁶³⁹ A'râf, 7/180.

emredilmiştir. Esmâü'l Hüsna'nın birden fazla olması, işaret ettiği zatın birden çok olmasını gerektirmez, bütün isimler o tek zata delalet ederler: “De ki: “(Rabbini) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur.” Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.”⁶⁴⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde, Yüce Allah'ın 99 isminin bulunduğunu, bu isimleri sayan ve ezberleyen kimselerin cennete gireceğini müjdelemiştir.⁶⁴¹ Hadislerde geçen “saymak” ve “ezberlemek” ile maksat Allah'ı güzel isimleriyle tanımak ve O'na iman, ibadet ve itaat etmektir. Allah'ın ismi ve sıfatları 99 isimden ibaret değildir. Allah'ın ayet ve hadislerde geçen başka isimleri de vardır. Hadiste 99 sayısının zikredilmesi, sınırlama anlamına değil, bu isimlerin Allah'ın en meşhur isimleri olması sebebiyledir. Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayet ettikleri bir hadisi şerifte bu 99 ismi tek tek saymıştır.⁶⁴²

Allah'ın isimleri konusundaki temel dayanak vahiy olduğu için, bu isimler insanlar tarafından değiştirilemez. Ayet ve hadisler Allah'ı nasıl isimlendirmiş ise, öyle isimlendirmek gerekir. “Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.”⁶⁴³ Yüce Allah'ın yedi semâvât'ın üstünde ve yarattıklarından ayrı olarak arşın üzerinde istivâ ettiğine, ilmi ile her şeyi kuşattığına kitabı keriminde yedi ayrı ayeti kerimede kendi zatı ile ilgili olarak haber verdiği şekilde ve keyfiyet nispeti söz konusu olmaksızın inanırlar.

İmam Şevkânî'ye göre, “Güzel isimlerin anlamı, Allah'ın celal ve ikram sıfatları ile bağlantılı ve özgün olmaları gereğini içermektedir.”⁶⁴⁴ Zira bu isimler, detaya girmeden Allah'ın isimlerinin bulunduğunu bize haber vermektedir.⁶⁴⁵

İmam Şevkânî, “Esmâü'l Hüsna” yı ispat ederken konu ile ilgili ayetleri ve sahih kaynaklarda, geçen “Allah'ın 99 ismi bulunmaktadır. Kim bunları sayarsa

⁶⁴⁰ İsrâ, 17/110.

⁶⁴¹ Bkz. Buhârî, “Da'avât”, 68; “Tevhid”, 12; Müslim, “Zikr”, 2; Tirmizî, “Da'avât”, 82.

⁶⁴² Bkz. Tirmizî, “Da'avât”, 82; İbn Mâce, “Dua”, 10.

⁶⁴³ Zâriyât, 51/58.

⁶⁴⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 3, s. 265.

⁶⁴⁵ Şevkânî, c. 2, s. 268.

cennete girer.”⁶⁴⁶ Hadislerini delil getirerek, sünnette de bu isimlerin sabit olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴⁷

İmam Şevkânî, “(Allah) göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir. Şu hâlde, O’na ibadet et ve O’na ibadet etmede sabırlı ol. Hiç, O’nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?”⁶⁴⁸ Ayetinin yorumunda da şöyle demektedir:

“Buradaki istifham, inkâr içindir. Manası: O’nun eşi ve benzeri yoktur ki ibadette O’na ortak olsun ve ibadet yalnız O’na has olmasın. Ortaklık ortadan kalkınca, ibadet O’na has olur ve yalnız O buna layıktır. Ayette geçen “semyya” dan maksat isimde ortaklıktır.”⁶⁴⁹ Bazılarına göre ise, Arapların kullanmalarından anlaşıldığı gibi, bundan maksat, zahirinde olduğu gibi isimde ortaklıktır. Bazılarına göre ise anlamı: Allah hiçbir putun adıyla isimlendirilmemiştir. Bazılarına göre de, “Allah’tan başka ismi Rahman olan birisini biliyor musun?” demektir. Buna göre Allah’tan başka kimse bu isimlerin tümüyle isimlendirilmemiştir. Her ne kadar bazı insanlar da Allah’ın bazı isimleriyle isimlendirilmişlerse de, o isimlerin anlamları ile gerçek manada muttasıf Allah’tır.”⁶⁵⁰ Bu bağlamda İmam Şevkânî, Allah’ın bazı isimlerinin ne anlama geldiklerine dair kısa açıklamalarda bulunmaktadır.⁶⁵¹

2.2.1.2. Allah’ın İsimlerini İspat Metodu

İmam Şevkânî, Allah’ın isimlerini ispat konusunda Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “Hayır, ey kalpleri değiştiren!”⁶⁵² Hadisi şerifini getirerek, yeminle başlayan bu hadisle ilgili olarak ta şu kısa açıklamayı yapar: “Kalpleri değiştirmekten maksat, ortaya koyduğu tezahürlerini değiştirmektir. Kalplerin kendisini değil. Bundan dolayı Allah’ı, O’na layık isimlerle tesmiye etmenin /isimlendirmenin caiz olduğu anlaşılmaktadır.”⁶⁵³

Surelerin başında ve bazı ayetlerde tekrarlanan besmelede Allah’ın ismi öne çıkmaktadır. Bütün bu kullanımlardan anlaşılacağı üzere kulun Yaratıcısına yönelik

⁶⁴⁶ Buharî, “Tevhid”; İbn Hacer, Feth, c. 8, 389/7392; Müslim, “Zikir”, c. 4, 2062/2677.

⁶⁴⁷ Şevkânî, c. 2, s. 268. Ayrıca bkz. Şevkânî, Neylu’l-Evtar, c. 3, s. 87.

⁶⁴⁸ Meryem, 19/65.

⁶⁴⁹ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, c. 3, s. 343.

⁶⁵⁰ Şevkânî, c. 3, s. 343.

⁶⁵¹ Bkz. Şevkânî, Neylu’l-Evtar, c. 3, s. 28.

⁶⁵² Buhari, Kitabü’l-Kader, 11/52; Ebu Davud, el-İman ve’n-Nuzur, 3/576; Tirmizi, Kitabü’l-İman, 4/96.

⁶⁵³ Şevkânî, Neylu’l-Evtar, c. 10, s. 159.

hürmet, tazim ve sığınma fiilleri bazen O'nun en yaygın özel isimleriyle "Allah" ve "Rahmân" veya O'nu gösteren bir zamirle, bazen de bunlarla bağlantılı olan isim kelimesiyle irtibatlandırılmıştır. Buna bir de "mana sıfatları" denilen hayat, ilim, kudret gibi müstakil (zattan ayrı düşünülebilen) kavramların Allah'a nispet edilemeyeceğini ileri süren Cehmî- Mu'tezilî telâkkiyi eklenmelidir. Bu sebebe binaen erken dönemden itibaren akaid ve kelâm literatürünün "esma ve sıfat" bahislerinde bir isim-müsemma tartışması başlamıştır.

Genellikle Mu'tezile ile Şia âlimleri Allah'a nispet edilen isim veya sıfatların müsemmanın yani zât-ı ilâhiyyenin gayrı olduğunu iddia ederken Ehl-i Sünnet âlimleri "gayrı" kelimesini kullanmaktan çekinmiş, bazen, "İsim müsemmanın aynıdır" demiş, bazen de kanaatini, "Ne aynı ne de gayrıdır" şeklinde belirtmiş, bir kısım kelamcılar da isimler arasında gruplandırma yaparak bir sonuca varmak istemişlerdir.

İbnü'l-Arabî'nin de belirttiği gibi konuyla ilgili tartışma daha çok lâfzîdir. Her dindar insanın manevî yöneliş ve ibadetlerinin Yüce Yaratıcı'nın bizzat kendisine olduğu şüphesizdir. O'nunla iletişim kurmak ve söyleşmek dindar için vazgeçilmez bir ihtiyaç, paha biçilmez bir haz olup bu iletişime zihinle kalbin yanında bunlarla etkileşim halinde bulunan dilin ve kulağın da katılması lâzımdır.

Dil O'nun isimlerini zikreder, kulak da bu zikri algılar. Böylece dindar insan bu ruhî yüceliş çabasında Allah, Rabb ve benzeri isimleri duyuş ve yüceliş aracı, yani iletişim vasıtası olarak kullandığı gibi bazen Esmâya yaklaşabilmek için isim kelimesinden faydalanmayı gerekli görebilir. Meselâ Müslümanın, hayatı boyunca dua ve iltica cümlesi olarak en çok tekrar ettiği besmelede "Allah ile başlıyorum" yerine "Allah adıyla başlıyorum" demesi onun kulluk konumu bakımından çok daha uygun görünmektedir. Konuya teknik açıdan nasıl yaklaşırsa yaklaşılsın gerçekte bu tür kelime ve kavramlar, delâlet ettikleri varlığın bizzat kendisi değil onun hatırlatıcısı ve tanıtıcısı durumundadır. Bu sebeple isim müsemmanın gayrıdır. Bunun yanında Allah, Rabb ve benzeri isimler veya bunlara isim kelimesinin eklenmesiyle yapılan teşbih, ta'zim, hamd ve zikirlerde gönlün amaçlayıp bağlandığı

varlık Yüce Yaratıcı'nın kendisi olup kelimeler O'na ulaştıran önemli vasıtalarıdır. Bu bakımdan da isim müsemmanın aynıdır.⁶⁵⁴

Allah, zatı hakkında -genelinin bir yönünün evrene baktığı- birçok isim kullanılmaktadır. Anılan bu isimlerin anlam içeriklerine bakıldığında aslında işlevsel, atıl olmayan, süreklilik arz eden, her bakımdan kâinatın düzenini sağlayan bir ulûhiyet perspektifinin çizildiği görülmektedir. Allah'ın bu isimleri bir ulûhiyet anlayışı ile ilgili de bize doyurucu bilgiler sunmaktadır. Nasıl bir Allah? Sorusunun karşılığı elbette tanımı olmayan bir cevap olacaktır. Bütün kutsal kitaplar, peygamberler Allah'ın bu isimleri hakkında konuşmuşlardır. Zaten kitapların gönderilişindeki amaç da bir bakıma kaynak sahibinin tanıtılmasıdır. Allah'ı tanıtmada anlamında kitaplar ve peygamberler en önemli bilgi dayanaklarıdır. Çünkü bunlar dışında ulûhiyet sahası üzerinde yapılan konuşmalar ve ortaya konulacak fikirlerin sıhhatleri tartışma konusu olacaktır. Bu alan üzerinde çeşitli nedenlerden dolayı tartışmalar vuku bulmuştur. İnsanlar ulûhiyet konusuyla ilgili yaşadıkları ve yaşamaları muhtemel sorunların çözümleri peşinde olmuşlardır.

Bilindiği gibi ulûhiyet sahası ile ilgili olarak marifetullah konusunda bazı şeyler söylenmişti. Allah tamamen ontolojik olarak bilinmez olsa da bu bilinmezliğin örtüsü yaratmış olduğu eserleri ile inkişaf etmektedir. Çünkü hiçbir şekilde hakkında konuşulmayan, varlığı sürekli gizli olan bir Tanrı anlayışı elbetteki Allah tarafından istenilmemiştir. Bunun için kitapların ve peygamberlerin yaptıkları da mutlak anlamda müteal ve aşkın olan Allah'ın insanların zihinlerine yakınlaştırılmasından ve akıl tarafından anlaşılabilir olmasından ibarettir. Allah'ın soyut ve mücerretliği yine Allah tarafından fiziki dünya modları kullanılarak bir dereceye kadar ortadan kaldırılmıştır.

Kur'an bağlamında düşünüldüğünde Allah'ın kendine mahsus Allah lafzı dışında pek çok isminden bahsedilmektedir. Kur'an'da zikredilen bu isimlerin en önemli işlevi insanlara Allah'ı, bu isimler sayesinde tanıma imkânı sunmuş olmalarıdır. Bu ise kullanıldığı duruma göre bazı sınırlamalar getirmektedir. Çünkü kullanılan isim bize zihin dünyamızda Allah ile ilgili bazı bilgi ve kayıtlar ortaya koymaktadır. Her ne kadar isimler ile birlikte Allah hakkında bazı bilgilere sahip olabiliyorsak da ontolojik anlamda Allah ile ilgili sahip olduğumuz tasavvurlar

⁶⁵⁴ Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", DİA, c. 11, s. 405.

subjektiflikten uzak değildir. Durum böyle tartışmalı olunca Allah'ın varlığıyla ilgili elde edilen sonuçlar da nihayetinde Allah'ın istediği tip bilgiler olmayacaktır.⁶⁵⁵

Allah'ın isimleri birçok yönden mezhepler arasında anlamsal problemlere sebep olmuştur. Bu alandaki her bir sorunun aslında ayrı birer başlık altında ele alınması gerekir. Fazla tafsilata inmeden bu hususla ilgili olarak Allah'ın isimlerinin sayısı, Allah'ı isimlendirmedeki kıstas, isim-müsemma gibi hususlar tartışılmıştır.

İsim-müsemma konusuna geçmeden önce şunun ifade edilmesi gerekir. Fırkaların isim-müsemma ilişkisinden anladıkları ve kastettikleri birbirinden farklı şeylerdir. Mesela Selef'in isim-müsemma konusundan anladığı ile Mu'tezile'nin anladığı ayrı hususlardır. Selef'ten gelen isim ve müsemma birdir kavlinin anlamı Allah'ın isim ve sıfatlarının hadis olmadığı; ezeli olduğudur. Bir Mu'tezilî âlimin isim ve müsemma birlikteliğinden anladığı ise Allah'ın zatından ayrı ezeli anlamda herhangi bir sıfatının olmadığıdır. Allah herhangi bir ilimle âlim değildir. O bilakis zâtı itibarıyla âlimdir. Bu durumda Mu'tezile'nin böyle bir metot geliştirmesinin temeli Allah'ın kademine hâlel getirmemeye dayanmaktadır. İbn Hazm ve İbn Hacer gibi âlimlerin isim müsemmadan farklıdır düşüncesinin altında yatan ise bunlara göre isim ile onun delalet ettiği şey bir değildir. Bir kâğıt üzerine Ahmet ismi yazıldığında bunun tamamen real dünyada delalet ettiği şahıstan farklı olduğu bilinmektedir. Mu'tezile'den ismin müsemma dışı bir şey olduğunu ifade edene göre ise Allah'ın isimleri mahlûktur. Tıpkı Kur'an'ın mahlûk olması gibi. Bu görüşe göre Allah isimleri yarattı sonra o isimler ile kendi nefsinin isimlendirdi.⁶⁵⁶

İsim müsemma ilişkisini Nureddin es-Sâbûnî (v. 580/1184) ise şu şekilde özetlemektedir: Ehl-i Sünnet'ten Mâtürîdîyye'ye göre isim ve müsemma birdir. Buna örnek olarak Allah'ın zikredilmesi ve isminin anılması durumunda kastedilen Allah'ın zatının kendisidir. Mu'tezile ve Cehmiyye'ye göre ise isim ve müsemma birbirinden farklı şeylerdir. Bazı Eş'arîler'e göre ise isim hem tesmiyenin ve hem de müsemmanın gayrı birşeydir. İsim-müsemma ilişkisiyle ilgili görüşleri üç grupta kategorize edebiliriz:

1. İsim müsemmanın aynıdır

⁶⁵⁵ Gölcük, s. 207.

⁶⁵⁶ Abdulfettah, Mağribî, *Hakikatü'l-Hilâf beyne'l-Mütekellimîn*, Kahire, Mektebetu Vuheybe, 1994, s. 69- 73.

2. İsim müsemmanın gayridir.

3. İsim müsemmanın ne aynı ne de gayridir.⁶⁵⁷

İmam Eş'arî, konu ile ilgili şöyle bir örnek verir: At dediği zaman hiçbir akıllı bundan neyin kastedildiğinden şüphe etmez. Yani bundan kastedilen hayvanın kendisidir.⁶⁵⁸ Allah'ın ismini tesbih et denildiğinde aslında arzulanan Allah'ın kendi zatının zikredilmesidir.⁶⁵⁹

İsimle müsemmanın aynı olmadığını belirten İmam Şevkânî, İsim ile müsemmanın aynı olduğunu iddia eden âlimler ile Haşeviyye, Kerramiyye, Eş'ariyye gibi fırkaların açıkça yanlış olduklarını, iddiaların akıldışı olduğunu; Kitap ve sünnette, Arap kültüründe isimle müsemmanın akla aykırı olduğu ile ilgili bir naklin bulunmadığını; bilimsel verilerin, bir takım harf ve seslerden oluşan ismin müsemmanın aynısı olamayacağı gerçeğini ortaya koyduğunu vurgulamaktadır.⁶⁶⁰

İmam Gazzali ve Fahreddin er-Râzi tarafından benimsenen anlayışa göre, İsim ile sıfat birbirinden ayrıdır. Bu âlimler nassla sabit olmayan bir ismin, Allah'a isnad edilemeyeceğini, ulûhiyete gölge düşürmeyen bir kavramla O'nu nitelendirmenin daha doğru olacağını belirtmişlerdir. Buna göre Allah'ın isim ve sıfatları arasında yakın bir alaka vardır. Allah'ın isimleri, sıfatlarına kaynaklık etmekte olup bu sıfatların isimlerden alındığı anlaşılmaktadır. Allah'ın isim ve sıfatlarının daha iyi anlaşılabilmesi için Allah hakkında kullanılan isimler çeşitli taksimata tabi tutulmuştur.⁶⁶¹

İmam Gazzali'ye göre isimde, sıfattan farklı olarak, ismin konulduğu kişi (müsemma) üzerinde bir anlam gerçekliği aranmaz. Örneğin bir kişiye “Zeyd” ismini koyduğumuzda, o kişinin “Zeyd” isminin manasını kendinde taşıması şart değildir. Ama onu “uzun boylu” veya “beyaz tenli” şeklinde vasıflandırdığımızda, onun bu sıfatların bildirdiği manaları taşıması gerekir ki bu nitelemeler gerçek olsun. Keza bir kişiye “Abdülmelik” ismini verdiğimizde, bu onun gerçekten kralın (melik) kulu (abd) olduğunu ifade etmez. Dolayısıyla isimlerde mana gerçekliği aranmaz. Buradan hareketle, herkesin ismi, kendisinin veya velisinin onunla kendisini

⁶⁵⁷ Nureddin Es-Sabunî, *el-Bidâye mine'l-Kifâye fi'l-Hidâye fi Usûliddîn*, thk. Fethullah Huleyf, Mısır, Dâru'l-Meârif, 1969, s. 54.

⁶⁵⁸ İci, s. 333.

⁶⁵⁹ Es-Sabunî, s. 54.

⁶⁶⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 1, s. 18.

⁶⁶¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, haz. Sabri Hizmetli, Ankara, y.y. 1981, c. 2, s. 84.

isimlendirdiği bir şey olup, isim verme (tesmiye) de, müsemma üzerinde bir tasarruf olmakta ve velayeti gerektirmektedir. İnsanın velayeti ise, ya kendisi üzerine, ya kölesi ya da çocuğu üzerine geçerlidir. İşte bu yüzde bu kişilere isim verilebilir. Eğer bunların haricinde birine isim verilirse, belki isim verilen (müsemma) bunu kabul etmez ve isim verene (müsemmi) kızar. Bu durumda bizim herhangi birine isim verme hakkımız olmadığı halde, nasıl olur da Allah'a (kendi belirlemesi dışında) isim koyabiliriz.⁶⁶² Ancak burada "En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na onlarla dua edin."⁶⁶³ Ayetini delil olarak getirirler.

İmam Beyhakî ise isim ve sıfat arasındaki teknik farklılıkları şu şekilde dile getirir: "Hay, âlim, hâlik gibi dil açısından sıfat kalıbında bulunan kelimeler isim, diğerleri ise sıfat adını alır."⁶⁶⁴

Allah'ın isim ve sıfatlarını ayrı düşünemeyiz. Çünkü isimlerin sıfatlara kaynaklık yaptığı kabul edilir. Bizim O'nun yardımı olmaksızın zatını kavramamız mümkün değildir. Ancak bizler Allah'ı isim ve sıfatları arasında hiçbir fark yoktur ve fazilet ve yücelik bakımından eşittirler. Allah mahlûkatından hiçbir şeye benzemediği gibi mahlûkatından hiçbir şey de O'na benzemez.⁶⁶⁵

Allah'ın isimleri konusundaki bu tartışmalara değindikten sonra Esmâu'l-Hüsna ile ilgili şu konunun da izah edilmesi gerekir. Allah, Kur'an'da kendisinin en güzel isimlere sahip olduğunu ifade etmektedir. "En güzel isimler Allah'ındır, O'na o isimlerle dua edin, O'nun isimleri konusunda eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını göreceklerdir."⁶⁶⁶ "De ki: "İster Allah deyin, ister Rahman deyin, hangisini dersiniz deyin, en güzel isimler O'nundur."⁶⁶⁷ Allah'ın isimleri ile ilgili daha birçok ayet vardır.⁶⁶⁸ Ayetlerle birlikte yine Allah'ın isimlerinin sayısını izah eden hadisler de vardır. Bu hadislerde Allah'ın doksan dokuz isminin olduğu ve bunların ashâbı kirâm tarafından ezberlendiği ifade edilmektedir.⁶⁶⁹ Allah'a bu isimlerle ibadet ve tazimde bulunulması gerekir. Çünkü O'nun şanına en layık olanı

⁶⁶² Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, Gazzali, *el-Maksadü'l-esnâ fi Şerhi Esmâ-illahi'l-Hüsna*, haz. Fazlûh Şehade, Beyrut, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1982, s.173.

⁶⁶³ A'raf, 7/180.

⁶⁶⁴ Beyhakî, s. 131.

⁶⁶⁵ İzmirli İsmail Hakkı, c. 2, s. 84-85.

⁶⁶⁶ A'raf, 7/180.

⁶⁶⁷ İsrâ, 17/110.

⁶⁶⁸ Taha, 20/8; Haşr, 59/4.

⁶⁶⁹ Buhari, Tevhid, 12.

yine kendisi ifade etmiştir.⁶⁷⁰ Mâtürîdî yukarıdaki ayetlerin arka planında şöyle bir sorunun bulunduğunu ifade etmektedir. İnsanlardan bazıları Allah'ı kendisine izafe edilmesi doğru olmayan isimlerle isimlendirme yoluna gitmişlerdir. Mesela “Ey Domuzların Rabbi!” gibi... Bunun üzerine Allah kendisinin en güzel isimlerle çağrılmasını emretmektedir.

Mâtürîdî'ye göre Allah'ın isimlerinin çeşitli olması O'nun zatının da çeşitli olduğu anlamına gelmez. Bu tıpkı bir kişinin birden çok isimle vasıflandırılması gibidir. Nasıl ki çeşitli isimlerle isimlendirilen birinin zatında herhangi bir artma olmuyorsa; birçok isimle isimlendirilmesi de Allah'ın zatında çokluğa ve kesrete sebebiyet vermez.

Allah'ın isimleriyle ilgili nazil olan ayetler bağlamında şöyle bir duruma da işaret edilmiştir: Hz. Peygamberin secde anında Ya Rahman Ya Rahim! Diye niyazda bulunduğunu gören müşrikler onun bu durumunu tenkit etmişler ve şimdiye kadar Muhammed tek bir ilaha çağırıldığını iddia ediyordu; ancak bu sözlerinden onun iki rabbinin olduğu görülüyor demişler.⁶⁷¹ Az önce de değindiğimiz gibi Allah'ın isimleriyle muhatap alınıp O'nun zatına duada bulunulması O'nun vahdaniyeti açısından bir sorun teşkil etmez. Yeter ki bu konuda keyfilikten uzak durulsun. Onun için Allah'a her istediğimiz gibi isimlendirmede bulunamayız. Konuyla ilgili temel kıstas nasıttır. Kur'an veya ayetlerde Allah hakkında varit olan isimlerle ancak Allah tesmiye edilebilir.⁶⁷²

Allah'ın isimleri çeşitli şekillerde gruplandırılabilir.⁶⁷³ İsimlerden bazıları diğeriyle eş anlamlı; bazıları ise birbirinden farklı anlamlara sahip olabilir. Mesela O'nun için âlim deyişimiz kadir deyişimizden farklıdır. Bu isimler Allah'ın yaratmış olduğu şeyler vesilesiyle O'nun zatında oluşmuş değildir. Bilakis Allah zatı itibariyle o isimlerle muttasıf olduğundan dolayı o varlıklar meydana gelmiş oluyor. Mesela ibadetler için “onlar Allah'ın emridir” denilir. Buradan kastedilen Allah'ın emrinin kendisi değil Allah'ın emrinden dolayı ibadetler o statüye kavuşuyorlar. Bu ilim ve kudret için de böyledir. Mesela “Allah'ın ilim ve kudretine bak” denildiğinde aslında

⁶⁷⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, Maturidi, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Fatma Yusuf el-Haymî, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2004, c. 2, s. 311-312.

⁶⁷² Abdulkadir Geylânî, *Gunyetu't-Tâlibîn*, çev. Ahmet Faruk Meyan, İstanbul, Bereket Yayınları, 1975, c. 1, s. 124-125.

⁶⁷³ Topaloğlu, “Allah”, DİA, c. 2, s. 485.

bu sözden maksat ilmin ve kudretin kendisi değil bu ikisinin eseri olarak meydana gelen şeylerdir.

Allah'ın bir kısım isimleri de vardır ki manaları Allah'ın zatına racidir. Bunlar, kendisi bildirmeksizin zat-ı ilahiyeden muradın ne olduğunu bilmekten insanların aciz kalacağı türden isimlerdir.

Allah ezelden itibaren âlim, kadir ve diğer isimlere sahipti. Bu isimler de ilim ve kudret sıfatlarından türemiştir. Ancak şunu bilmek gerekir ki Allah'ın âlim ve kadir oluşu ezelden beridir. Yoksa O sonradan bu isimleri kesbetmiş değildir. Böyle olmuş olsa Allah'ın zatı tağayyürata mahal hale getirilmiş olur.⁶⁷⁴

2.2.1.3. Allah'ın İsimlerinde Tevkîfilik

Allah'ın isimlerinin tevkifi olması, Allah'ın zatına nispet ettiği ve nasslarda zikredilen isimlerle isimlendirilebileceğini ifade eder. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de fiil olarak bahsi geçip de isim kalıbında olmayan kelimelerin isim kalıbına sokularak O'na izafe edilmesi de bu açıdan uygun görülmez. Mesela Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerdeki “sekâhüm”⁶⁷⁵ fiiline bakarak “sâkî”, “yestehziü”⁶⁷⁶ fiiline bakarak “müstehzi”, “gadıbe”⁶⁷⁷ fiiline bakarak “gadbân”, “sallâ”⁶⁷⁸ fiiline bakarak “musallî” isimleri O'na verilemez.⁶⁷⁹

Mesele Ehl-i Sünnet tarafından bu şekilde ortaya konya ve tartışmaya kapalı bir alan gibi telâkki edilse de Mu'tezile ve Kerramiye gibi fırkalar aynı görüşte değildir. Onlara göre akıl bir mananın (lafız) Allah hakkında sabit olabileceğine işaret ediyorsa bu lafzı Allah'ın ismi olarak kullanmak caizdir. Bu lafzın nasslarda vârid olması yani tevkîfi olması ya da olmaması arasında hiçbir fark yoktur.⁶⁸⁰ Bütün bu izahları yapıp, konuyu etraflıca inceledikten sonra isimlerin tevkîfi olduğunu hararetle savunan Ehl-i Sünnet kelamcılarının da nasslarda yer almayan bazı isimleri Allah için kullandıkları görülmektedir. Kadîm, vücûd, vâcib bunlardan bazılarıdır.

⁶⁷⁴ Maturidi, s. 100-101.

⁶⁷⁵ İnsan, 76/21.

⁶⁷⁶ Bakara, 2/15.

⁶⁷⁷ Nisa, 4/93.

⁶⁷⁸ Ahzab, 33/56.

⁶⁷⁹ Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, s. 129.

⁶⁸⁰ Razi, c. 15, s. 33.

Kelamcılar nasslarda yer almayan bu isimleri kullanmalarını şu şekilde izah etmektedirler: Bu kelimeler kemâl ifade eden sıfatlardır. Dolayısıyla sıfatlar taşıdıkları anlamlara delâlet ederler. Bu kabil sıfatların kullanılmasında icma vardır.⁶⁸¹

Cumhura göre, İslâm dininin telkin ettiği Yüce Yaratıcının en özel adı herhangi bir kelimededen türememiş (câmid) olan ve bir sözlük anlamı taşımayan “Allah” lafzıdır. Bu özel isim dışında, O’nu hatırlatıp ifade edecek başka kelimeler seçilirken, bunların hem zât-ı ilâhiyenin niteliklerine uygun düşmesine, hem de tazim ve hürmet unsurları taşımasına dikkat edilmelidir. Bu şartların gerçekleşebilmesi de isimlerin sadece nasslardan seçilmesine (tevkîflik), yani nasslarda yer almayan isim/kelimelerin O’na nispet edilmemesine bağlıdır. Ancak “tevkîf” ilkesini benimseyenlerin bile, kendi eserlerinde bu prensibe tam anlamıyla sadık kalmadıkları gözlenmektedir.

Gerek kelâm ve felsefe kitaplarında, gerekse tasavvufî eserlerde, hatta bunların etkisiyle kaleme alınan tefsirlerde, Allah’ın nasslarda bulunmayan muhtelif kavramlarla adlandırıldığı görülmektedir. Dil, üslûp ve muhteva bakımından yetersizlik ve küçümseme ifade etmeyen, İslâm’ın çizdiği ulûhiyet anlayışıyla bağdaşabilen kavramlarla Allah’ı adlandırıp nitelemekte herhangi bir sakınca yoktur. Nitekim Arap olmayan Müslüman milletler de, kendi dilleriyle Allah’a bazı isim ve sıfatlar nispet etmekte, O’na bunlarla duâ ve niyazda bulunmaktadırlar. Türklerin İslâm’ı kabul etmelerinden sonra, başta “tanrı” ve “çalab” olmak üzere eskiden kullandıkları bazı isimleri kullanmaya devam ettikleri, Farsçanın etkisiyle buna “hüdâ” gibi isimleri de ilave ettikleri bilinmektedir. Bu tür uygulamaları nazar-ı itibare alarak, Allah’ın isimlerinin tevkîfî olmadığı yönünde fiilî bir icmânın oluştuğu da söylenebilir.⁶⁸²

Esmâ-i hüsnâ’dan bahseden ikinci ayet şudur: “Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. En güzel isimler O’nundur.”⁶⁸³ İlgili ayet Allah’ı kâinatın yaratıcısı, yöneticisi ve mâliki olarak niteleyen ve en gizli şeyleri bildiğini ifade eden bir grup ayetten sonra gelmekte ve tevhîd akidesine vurgu yapmaktadır. Hz. Peygamber müşrikleri ortağı eşi ve benzeri olmayan bir Allah’a kulluk etmeye davet

⁶⁸¹Taftazânî, *Şerhu’l-Akaid*, s. 70.

⁶⁸²Metin Yurdagür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1996, s. 24-27.

⁶⁸³Taha, 20/8.

etmeye başlayınca bu onlara çok ağır geldi. Hz. Peygamberin “Rahmân” ismini zikrettiğini gören müşriklerden biri dedi ki: “Muhammed bizim Allah’la birlikte başka ilâhlara kulluk etmemize, dua etmemize karşı çıkıyor fakat kendisi “Allah” ve “Rahman”a dua ediyor. Bunun üzerine Allah (c.c) Kur’an’da Esmâ-i hüsnânın zikredildiği üçüncü ayeti indirdi. “De ki: İster Allah diye dua edin, ister Rahmân diye dua edin. Hangisiyle dua ederseniz edin nihayet en güzel isimler O’nundur. Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.”⁶⁸⁴ Böylece “Allah” veya “Rahman” adına dua edilmesinin fark etmeyeceği, ikisinin de Yaraticının ismi olduğu, çünkü bunların dışında O’nun birden çok güzel isminin bulunduğu, bu iki isimde o güzel isimler arasında yer aldığı ifade dilmiş, onun isimlerinin güzel olması; anlamlarının yücelik, ululuk ve saygı içermesiyle izah edilmiştir.

Ayrıca en yüce güzellik, ululuk ve saygı ifade eden en güzel isimler hep O’nundur. Bunların hangisiyle olursa olsun dua caizdir. Çünkü O’nun isimlerinin birkaç tane olması, ismin sahibinin de birkaç tane olmasını gerektirmez. Bütün Esmâ-i hüsnâ ile dua, ortağı olmayan, tek olan bir zata “Allah”a duadır.⁶⁸⁵

Nihayet Medine döneminde nazil olan Haşr suresinin son üç ayetinde (59/22-24) Allah’ın on altı ismi sıralanmış ve bir defa daha O’nun Esmâ-i hüsnâsının bulunduğu belirtilmiştir. “O, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah’tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân’dır, Rahîm’dır. O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah’tır. O, mülkün gerçek sahibi, çok saygı gösterilen (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah’tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah’tır. Güzel isimler o’nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O’nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶⁸⁶ Bu ayetlerde Allah’ın birliği vurgulandıktan sonra tenzihî, sübûtî ve fiilî bazı sıfatlarını dile getiren isimler örnek bir adlandırma niteliğinde zikredilmiştir.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ İsra, 17/110.

⁶⁸⁵ Yazır, c. 5, s. 332.

⁶⁸⁶ Haşr, 59/22-24.

⁶⁸⁷ Topaloğlu, “Esmâ-i hüsnâ”, DİA, c. 11, s. 405.

Allah'a isim verme hususunda insanların hür olup olmadıklarıyla ilgili yapılan tartışmaların çoğu şu ayet-i kerimeye dayandırılmaktadır. “En güzel isimler Allah’ındır. O’nu o isimlerle zikredin, O’nun isimleri konusunda eğriye sapanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını göreceklerdir.”⁶⁸⁸ Tefsircilerin çoğuna göre Allah’a isim verme hakkı hiç kimseye verilmemiştir. Zira Allah kendisi hakkında rastgele isimler söyleyenleri vasıflar uyduranları işte bu ayetle yermektedir. Çünkü buradaki “Yulhidun” lafzı “Allâh’ı kendisini isimlendirmedığı, hakkında bir nesh bulunmayan bir isimle adlandırmak” manasına gelir. Ama Allah’ın bütün isimleri tevkifidir.⁶⁸⁹

Ehl-i sünnet’e göre Allah’ın isimleri tevkifi olup, Allah’ın kitap ve sünnetle vârid, meşhur ve ma’ruf isimlerden başka bir isimle adlandırılması caiz değildir.⁶⁹⁰

Fahrudin Razi, Allâh’a âlim denildiği halde “Âdem’e isimleri öğretti.”⁶⁹¹ (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا) şeklinde bu ismin müştak olduğu sülasiden gelen fiilayette vârid olmasına rağmen, ümmetin Allah’a “ya Muallim” denilemeyeceğini kabul ettiklerini söyleyerek, bunun Kur’an-ı Kerim’de manası açıkça var olsa bile sem’i yolla Allah’a isnad edilmemiş isimlerin Allah hakkında kullanılmayacağı delili olarak kabul eder. Ayrıca Allah’ın isimleri hususunda semin dışına çıkmak dinen meşru olsaydı Allah’aâlim olarak isim verildiği gibi O’nun “arif, fakih, fahim, akıl, fatın, tabib, lebib” olarak vasıflandırılması da mümkün olurdu. Çünkü bütün bu isimler “âlim” isminin dil açısından müradifleridir. Fakat biz bu isimlerin Allah’a verilmesinin mümkün olmadığını biliyoruz. Öyleyse ilâhî isimlerde esas olan sem’i yol ve vahye dayalı izindir.⁶⁹²

Basra Mutezilileri, Kerramiyye ve Eş’ari ekolüne mensup Bâkılânî tarafından kabul edilen görüşe göre ise akıl bir ismin manasını Allah’a vermeyi uygun görüyorsa bununla Allah isimlendirilebilir. Nasslarda gelmesi veya gelmemesi bir şeyi değiştirmez.⁶⁹³ O’nun hakkında aklen caiz olan isimler verilebilir. Bağdat Mütezilileri ise bunlara muhalefet ederek, akıl doğruluğuna delalet etse bile Allah’ın

⁶⁸⁸ A’raf, 7/180.

⁶⁸⁹ Keskin, s. 182.

⁶⁹⁰ Maturidi, s. 38.

⁶⁹¹ Bakara, 2/31.

⁶⁹² Razî, c. 15, s.19-20.

⁶⁹³ Razî, c. 15, s. 18.

kendisini adlandırmadığı isimleri veremeyiz derler. Arif ile âlim, aynı anlamda olmakla beraber, biz Allah'ın adlandırmasına uyarak âlim deriz, ârif diyemeyiz.⁶⁹⁴

İmam Gazzali ise isim ile vasfı birbirinden ayırarak, bu konuyu farklı bir yaklaşımla ele almıştır. Ona göre isim verme dinin iznine bağlıdır. Buna karşılık vasıf manasında olan isimler izne bağlı değildir. Vasıf manasında olanın doğru olması lazımdır. Doğruysa mubah olur doğru değilse mubah olmaz. İsim, müsemmaya delalet etmek üzere konulan lafızdır. Mesela “Zeyd” lafzı, Zeyd'in adıdır. Kendisi beyaz ve uzun boylu vb. gibi vasıflarla muttasıf olabilir. Herkes kendine istediği ismi koyabilir. Bir ana baba da oğluna veya kızına istediği ismi verebilir. Bir insan kendine konan isimden başka bir isimle çağrılırsa kızar ve onu reddeder. Biz insan olarak bir insanı kendi isminin gayrisi ile çağırılmazsak nasıl olur da Allâha isim takabiliriz? Peygamberimiz (s.a.v.)'in isimleri de sayılıdır. Kendisi, kendi isimlerini saymış ve şöyle buyurmuştur: ben Muhammed'im. Ben Ahmed'im. Ben Mâhi (Silen)'im. İnsanlar kıyamet günü benim izim sıra toplanırlar. Ben Âkîb (Kendisinden sonra peygamber olmayandır)im”⁶⁹⁵ Peygamberimiz bu açıklamayı yaptıktan sonra ona başka bir isim koyamayız. Ancak O'nun güzel vasıflarından haber vermek için O, âlimdir, mürşiddir, reşiddir, diyebiliriz.⁶⁹⁶

Vasfa gelince; bu bir işi haber vermektir. Verilen haber ya doğrudur, ya dayalıdır. Biz, din kullanmamış olsa bile, Allah'ın yüceliğine yaraşan, övgü ifade eden vasıfları kullanabiliriz. O'nun hakkında kadim mevcut demek gibi. Allah'ı nitelemekte arif, âkil, zeki ve bu durumda olan tabirleri kullanmayışımıza engel olan husus bu kelimelerdeki ihamlardır. Kendisinde iham (yanlışlığa yol açacak lafızları kullanma)olan ancak dinin izni ile mümkündür. Mesela sabur, hâlim, rahim isimlerinde iham olmakla birlikte şer'i izin vardır. Fakat arif, akil gibi kelimeler böyle değildir.⁶⁹⁷

Bize göre ise Allah'ın isimleri aslında birer vasıftan ibarettir. Onlar (Mesela İmam Gazzali'nin verdiği Zeyd örneğinde olduğu gibi) alem değildirler. Bütün isimleri içerisinde vasıf olmayıp da, Zatı için âlem olan tek ismi vardır. O da Allah'tır. Ayrıca Ulûhiyet hakkında iham'dan uzak olan vasıf bulmak tatbikatta pek

⁶⁹⁴ Yıldırım, s. 58.

⁶⁹⁵ Buharî, Menakıb, c. 3, s.12.

⁶⁹⁶ Gazzali, s. 215-217.

⁶⁹⁷ Gazzali, s. 217-220.

de kolay değildir. Kadim vasfı bile bundan müstesna olamaz. Çünkü bu kelime “varlığı üzerinden uzun zaman geçeni” ifade eder. İhtiyarlık, yıpranmışlık gibi şeyleri iham edebilir. Bu nedenle bu kelimeyle Allah’ı vasfetmekte yanlışlığa meydan vermemek için bazı sıfatlarla nitelenmek gerekir. Bu durumda da değişik görüşler ortaya çıkacak ve Allah hakkında bilmediğini söylemek” tehlikesiyle karşı karşıya kalınacaktır.⁶⁹⁸ Ayrıca Kur’an ve hadislerde Allah hakkında geçen çeşitli vasıflar başkalarına ihtiyaç bırakmayacak kadar çoktur.

Muhtelif kelime kalıplarıyla Yüce Yaradana nispet edilen el-Esmaü’l-Hüsna’dan herbiri Yüce Allah’ı nitelendiren ve O’nu insan anlayışına belirli ölçüde yaklaştıran ve anlaşılmasını insanın akıl ve bilgisi nispetinde sağlayan kavramlardır. Bu yüzden kelimelerin âlimleri naslarda sabit olan isim ve sıfatları tereddütsüz kabul ederken, nasla sabit olmayan bir kavramı Allah’a izafe etmenin caiz olup olmadığı konusunda tartışma gelmişlerdir. Böyle bir nitelendirmeyi nasların çizdiği genel ulûhiyet anlayışına aykırı düşmemek şartıyla caiz görenler olduğu gibi, böyle bir nitelendirmeyi hiçbir şekilde caiz görmeyenler de mevcuttur.⁶⁹⁹

Cehmiyye ve Mutezile gruplarının ortaya çıkışından itibaren bu konu daha ciddi bir şekilde tartışma gündemine girmiştir. Âlimler özel isimlerin “murtecel” oldukları, yani kendileri bir mana taşısa bile bunu müsemmalarına yüklemediklerini göz önünde bulundurarak Allah’a kendisinden başkasının isim koyamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun yanı sıra selef âlimleri ile muhaddisler esma-i ilahiyenin Allah’ın bildirmesine bağlı (tevkîfi) olduğu, dolayısıyla bu isimlerin sadece naslarla sınırlı bulunduğu görüşündedirler. İmam Eş’ari’nin naklettiğine göre Mutezilenin Bağdat ekolü de aynı görüştedir. İbn Fûrek, Eş’ari’nin de bu görüşü benimsediğini belirtmektedir.⁷⁰⁰

Yukarıda değinildiği gibi El-Esmaü’l-Hüsna’nın tevkîfi olduğunu kabul eden İbn Hazm, kesin övgü ifade etse bile naslarda yer almayan kavramların Allah’a nispet edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Hatta naslarda yer alan fakat fiil sıgalarıyla zata izafe edilen kavramlardan isim türetmeyi de uygun bulmaz. İbn

⁶⁹⁸ Yıldırım, s. 59.

⁶⁹⁹ Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, DİA, c. 11, s. 410.

⁷⁰⁰ Gazzali, s. 192.

Hazm, Tirmizi'nin rivayetinde yer alan yirmiye yakın ismin Allah'a nispet edilemeyeceği fikrini savunmaktadır.⁷⁰¹

Bu konuda İmam Gazzalî ile Fahreddin er-Razî ortak kanaate sahiptirler. Onlara göre bu mevzuda doğru bir netice hâsıl etmek için öncelikle “isim” ile “vasıf” kavramlarının birbirinden bağımsız olarak ele alınması gerekir. Yine iki zatın ortak kanaatine göre nassla sabit olmayan bir ismi elbette Allah'a nispet etmek caiz değildir. Ancak O'nu ulûhiyete ters düşmeyen bir kavramla nitelendirmek pekâlâ mümkündür.⁷⁰² Dolayısıyla bu kanaatler incelendiğinde aslında iki zatın görüşlerine göre Allah'ın esmâsı kıyasîdir.

Bağdat ekolü dışındaki Mutezile âlimleriyle birçok kelimâ âlimi de nasslarda yer almamakla birlikte tenzih mahiyetinde olan kelime ve terkiplerle Allah'ın nitelendirilmesinde herhangi bir sakınca görmemişlerdir. İmam Gazzalî bu mahiyetteki isimlerin tevkîfî olmadığını kabul etmekle beraber, muhteviyatında yetkinlik yanında, noksanlık ve kusur unsurları bulunan, bu sebeple de Allah'a isim veya sıfat olarak verilmesi caiz olmayan bazı kavramlara dikkat çekmektedir. Mesela manasının içinde menetme, engelleme unsuru bulunan “akıl” kelimesiyle Allah'ın adlandırılması doğru değildir. Kur'an'da fiil sığasıyla Allah'a nispet edilen “remy” (atmak)⁷⁰³ kavramından hareketle, “Ya Rami” demek doğru değildir. Çünkü bu üslup ve ifade açısından küçümsemeyi andırır. Öte yandan sabur, halim gibi isimler beşer çerçevesinde düşünüldüğünde duygusal unsurlar taşıdığı halde nassın müsaadesiyle Allah'a nispet edilmiştir.⁷⁰⁴

İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre Cenab-ı Hakk'ın en özel adı, herhangi bir kelimedenden türememiş ve sözlük anlamı olmayan “Allah” lafzıdır. Bu ismin dışındakilerin hem zat-ı ilahiyenin niteliklerine uygun düşmesine, hem de tazim ve saygı unsurları taşımasına dikkat edilmelidir. Bu da ancak isimlerin nasslardan seçilmesine (tevkîflik), nasslarda yer almayanların da O'na nispet edilmemesine bağlıdır. Ancak şu da bir gerçektir ki “tevkîf” ilkesini benimseyenler bile bu ilkeye tam anlamıyla uymadıkları eserlerinde yapılan incelemelerde görülmektedir.⁷⁰⁵

⁷⁰¹ İbn Hazm, c. 2, s. 341-346.

⁷⁰² Gazzalî, s. 192.

⁷⁰³ Enfal, 8/17.

⁷⁰⁴ Gazzalî, s. 194-196.

⁷⁰⁵ Yurdagür, s. 26.

Özetle Allah hakkında kullanılan kelimelerde, bizzat o isimlerin vurgulandığı olgunun gerçeklik taşıdığı göz önüne alınması yanında, edep ve ta'zimi gözetmek de dikkate alınmalıdır. Son olarak izah edilecek konu da şudur ki, tevkifilik anlayışı ile kıyasilik anlayışı tamamen aynı iki anlayış değildir. Dikkat çekmek istediğimiz nokta, her iki anlayış arasında büyük benzerlikler olduğudur. Bu benzerlikler bazen nasslarda geçen isimlerin kullanımının daraltılması şeklinde gerçekleşmekte, bazen de çeşitli nedenlerden dolayı icma kavramı eliyle nassların ötesine geçerek yeni isimleri kabul etmek şeklinde kendini göstermektedir. Şüphesiz bu yapılanların ölçüsünde ve açıklama tarzlarında farklılıklar bulunabilir. Ancak bu durum, son aşamada bu iki anlayışın Allah'ı zatına layık olmayan şeylerden koruyarak tenzih ilkesinde örtüştükleri gerçeğini değiştirmez. Hem İmam Razi'nin tevkif anlayışında hem de İmam Şevkânî'nin kıyasilik taraftarlarında tespit ettiğimiz bu unsurlar, en azından bu iki anlayışın birbirine bütünüyle zıt olmadığını, hatta çoğu zaman örtüştüklerini kanıtlar.⁷⁰⁶

2.2.1.4. Allah'ın İsimlerinde İlhad

Haktan meyletmek ve sapmak anlamına gelen ilhad kavramının ta'til, tahrif, tekyif, temsil ve teşbih de bunun kapsamına girer. Ta'til, Allah'ın sıfatlarını kabul etmemek yahut bazılarını kabul edip geri kalanlarını kabul etmemek demektir. Tahrif, nassı lafzen ya da mana itibariyle değişikliğe uğratarak onu zahir anlamından uzaklaştırıp, ancak zayıf bir ihtimal ile lafzın delalet ettiği bir manaya göre açıklamaktır. Buna göre her tahrif bir ta'tildir, fakat her ta'til bir tahrif değildir. Tekyif, Allah'ın sıfatlarının, yaratılmışlar tarafından bilinmeyen nasıllığı hakkında yorum yürütmektir. Temsil ise, bir şeyin diğeri ile her yönden benzer oluşunu söz konusu ederek aynılığını ortaya koymak demektir. Teşbih, bir şeye bazı yönleriyle benzeyen bir başka şeyin varlığını kabul etmek demektir.⁷⁰⁷

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın zatına birçok isim nispet edilmiştir. Bu isimler sık sık tekrar da edilmektedir. Özellikle Tevbe Suresi'nin dışındaki tüm sureler "besmele" ile başlamaktadır. Besmele sure başlarının dışında iki ayette de yer almaktadır. Besmele cümlesinin en önemli ögesi Allah'tır. Burada Allah ismine

⁷⁰⁶ Sönmez, s. 289-290.

⁷⁰⁷ İlgili Maddeler için bkz. İbn Manzur, Lisānu'l- Arab.

özellikle vurgu yapılmakta, bu sayede yapılacak işlerin bereketleneceği ve Allah katında kulun yapacağı işlerin anlam kazanacağı vurgulanmaktadır. Rivayetlerde de besmele ile başlanmayan her işin sonuçsuz kalacağı,⁷⁰⁸ Allah'ın adının sabah ve akşam anılmasıyla kişinin her türlü şerden, zarardan salim olacağı⁷⁰⁹ ortaya konmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ayrıca "isim" kelimesi Allah'ın isimleri ile ilintili olarak dokuz yerde "ismullah" dokuz yerde "ismü rabbik" iki ayette de zamire muzaf olarak "ismuh" şeklinde toplam yirmi yerde zikredilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Esmâ-i Hüsnâ lafzı dört ayette geçmektedir. Nüzul sırasına göre şu ayet: "En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır."⁷¹⁰ bunların ilkidir. Bu ayette Allah'ın Esmâ-i Hüsnâ'sının bulunduğu ve kendisine bu isimlerle dua edilmesi gerektiği özellikle ifade edilmekte O'nun isimlerinde ilhâda düşünelere/itidalden ayrılanlara itibar edilmemesi istenmektedir. "Haktan sapmak, itidalden ayrılmak" anlamına gelen "ilhâd" müfessirler tarafından farklı şekillerde yorumlanmış ve bu konuda birçok görüş ortaya çıkmıştır.⁷¹¹ Meşhur tefsirlerde zikredilen görüşlerden bir kaçısı şu şekildedir:

a. Bu ayette "ilhâda düşüneler" diye bahsedilenler müşriklerdir. Çünkü onlar Lât ismini "Allah" isminden, Uzza ismini de "Aziz" isminden türetmişlerdir.⁷¹²

b. Fahreddin er-Râzî Esmâ-i Hüsnâ'da ilhâdın üç şekilde vaki olduğunu zikreder ve bu şekilleri şöyle açıklar:

1. Allah'ın mukaddes isimlerinin Allah'tan başka varlıklar için kullanılması. Müseylemetü'l-Kezzâb'ın kendisini "Rahman" diye isimlendirmesi gibi.

2. Allah'a kendisini isimlendirmenin caiz olmadığı isim/adlar vermek, onu bu isimlerle isimlendirmek. Hıristiyanların Allah'ı "Mesih'in babası" şeklinde isimlendirmeleri veya Mu'tezile'nin Allah şöyle şöyle yapsa "akılsız" olurdu gibi ifadeleri.

⁷⁰⁸ Alaüddin Ali, Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Ekvâl ve'l-Efâl*, thk. Bekri Hıyânî-Saffet es-Sekâ, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1981, c. 1, s. 555, hadis no: 2491.

⁷⁰⁹ Tirmîzî, Deavât, 13, hadis no: 3388.

⁷¹⁰ A'raf, 7/180.

⁷¹¹ Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hâkim ve Meâl-i Kerim*, İstanbul, Risale Yayınları, 1996, c. 1, s. 368.

⁷¹² İmaduddin Ebu-l Fida, İsmail b Amr, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme, Riyad, Dârü Taybe, 1999, c. 3, s.516.

3. Kulun, Rabbine manası bilinmeyen veya müsemması tasavvur edilemeyen kelimeleri isim olarak vermesi. Bu tip isimlendirmelerde kulun ortaya koyduğu müsemma genelde Allah'ın azametini uygun değildir.⁷¹³

c. Neseî de ilhâdı, Allah'ı isimlendirmede hakikatten ve doğrudan sapıp, Esmâ-i Hüsnâ'nın dışında başka bir isimle onu isimlendirmek şeklinde anlamıştır. O bu konuda şu örnekleri verir. Allah'ı “Yâ Refîk” “Yâ Sâhî” vb. şekillerde isimlendirmek. Çünkü Allah kendisini bu şekilde isimlendirmemiştir. Aynı şekilde onu cisim, akıl, cevher, illet olarak isimlendirmek te ilhaddir.

Sonuç olarak İlhâd kelimesinin bu ayetteki manası iki noktada yoğunlaşmaktadır:

a. İsimleri ya tamamen inkâr etmek veya inkâra götürecektir şekilde te'vile tâbi tutmak.

b. İsimleri sadece Allah için geçerli olan anlamlarıyla Allah'tan başkasına nispet etmek veya O'nu yaratılmışlara ait isim ve kavramlarla adlandırmak. Siyak ve sibakıyla birlikte göz önünde bulundurulduğunda bu ayetin İslâm'ın ilk yıllarında ısrarla üzerinde durulan tevhit inancını pekiştirdiği görülür.⁷¹⁴ Allah'ın kendisini isimlendirmede, hakkında ne Kur'an ne de sünnette nas varit olmamış olan bir isimle adlandırılması olarak ifade eden görüşü⁷¹⁵ benimsiyoruz.

Yukarıda bahsi geçen ayet Allah'ın isimleri konusunda Kur'an ve sünnetin esas alınmasına, bu iki kaynakta yer almadığı halde ona verilen isimlere ihtiyatla yaklaşılmamasına delalet etmektedir. Nitekim Ehl-i Sünnetin görüşü de bu minvalde temerküz etmiş ve onlar Allah'ın kitap ve sünnette varit olan, meşhur isimlerinin dışında isimlerle adlandırılmasını tasvip etmemişlerdir.⁷¹⁶

Beyhakî'nin bu konuda yaklaşımı meseleyi izaha yardımcı olacak niteliktedir. Allah'ın isimleri kesinlikle tevkifidir. Çünkü Allah'ın isimleri konusu, akıl yürütülebilecek bir alan değildir. Bundan dolayı bu konuda kitap ve sünnetin öğretisinde yer alan isimlerle yetinmek kısacası bu konuda tevakkuf etmek gerekmektedir. Bu çerçevenin dışında isimler ne azaltılabilir ne de artırılabilir.

⁷¹³ Razi, c. 7, s. 314.

⁷¹⁴ Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, DİA, c. 11, s. 405.

⁷¹⁵ Çantay, c. 1, s. 368.

⁷¹⁶ Cuveynî, s. 143.

Çünkü Allah'a lâıyk olan isimlerin tespitini yapmak aklın idrak alanı içerisinde mümkün değildir. Nihayet Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: "Bilmediğın şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur"⁷¹⁷ diyerek görüşünü desteklemiştir. Ona göre Allah'ın kendisini isimlendirmediği bir ismi O'na vermek veya kendisini isimlendirdiği bir ismi inkâr etmek Allah hakkında işlenmiş bir cinayettir. Bu konuda edepli davranmak ve nassların bildirdiği ile iktifa etmek gerekmektedir.⁷¹⁸

"En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeğı çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır."⁷¹⁹ Ayeti, Allah'ın isimlerini inkâr veya onlardan yüz çevirmenin ilhad olduğunu ve büyük bir cezayı gerektirdiğini belirtmektedir. İmam Şevkânî ise bu konuda şu açıklamalara yer vermektedir: "İlhad; meyletmek ve maksadı terk etmektir. Kabirde, ölüyü bir kenara yaslama anlamına gelen "lahid" de aynı kökten gelmektedir.

İmam Şevkânî'ye göre, Allah'ın isimleri konusunda ilhad, üç şekilde olmaktadır:

1. Müşriklerin yaptığı gibi isimleri değıştirmek. Müşrikler "Lat" ismini Allah'tan, "Uzza" ismini Aziz'den, "Menat" ismini Mennan'dan almışlardır.
2. Allah'ın izin vermediğı şekilde isimlere ilaveler yapmak.
3. Eksiltmek. Bazı isimlerle Allah'a dua etmek, bazılarıyla dua etmemek gibi hususlar bunlardan sayılabilir.⁷²⁰

2.2.1.5. Şirkin Sözcük anlamı

Sözlükte "şirk" kelimesi; riya, nifak, ortak olmak anlamlarına gelir. Alışverişte veya mirasta ortak olmak; iki veya daha fazla kişinin maddî veya manevî bir durumda ortak olması şeklinde de tanımlanmıştır.⁷²¹ Toprakta ortak olmak, (el-ıştirakü fi'l-ard) arazi sahibinin başkasına, arazinin yarısını veya üçte birini vermesi

⁷¹⁷ İsra, 17/36.

⁷¹⁸ Beyhakî, s. 14.

⁷¹⁹ A'raf, 7/180.

⁷²⁰ Şevkânî, c. 2, s. 268.

⁷²¹ İbn Manzûr, c. 10, s. 448.

veya belli bir oranda hissesini vermesi anlamına gelir; Ömer b. Abdülaziz'in “şüphesiz şirk caizdir” sözü bu anlamda söylenmiş bir sözdür.

“Şirk” kelimesinden türemiş “şerîk” kelimesi, ortak anlamına gelir ve çoğulu da “şürekâ”dır. Kelimenin if'al babından “eşrake billah” şeklinde kullanımı ise, “Allah'a ortaklaşmak” manasına gelir.⁷²² Şirk koşan kişiye müşrik denir. İki veya daha çok ilâh tanımak, herhangi bir varlığı ma'bud (ibadet edilen) olarak bilmek, Allah'ın yaratıcı, kadim, bâkî... gibi sıfatlarını başka varlıklara vermek şirktir. Kısaca şirk, Allah'ın ilâhlık vasıflarını Allah'tan başkasına vermektir. Şirk; tevhidin temeli olan “lâ ilâhe illâllah” gerçeğinin dışına çıkmak, Allah'tan başka ilâh(lar) olduğunu inanç, söz veya eylemle iddia etmek, Allah'ın dışında ibadet edilecek, dua edilecek, gerçek anlamda güç ve kudret sahibi olduğunu kabuletmektir.

“Şirk” kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bazı ayetlerde sözlük anlamında kullanılmıştır. Hz. Musa'nın tebliğ vazifesini ifa ederken kardeşi Harun'un kendisine yardımcı olmasını talep ederken “Ve onu işime ortak kıl”⁷²³ şeklinde ettiği dua ve “yoksa göklerin yaratılmasında mı Allah'a ortaklıkları var” ayetlerin de kelime sözlük anlamında kullanılmıştır. Kelime bazı hadislerde de sözlük anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in Hz.Ömer'i Hacca uğurlarken söylediği “kardeşim dualarına beni de ortak et”⁷²⁴ cümlesinde kelime yine sözlük anlamında kullanılmıştır.

Şirkin terim manası ise, Allah Teâlâ'ya zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya kendisine ibadet edilmesinde ortak tanımak, bu noktalarda onun benzeri, dengi, ortağı olduğunu söylemektir. Yapılan ibadetlerde Allah'tan başkasını gözetme ve riya gibi kötü hasletler için de şirk kelimesi kullanılmıştır.⁷²⁵

Tevhidin zıddı olarak Allah'a ortak koşma, sadece Allah'a ait olması gereken Rububiyet ve Ulûhiyette başkasını O'na ortak kabul etmektir. Şirk; Allah'a zatında, sıfatlarında, hükmünde, ulûhiyet, ibadet veya mülkünde ortağı, dengi bulunduğu

⁷²² Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tacü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, thk. İbrahim Terzi, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1975, c. 8, s.138.

⁷²³ Taha, 20/32.

⁷²⁴ Muhammed b. Yezîd Ebû Abdillâh el-Kazvîni, İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, Beyrut, Dâr'ul-fikr, t.y. “Menasik”, 5.

⁷²⁵ İbn Manzûr, c. 4, s. 2249.

inanmak ve bunu kabul etmektir. Küfür nasıl imanın zıddı ise, şirk tamamen tevhidin zıddıdır.⁷²⁶

Bir başka ifadeyle şirk Allah'ın ulûhiyetinden ve rububiyetinden birini yahut bir şeyi Ona ortak yapmak, Ondan başkasını tanrı edinmektir. Şirk, Allah'tan başkasına tanrılık yakıştırmak olarak tanımlanırsa, bu durum kişinin vehim ve hevasına tapınması anlamına gelir. Şirk, bu anlamıyla bumerang etkisi yaparak kişinin kendisini vurur. Çünkü insan, tanrılık vehmettiği şeyin ruhunu satın almasına izin vermiş olur. Kendi icat ettiği sahte tanrıya benliğini satanlar, Allah ile ilişki kurma fırsatını kaybetmiş olurlar.

Şirk, insanın iç âleminden dış âleme doğru uzanan geniş sahada Allah'ın varlığına şahadet eden bütün olgu ve belgeleri görmezlikten gelerek Hakka karşı duyarsız kalmanın, Yaratıcı ile yaratılanı karıştırmamanın dolayısıyla bu tutumdan kaynaklanan davranış bozukluklarının karanlığında gaflet içerisinde yol almanın en belirgin ismidir.⁷²⁷

İmam Şevkânî, şirkin anlamını izah ederken; Allah'tan gayrisine dua ederek O'ndan istemek, sadece Allah'ın gücü yetmemesine rağmen ondan gayrisine güç ve kudret atfetmektir. Allah'ın nimetleriyle O'na yaklaşması mümkünken O'nun gayrisine O'na yaklaşmak için vesile kabul etmektir. Putperestlerin put ve ilahlarını O'na yaklaştıran vesileler kabul ettiği gibi bazı Müslümanların da kabir ve veli zatları Allah'a yaklaştırmaya vasıflarla yüceltmenin şirk olduğunu belirtir.⁷²⁸

İmam Şevkânî, putları Allah'a ortak koşma ile kabir ve şahısları ortak koşmayı aynı kategoride değerlendirmiş her ikisinin de Allah'a ait olması gereken ibadetlerde O'na şirk koşma anlamına geldiğini söylerken, bu görüşlerini şu ayetlerle delillendirmiştir: “Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın.”⁷²⁹ “Rabbine ibadet ederken O'na hiçbir şeyi ortak koşmaz.”⁷³⁰

İmam Şevkânî'ye göre şirk, “ Allah'a has olan şeylerde Allah'tan başkasına yalvarmak veya O'ndan başkasının muktedir olmadığı gücün başkasında olduğuna inanmak veya ancak Allah ile yaklaşılabilen bir şeyle başkasına yaklaşmaktır.

⁷²⁶ Rağıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredatfî Garibi'l-Kur'an*, Beyrut, Dârül-Marife, t.y. s. 259.

⁷²⁷ Mustafa İslamoğlu, *Âlemlerin Rabbi Allah*, İstanbul, Denge Yayınları, 2006, s. 41.

⁷²⁸ Şevkânî, *ed-Dürrü'n-nadîd fî ihlâs-ı kelîmeti't-tevhîd*, s. 34.

⁷²⁹ Nisa, 4/36.

⁷³⁰ Kehf, 18/110.

“Müşrik” denmesinin nedeni, Allah’a put veya başka tanrıları ortak edinmelerindedir. Pek çok Müslümanın yaptığı gibi Allah’tan başkasını “veli” sananlar olduğu gibi kabir ve yatırları da ortak edenler vardır. Puta verilen özelliklerle kabir ve yatırlara verilen özellikler arasında inanma açısından bir fark yoktur. Zira şirk, salt bazı şeylere bazı isimler vermekten ibaret değildir; aksine şirk, Allah’a has olan bir özelliği başkasına vermektir. İster bu cahiliyede verilen bir isim olsun, ister başka bir isim olsun ismin farklı olmasına itibar edilmez.⁷³¹

İmam Şevkânî, “Allah’a ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın.”⁷³² Ayetinin yorumunda, “Diri, ölü, cansız, canlı fark etmeksizin; büyük, küçük, açık, rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın. Yani, ister salih, ister fasık; ister canlı, ister cansız olsun mahlûklarından O’na ortak koşmayın.”⁷³³

İmam Şevkânî, Allah Resulü (s.a.v.)’in kendisine nübüvvet verilmeden çevresinde “Sâdikû’l-emîn” olarak bilinmesine rağmen müşrikleri tevhide, yalnız Allah’a kul olmaya davet ettiğinde, “yalancılık ve sihirbazlıkla” suçlandığını belirterek, şirkin dehşet verici, küfre götüren bir günah olduğunu şu ayetle izah eder: “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”⁷³⁴ “Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesih’tir” diyenler kesinlikle kâfir oldu. Oysa Mesih şöyle demişti: “Ey İsrail oğulları! Yalnız, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin. Kim Allah’a ortak koşarsa, artık, Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır. Onun barınağı da ateştir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.”⁷³⁵ İnsanın, Allah (c.c.)’ya karşı açıkça isyanı olduğu için şirk, en büyük bir suçtur. Bu hal üzere ölen kimse ebediyen cehennemde kalacaktır.⁷³⁶ Bu görüşün delili olarak şu ayeti getirmektedir: “Şüphesiz, inkâr eden kitap ehli ile Allah'a ortak koşanlar, içinde ebedî kalmak üzere cehennem ateşindedirler. İşte onlar yaratıkların en kötüsüdürler.”⁷³⁷

⁷³¹ Şevkânî, s. 34.

⁷³² Nisa, 4/36.

⁷³³ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, c. 3, s. 318.

⁷³⁴ Nisa, 4/48.

⁷³⁵ Maide, 5/72.

⁷³⁶ Sönmez, s. 292.

⁷³⁷ Beyyine, 98/6.

Burada İmam Şevkânî'nin bu görüşlerinde vehhabilik kokusu vardır. Kabirlere varıp oradaki merhumları hatırlamamız geçmişimize saygı ve onları hatırlama adına bu durumun ibadet olmadığını, ancak anılan ekole göre her ne kadar şirk olarak algılsa bile bizim görüşümüze göre durum böyle değildir.

2.2.1.6. Şirkin Kısımları

Şirkin kısımları zikredilirken konu ile ilgili olarak genel bir değerlendirme yaptıktan sonra asıl irdelenecek konuya temas etmekte fayda mülahaza etmekteyiz.

Bütün semavi dinlerin özenle üzerinde durduğu tevhid konusu, önemini hep korumuş güncelliğini hep devam ettirmiş, şirke karşı mücadelesini kesintisiz sürdürmüştür. Konunun önemi ve farklı niteliklere sahip olma keyfiyeti, konunun ele alınmasında değişik yaklaşımlara sahne olmuştur. Tevhid ve şirk üzerine doğrudan veya dolaylı olarak kaleme alınan eserlerde -bizim de üzerinde araştırma yapmaya çalıştığımız- şirke sebep olan amiller ve şirkin çeşitleri şeklinde isimlendirilen tezahürleri değişik başlıklar ve maddeler halinde ele alınmıştır.

Bazı eserlerde ulûhiyet, rububiyet, esma ve sıfat şirki şeklinde takdim edilen şirk çeşitleri, bazı eserlerde istiklali, teb'iz, takrib, taklid ve esbab şirki; bazılarında açık ve gizli şirk, bazılarında büyük ve küçük şirk bazılarında ise a) ibadette, b) itaatte, c) isimlerde, d) ilimde, e) kudrette şirk v.b. şeklinde sıralanmaktadır.

Bazı eserlerde şirk sebebi olarak sunulan bir konu başka bir eserde şirk çeşidi olarak yer almaktadır. Bu durum aslında şirkin sebepleri ile onun görünüş şekli olan çeşitleri arasındaki sağlam bağdan kaynaklanmaktadır. Şirk şüphesi içeren ve dış dünyaya akseden herhangi bir davranışın, şirkin sebebi olarak yansıtılmasının tevhidi ikame etme, şirki etkisiz hale getirme yönünden pratikte bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Söz gelimi, kabirlere yönelerek namaz kılmak, kabirleri mescid edinmek şirk içeren bir davranış tarzıdır. Fakat buradan hareketle bütün mücadelemizi bu davranışın yanlışlığı üzerine kurmak, insanları, kabirleri mescid edinmeye sevk eden psikolojik ve sosyolojik nedenlerini tahlil etmeden davranışın kendisine yönelmek çabamızın tesirini kıracak mahiyet sergilemektedir. Bu sebeple, şirkle mücadelede yalnızca davranışlara karşı tepki gösterip onlara rest çekmekle değil bunun yanında akıl ve beyinleri şirkin yanlış ve çıkmazları konusunda ikna etmekle başarı kazanılacaktır.

Bu bakımdan, tevhid eğitimi yapılırken ve şirkin, akla, mantığa ve kalbe uymayacak yönleri ele alınırken, mutlaka psikolojik, sosyolojik veriler ışığında hareket edilmelidir. Böyle yapılırsa yani tevhidin fitriliği, şirkin fitrata aykırılığı akla kavratılırsa akıl, bizim mücadele ettiğimiz davranışlara kendisi müdahale edecek, tevhide uygun yaşamayı tabiatının bir parçası haline getirecektir.

Şirkin çeşitleri belirlenirken onun zıddı olan tevhidin ve çeşitlerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü bu sınıflandırma genelde tevhide başlıklar altında konumlandırmanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tevhidin, kendi arasında;

1- a) Rubûbiyet tevhide, b) Ulûhiyet tevhide, c) Esmâ ve sıfat tevhide, d) İmanda tevhide, (Allah'ın) 1- Zatında, 2- Sıfatlarında, 3- Fiillerinde tevhide, e) İbadette tevhide, f) Marifet ve isbat tevhide, g) Talep ve kasd tevhide başka bir taksimde ise,

2- a) Haberî, ilmî, itikâdî, b) Talebî, kasdî, irâdî şeklinde farklı başlıklar altında incelenmesi aynı zamanda şirk çeşitlerinin taksimine de etki etmektedir.⁷³⁸

İslâm âlimleri şirki birkaç kısma ayırmışlardır. Genel olarak şirk 2 kısma ayrılmıştır.

➤ **Açık Şirk**

Açık Şirk, Allah'ın rububiyetinde ve ulûhiyetinde O'na ortak tanımadır.⁷³⁹ Rububiyetinde şirk, Allah'ın rab olmasında O'na bir ortak tanımak sıfat ve fiillerinde bir başka kudretin varlığını kabul etmektir. Yani hükümler ve müdebbir olarak rızık, nimeti verenin, alçaltan ve yükseltenin Allah olduğuna inanıp noksan sıfatlardan tenzih ederek böyle bir şirkten kurtulmak mümkündür. Ulûhiyette şirk ise, Allah'ın ilâh olmasında ortak kabul etmek, ibadet ve duasını Allah'tan başkasına yapmaktır. Kişinin ibadetinde sevgisinde, korkusunda ümidinde ve sığınmasında Allah'a ortak koşmasıdır.⁷⁴⁰ Açık şirkin tespiti kolaydır. Kur'an-ı Kerim bu tür şirk çeşitlerini reddederek Allah'tan başka ilâh olmadığını, O'nun ortağı olmadığını, O'ndan başkasına ibadet edilemeyeceğini ve O'ndan başkasından yardım istenemeyeceğini tekrar tekrar ifade etmiştir.

⁷³⁸ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam 'da İnanç Esasları*, s. 79-86. ; Bekir Topaloğlu, "Allah", DİA, c. 2, s. 478.

⁷³⁹ Kalkan, s. 191.

⁷⁴⁰ Nedim Macid, *Kur'an'a göre Şirk*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1991. s. 38.

➤ **Gizli Şirk**

Gizli şirk Allah'ın isteklerine kafa tutmak ve Allah'tan beklenmesi gerekeni başkasından beklemektir. Amellerde insanlara riya (gösteriş) yapmak, ameli ve deruni olarak düşünülen şirkdir. Bu şirkin farkına varmak zordur. Riya gizli şirketlerin başında gelir. Mesela bir insan Allah'a ibadet ederken insanların gözüne girmeyi onların yardımlarından faydalanmayı amaç edinirse şirk koşmuş olur. Bundan kurtulmak ihlâsla olur. Çünkü ihlâsın şartı gizli ve açıkta aynı olmaktır. İbadeti yalnız Allah'a has kılmaktır.⁷⁴¹

Kur'an-ı Kerim'de bu şirkle ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: “Eğer (bu konuda) sana cevap veremezlerse, bil ki onlar sadece kendi nefislerinin arzularına uymaktadırlar. Kim, Allah'tan bir yol gösterme olmaksızın kendi nefsinin arzusuna uyandan daha sapıktır. Şüphesiz Allah, zalimler toplumunu doğruya iletmez.”⁷⁴² Diğer bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır. “Onların çoğu Allah'a ancak ortak koşarak inanırlar.”⁷⁴³

Peygamberimiz (s.a.v.) de bu hususta Müslümanları uyararak şöyle buyurmuştur. “Sizin hakkınızda en çok korktuğum küçük şirkdir.” Küçük şirk nedir ey Allah'ın elçisi?” diye sordular. Peygamberimiz de: “Riyadır, Allah (c.c.) kıyamet günü insanların amellerinin karşılıklarını verdiği zaman: “Dünyada kendilerine gösteriş yapmakta olduklarınıza gidin. Bakın bakalım, onların yanında bir karşılık bulacakmısınız?” buyurur.⁷⁴⁴

Çağımızda bir hastalık derecesine varan aşırı mal-mülk sevgisi, aşırı para ve servet hırsı gibi kötü duygular da gizli aşırı para ve servet hırsı gibi kötü duygular da gizli şirk sayılmışlardır. Sadece bunları elde etmek için çalışırsa bu çok tehlikelidir. Farkına varmadan insanı şirke götürebilir. Çünkü İslâm'da ibadet, sadece Allah rızası için yapılır.⁷⁴⁵

İzmirli İsmail Hakkı Şirki beş kısma ayırmaktadır:

1. Şirk-i İstiklal (Vasıtasız Şirk): Bu iki ilâhî müstakil ispat edenlerin şirketleridir. Mecusilerin ve müşriklerin şirkleri bu kısımdandır. Bu tür şirk ortak koşma

⁷⁴¹ Kalkan, s. 191-192. ; Macit, s. 39.

⁷⁴² Kasas, 28/50.

⁷⁴³ Yusuf, 12/106.

⁷⁴⁴ Tirmizî, Hudûd, 12/1465.

⁷⁴⁵ Kalkan, s. 192.

çeşitlerinin en açığıdır. Tezahürü yeryüzündeki varlıklara tapma şeklindedir. Allah'ı bırakarak taşa, toprağa, ağaca, aya, güneşe, insana tapma şeklinde kendisini gösteren şirk türü olan şirk-i istiklalide Allah'tan başka müstakil bir Allah kabul etme söz konusudur. Hayır ve şer ilahı olarak iki ilah kabul eden Seneviyye ve Mecûsiler şirkin bu türü içerisinde değerlendirilmektedirler. Bu tür bir şirk mantığı felsefî bir inceleme alanı olarak da öne çıkmaktadır. Felsefede âlemi iyilik ve kötülük veya hayır ve şer olmak üzere iki ayrı gücün idare etmesi düalizm olarak tanımlanır.⁷⁴⁶

Dualistler (Seneviyye) ve Mecusiler, Yaraticının iki olduğunu kabul ederler. Buna göre iki ilahtan birisi iyiliğin diğeri ise kötülüğün yaratıcısıdır. Zulmet ile Nur veya Yezdan ile Ehrimen gibi tanrılar varlığı yaratır ve düzene sokarlar. Şirk-i istiklalinin tanımı içerisinde ele alınan Seneviyye ve Mecusilik inancında daima bir ikilik ve ikiliğin mücadelesi vardır. Onlara göre nur ile zulmet biri birine uzaktı, ne zaman ki bir araya geldiler böylece âlem meydana gelmiş oldu. Şu kadar var ki, Mecusilere göre nur kadim zulmet ise mahlûk ve hadis iken Seneviyye'ye göre ikisi de kadimdir.⁷⁴⁷

Zulmet ve nur üzerine akide inşa etmek isteyenler aslında zulmetin hadis olduğu konusunda bir Müslüman ile hem fikir olmak durumundadır. Şöyle ki, zulmet ya kendi kendine ya da nurun onu ihdas etmesiyle var olmuştur. Şayet kendi kendine var olduğu iddia edilecek olursa bu durumda bir şeyin yaratıcısı olmadan meydana gelmiş olduğu kabul edilir. Ortaya çıkan sonuç, iki ayrı yaratıcının olduğu değil yaratıcının (ta'tîl) işlevsiz kaldığıdır. Nurun zulmeti yarattığı var sayılacak olursa Mecusi ve seneviyyenin iddiasının aksine nurun bütün kötülük ve suçların aslını yarattığı anlaşılmış olur.⁷⁴⁸ Böylelikle bu tür inancın geçersizliği tespit edilmiş olmaktadır.

Kuran-ı Kerim düalizm fikrinin içerisinde yer aldığı Mecusilerden bahsetmektedir.⁷⁴⁹ “İki tanrı edinmeyin, O ancak tek bir Allah'tır.”⁷⁵⁰ Buyruğu ile Mecusiler de akla gelmektedir. Durum ne olursa olsun ister seneviyye, ister Mecusilik gibi düalist inanışlar ya da Allah'ın dışında müstakil bir ilah düşüncesi olsun Kur'an bu tür şirki aklî bir şekilde reddetmekte ve tutarsızlığını ortaya

⁷⁴⁶ Macit, s. 40.

⁷⁴⁷ Macit, s. 41-42.

⁷⁴⁸ Es-Sabunî, s. 41-42.

⁷⁴⁹ Hacc, 22/17.

⁷⁵⁰ Nahl, 16/51.

koymaktadır: “Eğer gökte ve yerde Allah’tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.”⁷⁵¹

2. Şirk-i Tebiz (Kısmî Şirk) : Yüce Allah’ın bir olduğuna inanmakla beraber ilâhlardan mürekkep olduğuna kail olanların şirkidir. Allah’a inanmakla birlikte O’nun yanında başka şerikler ve ortaklar kabul etmek şirk-i teb’iz olarak isimlendirilmektedir. Hıristiyanların ulûhiyeti taksim ettikleri teslis akidesi, ilahı üç kabul etmeleri, Yahudilerin Üzeyr’i Allah’ın oğlu kabul etmeleri bu tür şirke örnektir. Hıristiyanlık akidesinde Baba, Oğul ve KutsalRuh’tan oluşan teslis akidesini kabul etmek en önemli inanç esasıdır.⁷⁵²

Hıristiyanların inanç anlayışı şirk çeşitlerinden Teb’iz şirkine benzese de Kuran onları salt müşrik bir toplum olarak görmez. Bu bakımdan ayetlerin Hıristiyanlardan, daha genel anlamıyla ehl-i kitaptan bahsetmesinin sebeplerinden birisi de yalnızca işlemiş oldukları şirk fiilini eleştirmek değil düştükleri sapıklıklardan, dinlerinin aslı olan tevhide dönmeleri için uyarı fonksiyonunu yerine getirmektir. Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de, kitap ehline verilenleri hatırlatarak, doğruları yanlışlardan ayırt edecek çözüm yolları önermektedir. Buna göre çözüm kaynağı Kur’an-ı Kerim’dir. Onda Hz. Musa ve Hz. İsa’ya verilenlere işaret edilir. “Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onların üzerinde şahit ve gözetici olarak bu kitabı gerçeğe indirdik.”⁷⁵³ Peygamberlerin arasının kesildiği bir dönemde “Bize müjdeci ve uyarıcı gelmedi”⁷⁵⁴ denilmemesi için son Peygamber gönderilmiş bunu da “Ey Kitap Ehli! Kitaptan gizleyip durduğunuzun çoğunu size açıklayan, çoğundan da vazgeçen Peygamberim gelmiştir. Doğrusu size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir”⁷⁵⁵ şeklinde açıklamıştır. Buradan, İslâm’ın amacının Ehl-i Kitap’ın yanıltığı, gizlediği, ihtilâfa düştüğü veya inkâr ettiği konularda doğruları bildirmek ve peygamberlerin getirdiği gerçeklere inanmaya davet etmek olduğu anlaşılır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “Şüphesiz bu Kur’an, İsrail oğullarının ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu anlatmaktadır”⁷⁵⁶ denilir.

⁷⁵¹ Enbiya, 21/22.

⁷⁵² Es-Sabunî, s. 39.

⁷⁵³ Maide, 5/48.

⁷⁵⁴ Maide, 5/19.

⁷⁵⁵ Maide, 5/15.

⁷⁵⁶ Neml, 27/76.

Teb'iz şirkine durumları uyan Hıristiyanların Tanrının üç unsurdan meydana geldiği yönündeki iddiaları Kur'an nazarında geçersizdir. Çünkü onların Allah'ın üç uknumdan oluştuğuna dair ellerinde ne akıl ne de nakil açısından hiçbir delilleri yoktur. Onlar tanrının zatını ilim ve hayatla birlikte üçe çıkarmışlardır. Eğer Allah ilim ve hayat sebebiyle üç kabul ediliyorsa kudret ve irade ile birlikte beşe, işitme ve görme ile birlikte yediye, tanrıya ait olması gereken diğer sıfatlarla birlikte daha da fazlaya çıkarılması gerekirdi. Hıristiyanların Meryem'i Allah'ın zevcesi, İsa'yı da oğlu saymaları çok büyük bir yanılığdır. Zira böyle bir anlayışta Allah'ın başkalarına ihtiyaç duyması ve cüzlere ayrılması sonucu çıkacaktır. Başkasına ihtiyaç hissetmek veya cüzlere ayrılmak bir başkası tarafından sonradan yaratılmışlığın emareleridir.⁷⁵⁷

3. Şirk-i Takrib: Âlemin yapıcı ve yaratıcısı olan Allah'ın bir olduğuna kail olmakla beraber Allah'a yakın olmak, Allah'ın huzurunda şefaet etmelerini umarak, heykellere ve putlara tapınmak. Bu şirk türü âlemin yaratıcısını kabul etmekle birlikte, O'na yakın olmak, O'nun huzurunda şefaetçi olmak üzere putlara, hiçbir fayda ve zarar vermeyecek, gelen zararı def edemeyecek olan cansız, insan eliyle yapılmış eşyaya tapınmak anlamına gelmektedir. Veseniyye ya da putperestlik olarak tanımlanan bu tapınma şekli şirk çeşitlerinin en adisi olarak nitelendirilmektedir.⁷⁵⁸

4. Şirk-i Taklid: Başka birini taklid ederek, putlara ibadet edenlerin putlara ilâh ismini verenlerin şirkidir. Sonraki Cahilliye Arapların şirkine buna örnektir. Başka birini taklit ederek Allah'tan başkasına tapmak, bazı insanların kendi aralarından bazılarının Rabb kabul etmeleri, onların emir ve yasaklarını ilâhî dereceye yükseltmeleri bu tür şirkin alanı içine girer.⁷⁵⁹ Kendilerini rab gören rahiplere itaat etmesi ve onlarda bu yetkiyi normal görmesi sebebiyle halk da onların rablığını kabul etmiş sayılmaktadır.

“Onlar Allah'ı bırakıp bilginlerini, rahiplerini, Meryem'in oğlu Mesih'i tanrılar edindiler. Hâlbuki bunlar da ancak bir olan Allah'a ibadet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardır. O'ndan başka hiçbir tanrı yok. O bunların eş tuta geldikleri her şeyden münezzehtir.”⁷⁶⁰ Ayet-i kerimede “Ahbar” ve “Ruhban” geçmektedir. Meşhur görüşe göre Ahbardan maksat Yahudi bilginleri, Ruhban'dan

⁷⁵⁷ Es-Sabunî, s. 34.

⁷⁵⁸ Gölcük ve Toprak, s.113.

⁷⁵⁹ Gölcük ve Toprak, s.113.

⁷⁶⁰ Tevbe, 9/31.

maksat da Hıristiyan papazlarıdır. Bu duruma göre Yahudilerin de kendi din âlimlerini tanrı edindikleri ortaya çıkar. Yani Allah'a yapılacak tazimleri onlara gösterirler veya Allah'ın yetkisinde ve kudretinde olan teşri gibi önemli hususları, din adamlarına verirler demektir.

Yahudi ve Hıristiyanların din adamlarının Rabb olarak görülmeleri Hz. Peygamberin dilinden Kur'an-ı Kerim'de tenkit edilir. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de şirk-i taklidi şöyle beyan ediyor: “Hiç birimiz Allah'tan başkasına tapmayalım. Ona hiç birimiz, birbirimizi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp birbirimizi Rabb edinmeyelim.”⁷⁶¹ Konuyla ilgili ayetlerin bütünü incelendiği takdirde rahiplerin Allah'tan gelen ayetleri gizleyerek kendi sözlerini öne çıkarmalarının, Hıristiyanların da Allah'ın emirlerinden çok onlara uymalarının tenkit edildiği görülür. Dolayısıyla din adamlarının konumlarını istismar etmeleri sebebiyle Rablaştırıldıkları, olmayan yetkileri kullanmaya çalışarak halkı sömürmeye çalıştıkları, insanların doğru yola ulaşmalarına engel oldukları görülür. Nitekim Yahudi ve Hıristiyan din adamları insanların mallarını haksız yere yedikleri gibi onları Allah yolundan da alıkoymuşlar.⁷⁶² Ayrıca Hz. Peygamber'le ilgili müjdeyi gizlemek suretiyle Hıristiyanların İslâmiyet'i kabul etmelerini dolaylı olarak engellemişlerdir.⁷⁶³

5. Şirk-i Hafî (Gizli Şirk): Gizli şirk olarak tarif edilen riya Kuran-ı Kerim'de, Hz. Peygamberin hadislerinde ve Müslümanların itikad, ahlak, tasavvuf eserlerinde üzerinde en fazla durulan ve kaçınılması gereken bir konudur. Bu tür şirk, Müslümanların amellerini gösteriş, riya olsun diye yapmalarından kaynaklanır.⁷⁶⁴

Sözlükte “göstermek, gösteriş yapmak” anlamlarına gelen riya, dinî bir kavram olarak, sırf Allah rızası için yapılması gereken ibadetleri ve güzel davranışları kendini beğendirmek ve insanlara göstermek amacıyla yapmak demektir.⁷⁶⁵ Riya, kendi arasına gizli ve açık olmak üzere ikiye ayrılır.

1) Açık riya. a) İnsanı, amel etmeğe sevk eden riyadır. b)Yalnızca, riya maksadıyla amel etmektir.

⁷⁶¹ Ali İmran, 3/64.

⁷⁶² Tevbe, 9/34.

⁷⁶³ Bkz. Sinanoğlu, Mustafa, “Hıristiyanlık”, DİA, c. 17, s. 364-365.

⁷⁶⁴ Gölcük ve Toprak, s. 113-114.

⁷⁶⁵ Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen ve İbrahim Ural, *Dini kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB Yayınları, 2006, s. 560.

2) Gizli riya. a) Yalnızca riya maksatlı “yapılmayan” ameldir. b) Daha gizli olan riya. Bu tür riyada kişi yaptığı amelin görülüp görülmemesini arzu etmez ancak, bu amelinin bilinmesine sevinir. c) Riyanın en gizli şekli de şudur ki, kişi amelini duyurmak istemediği gibi, hiçbir şekilde duyulmasından da memnun olmaz, ancak karşılaştığı kişilerin kendisine önce selem vermelerini, saygı ve güler yüz göstermelerini, ihtiyacına koşmalarını, meclislerde kendisine yer gösterilmesini arzu eder. Arzularına cevap verilmediğinde bundan alınır.⁷⁶⁶

Hız. Peygamberin, ümmetini en çok uyardığı, gizli şirk olarak ifade edilen bu şirk türü ölçüsü ve seviyesine göre amellere tesir etmektedir. Tevhidi en saf halini yaşamak en gizlisi dâhil gizli şirk çeşitlerini kalpten uzaklaştırmaya bağlıdır. Bünyeden atılarak tesirsiz hale getirilmeyen virüsün bütün bir uzvu işlevsiz hale getirmesi gibi gizli şirk olan riya da amelleri boşa çıkarabilecek bir tehlikeye sahiptir. Gizli şirk olan riya kelimesi değişik ayetlerde geçmektedir. Bu ayeti kerimelerin ilk ikisinde Allah yolunda malını harcayan kişilerin insanlara gösteriş yaptığından haber verilmekte ve Müslümanlar uyarılmaktadır.⁷⁶⁷ Diğer iki ayeti kerimede ise ibadetlerini insanlara göstermeyi alışkanlık edinmiş kimselerden söz edilmektedir.⁷⁶⁸

Riya, yapılan ibadet ve güzel amellerin sevabını ortadan kaldırır. Amelleri boşa çıkararak, adım adım kulun ibadetinin seyrini Allah'ın rızası dışında dünyevi ve nefsanî karşılıklara doğru yönelten riyanın iki sebebi vardır: İmandaki zayıflık; mal, mülk, makam ve şöhret gibi dünyalık hırsı. Halis tevhidi korumanın en önemli yolu kalp ruh ve zihin dünyasına hasar veren riyaya kalp kapılarını kapatmaktır. Hız. Peygamber'in ve İslam büyüklerinin riyadan bu denli sakındırmaya çalışmasının, üzerinde durulması gereken bir nokta olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.⁷⁶⁹

Şirkin kısımları kapsamında şirk ve müşrik terimleri söz konusu edildiğinde, genelde Kur'an-ı Kerim'in indiği dönemdeki müşrik Araplar hep akla gelir. Müşrik Araplar taştan yapılmış putlara tapmakla birlikte Allah'ın varlığını da kabul ediyorlardı. Arap müşrikleri sadece Allah'ın varlığını kabul etmekle kalmayıp O'nun, kendi ilahları da dâhil olmak üzere bütün âlemin yaratıcısı, maliki ve en üstün Rabbi olduğuna inanıyorlardı. O'nu rab ve ilah olarak kabul ediyorlardı. Hatta

⁷⁶⁶ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, Gazzali, *İhya-u Ulûmiddîn*, Beyrut, Daru'l Kalem, t.y. c. 3, s. 660-661.

⁷⁶⁷ Bakara, 2/262.- Nisa, 4/38.

⁷⁶⁸ Nisa, 4/142- Maûn, 107/4-7.

⁷⁶⁹ Gölcük ve Toprak, s. 114.

herhangi bir sorunla karşılaşınca ya da bir musibetle yüz yüze olma durumunda, sığındıkları en son makam yine Allah Teâlâ idi. Kısaca Allah'a ibadet ve kulluğu inkâr etmiyorlardı.⁷⁷⁰ Kur'an-ı Kerim'de müşriklerle ilgili ayetlere baktığımızda bunu açıkça görmekteyiz: “Andolsun, eğer onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?” diye soracak olsan mutlaka, “Allah” diyeceklerdir. O hâlde nasıl (haktan) döndürülüyorlar?”⁷⁷¹ “Andolsun, eğer onlara, “Gökten yağmuru kim indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti?” diye soracak olsan, mutlaka, “Allah” diyeceklerdir. De ki: “Hamd Allah'a mahsustur.” Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar.”⁷⁷² “De ki: “Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriye, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor?” “Allah” diyecekler. De ki: “O hâlde, Allah'a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?”⁷⁷³

Allah'ın birliği insanoğlu tarafından zaman zaman kabul edilmemiş, O'nunyanında başka tanrılara yer verilmiştir. Şirk, ortak koşma iki türlü olur:

1- Allah'ın yanında herhangi bir varlığı tanrı kabul etmek; insan, hayvan, taş, ağaç vb. şeyler,

2- Ameller ve ibadetlerde Allah'a eş, ortak koşmak. Amellere riya ve gösteriş karıştırmak buna örnektir.⁷⁷⁴

Kur'an-ı Kerim'de şirk ile ilgili olarak kullanılan bir diğer kavram da “Nidd” kavramıdır. Nidd; tartışan, münazaa eden muarız demektir.⁷⁷⁵ Nidd kelimesi, “nefret etti” manasında da kullanılmaktadır. Sanki iki ortaktan her biri, diğerinden nefret edip onunla inatlaşıyor gibidir. Razî bu şekilde müşrikleri, o putlara ibadet edip, putların Allah'la tartışmaya ve çekişmeye girmeye muktedir ilâhlar olduğunu söyleyen kimselerin durumuna benzetmiştir.⁷⁷⁶

Razî'nin önemle vurguladığı husus, putperestliğin en eski din olduğu hususudur.⁷⁷⁷ Buna göre, Hz. Âdem'den sonra detaylı bir şekilde tarihleri bize kadar

⁷⁷⁰ İslamoğlu, s. 24.

⁷⁷¹ Ankebût, 29/61.

⁷⁷² Ankebût, 29/63.

⁷⁷³ Yunus, 10/31.

⁷⁷⁴ Şerafettin Gölcük, *İslam Akaidi*, Konya, Esra Yayınları, 1992, s. 75.

⁷⁷⁵ İbn Manzûr, c. 14. S. 89.

⁷⁷⁶ Razî, c. 2, s. 112.

⁷⁷⁷ Razî, c. 8, s. 35.

ulaşan en eski peygamber, Hz. Nuh'tur. Hz. Nuh'un da gönderiliş amacı; şu ayetle ifade edildiği üzere “Şöyle dediler: ‘Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd’i, Süvâ’ı, Yeğûs’u, Ye’ûk’u ve Nesr’i hiç bırakmayın.’”⁷⁷⁸ Putperestliği reddetmektir. Bu ifadeden putperestliğin Hz. Nuh’tan önce de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Razî, âlemde varlığı, kudreti, ilmi ve hikmeti bakımından Allah’a denk olabilecek bir ortağı Allah’a ispata çalışan hiç kimsenin olmadığını, ancak Seneviyye’nin iki ilâhın varlığını iddia ederek bunu ileri sürdüklerini ifade eder. Allah’a ortak koşmanın daha çok Allah’tan başka mâ’bûd edinme şeklinde tezahür ettiğini belirtir.⁷⁷⁹

İmam Şevkânî, müşrik Arap düşünce sistemi içindeki Allah kavramı yapısını, bütüncül olarak şu beş özellik ile değerlendirmektedir.

1. Allah dünyanın yaratıcısıdır.
2. Yağmuru veren O’dur, daha genel olarak arz üzerinde yaşayan her şeye hayat veren O’dur.
3. Yemin törenlerine başkanlık eden O’dur.
4. Geçici diyebileceğimiz bir monoteizm (tevhid)’in objesidir.
5. Nihayet Allah, Kâbe’nin rabbidir.⁷⁸⁰

Burada hemen şunu söylemek gerekir ki İmam Şevkânî’ye göre, Kur’an-ı Kerim’in onları yerdiği en önemli husus, onların bir taraftan Allah’ı göklerin ve yerin yaratıcısı olarak kabul etmeleri, ama bunun yanında yalnız O’na ibadet edileceğini, O’ndan başkasına tapılamayacağını bilmemeleri, putları da Allah’a denk tutmaları ve onları da birer ilah kabul etmeleridir.⁷⁸¹

İmam Şevkânî’ye göre burada üzerinde durulması gereken diğer önemli bir husus ta şudur: Bu insanlar acaba putların şahsına mı ibadet ediyorlardı, yoksa onlar birer sembol mü idiler? Bir başka ifadeyle, taştan, tahtadan, madenden yapılmış timsallere, hayvanlara ve gök cisimlerine insanların tapmalarının sebebi ve

⁷⁷⁸ Nuh, 71/23.

⁷⁷⁹ Razî, c. 2, s. 112.

⁷⁸⁰ Şevkânî, c. 4, s. 449.

⁷⁸¹ Şevkânî, c. 4, s. 61.

kaynağında onlara olan bu hürmet ve saygı, önce şekillere dökülmüş, arkasından gelenler ise bunların ilk delaletlerini unutarak onlara tapınmaya başlamışlardı.⁷⁸²

2.2.1.6.1. Tevhid-i Ulûhiyette Şirk

Şirkin birinci çeşidi Tevhid-i Ulûhiyye ve ibadette şirktir ki bu en büyük şirk olan cahiliye şirkidir. Bu Allah'ın ulûhiyette ortağı olduğuna inanmaktır ki, asıl haram kılınan şirk budur. Bu şirk, kişinin ibadetinde, sevgisinde, korkusunda, ümidinde ve sığınmasında Allah'a ortak koşmasıdır.⁷⁸³

Allah'a ortak koşup ortak koştuğu şeye Allah'a dua ediyormuş gibi dua eden, Allah'tan istiyormuş gibi ondan şefaahat isteyen, Allah'ı seviyormuş gibi onu sevip ondan korkan, kısacası Allah'a ibadet eder gibi başka varlığa ibadet eden kişilerin büyük şirk olan ulûhiyet şirkini işlemektedir.⁷⁸⁴

İşte Vehhabilerin ilgilendikleri ve asıl karşı çıktıkları şirk çeşidi ulûhiyet şirkidir, yani Allah'a ibadette şirktir. Onlara göre şefaahat, tevessül, istiğâse, istiane, dua vb. şeyler Allah'tan başkasına yapılması caiz olmayan birer ibadet çeşididirler. Kim bunlardan birini Allah'tan başka bir varlığa yöneltirse, onlara göre Allah'a ibadette ortak koşmuş ve şirkin en büyüğü olan ulûhiyet şirkini işlemiş olur.

Bu bağlamda ibadette riya, adak, muska, resim yapmak ve nazarlık gibi çeşitli konular Ulûhiyet Tevhid'i bağlamında açıklanarak şirk ile olan bağlantıları Muhammed İbn Abdulvehhab tarafında ortaya konulmuştur. En önemli kitaplarından olan *Kitâbu't-Tevhid*'deki altmış yedi bölümün tamamına yakını Ulûhiyet Şirk'ini ve bunun zarar veren uygulamalarını açıklanmaktadır.⁷⁸⁵

Müşriklerin geneli, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu ikrar ediyorlar, yani Allah'ı rablıkta bir kabul ediyorlardı, ancak onlar aynı zamanda onun katında şefaahatçiler edinerek Allah'a ulûhiyette ortak koşuyorlardı. Nitekim Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: “Allah'ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda

⁷⁸² Şevkânî, c. 2, s. 46-47.

⁷⁸³ Şeyhulislam Ahmet b. Abdülhalim, İbn Teymiyye, *İbni Teymiyye Külliyyatı*, çev. Heyet, İstanbul, y.y. 1986, c.1, s.164.

⁷⁸⁴ Süleyman b. Abdullah b. Muhammed b. Abdulvehhab, *Tesiru'l-Azizi'l-Hamid fi Şerh'i Kitâbi't-Tevhid*, Beyrut, El-Mektebu'l-İslâmî, 2002, s. 44-45.

⁷⁸⁵ Bkz. Muhammed b. Abdulvehhab, *Kitâbu't-Tevhid ellezi Hüve Hakkullahi Ale'l-Abid*, Riyad, y.y. 1995, s. 5-147.

verebilecek şeylere tapıyorlar ve “İşte bunlar Allah katında bizim şefaatçılarımızdır” diyorlar. De ki: “Siz, Allah’a göklerde ve yerde O’nun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!? O, onların ortak koştıkları şeylerden uzaktır, yücedir.”⁷⁸⁶ Buna göre Allah'a ibadette ortak koşmak en büyük şirktir.

Şirk ibadete girince onu bozar, amel boşa gider. Bunu yapan kimse ise cehennemde ebedi kalır. Buna delil olarak su hususlar ileri sürülebilir: Birincisi, Resulullah'ın savaştığı kâfirler Allah'ın yaratıcı, rızık verici, öldürüp diriltten ve bütün işleri yönlendiren olduğunu kabul ettikleri halde bu durum onları Müslüman kılmamıştır. İkincisi, müşrikler ibadet ettikleri şeyler için, “biz onlara bizi Allah'a yakınlıklarımızı ve Allah katında şefaat etmeleri için ibadet ediyoruz”⁷⁸⁷ diyorlardı. Üçüncüsü, Resulullah çeşitli şeylere ibadet eden insanlara gönderilmiştir. Kimisi güneşe ve aya, kimisi meleklerle, kimisi nebi ve salihlere, kimisi de ağaç vetaşlara ibadet ediyorlardı. Resulullah bunların arasında fark gözetmeksizin hepsiyle savaştı. Buna göre, zamanımız müşrikleri ilk müşriklerden daha kötüdürler. Çünkü ilk müşrikler rahatlık zamanlarında şirk koşup sıkıntılı anlarında Allah'a yöneliyorlardı. Zamanımız müşrikleri ise, hem rahatlıkta, hem de sıkıntıda her zaman Allah'a sirk koştuklarıdır.

Allah Kur'an-ı Kerim'de; “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”⁷⁸⁸ Buyurmaktadır. Buna göre şirkten korkmak gerekir. İnsanların en çok ibadetedeni bile olsa, eğer bir kimse Allah'a sirk koşmuşsa o cehennemlidir.⁷⁸⁹

İlahlığında Allah'a ortak tanımak, bir başka ilahın varlığını kabul etmek, ibadet ve dualarda Allah'tan başkası için ibadet ve dua etmek demektir. İhlâs ve Kafirun sureleri ile “Ancak sana kulluk eder yalnız senden yardım bekleriz”⁷⁹⁰ ayeti bu çeşit bir tapınmanın dayanaktan yoksun olduğunu vurgulamakta, Allah'ın yegâne ilah ve yegâne tapınılacak varlık (mabud) olduğunu ifade etmektedir.

⁷⁸⁶ Yunus, 10/18.

⁷⁸⁷ Zümer, 39/3.

⁷⁸⁸ Nisa, 4/48.

⁷⁸⁹ Muhammed b. Abdulvehhab, s. 14.

⁷⁹⁰ Fatiha, 1/5.

Buna göre şirk; kişinin ibadetinde, sevgisinde, korkusunda, ümidinde ve sığınmasında Allah'a ortak koşmaktır.⁷⁹¹

İmam Şevkânî'nin tespitine göre şirkin bu çeşidi iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Biz de tez projemizde bunu düşünerek Tevhid-i Ulûhiyette şirki izah ederken hemen akabinde küçük şirk (Şirk-i Asgar) ve Büyük şirk (Şirk-i Ekber) olarak iki başlıkta konuyu işlemek istedik.

2.2.1.6.2. Küçük Şirk (Şirk-i Asgar)

Bu şirke gizli şirk diyen âlimlerimiz de vardır. Bazı durumlarda Allah ile beraber Allah'tan başkasına saygı ve sevgi beslemek ondan başkasını hesaba katmaktır. Bunun da Allah'a karşı riya ve nifak anlamına geldiği aşikârdır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de buna işaret etmektedir: "Onların çoğu Allah'a ancak ortak koşarak inanırlar."⁷⁹²

Riyayı, "Allah'ın emrine tabi olmak için değil, insanların görmesi için güzellikleri ortaya koyma"⁷⁹³ şeklinde tarif eden İmam Şevkânî, bu konuda şu açıklamayı yapar: "İnsanların görme veya methedilmesi arzusu veya güzel görmeleri isteği ile beraber Allah'a itaat konusunda insanı şirke götüren riyakârlık, Allah'ın rızasının olmadığı bir amel biçimidir ve insanı gerçek mabuddan uzaklaştıran şeytani bir histir."⁷⁹⁴

Diğer taraftan küçük şirk olan riya ile ilgili İmam Şevkânî'nin şu tespiti de oldukça yerindedir: Riyanın, amelleri iptal ettiğini, günaha sebep olduğunu ifade eden hadisler bulunmaktadır. İlimde riya olur, cihatta riya olur, sadakada riya olur ve bütün hayırlı işlerde riya olur. Riya, amelin sevabını götürmekten başka işe yaramayan en zararlı ve en kötü gizli bir günahdır. Amelin sevabını görmekle kalmaz, sahibini de günaha sokan bir davranış biçimidir.⁷⁹⁵

Küçük şirke düşen insan İslam'dan çıkmadığı gibi, tevhidin aslına da zarar vermez. Ancak bu şirk, imanın ve tevhidin kemaline aykırıdır. Küçük şirk, büyük

⁷⁹¹Şeyhulislam Ahmet b. Abdülhalim, İbn Teymiyye, *İktidau's-Sirati'l-Müstakim Muhalefetu Ashabi'l Cehim*, Mısır, y.y. 1369, s. 355-356.

⁷⁹² Yusuf, 12/106.

⁷⁹³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. 1, s. 529.

⁷⁹⁴ Şevkânî, *ed-Dürri'n-nadîd fi ihlâs-ı kelimeti't-tevhîd*, s. 26.

⁷⁹⁵ Şevkânî, *Katru'l-Veli a'la hadisi'l-Veli*, s. 459.

şirke yol açan bir vesiledir. Çünkü şirkin birçok türü vardır. Mesela; Allah'tan başkasına yemin etmek kişinin lisanıyla işleyebileceği şirk türüdür. “Senin sayende”, “Allah'tan başkası için hâkimler hâkimi” gibi sözler ve de kişiyi Abdu'n-Nebî, Abdu'l-Hüseyin gibi isimlerle Allah'tan başkasının kulluğuna nispet etmek bu kabildendir. “Kur'an evliya çarpsın!”, “Ekmek Mushaf çarpsın!” vb. sözler de bu sınıftandır. Bunların tümünden sakınılmalıdır. Bazı şeyleri uğurlu yahut uğursuz saymak gibi inanışlardır. Bazı hayvanları, kuşları veya günleri uğursuz saymak; uğursuz olduğu inancıyla bazı şeyleri terk etmek, kâhinlere gitmek onları tasdik etmek, kayıp şeyleri bulmak üzere onlardan yardım istemek, fal bakmak veya baktırmak, niyet çekmek, türbelere para atmak, ip bağlamak böyledir. “ ...sizin uğursuzluğunuz sizinle beraberdir...”⁷⁹⁶ “Kalbî şirk” olarak ta nitelendirilen riya, şöhret sevgisi, bazı amelleriyle dünya ve dünyalığa ahirete tercih edercesine arzu etmek gibi hususlar dünyevi bir menfaat sağlamak için amel yapmaktır. Böyle bir kişi amelinin ecrini dünyada alır, ahirette ise bir nasibi yoktur. İnsanların hoşnutluğu için yapılan Allah'ın azabından sakınma hedefi güdülmeyen amellerdir. Mal edinebilmek, evlenebilmek için hacca gitmek, ganimet için cihada gitmek veya makam elde etmek gayesiyle İslami ilimler okumak bu tür şirktendir. Burada da hedef Allah'ın rızası değil, hevâ ve hevestir. Başkanlığının rızasının gözetilmediği halde huşu ve takvasızlıktan dolayı ifsad edilmiş amellerdir, “Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder”⁷⁹⁷ Bu amel de kişiye ahirette bir yarar sağlamaz. İyi ve kötü amel birbirine karışmış, kötü olan galip gelmiştir. Doğruluklarına kalben itikat edilmesi halinde bunlar büyük şirke dönüşür.⁷⁹⁸

Özellikle namaz türü ibadetlerde riyanın sebep ve görünümleri şöylece özetlenebilir:

1- Örnek olarak kıldığı namazı yalnız Allah rızası için değil bunun yanında dünyevi bir takım beklentileri elde etmeye yönelik kılma,

2- Görüldüğü yerlerde namaza özen gösterdiği halde yalnız kaldığında ya hiç kılmama ya da namazı hafife alma.

⁷⁹⁶ Yasin, 36/19.

⁷⁹⁷ Maide, 5/27.

⁷⁹⁸ Sönmez, 300-301.

3- Hakkın huzurunda kıldığı namazı iki yatış bir kıntış bakış'tan ibaret bir gösteriş halinde olma.⁷⁹⁹

Riya, yapılan ibadet ve güzel amellerin sevabını ortadan kaldırır.⁸⁰⁰ Amelleri boşa çıkararak, adım adım kulun ibadetinin seyrini Allah'ın rızası dışında dünyevi ve nefsanî karşılıklara doğru yönelten riyanın iki sebebi vardır: İmandaki zayıflık; mal, mülk, makam ve şöhret gibi dünyalık hırsıdır.⁸⁰¹

Halis tevhide korumanın en önemli yolu kalp ruh ve zihin dünyasına hasar veren riyaya kalp kapılarını kapatmaktır. Hz. Peygamberin ve İslam büyüklerinin riyadan bu denli sakındırmaya çalışmasının, üzerinde durulması gereken bir nokta olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

2.2.1.6.3. Büyük Şirk (Şirk-i Ekber)

Kulun, ibadette başkasını Allah'a ortak etmesi, O'na yalvarması, O'ndan korkması ve O'nun adına kurbanlar kesmesidir. Mekke müşriklerinin Allah'ın son peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'i gönderdiği topluluk olarak içinde buldukları şirk çeşidi bu türdendi. Zira onların, putları Allah'a ortak koşmaları, bu ortaklardan yarar ve zarar beklemeleri, onları Allah'a yaklaştırmalarını ummalarını ve onlardan şefaahat beklemeleridir. Allah'ın onların ve ortak koştuklarının yaratıcısı, rızık vereni olduğunu bilmelerine rağmen bu tavrı sergilemeleri büyük bir şirk ve sapkınlıktır.⁸⁰²

İmam Şevkânî'ye göre, Ulûhiyet, Allah'tan başka ibadete layık ilah olmadığına, O'nun eşi, ortağı, dengi ve benzeri olmadığına, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın kulu ve resulü olduğuna inanmaktır. Zira tevhid kelimesinin Allah katında çok büyük değeri vardır. Tevhid, şirk dışında bütün günahların bağışlanmasına vesile olur. Yalnızca Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi şirk koşmayan kimseler ahiret gününde her türlü tehlikeden emin olacaklar, cennet nimetleri içerisinde mutlu bir şekilde ebedi olarak yaşayacaklardır.⁸⁰³

Bugün pek çok Müslüman'ın yaptığı gibi, ölü veya dirinin insana yarar ve zarar sağladığına inanmak, ona yalvarmak, ona yönelmek, herhangi bir işte ondan

⁷⁹⁹ Yazır, c. 9, s. 179-180.

⁸⁰⁰ Bakara, 2/264.

⁸⁰¹ Gölcük ve Toprak, *Kelam*, s. 114.

⁸⁰² Bkz. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. 4, s. 449.

⁸⁰³ Bkz. Şevkânî, c. 2, s. 423.

yardım dilemek Allah'ı birlemek olmadığı gibi ibadette dahi O'nu birlemek anlamına gelmez.”⁸⁰⁴

İmam Şevkânî, bu çeşit şirk içinde bulunanların karşı karşıya kaldıkları tehlikeleri şöyle sıralar:

1. “Andolsun, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: “Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun.”⁸⁰⁵ Ayetinin tespitiyle bunun peygamberlerin dışındakilere bir ikaz olduğunu, çünkü yüce Allah'ın peygamberini şirkten koruyarak onları masum kıldığını, ayetteki kastedilen manasının, kullarını şirk ve başkalarına ibadet etmemek konusunda uyarmak olduğunu, belirten İmam Şevkânî, peygamberlerin amellerini ve söylediklerini kulak ardı edenlerin, bir başkasının amelini ve söylediklerini hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini özellikle vurgular.⁸⁰⁶

2. Bu nevi şirke sahip olanlar, sonsuza kadar cehennemde kalacaklardır ve tövbe etmedikleri takdirde Allah onları affetmeyecektir. Allah buyurur: “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan, kuşkusuz, derin bir sapıklığa düşmüştür.”⁸⁰⁷ Yani haktan büsbütün uzaklaşmıştır. Zira şirk delaletin en korkunç çeşidi ve doğruluktan en uzağıdır.”⁸⁰⁸ Allah'ın affetmemesi, ehl-i kitap olsun olmasın bütün müşrik grupları kapsamaktadır. İslam'la savaşımlara has değildir. Zira Yahudiler: “Üzeyr Allah'ın oğludur”⁸⁰⁹, Hıristiyanlar, “Mesih Allah'ın oğludur ve için üçüncüsüdür”⁸¹⁰ dediler. Müşrikin, Allah'ın mağfiretine erişemeyeceği konusunda Müslümanlar arasında ihtilaf yoktur.”⁸¹¹

3.Şirk en büyük zulüm ve en çirkin suçtur. İmam Şevkânî, “İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.”⁸¹² Ayetini yorumlarken şu önemli tespiti yapar: “Yani imanlarına zulmü karıştırmamışlar. Burada zulümden maksat şirktir. Zira

⁸⁰⁴ Şevkânî, *ed-Dürrü'n-nadîd fî ihlâs-ı kelîmeti't-tevhîd*, s. 33.

⁸⁰⁵ Zümer, 39/65.

⁸⁰⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. 4, s. 474.

⁸⁰⁷ Nisa, 4/116.

⁸⁰⁸ Şevkânî, c. 1, s. 516.

⁸⁰⁹ Tevbe, 9/30.

⁸¹⁰ Maide, 5/73.

⁸¹¹ Şevkânî, c. 1, s. 516.

⁸¹² En'am, 6/82.

Buhari ve Müslim’de rivayet edilen İbn Mesud hadisi buna delalet etmektedir. İbn Mesud’un rivayetine göre, bu ayet nazil olduğunda Resulullah (s.a.v.)’ın ashabına bu hüküm ağır geldi ve “Hangimiz nefsimize zulmetmemişiz?” dediklerinde Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Zannettiğiniz gibi değildir; o Lokman’ın oğluna dediği gibidir: “ Ey Oğlum! Allah’a ortak koşma! Zira şirk büyük bir zulümdür.”⁸¹³

Ayet ve hadislerde işaret buyrulduğu gibi şirk, en büyük zulümdür. Zira insan şirk koşarak aslında kendi nefesine zulmetmektedir.⁸¹⁴

2.2.1.6.4. Tevhid-i Rububiyette Şirk

Buna ta'til şirki de denir. Firavun'un şirkiyle, âlemin ezeli ve ebedi olduğunu iddia eden filozofların şirki bu nevidendir. İbn Arabî gibi vahdet-i vücûd'u savunanların, Cehmiyye ve Karamita gibi Allah'ın sıfatlarını ta'til edenlerin şirkleri de bu nevidendir. Rububiyet şirkinin bir diğer çeşidi de Allah'ın isim, sıfat ve rubûbiyetini ta'til etmeden başka bir ilah edinenlerin şirkidir. Örneğin üç ilah kabul eden Hıristiyanların, hayrı nura, şerri de karanlığa isnat eden Mecusilerin, Sabii'lerin şirkleri hep bu türdendir. Evliyanın ruhlarının ölümlerinden sonra tasarrufta bulunduğunu iddia edip kabirlere ibadet edenler bu şirki işlemektedirler. Onlar kabirlerdeki hacetleri ve sıkıntıları giderdiğini, kendilerine çağıranlara yardım ettiklerini, onlara sığınanları koruduklarını iddia etmektedirler. İşte bütün bu kimseler rubûbiyet şirki işlemektedirler.

Kâinata hükümler, hayatı düzenleyici, veren ve alan, alçaltan ve yücelten, her türlü eksiklikten münezzeh olan Rab'dır. Kim bu güçlerin sahibinin Allah'tan başkası olduğuna inanırsa, Allah'ın rububiyetine şirk koşmuş olur.

Yüce Allah'ın rablığına O'na bir ortak tanımak, sıfat ve fiillerinde başka bir varlığı O'na eş ve denk tutmak, bir başka hüküm ve otorite sahibinin varlığını kabul etmektir. Bilginin nihai ve sağlam kaynağı, ibadete layık tek varlık Allah'u Teâlâ olup, iyi ve kötü ayırımının şaşmaz ölçüsü de O'nun vahyidir. Allah'tan başkasına bu özellikleri atfetmek tevhid inancını zedelediği gibi insanın onurunu da kırar. Şu ayetler bunu ifade etmektedir:

⁸¹³ Lokman, 31/13; Hadis için bkz. Müslim, İman, Sıdkü'l-İman, 124; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 2, s. 135.

⁸¹⁴ Şevkânî, c. 2, s. 490.

“Allah, her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeye vekildir. Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur. Allah’ın ayetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir. De ki: “Ey cahiller! Siz bana Allah’tan başkasına ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?” Andolsun, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: “Eğer Allah’a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun. Hayır, yalnız Allah’a ibadet et ve şükredenlerden ol. Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O’nun elindedir. Gökler de O’nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.”⁸¹⁵

Hız. Peygamber (s.a.v.) daha önce Hıristiyan olan Adî bin Hatem’e boynundaki altından haçı çıkarıp at dedikten sonra,

“(Yahudiler) Allah’ı bırakıp, hahamlarını; (Hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih’i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah’a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.”⁸¹⁶ Ayetini okumuş ve sonra da şu açıklamayı yapmıştır: “Onlar bu haham ve papazlara tapmıyorlardı. Fakat onlar kendilerine bir şeyi helal kılınca bunu helal sayıyorlar, haram kılınca da haram biliyorlardı.”⁸¹⁷ Oysa Kur’an-ı Kerim’de değil din adamlarının, peygamberlerin bile helali haram kılma veya haramı helal kılma yetkisi yoktur. Cenabı Hak Kur’an-ı Kerim’de konu ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah’ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁸¹⁸

Allah’ın rab olmasında O’na bir ortak tanımak sıfat ve fiillerinde bir başka kudretin varlığını kabul etmektir. Yani hükümler ve müdebbir olarak, rızık nimeti verenin, alçaltan ve yükseltenin Allah olduğuna inanarak noksan sıfatlardan tenzih ederek kurtulmak mümkündür.

Kur’an-ı Kerim; “(Ey Muhammed!) De ki: “Allah’ı bırakıp da ilâh olduklarını iddia ettiklerinizi çağırın. Göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye sahip

⁸¹⁵ Zümer, 39/62-67.

⁸¹⁶ Tevbe, 9/31.

⁸¹⁷ Tirmizi, Tefsir, Sure 9.

⁸¹⁸ Tahrim, 66/1.

değillerdir. Onların yerde ve gökte hiçbir ortaklıkları yoktur. Allah'ın onlardan bir yardımcısı da yoktur.”⁸¹⁹ Ayetiyle böyle bir şirki ilmi delille reddetmektedir.⁸²⁰

Rububiyet tevhidi, Allah'ın bu kâinatı ve içerisindekileri herhangi bir ortağı ve yardımcısı bulunmaksızın tek başına yarattığına, yarattıklarının yegâne sahibi olduğuna, hükmünde takipçisi olduğuna, emretme hakkının yalnızca kendisine ait olduğuna, dirilten, yaşatan ve öldürenin O olduğuna, bütün canlıların rızıklandırıcısı, her şeyin yöneticisi olduğuna, her türlü işi düzene koyduğuna, her şeyi koruyup kollayanın O olduğuna, korunmaya muhtaç olmadığına, dilediğini aziz, dilediğini zelil kıldığına, Allah'tan başka hiç kimsenin ve hiçbir şeyin ne kendi nefesine ne de başkasına O'nun izni ve dilemesi olmadıkça zarar ve fayda veremeyeceğine, dualara yalnızca O'nun icabet edeceğine inanmaktır.⁸²¹

Rububiyette şirke sapsak, insanı fillerinin yaratıcısı olarak kabul etmek gibi herhangi bir varlığa davranışlarında bağımsızlık vermektir. Allah böyle bir şirki, “Hiçbir şeyi yaratamayan, kendileri yaratılan şeyleri Allah'a ortak mı koşuyorlar? Hâlbuki onlar (edindikleri ilâhlar) ne onlara yardım edebilirler, ne de kendilerine yardım edebilirler.”⁸²² vb. ayetlerle bu çeşit şirk reddetmektedir. İmam Şevkânî, ayetin yorumunda şu hususa dikkat çekmektedir:

“Bir şeyi yaratmayan, fayda vermeyen, “yaratılmışken” başkasını koruyamayanları nasıl ortak ediyorlar? Ortak ettikleri put ve şeytanların kendileri yaratılmışlardır ve başkalarından gelenlere karşı onlara ve kendilerine yardım edemezler. Kendi nefesine yardım etmekten aciz olan, başkasına nasıl yardım edebilir?”⁸²³

İmam Şevkânî, “(İnkâr edenler), Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratmayan ve zaten kendileri yaratılmış olan, üstelik kendilerine fayda ve zararları dokunmayan, öldürmeye, yaşatmaya ve ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen ilâhlar edindiler.”⁸²⁴ Ayetinin yorumunda ise şöyle demektedir: “ Kendilerine bir fayda sağlamaya ve kendilerinden bir zarar defetmeye güçleri yoktur. Zararın daha önce zikredilmesi, fayda sağlamaktan daha önemli olmasındandır. Kendileri hakkında bir

⁸¹⁹ Sebe, 34/22.

⁸²⁰ İbn Teymiyye, s. 356.

⁸²¹ Şevkânî, *ed-Dürrü'n-nadîd fi ihlâs-ı kelîmeti't-tevhîd*, s. 33.

⁸²² A'raf, 7/191-192.

⁸²³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. 2, s. 274.

⁸²⁴ Furkan, 25/3.

zarar defetme veya fayda sağlama güçleri olmayanlar, onlara ibadet edenler hakkında bunu nasıl sağlayabilirler? Allah, acizlikleri konusunda da zikrettiğimiz ayette şu hususlara vurgu yapmaktadır: “ Öldürmeye, hayat vermeye ve ölüleri yeniden diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmez.” Yani dirileri öldürmeye, ölüleri diriltmeye ve onları kabirden çıkarmaya güçleri yetmez.⁸²⁵

İmam Şevkânî’ye göre, çevrenin etkisinde kalarak düşülen şirk; ataların batıl inanışlarını aynen sürdürmek, batıl da olsa atalar dinine inanmak, hususi olarak kabul ettikleri inanç, düşünce ve yaşama biçimi şirktir.⁸²⁶ Genellikle insanların çoğu, dinini araştırıp delilleriyle bilerek, batılı haktan ayırıp seçerek değil; içinde bulunduğu toplumda o din bulunduğu için, bulunduğu saflığı veya yanlışlığı ile birlikte bir dine sahip olur. Bu husus Kur’an-ı Kerim’de müşriklerin ağzından şöyle belirtilir: “İşte böyle, biz senden önce hiçbir memlekete bir uyarıcı göndermedik ki, oranın şımarık zenginleri, “Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz” demiş olmasınlar.”⁸²⁷

İmam Şevkânî, bir şeyi Allah’a denk tutup O’na ibadet etmek, ilahmışçasına O’na itaatte bulunmak, hem onun hem de Allah’ın emirlerini denk görerek ortak koşmak veya o şeyi Allah hükmünün önüne geçirmenin büyük şirk olduğunu vurgulayarak bazı hallerde Allah’ın hükümlerinin geçerli olmayacağına inanmanın da bu kabilden olduğunu söyler.⁸²⁸

Sonuç olarak, Rububiyet tevhidinde şirk, hüküm ve egemenliğin Allah’ın dışındaki mercilere verildiği, yaratma ve hüküm vermede başkasını kabul etmek, meşru görmek veya onun Allah’ı yaratmasından ve hükmünden üstün yönleri olduğuna inanmaktır. Hüküm ve hâkimiyet yalnızca Allah’a has bir haktır. “Siz Allah’ı bırakıp; sadece sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlere (düzmece ilâhlara) tapıyorsunuz. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Hüküm ancak Allah’a aittir. O, kendisinden başka hiçbir şeye tapmamanızı emretmiştir. İşte en doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”⁸²⁹ Emir ve yasaklama hakkı, sadece Allah’ındır. “Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş’a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze

⁸²⁵ Şevkânî, c. 4, s. 61.

⁸²⁶ Şevkânî, *ed-Dürrü'n-nadîd fi ihlâs-ı kelîmeti't-tevhîd*, s. 32.

⁸²⁷ Zuhuf, 43/23.

⁸²⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. 2, s. 275.

⁸²⁹ Yusuf, 12/40.

katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır. Dikkat edin, (Bilesiniz ki) yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı yücedir.”⁸³⁰ “Bilesiniz ki... O'na mahsustur.” İfadesi, bu hakkın başkasına asla nispet edilemeyeceğine açık bir delildir. Ayette görüldüğü üzere yaratma ve emretme hakkını, Allah'tan başkasına nispet eden kimse İslam dininin dışına çıkmış, müşrik olmuştur. Yarattıkları üzere yegâne tasarruf sahibi olan yalnız Allah Teâlâ'dır.

2.2.1.6.5. Tevhid-i Esmâ ve Sıfatta Şirk

Şirkin bir çeşidi de Tevhid-i Esmâ ve Sıfatta şirktir. Bu Rububiyet şirkine göre daha hafiftir. Yaratıcıyı yaratılmışa teşbih edip Allah'ın eli elim, görmesi görmem, işitmesi işitmem, istivası oturmam gibidir diyenlerin şirk bu çeşittendir. Lât ve Uzzâ gibi ulûhiyet isimlerini başka varlıklara verenlerin şirk de Tevhid-i Esmâ ve Sıfatta şirktir.

Bu çeşit şirk ikiye ayrılmaktadır:

1. Allah'ın bazı isimlerini batıl ilahlara isnat etme şeklindeki şirk konusundaki İmam Şevkânî'nin şu tespiti dikkat çekicidir: Allah'ın isimlerini başkalarına isnad etmenin ilhad kategorisinde değerlendirildiğini ve bunun üç boyutlu olduğunu belirterek, bunların ilk aşamada Allah'ın isimlerini değiştirme şeklinde Müşriklerin “Lat” ismini Allah'tan, “Uzza” ismini Aziz'den, “Menat” ismini Mennan'dan aldıkları biçimle kullandıklarını, diğer taraftan Allah'ın razı olmadığı bazı isimleri eksilterek Allah'ın bütün isimlerini kullanmama şeklinde kendini gösterdiğini söyler.⁸³¹

2. Müşebbihe'nin savunduğu düşünceye göre Allah, et ve kandan oluşmuş organlara sahip bir cisimdir. O'nun, kendisini ziyaret eden ihlâslı kullarına dokunması, musafaha yapması caizdir. Hatta onlardan bazıları Allah'ın insan suretinde olduğunu iddia ederek, vücut yapısının nasıl olduğunu ve boyunun uzunluğunu tespitte kalkmışlardır. Din dilinin, özellikle de Arapça'nın zengin dil mantığını kavrayamayan, düşünce bağlamında oldukça ilkel görünen Mücessime ve

⁸³⁰ A'raf, 7/54.

⁸³¹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, c. 2, s. 268.

Müşebbihe, Allah'ın özel bir şeklinin bulunduğunu, el, ayak, yüz vs. organlardan müteşekkil bir varlık olduğunu söylemişlerdir.⁸³²

Allah'ı herhangi bir mahlûka benzetmemek: “Allah'ın eli elim gibidir.” gibi bir şirk çeşididir ki Yüce Allah bu şirk çeşidini “O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi üretiyor. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”⁸³³ “O, önlerindeki ve arkalarındaki (dünyadaki ve ahiretteki durumlarını) bilir. Onların bilgisi ise Rahman'ı kuşatamaz.”⁸³⁴ Ayetleriyle reddedilmiştir. İmam Şevkânî, bu iki ayetin yorumuyla ilgili şöyle demektedir: “Müşebbihe, Allah'ın kendisini tavsif ettiği ve peygamberine indirdiği “O'nun benzeri yoktur.” “Onların ilmi Allah'ı kapsayamaz” ayetlerini göz ardı etmektedir. Bu iki ayet hitabın detaylarını ve bu yolda giden akıl sahiplerine yol gösterecek köşe taşlarını kapsamaktadır. O ayetlerden birisi, insanların Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında tetkik ve tahkikle söylediklerinin cehaletten kaynaklandığını, ilme aykırı karışık düşünceler olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Allah, beşer ilminin O'nu kuşatmayacağını belirtmektedir. Allah hakkında “O şöyledir veya böyledir” demek bu bilgiye dayanmaktadır ki bu bilgi hiçbir insan bireyine verilmemiştir. “O'nun benzeri yoktur” ayetine gelince, bundan her şeyde O'nun benzerinin olmayacağı anlaşılmaktadır. Bu ayetten Mücessime reddedilmektedir ve “Semî”, “Basîr” sıfatlarının zikriyle Kitap ve sünnetin delalet ettiği anlamlar anlaşılmaktadır. Bundan, yaratılmışlara benzemeyen sıfatlarının olduğu ispat edilmektedir.⁸³⁵

İmam Şevkânî, Allah'ın Esmâ ve Sıfatlarında O'na hiçbir şeyi şirk koşmama konusunda şu önemli tespiti yapar: “Müslümanlar şuna inanırlar ki, şanı yüce Allah'ın zatı diğer zatlara, varlıklara benzemez. Sıfatları da aynı şekilde diğer sıfatlara benzemez. Şanı yüce Allah'a benzer, O'na denk, O'na eş olabilecek hiçbir varlık yoktur. O yarattığı varlıklarla kıyas edilmez. Bu bakımdan yüce Allah'ın kendi zatı hakkında tespit ettiklerini onlar da temsilsiz olarak tespit ve kabul ederler, ta'til söz konusu olmaksızın tenzih ederler. Yüce Allah'ın kendi zatı hakkında tespit

⁸³² İci, s.715.

⁸³³ Şura, 23/11.

⁸³⁴ Taha, 20/110.

⁸³⁵ Şevkânî, *et-Tuhaf fi mezâhibi's-selef*, s. 9-10.

ettiğini kabul ettiklerinde, O’nu temsile kalkışmazlar. O’nu tenzih ettikleri vakit de kendi zatını nitelendirdiği vasıfları ta’til etmeye de kalkışmazlar.”⁸³⁶

2.2.1.7. Şirke Götüren İş ve İşlemlerden Bazı Örnekler

İmam Şevkânî, yaşadığı ortama uyarak ataların batıl inanışlarını aynen sürdürmek, batıl da olsa atalar dinine inanmak, hususi olarak beğenip seçtikleri için değil de, atalarından geldiği için batıl olduğu halde kabul ettikleri inanç, düşünce ve yaşatma biçimini savunmanın tutarlı hiçbir yönünün olmadığını, genellikle insanların çoğunun, dinini araştırıp delilleriyle birlikte kabul ettiğini ve bu sayede, batılı haktan ayırıp hakka uyduğunu ve bunun da zorunlu olduğunu söylemektedir.⁸³⁷

İmam Şevkânî, bu bakış açısıyla her Müslüman’ın sakınması gereken ve şirke götüren davranışları şu başlıklar altında sıralamaktadır:

2.2.1.7.1. Allah’tan Başkasına Yemin etmek

Allah'tan başkasına yemin etmek şirki doğuracak durumlardan biridir. Yemin, genel olarak Allah’ın isim ve sıfatlarının herhangi biri ile yapıldığında makbul olmaktadır. Fıkıh âlimlerinin bir kısmı dinin kutsal saydığı değerler adına yemin etmeyi caiz görmüş⁸³⁸ iseler de bu konunun sınırını avam halkın koruyabilmesi her zaman için mümkün olmayabilir. Meselenin bu yönü tevhid eğitimi ile yakından alakalıdır.

Cahiliye insanları atalarının veya farklı varlıkların üzerine yemin ediyorlardı. Tazim manasının bulunduğu yemin ile atalar yüceltilmiş ve şirk vuku bulmuş oluyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Yüce Allah sizlerin atalarınıza yemin etmenizi yasak etmektedir. Kim yemin etmek isterse ya Allah'a yemin etsin ya da hiç yemin etmeyip sussun.”⁸³⁹

⁸³⁶ Şevkânî, *Fethu'l- Kadir*, c. 5, s. 516-517

⁸³⁷ Şevkânî, *ed-Dürrü'n-nadid fî ihlâs-ı kelimeti't-tevhid*, s. 32; *Fethu'l- Kadir*, c.2, s. 450.

⁸³⁸ Kadı Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd El-Hafid, İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1991, c. 2, s. 283- 284.

⁸³⁹ Buhari, “Edeb”, 74.

Gerek Hz. Peygamberin şirk karşı uyarı amaçlı yemin ile ilgili hadisleri gerekse İslam âlimlerinin bu noktadaki açıklamaları, Allah'ın dışındaki varlıkların adına yemin etmenin isabetli olmadığını, şirk kapı aralayabileceğini göstermektedir.

Allah'ın Rububiyeti gereği O'na mahsus olan kâinattaki tasarruf ve tedbiri bir takım salih kimselere nispet etmek, onlarında bu hususta güç sahibi olduğuna inanmanın yanlışlığına çeken İmam Şevkânî'ye göre, bu salih insanların elbette diğer insanlardan faziletli yenleri olabilir. Ancak bu Allah'a mahsus olan vasıflara nispet edilmelerine varacak şekilde değildir. Peygamber de olsa bu böyledir. Örneğin mutlak gaybı Allah'tan başka kimse bilemez. Dolayısıyla Allah'tan başkasının gaybı bildiği iddiası kişiye, Allah adına bilmediği bir şeyi söylediği için büyük bir sorumluluk getirir, sahibini küfre götürür. “De ki: “Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı biliyor olsaydım, daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim.”⁸⁴⁰

İmam Şevkânî bu konuda “Âlimler Allah'tan başkasıyla yemin etmeyi yasaklamalarının sebebi, bir şeyle yemin etmenin o şeyin yüceltilmesini gerektirir. Hakikatte yücelik ise yalnız Allah'a mahsustur. Dolayısıyla Allah, zatı ve sıfatlarından başka bir şeyle yemin edilememektedir. Bu hususta âlimlerin ittifakı vardır.”⁸⁴¹

Konuyla ilgili pek çok hadisi söyleyen İmam Şevkânî “Bu hadislerin sahih İslam kaynaklarında bulunduğunu ve bunların, Allah'tan başkasıyla yemin edenin İslam'dan çıktığını haber verdiğini görmekteyiz. Zira bir şeyle yemin etmek, onun yüceliğini tazammun etmektedir. Nasıl şirk olmasın ki, böyle bir yeminde yararı sağlama veya zararı defetmede Allah dışındaki bir şey yaratıcı ile eşit tutulmaktadır. Hatta pek çok hüsrana uğrayanların yaptıkları gibi yaratılan, yaratandan daha fazla yüceltilmektedir. Zira onlar, yararı sağlama ve zararı defetmede Allah'ta bulunmayanın, kabir sahiplerinde bulunduğu inanmaktadırlar ki Allah bundan münezzehtir.”⁸⁴²

⁸⁴⁰ A'raf, 7/188.

⁸⁴¹ Şevkânî, Neylu'l-Evtar, c. 10, s. 160.

⁸⁴² Şevkânî, *ed-Dürü'n-nadîd fi ihlâs-ı kelimeti't-tevhîd*, s. 18.

Sultanlar, veliler ve Kur'an-ı Kerim'le yeminin sakıncalarını ifade ederken İmam Şevkânî'nin özellikle önemseydiği husus şudur: "Bu şekilde yapılan yeminler Allah ve Resulüne inananlar için helal değildir. Sahih hadislerde bu nehyedilmiştir. Lat, uzza ve benzeri tağutlarla yemin ediliyorsa yemin sahibi kâfir olur."⁸⁴³ Kur'an-ı Kerim'e yemin ediliyorsa bu da Allah'ın yaratmış olduğuna yemin etme hükmü taşır ve şirkidir. Şayet adına yemin ettiği Kur'an-ı Kerim'i Allah'ın yüce makamına ve derecesine yükseltmiyorsa o zaman küçük şirke girmiş olur.⁸⁴⁴

Ancak İmam Şevkânî'nin Kur'an-ı Kerim'le yemin etme ile ilgili bu görüşüne itiraz edilmiştir. Zira Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Kelam ise O'nun sıfatlarından. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'le yemin etmek, Allah'ın bir sıfatıyla yemin etmek olduğundan bir sakıncası yoktur. Resulullah (s.a.v.) da "Allah'ın tam kelimeleriyle (Kur'an-ı Kerim'le) (beni kötülüklerden koruması için) Allah'a sığınırım"⁸⁴⁵ buyurmuştur ki, Allah'tan başka Kur'an-ı Kerim'e sığınmanın caiz olduğuna delildir.

Hülasa, Allah'a ve ahirete olan iman zayıflığının yol açtığı hastalıklardan biri de eksik imanın bir neticesi olarak kişinin; Allah'tan başkasının fayda ya da zarar verebileceğine inanmasıdır. Oysa gerçek mü'minin vasıflarında bütün işlerinde Allah'tan muvaffakiyet vermesini istemesi ve yalnız O'na güvenmesi esastır. "Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah'a) tevekkül et. O'nu her türlü övgüyle yücelterek tesbih et. Kullarının günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter!"⁸⁴⁶ Ayetinin de işaret ettiği gibi, Onun kelam-ı kadimi hariç, Allah'tan başkası adıyla yemin etmek veya başka sebeplere tevekkül etmek caiz değildir.

2.2.1.7.2. Allah'tan Başkasına Yalvarmak

Hastalıktan şifa, dert ve musibetten afiyet, rızık genişliği vb. gibi ancak Cenabı Allah'ın kadir olduğu hususlarda ister Hz. Peygamber (s.a.v.) veya âlimler olsun, ister salih bir kul olsun mahlûklardan medet ummak ya da Allah'a yapılan duada onlara seslenip araçlar kılmak bu kabildendir. Zira onlar da duayı yapan gibi yaratan değil amellerini kazanan kullardır. Şifa bulmak veya nazar v.b. den

⁸⁴³ Şevkânî, *İrşâdu's-Sail ila delaili'l Mesail*, s. 46.

⁸⁴⁴ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bari* c. 11, 540.

⁸⁴⁵ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû-u Fetava*, c. 1, s. 336.

⁸⁴⁶ Furkân, 25/58.

korunmak için Allah'ın dışında bir takım arayışlar içine girerek bir şeyler edinmek te böyledir.

Bu konuda akla gelecek en önemli hususlardan biri de Allah'a yönelmede aracı kılma (şefaath) düşüncesidir. Bu konuya değinerek Allah'tan başkasıyla yalvarmak konusunu biraz daha açabiliriz.

Kavram olarak şefaath fayda temin eden bir istek doğrultusunda aracılık etmek, kişinin, gazap ve öfkesine uğramış olduğu zatın hoşnutluğuna ulaşmak niyetine dönük, aralarındaki dargınlığı ve yalnızlığı giderme çabasıdır. Özel anlamda şefaath ise, ahirette günahkâr müminlerin affedilmesi, günahı olmayanların daha yüksek derecelere erişmesi için peygamberlerin, Allah'a yalvarmaları, dua etmeleri ve günahlarının bağışlanmasını istemeleri demektir.⁸⁴⁷

Kur'an-ı Kerim'e göre insanları şirke düşüren konulardan birisi de Allah dışındaki canlı veya cansız varlıkları, isteklerini iletmek için Allah ile aralarında aracı edinme düşüncesi olmuştur. Bu konuda psikolojik faktörler ağırlıklı bir rol oynamaktadır. Genellikle insanlar göremedikleri ve düşüncelerine sığdıramadıkları yüce Yaratıcı ile aralarına girip iletişim sağlayacak vasıtalar aramışlardır. Bu arayış, aslında insanların görünür olana inanması, arka planı görememesi şeklinde gerekçelendirebileceğimiz soyut düşünme kapasitesinin gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Soyutu somutlaştırma ve gördüğü ilahların varlığıyla daha iyi iletişim kurma isteğiyle müşrikler Allah'a yakın gördüğü meleklerin heykellerini yapmış ve bu meleklerin yerlerini tutması için onların suretlerine tapınmışlardır. Ortak koşanların kendilerinden fayda beklemek için cansız suretini yaptıkları putlardan esas beklentileri dünya mutluluğuna dair beklentileriydi; zira onların ahiret inancı olmadığından bu yöndeki bir düşünce isabetli değildir.

İnsanların psikolojik yapılarının etkili olduğu putperestliğin sebebini izah sadedinde şöyle bir kıyaslama yapılabilir: Normal olarak insanlarda, bir şahsın suretini onun aslına yakın saymak, hatta bazen aynılaştırma eğilimi vardır. Hele, tazim olunan varlık maddî değil de ruhanî ise onun, suretlerine taalluk edeceği zannı

⁸⁴⁷ Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 614.

daha da artar. Hıristiyanlar bile Hz. İsa, Meryem ve azizlerin suretleri karşısında dua ederken bizzat onların karşılarında olduklarını düşünürler.⁸⁴⁸

İnsanlar, Allah ile ilişkilerini temin edeceğine inandıkları putlara kendilerinden yardım görmeyi, şefaathlerini elde etmeyi, korkularından emin olmayı veya menfaat edinmeyi istemeleri sebebiyle tapmaya başlamışlardır.⁸⁴⁹

Kuran-ı Kerim, putlara, Allah'a kendilerini yaklaştırmaları için kulluk yaptığını söyleyen müşriklerin gerçeği gizleyip nankörlük ettiklerini ve yalan söylediklerini ifade eder: "Allah'ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve "İşte bunlar Allah katında bizim şefaathlarımızdır" diyorlar. De ki: "Siz, Allah'a göklerde ve yerde O'nun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!? O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir."⁸⁵⁰"İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştikleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez."⁸⁵¹ Ayetin sonundaki "Şüphesiz Allah ayrılığa düştikleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez." Beyanı ortakların ister canlı ister cansız olsun tamamının batıl olduğunu müşriklerin nazarına vermekte ve onları tehdit etmektedir. Bu tehdit batıla müdahale etmede ve onu hükümsüz kılmada etkin bir yol olarak gözükmektedir.⁸⁵²

Müşriklerin şirk fiilini Allah'a yaklaştırmacı bir fiil, ortak koştukları varlıkları da şefaathçi olarak görmelerinin batıl bir düşünce olduğunu Kur'an-ı Kerim ortaya koymaktadır. Buna göre Allah kuluna şahdamarından daha yakındır⁸⁵³ dolayısıyla kulun Rabbine yönelmek için hiçbir aracıya ihtiyacı olmadığı gibi; şefaath bekledikleri ortaklar kendilerine dahi fayda sağlayamaz, kendilerine işlen zarar

⁸⁴⁸ Yıldırım, s. 297.

⁸⁴⁹ Yıldırım, s. 5.

⁸⁵⁰ Yunus, 10/18.

⁸⁵¹ Zümer, 39/3.

⁸⁵² Razi, c. 19, s. 133-134.

⁸⁵³ Kaf, 50/16.

uzaklaştıramazlar ki Allah katında kendilerine şefaata edebilsinler.⁸⁵⁴ Şefaatin tümü yalnızca Allah'tandır.⁸⁵⁵

Kuran-ı Kerimdeki birçok ayet, müşriklerin Allah ile aralarında aracı ve şefaataçi olarak gördükleri putlara karşı şirk barındıran davranışları hakkında bilgi verir: Onlar Allah'ı seviyor gibi, O'na ortak koştuklarını sevmekte,⁸⁵⁶ kendilerine fayda veya zarar verebileceklerine inanmakta,⁸⁵⁷ yardım edebileceklerini vehmetmekte,⁸⁵⁸ Allah katında kendileri için şefaata edeceklerine inanmaktadırlar.⁸⁵⁹

Onlara göre araya sokulan bu uydurma tanrılar, yarı tanrılar, yardımcıları ve bağımsız şefaataçiler, Allah'ın kemâlini tamamlayacak, uzaklığını yakınlaştıracak veya gazap ve intikamını hafifleteceklerdir. Oysaki Allah'ın, hükümranlığında ortağa, yardımcıya,⁸⁶⁰ zevce ve çocuklara, neslini sürdürmeye⁸⁶¹ ve insanlardan gelecek nasibe⁸⁶² ihtiyacı yoktur.

Müşriklerin insan olduğu için iman etmedikleri peygamberlere karşı başkaldırıların, aracılık ve şefaata görevi yükledikleri ilahlarla yakından ilişkisi vardır. Zira onlara göre kendilerini Allah'a yaklaştıran araçları vardı, Allah gönderecekse insan peygamber değil melek peygamber göndermeliydi.⁸⁶³ Hem kendileri gibi yiyip içen, aralarında dolaşan bir insanın peygamberliğini kabullenmek, onu kendilerine önder edinmek ve getirdikleri ile yerleşmiş hayat nizamlarını değiştirmek onların hazır olmadıkları bir şeydi. Kuran-ı Kerim, müşriklerin dile getirdiği itirazları, onları susturacak tarzda cevaplandırmıştır. Yeryüzünde gezip dolaşanlar eğer melek olsaydı onlara inen peygamber işte o zaman melek olacaktı.⁸⁶⁴ İnsanlık tarihi süresince insanlara örnek olan eşi ve çocuğu olan peygamberler de insandı.⁸⁶⁵ Yoksa mahiyet yönünden farklı olan meleklerin insanlara yol göstermesi mümkün olmazdı.⁸⁶⁶

⁸⁵⁴ Yunus, 10/18.

⁸⁵⁵ Zümer, 39/44.

⁸⁵⁶ Bakara, 2/165.

⁸⁵⁷ Mülk, 67/20; Hud, 11/54.

⁸⁵⁸ Yasin, 36/75.

⁸⁵⁹ Zümer, 39/43.

⁸⁶⁰ İsrâ, 17/111.

⁸⁶¹ Cin, 72/3.

⁸⁶² En'am, 6/136.

⁸⁶³ İsrâ, 17/94.

⁸⁶⁴ İsrâ, 17/95.

⁸⁶⁵ Ra'd, 13/38; Furkan, 25/7.

⁸⁶⁶ Yıldırım, s.289.

Yapılan açıklamalardan öğrendiğimize göre insanların müşahhas açlığı, uzak ilah yerine yakın ilah beklentisi, Allah'ı insani özelliklere sahip bir varlık olarak tasavvur etmeleri, toplumu yönlendirenlerin sömürü düzenini devam ettirme istekleri, v.b. gibi sebepler, aracı ve şefaathçi ilah edinme sonucunu doğurmuştur. Aracı ve şefaathçi edindikleri canlı veya cansız ilahlara inananlar, bu varlıklara Allah'ın bir takım fiil ve sıfatlarını taksim etmişler sonuçta şirke düşmüşlerdir.

Şirke düşme yollarından ve şirke götüren amellerden birisi olarak görülen bu durum, bazen peygamberleri bazen de diğer insanları aşırı derecede kutsallaştırıp onları Allah'tan yardım isterken aracı koymaktadırlar. Kur'an-ı Kerim'de, Allah'tan başkasını dost edinip onları Allah'a aracı kılmak, genelde bu anlamdadır. Bu tarz şirk koşanlar, yani Allah'tan başka bir insanı Rab edinecek kadar dost edinenler bilmelidirler ki; yegâne dost ve sığınılacak mabud, karşılık beklenecek nihai merci sadece ve sadece Allah'tır.⁸⁶⁷

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet bu konuya tahsis edilmiş olup, Allah'tan bekleyip duayı ve kulluğu ancak O'na yapmamız emredilmektedir. Bir ayeti kerimede Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Allah, sizin düşmanlarınızı çok daha iyi bilir. Allah, dost olarak yeter. Allah, yardımcı olarak da yeter.”⁸⁶⁸

Diğer taraftan Allah Teâlâ gerek peygamberleri ilahlaştırmayı, gerekse din adamlarını kutsallaştırmayı yasaklamıştır. Konu ile ilgi olarak bir ayeti kerimede Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilâh’ınız ancak bir tek ilâhtır” diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.”⁸⁶⁹

Konuyla ilgili Peygamber efendimizin buna benzer birçok sözü bulunduğu gibi, Kur'an-ı Kerim'de bir çok ayet geçmektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki; Allah'ı çok seveceğiz ibadeti ve duayı yalnız ona yapacağız,⁸⁷⁰ Peygamberimizi sevip, onun yolundan ayrılmayacağız,⁸⁷¹ âlimin sözünü dinleyeceğiz,⁸⁷² ama yardımı sadece Allah'tan bekleyeceğiz. Birbirimizi aşırı derecede yüceltip kutsallaştırmayacağız.⁸⁷³

⁸⁶⁷ Yunus, 10/107.

⁸⁶⁸ Nisa, 4/45.

⁸⁶⁹ Kehf, 18/110.

⁸⁷⁰ Fatıha, 1/5.

⁸⁷¹ Ali İmran, 3/31.

Hayrın Allah'tan şerrin ruhanî varlıklardan geldiğine inanarak ruhanî varlıklardan bazılarına sığınmak şirk olarak telakki edilmektedir. Sosyal yardımlaşma ve insan fitratının tabii özelliklerinden olan korunma ile Allah'a sığınma ve yardım dileme ile Allah'tan başkasına yalvarma arasında fark vardır. Birisi, insan tabiatının ve insan olmanın bir gereği, diğeri korumaya ve yardım etmeye layık ve müstahak olanın yalnız Allah olduğunu bilme ve O'na yönelmedir. “İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.”⁸⁷⁴ Ayeti, toplum içinde yaşama kabiliyetinde yaratılan insanın sosyal bir varlık olduğunu anlatır. Ancak yardımlaşma imkânlarını yaratan Allah'tır. Kötülüğü ve iyiliği iradesiyle işleyen insandır. Toplum içindeki fertlerin birbirleriyle yardımlaşması Kur'an-ı Kerim'in önemli bir tavsiyesidir. İyilik ve kötülük çizgisinde cereyan eden hadiseleri ve işleri Allah'tan bilmeme, insanları mülkün asıl sahibi görerek Allah'a yapılması gerekeni insanlara ve sebeplere göstermek, Allah'ın sıfatlarını diğerk varlıklara verme bakımından şirk olarak nitelendirilmektedir. Sosyal hayatın bir gereği olan yardımlaşmayı bununla karıştırmamak gerekir. Çünkü Kur'an-ı Kerim;

“Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin. Şüphe yok ki, Allah sabredenlerle beraberdir.”⁸⁷⁵, De ki: “Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım.”⁸⁷⁶, “De ki: “Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlâh'ına sığınırım.”⁸⁷⁷ Demektedir.⁸⁷⁸

Söz konusu ayetler, hem tevhid-i rububiyet hem de tevhid-i ulûhiyete delalet eder. Allah'ı zatı ve sıfatları itibariyle belirleyerek her şeyin O'ndan geldiğini tasdik

⁸⁷² Nisa, 4/83.

⁸⁷³ Ali İmran, 3/64.

⁸⁷⁴ Maide, 5/2.

⁸⁷⁵ Bakara, 2/153.

⁸⁷⁶ Felak, 113/1-5.

⁸⁷⁷ Nas, 114/1-6.

⁸⁷⁸ Yazır, 1/115.

etmek; Allah'tan başka mabud olmadığına, ibadetin yalnız O'na olacağına ve yardımın da sadece O'ndan istenileceğine inanmaktır.⁸⁷⁹

Sığımlan âlemin ve içindekilerin maliki, rabbi ve ilahi olan Allah olmalıdır. Şerlerden, vesveselerden ve kötülüklerden sığımlacak iltica edilecek tek ve yegâne varlık ta Allah'tır. Çünkü kâinatta Allah'ın iradesi ve ilmi haricinde hiçbir şey olmaz. Kur'an-ı Kerim insanın iç âleminden ve hariçten gelen şer çeşitlerini sayarak bunlardan yalnız Allah'a sığınmayı emrediyor. Zira sihir yapanlara, üfürükçülere, cinlere, insanlara ve yaratıklara sığınma onları iyiliğin ve kötülüğün yaratıcısı olarak görmektir ki bu da şirktir. Şirk olduğunun delilleri de şu ayetlerdir:

“...zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız.”⁸⁸⁰

“...Şu hâlde, siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve ayetlerimi az bir karşılığa değiştirmeyin. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir.”⁸⁸¹

“Hiçbir şeyi yaratamayan, kendileri yaratılan şeyleri Allah'a ortak mı koşuyorlar? Hâlbuki onlar (edindikleri ilâhlar) ne onlara yardım edebilirler, ne de kendilerine yardım edebilirler.”⁸⁸²

“Yine bana şöyle emredildi: “Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Sakın Allah'a ortak koşanlardan olma. Allah'ı bırakıp da sana ne fayda ve ne de zarar verebilecek olan şeylere yalvarma. Eğer böyle yaparsan, şüphesiz ki sen zalimlerden olursun. Eğer Allah sana herhangi bir zarar verecek olursa, bil ki onu, O'ndan başka giderebilecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O'nun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. O, bunu kullarından dilediğine eriştirir. O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁸⁸³

“Onun, Allah'tan başka kendisine yardım edebilecek kimseleri yoktu. Kendi kendini kurtaracak güçte de değildi. İşte bu durumda velayet (himaye ve

⁸⁷⁹ Yazır, 9/6407.

⁸⁸⁰ Bakara, 2/150.

⁸⁸¹ Maide, 5/44.

⁸⁸² A'raf, 7/191-192.

⁸⁸³ Yunus, 10/105-107.

koruyuculuk) yalnızca hak olan Allah'a mahsustur. O'nun mükâfatı da daha hayırlıdır, vereceği sonuç da daha hayırlıdır."⁸⁸⁴

“Andolsun, eğer onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan elbette, “Allah”, derler. De ki: “Peki söyleyin bakalım? Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah'ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilese, onlar O'nun rahmetini engelleyebilirler mi?” De ki: “Allah bana yeter. Tevekkül edenler ancak O'na tevekkül ederler.”⁸⁸⁵

“Doğrusu insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazılarına sığınırlandı da, cinler onların taşkınlıklarını artırırlardı.”⁸⁸⁶

Her şeyi yaratan Allah olduğuna göre iyilik ve kötülük te buna dâhildir. Ancak, Allah iyiliğe razı, kötülüğe razı değildir. Dolayısıyla Allah'ın takdir etmiş olduğu zararı engelleyecek olmadığı gibi O'nun rahmetini de dolduracak herhangi bir kuvvet ve kudret yoktur. Allah dilediği şekilde mülkünde tasarruf etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) yapmış olduğu dualarında Allah'ın her şeyi bilip ve gördüğünü kaydettikten sonra bir gün işlerini Allah'a havale etmiş ve O'ndan yardım dilemiştir.⁸⁸⁷ “İstedığın zaman Allah'tan iste, yardım dilediğin zaman da O'ndan dile”⁸⁸⁸, “Sizden her biriniz bütün ihtiyaçlarınızı Allah'tan istesin. Hatta pabucunun tasması kopsa bile. Çünkü Allah tamirini müyesser kılmadı mı, onu tamir edemez.”⁸⁸⁹ Tavsiyelerini yapan da yine Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir.

Diğer taraftan gözleri kör veya çok az gören bir adam Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'ye gelerek: “ Dilersen bu hastalığın mükâfatını kendin için ahirete bırakabilirsin. Bu daha hayırlıdır. Ve eğer dilersen ben dua ederim” buyurdu. Adam: Dua et, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) adama güzelce abdest almasını, iki rekât namaz kılmasını ve şu duayı okumasını emretti:

“Allah'ım şüphesiz ben senden isterim ve rahmet peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.v.) ile sana yönelirim. Ya Muhammed! Bu ihtiyacımın yerine

⁸⁸⁴ Kehf, 18/43-44.

⁸⁸⁵ Zümer, 39/38.

⁸⁸⁶ Cinn, 72/6.

⁸⁸⁷ İbn Mace, Salât, h: 1367.

⁸⁸⁸ Tirmizi, Kıyame, 59.

⁸⁸⁹ Tirmizi, Daevat, 117.

getirilmesi için senin yardımınla rabbime yöneldim. Allah'ım Hz. Muhammed (s.a.v.)'i benim hakkımda şefaathçi kıl.”⁸⁹⁰ Dedi. Bu hadis, salih ve takva olan birisini vesile yaparak Allah'tan ardim istenileceğinin caiz olduğuna bir delildir.

“De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁸⁹¹ Bu ayetin ifade ettiği anlam şudur: “Allah'a sevginiz varsa, peygambere uyacaksınız. Eğer uymazsanız Allah'a muhabbetiniz yoktur demektir. Peygamberi sevmek ise O'nun sünnetine sarılmaktır. Peygamber (s.a.v.) ilahi nimetlerin en mühim vesilesidir. Bütün peygamberler Allah ile kulun arasına girmişlerdir. Âlimler ise peygamberlerin varisleridir.

Her şeyi Allah'tan istemenin gerekliliği açıktır. Zira her şey Allah'ın elinde ve O'nun tasarrufundadır. Fakat Peygamber (s.a.v.) kör olan insanın kendisi hakkında dua etme isteğini reddetmedi. Hatta duasında kendisini vesile yapmasını istedi. Bunun anlamı Rahmeti ilahiyyenin en güzel vesilesi olan Hz. Muhammed (s.a.v.) ile dua edilerek rahmetin celbedilmesidir. Böyle bir davranış şayet şirk olsaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) buna izin vermezdi. İzin verdi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vesile yapılarak Allah'tan şifa istenilmesi, Allah'tan başkasından istenildiği anlamına gelmez. Musibet ve belalardan dolayı Allah'a sığınmak ta bunun gibidir.⁸⁹²

İmam Şevkânî'ye göre, dua ibadettir ve de tüm ibadetler ancak Allah'a mahsus kılınmalıdır. Allah'a ibadette hiçbir şey, hiçbir kimse ortak edilemez. “De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilâh’ınız ancak bir tek ilâhtır” diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.”⁸⁹³ “Yine bana şöyle emredildi: “Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dîne çevir. Sakın Allah'a ortak koşanlardan olma. Allah'ı bırakıp da sana ne fayda ve ne de zarar verebilecek olan şeylere yalvarma. Eğer böyle yaparsan, şüphesiz ki sen zâlimlerden olursun.”⁸⁹⁴ “İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, “Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” diyorlar. Şüphesiz Allah,

⁸⁹⁰ İbn Mace, Salât, h: 1385.

⁸⁹¹ Ali İmran, 3/31.

⁸⁹² Bkz. Nedim Macid, s. 186-190.

⁸⁹³ Kehf, 18/110.

⁸⁹⁴ Yunus, 10/105-106.

ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.”⁸⁹⁵ Ayetlerini yorumlayan İmam şevkânî, ilim erbabı her Müslüman’ın Allah’tan başkasından medet umulamayacağını, bütün yardımın Allah’tan olduğunu, başkasının vasıtasıyla gerçekleşen işlerin dahi gerçek yaratıcısının Allah olduğunu bilmeleri gerektiğini, Allah’ın sıfatlarından birinin de Muğis ve Ğayyas (karşılıksız veren) olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹⁶ Öte yandan “De ki: “Allah dilemedikçe, ben kendime bile ne bir zarar, ne de fayda verme gücüne sahibim. Her milletin bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.”⁸⁹⁷ Ayetini yorumlayan İmam şevkânî şöyle demektedir: “Bu ayette Allah’ın gerçekleştirebileceği şeyleri Hz. Peygamber (s.a.v.)’den istenmeyeceğine dair büyük işaret ve dersler vardır. Bu makam bütün mahlûkatı yaratan, onlara rızık veren, onları diriltten ve öldüren Âlemlerin rabbinin makamıdır. Kişi, peygamber ve meleklerden yapamayacakları şeyleri nasıl isteyebilir ve her şeye kadir olan Allah’tan istemeyi terk edebilir ki yaratan, onlara rızık veren, bağışlayan ve engelleyen O’dur. Âdemoğlunun efendisi ve peygamberlerin sonuncusu, “De ki: “Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı biliyor olsaydım, daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim.”⁸⁹⁸ Derken, ondan çok daha düşük durumda olanlara nasıl yarar sağlayabilir veya zararı onlardan defedebilir? Sahipleri toprak altında yatanların kabirlerine kapanıp onlardan Allah’tan başkasının yapamayacağı menfaatleri bekleyenlere ve şirke düşenlere ne demeli? İfadesiyle İmam şevkânî’nin bu konuda ne kadar hassas olduğunu tespit etmek pekte zor değildir. Çünkü O, duaya ve istemeye en layık olan kudretin yüce yaratıcı olduğunu ısrarla belirtmektedir.⁸⁹⁹

⁸⁹⁵ Zümer, 39/3.

⁸⁹⁶ şevkânî, *ed-Dürrü’n-nadid fi ihlâs-ı kelimesi’t-tevhid*, s. 5.

⁸⁹⁷ Yunus, 10/49.

⁸⁹⁸ A’raf, 7/188.

⁸⁹⁹ şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, c. 2, s. 450.

2.2.1.7.3. Allah'tan Başkasına Adak Adamak (Nezir etmek)

Nezir, sözlükte “Kabul etmek, İcabet etmek” anlamlarına gelmektedir. İstilahta ise, Allah'a saygı niyetiyle kişinin kendisine vacip kıldığı şeydir.⁹⁰⁰

İslam dinine göre adak; “Bir kimsenin Allah tarafından, yapılması kendisine emrolunmamış bir işi, kendi nefesine vacip kılmasıdır”⁹⁰¹ şeklinde tarif edilmiştir. İslam dinine göre adağın yerine getirilmesinin hükmü vaciptir. Zira Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de; “Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler”⁹⁰² buyurmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'de “Kim Allah'a itaat etmeyi adanmışsa ona itaat etsin, kim de Allah'a isyan etmeyi adanmışsa ona isyan etmesin”⁹⁰³ buyurmuştur. Bir kimse adayacağı kurbanını yalnız Allah için adamalır. Allah'tan başkası adına kurban kesilmez.⁹⁰⁴ İşte en çok yanlışlık bu hususta yapılmaktadır. Zira İslam'da bir yatıra, bir kabre, tekkeye veya falan devlet adamına kurban adamak caiz değildir. Zira kurban, vacip olan bir ibadet olması nedeniyle yalnız Allah rızası için, Allah adıyla kesilir. İbadetin bir çeşididir ve nezredileni yapmak kişinin üzerine gereklidir.⁹⁰⁵

Nezir (adak), Allah'a yaklaşmak için yapılır. Bu sebeple Allah'tan başka bir varlık için adakta bulunmak sahih olmaz. Allah'tan başka bir varlık için yapılmamaları bakımından nezir ve yemin aynıdır. Allah'tan başka, kutsal kabul edilen bir takım kişilere, ağaçlara, türbelere vb. şeylere adanan adaklar batıldır.

Halk arasında yaygın bulunan adakların birçoğunun ya adama yeri ya da ifa edileceği yer genellikle, önceden yaşamış bazı kişilerin kabirleri olmaktadır. Hatta bazen doğrudan bu şahıslara adaklar adanmaktadır. İslam hukukçuları bu konularda hükümler verirken, adak esnasında söylenen sözlere ve söz ile birlikte kalpteki niyetlere de önem vermişler ve meseleye daha çok itikadî açıdan bakmışlardır. Kişi bu adağı yaparken kabirdeki kişiye yakınlık sağlama (takarrup etme) veya kabre

⁹⁰⁰ Şevkânî, c. 5, s. 347.

⁹⁰¹ Vehbe Zühaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, çev. Komisyon, İstanbul, Feza Yayıncılık, 1994, c. 4, s. 289.

⁹⁰² Hacc, 22/29.

⁹⁰³ Buhari, Eyman, 28; Ebu Davud, Eyman, 19; Nesai, Eyman, 27; İbn Mace, Keffarat, 16.

⁹⁰⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul, Bilmen Yayınları, s. 318-319.

⁹⁰⁵ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, c. 5, s. 347.

ta'zim etme niyetinde ise adak caiz olmaz. O mekânlara bazı hususiyetler atfetmek ve adak adandığında belalardan kurtulacağı gibi inançlara sahip olmak ta yanlıştır.⁹⁰⁶

Ölülere yakınlık sağlamak (takarrup etmek) için yapılan nezirlerin haram veya batıl nezirler olduğunu İslam hukukçusu İbn Abidin, “ey falan efendi, kaybettiğim şeyi bulursam veya hastalığım geçerse sana şöyle şöyle altınlar-gümüşler, mumlar ve yağlar vereceğim” gibi ifadelerin adak konusundaki yanlıslara örnek olduğunu söyler. Böyle bir adağın batıl olmasının sebepleri olarak ise şunları sayar:

1. Mahlûk olan bir şeye adak adanmaz. Çünkü adak bir ibadettir ve ancak Allah'a yapılır. Adağın geçerli olabilmesi için sözün mutlaka Allah'a yönelik olması gerekir.

2. Ölüye bir şey vereceğini adamak geçerli değildir. Çünkü ölü hiçbir şeye malik olamaz.

3. Allah'ın haricinde ölü kişinin de olaylara etki ettiği ve tasarrufta bulunduğu inanılarak adak yapılırsa bu küfürdür.⁹⁰⁷

Ölülerin türbeleri ve benzeri bazı mekânlar için yapılan adaklara açıkça ölüye yakınlık sağlamak kastedilmiyor, fakirlere yardım kast ediliyorsa, bu durumda adağın geçerli olacağını kabul eden âlimler vardır. İbn Abidin'e göre “Ya Rabbi beni iyileştirirsen, İmam Şafii'nin türbesinin kapısındaki yoksulları doyurmak nezrim olsun” diye adak yapılırsa veya o civardaki mescitlere halı alma, mescitleri aydınlatmak için yağ alma ve o mekânlarla ilgilenenlere par yardımını yapma nezredilirse ki bunların tamamında tasadduk anlamı vardır, caiz olur. Böyle bir nezirde ölünün adının geçmesi sadece nezrin sarf edileceği yeri belirtmeye yaramaktadır. Ancak bazılarının yaptığı gibi, şeyhin kabri üstünde kandil yakmak için yağ almayı nezretmek veya kabrin üstünde belli yönde kandil yakmak gibi kurbet olmayan şeyleri nezretmek batıldır.⁹⁰⁸

⁹⁰⁶ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhamed b. Ali b. Hacer, Heytemî, *el-Fetâva'l-Fıkhiyyeti'l-Kübrâ*, y.y. el-Mektebetü'l-İslamiyye, t.y. c. 4, s. 289-290.

⁹⁰⁷ Muhammed Emin İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtâr*, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, c..2, s. 440.

⁹⁰⁸ İbn Abidin, c..2, s. 440.

H.z. Peygamber (s.a.v.) “Nezir, ancak kendisiyle Allah’ın rızasının arandığı şeylerde yapılır.”⁹⁰⁹ Buyurmuş ve Allah’a isyan anlamına gelen (masiyet) fiilleri nezretmenin geçersiz olduğunu bildirerek “ masiyeti adamak yoktur”⁹¹⁰ demiştir. Dinen yasaklanmış ve hoş görülmemiş fiillerin nezir konusu yapılması geçerli değildir. Bir kurbeti yerine getirmek nezredildiği halde bu nezri masiyet olan bir şarta bağlamak da adağı geçersiz kılar. Mesela bir kimsenin öldürülmesini isteyerek “falanca ölürse oruç nezrim olsun” şeklinde söylenen söz nezir değildir. Çünkü burada da dinin yasakladığı bir masiyet söz konusudur.⁹¹¹

İmam Şevkânî, Allah’tan başkası için nezretmenin sakıncalarını şöyle dile getirir:

“Pek çok insanın ölümlerinin mezarlarında yaptıkları vasiyet ve nezirler de tağutî vasiyet ve şeytani nezirlerdendir ki, bununla gayeleri, toprak katmanları arasında yatan ve kendisine yarar sağlamak veya zarar defetmekten aciz olan mezar sahibinden hayrı istemek ve şerri defetmektir. Yetkililere yönelip Müslümanların maslahatlarına olur diye mezarlara harcamalarını istemekte ve başkalarını da bu çirkin şeyleri yapmaya teşvik etmektedirler. Bunların hiçbirisini yapmak doğru değildir. Bunlara inanmak helal değildir.”⁹¹²

Ayrıca İmam Şevkânî, Hz. Ömer huzurunda Ensar’dan iki kardeş arasında yapılan miras taksiminde cereyan eden bir olayı anlatarak konuya açıklık getirir. “İki kardeşten birisini onlara kalan malın paylaşılmasını istemesiyle diğer kardeşin, “Benden mal taksimini mi istiyorsun? Bütün malımı Kâbe’ye nezrettim” deyince Hz. Ömer, “Kâbe’nin senin malına ihtiyacı yoktur, yemininin kefareti öde ve rabbine isyankâr olacağın yerde, akrabalarını gözet ve sahip olmadığın şeyleri de bundan böyle nezretme” dedi.⁹¹³ Bu delili öne süren İmam Şevkânî Kâbe gibi şerefli mukaddes bir mekâna nezir yapılmasını yasaklayan Hz Ömer’in, başka mezarlara veya yerlere hiçbir surette nezir yapılmasına müsaade etmeyeceğini söyleyerek, Allah’tan başkası adına nezirde bulunmanın şirk olduğunu belirtir.⁹¹⁴

⁹⁰⁹ Ebu Davud, Eyman, 15.

⁹¹⁰ Ebu Davud, Eyman, 23.

⁹¹¹ Bkz. Bilal Esen, *İslam Hukukunda Nezir ve Adak*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003. S. 70-71.

⁹¹² Şevkânî, *Edebu’t- Taleb ve Munteha’l- İrb*, s. 203.

⁹¹³ Ebu Davud, s. 3272

⁹¹⁴ Şevkânî, *Fethu’l- Kadir*, c. 2 s. 356.

Hülâsa, genellikle amellerde ortaya çıkan ve kişinin amellerini dünyevi çıkarlar veya farklı kişiler için yapan Allah'ın rızasını gözetmeyen kişi bu şirke düşmüş olur ki bu itikadi bir şirktir. “Kim yalnız dünya hayatını ve onun ziynetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz. Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar. İşte onlar, kendileri için âhirette ateşten başka bir şey olmayan kimselerdir. (Dünyada) yaptıkları şeyler, orada boşa gitmiştir. Zaten bütün yapmakta oldukları da boş şeylerdir.”⁹¹⁵ Başkasını Allah'ı sever gibi ya da O'ndan daha fazla sevmektedir. Bu da şirktir. Sevgi ihlâsla boyun eğmenin bir göstergesidir. “İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Mü'minlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!”⁹¹⁶ Ayetleri bu tür Allah adına olmayan adakların kişiyi şirke sürükleyebileceğine işaret etmektedir.

2.2.1.7.4. Allah'tan Başkasına Kurban Kesmek

Kurban taabbudî bir ibadettir. “De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir.”⁹¹⁷ Kurbanın da dâhil olduğu tüm ibadetlerin özü, insanı Allah'a yaklaştıran maddi bir fedakârlık, Allah'a teslimiyet ve O'nun emrine bağlılıktır.

Kurban kesmek, namaz ve oruç gibi bedenî ibadetlerin yanında, malî fedakârlıklara katlanarak Allah'a yaklaşmayı öngörmektedir. Çünkü ibadetlerde gaye, Allah'a kulluğun izhar edilmesidir. Diğer nimet ve bereketler ise, bu ibadetlerle beraber zaten kendiliğinden doğacaktır. Burada insana düşen, bu nimet ve bereketleri kendi iç dünyasında esas gaye haline getirmemesidir.

Malî ibadetlerin gayesi olarak Allah'a ulaşmayı göz ardı edip, kurbanın eti ve derisinden istifade etmeyi biricik gaye edinen bir bakış açısı, ibadetleri malî yarar ve faydanın daracık alanına hapseder.

⁹¹⁵ Hüd, 11/15-16.

⁹¹⁶ Bakara, 2/165.

⁹¹⁷ En'am, 6/162.

Naslarda kurban ibadetinin bireysel ve toplumsal, maddî ve manevî, dünyevî veuhrevî faydalarına işaret edilir. Kurban ibadetini ifa eden birey, yakın çevresi vediger insanlar için hikmetleri şöyle sıralanabilir:

1. Kurban Allah'a, verdiği nimetlerden dolayı teslimiyet ve şükür anlamı taşır. “İşte bu hayvanları siz şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.”⁹¹⁸ Allah, insanlardan daha güçlü olan bu hayvanları, onların buyruğuna vermiştir. İnsan, Allah'ın lütfettiği akıl sayesinde bu hayvanlara hâkim olur; Allah'ın ikramı olarak bunları hizmetinde kullanır, etinden istifade eder. Fakat bu durum, insanoğlunun canlılar üzerinde her türlü tasarrufta bulunabileceği manasından ziyade, şükretmeleri gereğini ortaya koymaktadır.⁹¹⁹

2. Kurban ibadetinin nihai amacı, Allah'ın rızasını kazanmaktır. “Rıza” kavramı, talep edileni yerine getirmek suretiyle Allah'ın hoşnutluğunu kazanmayı anlatır. Kur'an-ı Kerim bu açıdan, “Ey Muhammed! De ki: “Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir.”⁹²⁰ Ayetinde ifade edildiği üzere kurbanın da Allah için olmasını telkin eder. Nitekim “Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.”⁹²¹ Ayetinde belirtilen namaz gibi kurban da Allah'a has kılınarak “Rabbin için namaz kıl ve kurban kes.”⁹²² Buyrulmuştur. Tüm ibadetlerde asıl gayenin Allah'ın ismini zikretmek olduğu ifade edilirken zikirden maksut olanın da rızaya ulaşma olduğu unutulmamalıdır.

3. Kişi kurban kesmekle Allah'ın emrine boyun eğmiş ve kulluk bilincini koruduğunu canlı bir biçimde ortaya koymuş olur. Bunu yaparken de malını Allah için telef etmesi değil en yakınlarından başlayarak insanlara yararlı olacak tarzda gerçekleştirilmesi istenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de kurbanın kan ve etinin değil kesenlerin dinî duyarlılıklarının (takva) Allah'a ulaşacağıının belirtilmesi buna işaret eder.⁹²³

4. Müminler her kurban kesiminde Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'in Cenabı Hakk'ın buyruğuna mutlak itaat konusunda verdikleri, Kur'an-ı Kerim'de de özetle

⁹¹⁸ Hacc, 22/36.

⁹¹⁹ Yazır, c. 4, s. 3405.

⁹²⁰ En'am, 6/162.

⁹²¹ Taha, 20/14.

⁹²² Kevser, 108/2.

⁹²³ Hacc, 22/37.

aktarılan⁹²⁴ başarılı sınavın hatırasını tazelemiş ve kendilerinin de benzeri bir itaate hazır olduklarını simgesel davranışla göstermiş olmaktadır. İlgili ayetlerde Hz. İbrahim ile oğlu için “ikisi de teslim oldular” diyerek bu teslimiyetin önemi vurgulanmaktadır. Burada sadece İsmail’in değil aynı zamanda evladını kurban etmeyi göze alan babanın teslimiyetinden de söz edilmektedir. Hz. İbrahim bu dayanılmaz acıyı yaşadığı ve bu çetin imtihanı başardığı için Allah tarafından, “İbrahim’e selam olsun” şeklinde selamlanmış ve tebrik edilmiştir. Aslında kurban kesen her Müslüman da bu ilâhî selama nail olmuş oluyor.⁹²⁵

Kurban kesimi ibadet olması hasebiyle, ibadetlerin sahih kabul edilmesi için muamelâtta farklı olarak niyet şartı aranır. Hayvanın “kurbet niyetiyle kesilmesi, udhiye için yapılan tanımlarda yer alan ana esaslardan biridir. Niyet ibadetlerin geçerliliğinin en genel ve ortak şartıdır.⁹²⁶ “Niyeti olmayanın ameli de olmaz”⁹²⁷ hadisinde “amel”den kasıt kurbettir. Niyet ve amel arasındaki ilişki bakımından kurbanı ele aldığımızda diğerlerinde olduğu gibi kurbanda da “uhrevî” ve “dünyevî” olmak üzere iki tür hükümden bahsedilebilir. İbadet veya muamelat olduğuna bakılmaksızın yapılan amelin uhrevî sonucu hakkında temel ölçü niyettir. Farz veya nafil bir ibadetin yapılması ya da haram bir fiilin işlenmesi veya terk edilmesine ait sevap veya günah, niyetin bulunmasına bağlıdır. Dünyevî sonuç bakımından ibadetlerde niyetin şart koşulmasının amacı ise, farklı derecedeki ibadetleri birbirinden ve ibadet olmayan davranışlardan ayırt etmektir.⁹²⁸

Kurbanlıkların kesiminde, gerekli şartlardan biri de, kesimin kasd-ı mahsûs ile ifade edilen ibadet niyetiyle yapılmasıdır. Zira kesime ibadet niteliği kazandıran ve bunu diğer kesimlerden ayıran, niyettir. Allah’a yaklaşma gayesi olmaksızın yapılan kesim ise, ibadet vasfı kazanmaz. Ayrıca kurban ibadetinde udhiye, temettu, kırân, ihsar, avlanma cezası, traş keffâreti vs. olmak üzere farklı cihetler bulunmaktadır. Udhiye de ancak niyet ile taayyun eder.⁹²⁹

İslam’da sadece kurban değil diğer bütün ibadetlerde de, ihlâs yani Allah rızası doğrultusunda yapılma şartı vardır. Kurbanda da bu niyet taşınmalıdır. Bu

⁹²⁴ Bkz. Saffat, 37/102-107.

⁹²⁵ Ali Bardakoğlu, “Kurban”, DİA, c. 26, s. 436.

⁹²⁶ Ferhat Koca, “İbadet”, DİA, c. 19, s. 243.

⁹²⁷ Ahmed b. Hüseyin b. Alî, Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut, Dâru'l-Marife, 1992, c.1, s. 41.

⁹²⁸ Koca, “İbadet”, DİA, c. 19, s. 243-244.

⁹²⁹ İbn Abidin, c.9, s. 452.

bağlamda Kur'an'da, kesilen kurbanlık hayvanların et ve kanlarının değil, kurban sahibinin niyet ve takvasının Allah'a ulaşacağı belirtilmiştir.⁹³⁰ Kurban kesiminde gerekli şartlardan biri de, kesimin ibadet niyetiyle yapılmasıdır. Zira kesime ibadet niteliği kazandıran ve bunu diğer kesimlerden ayıran, niyettir.⁹³¹ Eğer kesimde Allah'a yaklaşma gayesi yok ise, ibadet vasfı kazanmaz. Kurban kesimi ancak niyet ile taayyün eder. Kurbanda asıl olan, namazda olduğu gibi kalbin niyetidir. Bunun dil ile açıkça ifade edilmesi şart değildir. Çünkü niyet kalbin amelidir, dil ile söylemek ise kalpteki niyetin varlığına delalet eder.⁹³² Bunun yanında Şafîiler ve Hanbelîler niyetin, kurbanın kesilmesi esnasında olmasını şart koşmuşlardır. Çünkü bizatihi kesmek, bir yakınlıktır. Kalp ile niyet etmesi yeterlidir, dil ile olması şart değildir.⁹³³

“Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁹³⁴ Ayetinin yorumunda İmam Şevkânî şöyle bir yorum getirmektedir: “Burada maksut; kesen putperest ise Lat ve Uzza gibi; Mecusi ise ateş gibi Allah'tan başkasının isminin anılmasıdır. Kabir sahipleri için kesilenler de böyledir. Burada da Allah'tan başkası için kesilmektedir. Onlar ile putlar için kesilmesinin arasında hiçbir fark yoktur.”⁹³⁵

İmam Şevkânî, Allah'tan başkası için kesilen ile puta, Musa'ya (a.s.), İsa'ya (a.s.), Kâbe'ye, vs. için kesilen arasında fark bulunmamaktadır. Bütün bunlar haramdır ve kesen ister Müslüman, ister kâfir olsun kesilen hayvanın etini yemek helal değildir. İmam Şafii ve arkadaşları da bu görüştedir. Kesmekten maksat kesileni yüceltmek ve ibadet ise bu küfürdür ve kesen Müslüman ise mürdet olmaktadır.⁹³⁶

Kabirlere gidip kurban kesme âdeti İslam'dan önceki kavimlerin müşrik adetlerindedir. İslam dini kabirler üzerine kurban kesmeyi yasaklamıştır. Buna göre

⁹³⁰ Hac, 22/37.

⁹³¹ Celaleddîn Abdurrahmân, Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Kahire, Dâru's-Selâm, 2004, c. 1, s.72-73.

⁹³² Ebû Bekr Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî, Kâsânî, *el-Bedâiu's-sanâi*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye,1974, c. 5, s.71.

⁹³³ Zühaylî, c. 4, s. 401.

⁹³⁴ Bakara, 2/173.

⁹³⁵ Şevkânî, c. 1 s. 170.

⁹³⁶ Şevkânî, *Neylu'l-Evtar Şerhi'l- Munteka'l-Ahbar*, c. 10, s. 68.

İslam dininde olmayan bir âdeti varmış gibi kabul etmek, kötü bir bid'at olup, büyük bir manevî sorumluluğu vardır. Bir Müslüman kurban adarken dileğinin olmasını Allah'tan değil de bir kabirden veya türbeden beklerse şirke düşer.

Sonuç olarak, Allah rızası için kesilen kurbanın sevabı, orada yatan zatın ruhuna ithaf olunabilir. Allah'a mağfiret etmesi için dua edilir. Bu caizdir. Ancak bir kişi, "Kurbanım şu zatın yüzü suyu hürmetine dileğimin yerine gelmesi için kestim." Diyemez. Şu iyi bilinmelidir ki, İslam'da ta'zim ve taat için hiçbir aracıya lüzum yoktur. Mümin Rabbine karşı şükranını ve kulluğunu vasıtasız arz eder. Nitekim beş vakit namazımızın her rekâtında Fatıha suresini okurken "(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz."⁹³⁷ Diyoruz. Çünkü İslam esaslarına göre Allah'tan başkasına kulluk etmek, ilahi takdiri başkasından beklemek caiz değildir. Kabirler ölümü tefekkür, ahireti hatırlama ve ibret almak için ziyaret edilir. Orada yatanlar için Kur'an okunur, ruhlarına Allah rızası için bağışlanır. Ancak onların şefaathçi olması ümidiyle mezar başlarında kurban kesilmez. Çünkü İslam inancına göre kutsiyet yalnız bir varlık üzerinde toplanmıştır. O da Cenabı Allah'tır başka hiçbir varlığa kutsiyet vermek caiz değildir.⁹³⁸

2.2.2. Allah'ın Sıfatları

Allah'a İman, O'nun zatında bulunması vacip olan sıfatlarıyla, caiz olan sıfatlarını bilip ve inanmak ayrıca O'nun zatını, varlıklara ait acizlik ve noksanlık bildiren sıfatlardan beri kılmak anlamına gelmektedir. Zira Allah, bütün kemal sıfatlarla vasıflanmış olup, bütün noksan sıfatlardan da münezzehtir.

Bizler, Allah'ın mahiyetini hiçbir surette kavrayamadığımızdan, O'nu sadece Kur'an ve hadislerde zikredilen sıfatlarıyla bilmek ve tanımak durumundayız. Şu halde her mü'min, kendisine iman etmiş olduğu varlığı tanımak adına, O'nun sıfatlarını bilmek zorundadır.⁹³⁹

⁹³⁷ Fatıha, 1/5.

⁹³⁸ Bkz. Sönmez, s. 304.

⁹³⁹ Gölcük ve Toprak, s. 205.

2.2.2.1. Allah'ın Zati Sıfatları

Hemen ifade edelim ki, Allah'ın sıfatlarını, ayrıntılarıyla ele almak ve incelemek, çalışmamızın maksadını aşacağından, burada sıfatlarla ilgili konulara yüzeysel olarak değinmekle yetineceğiz.

Sıfat kavramı lügatte; bir varlığın kalıcı, zorunlu ve o varlığın meydana gelmesine katkıda bulunan niteliği, özü itibariyle, cevhere bağlı kalan isimdir. Ayrıca sıfat, bir varlığın, uzunluk, kısalık vs. gibi özelliklerini belirten isim olarak da tarif edilmiştir. Sıfat kavramı Kelâm ıstılahında ise; Allah'ın zatında bulunan mana ve kavram şeklinde tarif edilmektedir.⁹⁴⁰

Sözlükte, nefy demek olan ve “sıfât-ı tenzîhiyye” adıyla da bilinen bu sıfatlar, Allah'ın zatına layık olmayan manaları O'ndan nefyeden veya O'nun ne olmadığını ifade eden sıfatlardır. Bundan dolayı bu sıfatlara “selbi” denilmiştir.⁹⁴¹

Allah'ın zatına uygun düşmeyen, kusur ve eksiklik ifade eden, yaratılmışlık özelliği taşıyan, dolayısıyla da O'ndan nefyedilmesi gereken sıfatlardır. Bu sıfatların adedi, oldukça fazladır. Zira varlığını Mutlak Zat'tan alan yaratılmışlarda, noksanlık ifade eden ne kadar kavram varsa o kadar da selbi sıfat vardır. Dolayısıyla Allah'ın, bütün bunlardan tenzih edilmesi gerekmektedir.

Kelâm kaynaklarında “başlangıcı ve sonu yoktur; Allah araz değildir, cisim değildir, cevher değildir, musavver (şekil sahibi) değildir, sınırlı, sayılabilir, bölünebilir, parçalanabilir, bileşik, sonlu... değildir” tarzında olumsuz ifadelerle anlatılan sıfatlar, selbi sıfatlardır. Geniş kapsamları ve önemlerine binaen bu sıfatlardan beş tanesi, kaynaklarımızda özellikle ele alınmıştır. Bunlar; Kıdem (varlığının başlangıcı olmamak), Beka (sonu olmamak), Muhalefetun Li'l-Havadis (yaratılmışlara benzememek), Kıyam Binefsihi (başkasına muhtaç olmamak) ve Vahdaniyet (ortağı bulunmamak) sıfatlarıdır.⁹⁴²

Zati Sıfatlar; zâtullah akidesini belirleyen ve selbi terimiyle de anılan acz, eksiklik ve yaratılmışlık gibi ulûhiyete nispet edilmesi mümkün olmayan kavramlardır. Bu tür kavramların zattan uzaklaştırılması (tenzih, selb) suretiyle O nitelendirilmiş olur. Buna göre tenzihi sıfatlar Allah'ın ne olmadığını anlatan

⁹⁴⁰ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 125.

⁹⁴¹ İsfehânî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 238.

⁹⁴² Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul, y.y. 1995, s.163. ; Topaloğlu, s. 126.

sıfatlardır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın birliğini, şeriki ve benzerinin bulunmadığını, yaratılmışlık belirtilerinden münezzehtir olduğunu ifade eden birçok ayet-i kerime mevcuttur.

Tenzihat sıfatları, Kelâm kitaplarında: “Başlangıcı ve sonu yoktur; Allah araz değildir, cisim değildir, cevher değildir, musavver (şekil sahibi) değildir, mahdut (sınırlı), ma'dûd (sayılabilir), müteba'iz (bölünebilir), mütecezzi (parçalanabilir), müterekkib (bileşik) , mütenahi (sonlu) vb. değildir. Mahiyet ve keyfiyet Allah'ın vasfı olamaz. Allah için mekân söz konusu değildir, zamanla mukayyed değildir, hiçbir şey O'na benzemez, havadise mahal değildir.” şeklinde hep olumsuz (selbi) ifadelerle anlatılan sıfatlardır.⁹⁴³

Aslında tenzihâtın belli bir çerçeveye sıkıştırılması, birer birer sayılması mümkün değildir. Buna rağmen Kelâm ulemasının bu sıfatları, kolayca anlaşılmasını sağlamak gayesiyle beş asla irca edip, mütalaa ettiklerini görüyoruz, bunlar: Kıdem, Bekâ, Muhallefetün li'l-Havâdis, Kıyam Binefsihi ve Vahdaniyet'tir.⁹⁴⁴ Bu beş sıfatselbi sıfatların en mühimleridir.⁹⁴⁵

Sıfatlarla ilgilenen İslam bilginleri içinde tenzih konusunda en çok titizlik gösterenlerin filozoflar olduğu bilinmektedir. İslam filozofları naslarda bulunan ve Kelâmcılar tarafından düzenlenen bütün tenzihi sıfatları kabul etmektedirler. Aynı şekilde Mu'tezile ve Şia âlimleri de Ehl-i Sünnetin benimsediği tenzihi sıfatları aynen kabul ederler.⁹⁴⁶

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın birliğini, ortağı ve benzerinin bulunmadığını, yaratılmışlık belirtilerinden münezzehtir olduğunu ifade eden birçok ayet vardır. Örneğin “O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi üretiyor. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”⁹⁴⁷ Mealindeki ayet bütün âlimler tarafından tenzih sıfatına delil olarak gösterilmiştir. Kelâm ilminde “Muhâlefetün-li'l-havadis” terimiyle ifade edilen bu prensip, yaratıcı ile yaratılmışların statülerini tamamıyla birbirinden ayrılmıştır. Bunun gibi Allah'ın

⁹⁴³ Topaloğlu, “Allah”, DİA, c.2, s. 488.

⁹⁴⁴ İzmirli İsmail Hakkı, c. 2, s. 88.

⁹⁴⁵ Gölcük ve Toprak, s. 206.

⁹⁴⁶ Topaloğlu, c.2, s. 489.

⁹⁴⁷ Şûrâ, 42/11.

birliği prensibi de ulûhiyete yakışmayan bütün kavramları zâtı ilahiyeden uzaklaştıran ve bir bakıma tenzihi sıfatları ihtiva eden bir prensiptir.⁹⁴⁸

Allah, başlangıcı ve sonu olmayandır. Yaratıcı: Araz, cisim, cevher, musavvir, mahdut, ma'dud, mütebâ'iz, mütecezzi, müterekkip, yönü olma, mütenâhi gibi niteliklerden uzak olandır. Alemin içinde olmadığı gibi dışında da değildir. Allah, mahiyet ve keyfiyeti bilinmeyendir.⁹⁴⁹ Allah için mekân söz konusu olmadığı gibi, zamanla da kayıtlı değildir. Havadise mahal değildir. Her şey ilim ve kudretinin dâhilindedir.

İmam Şevkânî'nin eserlerinde selbi sıfatlarla ilgili açıklamalarda bulunmadığını buna mukabil sübûtî sıfatlar konusunda ikna edici delillere dayalı izahlarda bulunduğunu gördük. Bu nedenle özet bir bilgi ile yetineceğiz. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi Selbi sıfatların en önemlileri hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

1. Vücûd: Zati sıfatların başında gelir. Bu sıfat, Allah'ın zatının aynı olmayıp, zâtı üzerine zaid bir sıfattır. Allah vardır ve varlığı, zatının gereğidir, zaruridir ve başkasından değildir. Bundan dolayı Allah için "Vâcibu'l Vücûd" ifadesi kullanılmıştır. Vücudun zıttı olan yokluk yaratıcı hakkında düşünülemez. Sünnî kelim âlimlerinin çoğunluğuna göre, bu sıfat Allah'ın üzerine zaid, ezeli, müstakil bir sıfattır. Vücut, bütün sıfatların aslı ve kaynağıdır.⁹⁵⁰ Ebü'l Hasen el Eş'arî, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî ve filozoflara göre ise vücut, sıfat olmayıp zat ve hakikatı, zâtı Bari'nin aynısıdır. Zat üzerine zaid değildir. Vücut sıfatını sıfatı nefsiyye olarak isimlendirilmiştir.⁹⁵¹

2. Kıdem: Kelime olarak, geçmiş olanla mevcut olmak, ezeli olmak, başlangıcı olmamak gibi anlamlarına gelmektedir.⁹⁵² Allah varlıkta öncesiz bir zattır. Ne kadar geriye gidersek gidelim, Allah'ın varlığı, zatının gereği olduğu için, O kadimdir, ezelidir, evveldir, ilk olandır, sonradan var olan değildir.⁹⁵³ Kıdem, Cenabı Hak'tan zatına layık olmayan geçmişteki yokluğu selbettiği için selbi sıfatlardandır. Aynı zamanda bu sıfatın hariçte bir varlığı olmadığından itibari bir

⁹⁴⁸ Topaloğlu, c. 2, s. 488.

⁹⁴⁹ İbn Hazm, *El Faslu fi'l Mileli ve'l Ehvai ve'n Nihal*, c. 2, s. 173.

⁹⁵⁰ Gölcük ve Toprak, s. 206.

⁹⁵¹ İzmirli İsmail Hakkı, c. 2, s. 88.

⁹⁵² İsfehânî, s. 397.

⁹⁵³ Cuveynî, s. 52.

sıfat olduğu da unutulmamalıdır. Kıdemin zıddı hudustur. Hudus, yaratılan varlıkların bir özelliği olduğundan, Allah için, böyle bir özellik muhaldir.⁹⁵⁴

3. Bekâ: Allah'ın varlığının sonu olmamak, ebedi olmak demektir. Bekâ sıfatı “vacip lizatihi”nin özelliklerindedir. Kadîm (ezeli) olanın ebedi olması zorunludur. Yani Allah, kadîm olduğuna göre aynı zamanda bâkidir. Allah'ın sonu yoktur. Ezeli olanın ebedi olması zarurîdir. Bekânın zıddı olan fenâ Allah hakkında düşünülürse birçok muhal ortaya çıkar. Kalam âlimleri, Allah'ın bâkiliği konusunda ittifak etmişlerdir. Fakat bu sıfatın nasıllığı konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Eş'ari ve Mu'tezili birçok kalam âlimi, bekâ sıfatının Alla'ın zatı ile kaim ve zata zaid bir sıfat olduğu hususunda ittifak ederken Maturidiler Allah'ın zatı yönüyle bâki (daimi) olduğunu kabul etmişlerdir.⁹⁵⁵

4. Muhallefetün li'l-Havâdis: Sonradan olanlara benzememek demektir. Allah'tan başka her şey sonradan değildir. Cenabı Hak zatında ve fiillerinde hiçbir şeye benzemez. Bu sıfat Allah Teâlâ'nın zatında ve sıfatlarında mümaseleti ve müşabeheti selbettiği için sıfatı selbiyyeden sayılmıştır.⁹⁵⁶ Sonradan yaratılmışlara benzememek, Allah hakkında vacip, bu sıfatın zıddı olan mümaselet ve müşabehet ise müstahildir. Allah yaratılan varlıkların sıfatlarından olan ve başka bir varlığa muhtaç olmayı gerektiren cisimlilik, cevherlik, arazlık ve cüzlerden terekküp etmek gibi cismani ve maddi ahvalden; uyumak, oturmak, yemek ve içmek gibi insani fiillerden, üzüntü ve sevinç gibi ruhi hallerden tenzihi de ifade etmektedir.⁹⁵⁷

5. Kıyam bi Nefsihi: Allah Teâlâ'nın başka bir zata veya mekâna muhtaç olmayarak Zat'ı ile kaim olması, başka bir ifadeyle kayyûmiyet sıfatıyla muttasıf bulunması demektir. Allah, cisim, cevher, araz ve sınırlı olmayan ezeli bir varlıktır. Bu vasıflarla vasıflanmış bir varlık, mekâna muhtaç olmaz. Bu sıfatın zıddı olan kıyam bi-gayrihi O'nun hakkında düşünülemez.⁹⁵⁸

6. Vahdaniyet: Şeriki bulunmamak demek olup, Allah'ın zatında vesıfatlarında, kemmiyet tasavvurundan uzak kabul edilmesidir.⁹⁵⁹ Ebu Hanife vahdaniyeti şu ifadelerle açıklamıştır: Allah birdir, fakat bu birlik sayı yönüyle değil,

⁹⁵⁴ Gölcük ve Toprak, s. 206.

⁹⁵⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, İstanbul, y.y. 1959, s. 103-104.

⁹⁵⁶ Gölcük ve Toprak, s. 206-207.

⁹⁵⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi, s. 104.

⁹⁵⁸ Yurdağür, s. 163.

⁹⁵⁹ Topaloğlu, c. 2, s. 490.

ortağının bulunmaması yönüyledir. Birliğinin sayı yönünden olmaması, kendisinden sonra bir var edicinin bulunduğu vehmini ortadan kaldırmaktadır. Adet manası düşünülürse, başka sayılar da akla gelebilir. Vahdaniyetin zıddı olan teaaddüt, birden fazla olmak, şeriki ve ortağı olmak, Allah hakkında düşünülemez. Allah'ın ehad oluşu, O'nun bütün yönlerden birliğine, O'nda asla kesret bulunmadığına delalet eder. Bu yaratıcının birliğini zedeleyecek cins, nev', fasl, madde, suret, araz vs. şeylerden münezzehtir olduğunun açık delilidir.⁹⁶⁰

Netice olarak Mu'tezile ve Şia âlimleri, Ehl-i Sünnet'in benimsediği bu sıfatları olduğu gibi kabul etmişlerdir. Fakat Ebu Huzeyl el- Allaf gibi bir kısım Mu'tezile âlimi subuti sıfatları da tenzihi sıfatlar içine alarak selbi sıfatların alanını genişletmiş ve Allah'ın sadece bu sıfatlarla nitelendirilebileceğini kabul etmişlerdir.⁹⁶¹

2.2.2.2. Allah'ın Subutî Sıfatları

Allah'a nispet edilen, O'nun mükemmellik ve üstünlüğünü dile getiren, O'nun zatiyla kaim ezeli sıfatlardır. Kelâm kaynaklarında bu sıfatlar, "Sıfat-ı Zatiye", "Sıfat-ı Ma'neviyye" ve "Sıfat-ı Ma'ânî" şeklinde de isimlendirilmişlerdir. Allah'ın, bu sıfatlarla nitelendirilmesi zorunlu olduğu gibi bunların zıtlarından da tenzih edilmesi gereklidir.⁹⁶²

Mütakellimler, eserlerinde, bu çeşit sıfatlardan sadece yedi tanesini incelemişlerdir. Mâtürîdîler, bu sıfatlara fiili sıfatlardan sayılan Tekvin sıfatını da ilave ederken, Eş'ariler, ilgili sıfatı müstakil bir sıfat olarak görmeyip onu, Allah'ın kudret sıfatının, varlıklar âlemine taalluku şeklinde yorumlamışlardır. Kelamcılar tarafından genel kabul gören bu yedi sübûtî sıfat, anlamlarıyla birlikte şunlardır: Hayat (yaşama), İlim (bilme), Semi' (işitme), Basar (görme), İrade (dileme), Kudret (güç yetirme), Kelam (konuşma).⁹⁶³

Bu Sıfatlar, Sıfat-ı Selbiyye gibi Cenabı Hakk'ı noksan sıfatlardan tenzih eden, fakat hariçte varlığı olmayan âdemi ve itibarî mefhumlardan ibaret bulunan

⁹⁶⁰ Mağnisavî, Ebu'l-Muntehâ, *Şerhu'l- Fıkhi'l-Ekber*, İstanbul, Daru'n-Nil, 2007. s. 4.

⁹⁶¹ Topaloğlu, c. 2, s. 488.

⁹⁶² Özler, s. 163; Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam 'da İnanç Esasları*, s. 128.

⁹⁶³ Özler, s. 163; Topaloğlu vd. s. 129.

sıfatlar olmayıp, Zât-ı Bari'ye yeni bir mefhum ve mukaddes bir mana ilave eden, ezelde mevcut ve onunla kaim olan zati, sübûtî, vücudi ve hakiki sıfatlardır. Bunun içindir ki bu sıfatlara: “Sıfat-ı Sübûtîyye, Sıfat-ı Zâtiyye, Sıfat-ı Meâni ve Sıfat-ı İkrâm” adları verilmiştir.⁹⁶⁴

Bu sıfatlar, Allah'ın zatına nispet edilen ve O'nun ne olduğunu ifade eden sıfatlardır. Esmâ-i Hüsnâ'nın zafî ve sübûtî kısmını oluşturan bu sıfatlar müminin ubudiyeti ile yüce yaratıcının rububiyeti arasındaki ilgiyi ve ayrıca Allah- Kâinat münasebetini açıklığa kavuşturan kavramlar olup bu sıfatları Allah'a nispet etmenin büyük önemi vardır.⁹⁶⁵

Allah'ın kendisiyle vasıflanması vacip olan Sübûtî Sıfatlar, Ehl-i Sünnet Kelamcılarına göre ister hayy, âlim kadir gibi sığa bakımından sıfat olan kelimeler olsun, ister hayat, ilim, kudret gibi mastar sığasındaki kelimeler olsun hepsi Allah'a izafe edilir. Ancak Mu'tezile, Ehl-i Sünnet'in Allah'a izafe ettiği sübûtî sıfatları iki gruba ayırır. Birinci grup sığa bakımından da sıfat olan hayy, âlim, kadîr gibi müştak (türetilmiş) kelimelerdir. Mu'tezile bu sıfatları Allah'a izafe eder. Bunlara “Manevi Sıfatlar” denilmiştir. İkinci grup ise Manevi Sıfatların köklerini teşkil eden hayat, ilim, kudret gibi masdar sıygasındaki kelimeler olup bunlara “Maani Sıfatları” denilir. İşte, Mutezile bu sıfatları Allah'a izafe etmez.⁹⁶⁶

Batniyye ve İslam Filozofları Allah Teâlâ'nın gerçek manada hayy, âlim, kadir vs. olabileceğini kabul etmemişler, ayrıca yaratılmışların taşıdığı bu sıfatlarla Allah'ın vasıflandırılmayacağını ileri sürmüşlerdir.

Sübûtî Sıfatlar, Zât-ı Bâri'nin aynı olmayıp zatına zaidir. Çünkü bu sıfatlar zatın aynı olsaydı, birbirlerinden ayırt edilemezdi. Aynı şekilde yine bu sıfatlar zatın aynı olsaydı, zatın özelliklerini taşımaları gerekirdi ki bunun mümkün olmadığı aşikârdır. Sübûtî Sıfatlar, Zât-ı Bari'nin gayri da değildirler. Çünkü gayri olsalardı, kadim olan bu sıfatların müstakil birer varlığı olması, dolayısıyla birden çok kadimin bulunması gerekirdi ki bu ise batıldır. O halde bu sıfatlar vücut bakımından Zât-ı Bari ile birdir.⁹⁶⁷

⁹⁶⁴ Gölcük ve Toprak, s. 211-212.

⁹⁶⁵ Topaloğlu, “Allah”, DİA, c. 2, s. 490.

⁹⁶⁶ Ahmet Saîm Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâma Giris*, İstanbul, Ensar Neşriyat, t.y. s. 83-84.

⁹⁶⁷ Gölcük ve Toprak, s. 213.

Ehl-i Sünnetten Mâtürîdî ve Es'ariler arasında, tekvin sıfatının, kudret sıfatının ikinci bir taalluku yahut müstakil bir sıfat olduğu hususundaki izah farkından dolayı, sübûtî sıfatların sayısında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Buna göre, Es'arilere göre sübûtî sıfatlar yedi, Mâtürîdîlere göre sekizdir.⁹⁶⁸

Sünni Kelâm ekollerinin kurulmasından sonra Sübûtî Sıfatlar (veya Esmâ-i Hüsnâ) listesinden belli birkaç sıfatın tercih edildiği ve ilmi tartışmaların bunlar üzerinde yürütüldüğü görülmektedir. Diri (hay), bilen (âlim), işiten (semî), gören (basîr), güç yetiren (kâdir), dileyen (mürîd) ve konuşan (mütekellim) olmak üzere genellikle yedi sıfattan oluşan bu listenin tercih edilmesinin sebebi, te'lif ve öğretim kolaylığı sağlanması yanında belli bir problemi çözüme kavuşturmadır ki o da kâinatın yaratılış veya Allah- Kâinat münasebeti problemidir.⁹⁶⁹

Sübûtî Sıfatları iki kısımda incelemek mümkündür: Birinci kısım sıfatlar mütealliktir. Yani bu sıfatlar için eserlerinin zahir olacağı bir saha gereklidir. Meselailim, malum ister, kudret de makdûr, yani kudretin kendisiyle alakalanacağı bir varlık (makdûr) ister. İrade, sem', basar, kelâm da böyledir. İkinci kısım, hayat sıfatından ibarettir. Bu sıfatın hiçbir şeye taalluku yoktur. Yani hayat, anlaşılabilmesi için mevsufta bulunmuş olmasına ilaveten, kendisinde eserini izhar edeceği bir sahaya ihtiyaç duymaz.⁹⁷⁰

Konuya başka bir açıdan değinmekte fayda mülâhaza edilmektedir. Varlığı zorunlu ve Allah'ın kendisiyle nitelenmesi vacip olan sıfatlarına sübûtî sıfatlar denir. Başka bir deyişle, Allah'ın bu sıfatları, zatı ile kaim, kavram olarak zatı üzerine zaid, zatının ötesinde ezeli ve edebi sıfatlardır, mahlûkatın sıfatlarına benzemez ve sonradan olmuş değildir.⁹⁷¹ Bu tür sıfatlara, "Sıfât-ı Meânî" de denilir. Sübûtî sıfatlar, Allah-Kâinat münasebetini ortaya çıkaran kavramlardır. Bu sıfatların Allah'ın zatına zatına zaid, ezeli ve hakiki sıfatlar olduğu hususunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Eş'ariler'e göre yedi, Mâturidîler'e göre ise sekiz olarak taksim edilen bu sıfatları sahabe ve tâbiin uleması başta olmak üzere Selef uleması sübûtî sıfatları kabul eder. Bu sıfatlar, nasslarda genellikle siyga bakımından sıfat olan kelimelerdir. Sünnî Âlimler, sıfat halinde kullanılan bu kelimelerin masterlarını da

⁹⁶⁸ Gölcük ve Toprak, s. 214.

⁹⁶⁹ Topaloğlu, "Allah", DİA, c. 2, s. 490.

⁹⁷⁰ Yurdagür, s. 173.

⁹⁷¹ Kılavuz, s.125.

bir sıfat gurubundan sayarak Allah'a nispet etmişlerdir. Bundan dolayı bu sıfatlar aynı zamanda "Mânâ Sıfatı" olarak da isimlendirilir. Ehl-i Sünnet kelimcileri, ister hayy, âlim, kadir gibi siyga bakımından sıfat olan kelimeler olsun; ister hayat, ilim, kudret gibi mastar siygasındaki kelimeler olsun bütün sübûtî sıfatları Allah'a izafe etmektedirler. İlahi sıfatların hepsini aynı kategoride değerlendirmişlerdir. Bunun aksine Mu'tezili âlimler, Ehl-i Sünnet'in Allah'a nispet ettiği sübûtî sıfatları iki gruba ayırmaktadırlar: Birincisi, siyga bakımından sıfat kökenli kelimelerdir ki bu tür kelimeleri Allah'a izâfe etmektedirler. Bunlara "Manevi Sıfatlar" adını vermektedirler. İkincisi, manevi sıfatların kökenlerini teşkil eden siyga bakımından mastar olan kelimelerdir ki bunlara "Mânâ Sıfatlar"ı adını vermektedirler.⁹⁷²

Mu'tezili kelimciler bu tür sıfatları Allah'a nispet etmezler. Buna göre Mu'tezile, "Allah âlimdir" hükmünü kabul eder, fakat "Allah ilim sahibidir" hükmünü kabul etmez. Bu ekole göre Allah, zatıyla âlim kabul edilmeyip ilim sahibidir, O'nun ezeli bir ilim sıfatı vardır denilirse, O'nun zatından başka bir de ilim diye bağımsız bir mana düşünülmüş olacaktır. O zaman Allah'ın sıfatı olarak kabul edilen bu mana da O'nun zatı gibi kadim olacaktır. Bu bizi, Allah'ın zatından başka yaratıcıya kadim manalar isnad edilmiş olacak ki bu da bizi ister istemez taaddüd-i kudemâyı kabule götürecektir. Böyle bir kabul İslam dininin tevhid prensibine aykırıdır. Özellikle Nazzam ve Ebü'l Huzeyl el-Allaf bu anlayıştadırlar. Mu'tezile kelimcileri, kadimlerin çoğalmasının bizi Hıristiyan teslis akidesine benzer bir akideyi kabule götüreceği endişesiyle "Meânî Sıfatlar" ın yaratıcıya nispet edilmesini reddetmişlerdir.⁹⁷³

Manevi sıfatlar konusunda, Ehl-i Sünnet âlimleri ile Mu'tezile kelimcileri arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. İhtilaf, manevi sıfatların Allah'a nispet edilip edilmeyeceği hususundadır. Sübûtî sıfatlar konusundaki her iki grup arasındaki tartışmalar, sonraki Mu'tezile kelimcilerini Ebü'l Haşim el-Cübbâi ve Kâdı Abdülcebbâr gibi yeni bir arayışa yönelmiş ve "ahvâl nazariyesi"⁹⁷⁴ adı verilen bir teorinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sübûtî sıfatları niçin Allah'a nispet ettiklerini Sünni kelimciler çeşitli şekillerde izah etmişlerdir. Mu'tezile'nin tavhid

⁹⁷² Ebu'l-Fadl, Şihabüddin es- Seyyid Mahmud, Âlûsî, *Ruhu'l- Meânî fî Tefsiri'l- Kur'an'il-Azim ve's-Sab'il-Mesânî*, Beyrut, Darü'l-Fikr, 1987, c. 3, s. 273.

⁹⁷³ Abdullatif El-Harputi, *Tenkihu'l-Kelam, fî Akaidi Ehli'l İslam*, çev. İbrahim Özdemir, Fikret Karaman, Elazığ, TDV yayınları, 2000, s. 99.

⁹⁷⁴ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Ahval" DİA, c. 2, s. 190-192.

anlayışındaki aşırı hassasiyetini Ehl-i Sünnet âlimleri gereksiz titizlik olarak nitelendirmiştir. Sünni kelmacılar, sıfatları “Onlar Allah’ın ne aynıdır, ne de gayrıdır” diye açıklamışlardır.⁹⁷⁵

İmam Şevkânî, Allah’ın bazı sıfatlarını eserlerinde ele almakta ve onları Kur’an-ı Kerim ve Sünnet ışığında ispat etmeye çalışmaktadır. Ele aldığı ve değişik görüşlerle desteklediği sıfatlardan bazıları şunlardır:

1-Hayat: Diri ve canlı olmak demektir. Bu sıfat, Allah’ın zatına vacip olan Sübûtî sıfatların ilkidir. İlim, irade ve kudret sıfatlarına sahip olan bir varlığın hayat sıfatının olması kaçınılmazdır. Yaratıcının hayat verip de hayat sıfatına sahip olmaması muhâldir.⁹⁷⁶

İmam Şevkânî’ye göre, hayat sıfatının Allah’ın zatına mahsus olup varlıklar âlemine taalluku olmayan ve varlık âlemi ile ilgili bütün kemal sıfatlarla Allah’ın muttasıf olmasına esas teşkil eden bir kelam sıfatıdır. Sürekli hayat sahibi olduğunu bildiren bir sıfat olduğunu bildiren bir sıfat olduğunu belirten İmam Şevkânî, hayatın zıddı olan memât’ın, Allah için düşünölmeyeceğini ve Allah’ın, hayat sahibi bir varlık olduğunu söyler. Zaten bizler bu hususu, Kur’an-ı Kerim’de geçen birçok ayetten anlıyoruz.⁹⁷⁷

2-İlim: Bir şeyin hakikatiyle idrak edilmesi demektir.⁹⁷⁸ Bu da iki şekilde olur: Birincisi, bir şeyin zatını idrak etmek. İkincisi, bir şeyle ilgili, kendisinde mevcut olan başka bir şeyin, kendisinde var olduğuna ve ya kendisinde olmayan bir şeyin, kendisinde olmadığına hükmetmektir.⁹⁷⁹ Kur’an-ı Kerim’de ve Arap Dili’nde, hem Allah, hem de insan için kullanılmış bir sıfattır. Allah hem külli, hem de cüzi olan⁹⁸⁰ varlıkları bilendir. Örneğin; bu âlemde olmuş ve olacak her olayı, insan nev’inin ahlak ve davranışlarını külli bir şekilde bildiği gibi, insanın her bir ferdinin hallerini, kalplerindeki duygu ve düşünceleri, zahiri ve batını fiillerini tamamen bilir. O’nun ilmi, yarattıklarının ilmine benzemez, artmaz ve eksilmez. O, her şeyi ezeli anlamda bilir. İlim sıfatı Allah’a vacip, zıddı olan cehalet, bilgisizlik, gaflet, unutkanlık gibi sıfatlar ise Allah için imkânsızdır. Allah; zat ve sıfatlarıyla ezeli,

⁹⁷⁵ Kılavuz, s. 27.

⁹⁷⁶ Şevkânî, *Katru’l-Veli a’la hadisi’l-Veli*, s. 285.

⁹⁷⁷ Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, c. 4, s. 83.

⁹⁷⁸ İsfahânî, *el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an*, s. 22-23.

⁹⁷⁹ Nu’mân b. Sabit, Ebu Hanife, *el-Fıkhü’l-Ekber*, çev. Mustafa Öz, İstanbul, y.y. 1981, s. 58-59.

⁹⁸⁰ Eş’arî, s. 44.

ilmiyle âlim, ilim O'nun ezeli bir sıfatıdır. Mahlûk ve muhdes değildir. Eğer bu konuda şüphe insanı küfre götürür. Eş'arî, Allah'ın ilmiyle âlim ve ilim sıfatıyla muttasıf olduğunu eserlerinde ifade etmektedir. Bakıllânî ve Gazzâlî, Eş'arî gibi düşünmektedir.⁹⁸¹

Kelam âlimlerinin Allah'ın ilim sıfatını ezeli ve her varlığı hatta yokluğu da kapsar şekilde kabullenmelerinin getirdiği bazı problemler bulunmaktadır. Aslında bu problemler, kelam âlimleri değil de onları eleştirenler İbn Sina gibi Allah'ın bazı tikelleri külli şekilde bileceğini savunan filozoflar tarafından ileri sürülmektedir. Onlara göre Allah'ın ilim sıfatını ezeli ve her şeye şamil kabul etmek ya da öyle izah etmek kader konusunda bazı problemleri de beraberinde getirir. Eğer Allah her şeyi biliyorsa ve bu bilgisi değişmezse insanların yaptığı fiillerde tercih şansları yoktur. İnsanlar, fiillerini Allah'ın bilgisine göre yapmak zorundadır. Bu da insanların kendi fiillerinden mesul tutulmasını zorlaştırmaktadır. İnsanlar kendi fiillerini iradelerine göre yapıyorlarsa Allah'ın bu iradenin tecellisinden önce onu bilmesi onun öyle olacağını kesinleştirmesidir. Bir şeyin önceden kesinlik kazanması artık tercihin olmaması demektir. Tercih olmayan insanın fiillerinden sorumlu tutulması, ona zulüm anlamına gelir ki, Allah asla zalim değildir. Öyleyse insan fiilleri gibi cüzi şeylerin Allah tarafından ancak var olunca bilinmesi gerekir. Bu da Allah'ın bilgisinin sonradan oluştuğu anlamını içerir. Bu ise kelam âlimleri tarafından asla kabul edilmez. Hatta İmam Gazzâlî böyle düşünenleri küfürle niteler. Bu meselenin bir ucu da Allah'ın varlık âleminde olmayan şeyleri yani ma'dumu bilip bilmemesi meselesiyle de alakalıdır. Ancak kelam âlimleri bu meseleyi çözerken Allah'ın bilgisini bir varlığın var olmasında tek sebep olarak görmezler. Onlara göre bir varlığın var olması için onu var eden failin iradesinin bulunması gerekir. Bu açıdan bakılınca Allah'ın bilgisinin olması bir varlığının olmasını veya olmamasını zorunlu kılmamaktadır. Buradaki sadece Allah'ın bir şeyi önceden bilmesidir. Bu bilgiyle varlık arasındaki bağ varlığın olmadan önce bilinmesidir. Yoksa onun varlığına ve yokluğuna bir etken değildir. Elbette bir şeyi yaparken onu bilmek gerekir ama bir şeyi bilmek onu mutlaka yapmayı gerektirmez. Ya da kişinin bildiği şey onun iradesi olmadan ortaya çıkmaz. Mesela bir kişi arabanın nasıl imal edileceğini detaylarına kadar biliyor, ama o bilen kişinin iradesi olmadan araba kendiliğinden var olmuyor.

⁹⁸¹ Gazzali, c. 1, s. 223.

Onu var eden irade gerekir. Allah'ın bildiği varlıkların da var olması tayin eden o varlığı ortaya koyacak failin iradesidir. Taftazani bunu şöyle izah eder: “Allah'ın ilim sıfatı bir varlığın meydana gelmesi için yeterli değildir. Bir varlığın olması için iradenin de bulunması gerekir. Zira bilgi, olup olmama gibi iki zıttı içerir. Olma veya olmamadan birinin tercih edilmesi için iradenin olması gerekir. Kısacası Allah'ın bilgisi bir varlığın yeter sebebi olmadığı gibi, varlıklarla da sınırlı değildir. Çünkü onun bilgisi var olanı da yok olanı da kapsar. Hatta O, bildiği şeylerden dilediğini var eder dilemediğini de var etmez. Allah'ın ezeli sıfatı olan ilimin taalluk ettiği varlıklar hadistir. Ama O'nun bilgisi varlıklardan önce ve ezeldir. Sadece insanın bilgisi varlıktan sonradır. İnsanların icatlarıyla ilgili bilgileri icattan önce olsa bile yine bu bilgi başka varlıklara dayanmakta ve önce olduğu kabul edilse bile ezeli değildir. Ama Allah'ın bilgisi ezeldir.”⁹⁸²

İmam Şevkânî, Allah'ın ilim sıfatının ezeli olduğunu, bütün varlıklarla ilişkili bulunduğunu, bilgisi dışında hiçbir şeyin olamayacağını, aksi halde ilmin cehalete dönüşeceğini, bunda icma olduğunu belirtmektedir. Allah'ın, olmuş ve olacak her şeyi bildiğini, hiçbir şey O'nun bilgisi dışında bulunmadığını,⁹⁸³ var veya yok olan her şeyin O'nun ilmi dâhilinde olduğunu⁹⁸⁴ ifade ederek, gizli her şeyin inceliklerini bildiği gibi açık olanları da bilmektedir tezini savunmaktadır.⁹⁸⁵

Savunduğu görüşlerine, “Allah, kullarından dilediğine bol verir ve (dilediğine) kısar. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁹⁸⁶vs. ⁹⁸⁷ pek çok ayeti delil olarak getirmektedir.

Allah'ın cüziyyatı bilmediğini iddia edenleri şiddetle eleştiren İmam Şevkânî, Ebu Ali Cubaî'nin “Allah'ın bildikleri kendisinin bildikleri kadardır.” Sözü nü naklettikten sonra “ bu hüsrana sürükleyen çirkin sözün anlamı: “Allah'ın bildiği her şeyi Cubaî de bilmektedir.” demektir. Allah bizi muhafaza buyursun der ve sözlerine şöyle devam eder:

⁹⁸² Ebu Hamid, Muhammed b. Muhammed, Gazzali, *Şerhu Esmâ' l-Husna*, Beyrut, y.y. t.y. s. 62.

⁹⁸³ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, c. 2, s. 134.

⁹⁸⁴ Şevkânî, c. 3, s. 68.

⁹⁸⁵ Şevkânî, c. 3, s. 383.

⁹⁸⁶ Ankebut, 29/62.

⁹⁸⁷ Bkz. Bakara, 2/255; Ali İmran, 3/5; En'am, 6/59; Sebe', 34/2; Hadid, 57/4; Haşr, 59/22; Teğabün, 64/4; Talak, 65/12; Mülk, 67/14.

“Allah’a karşı, ötesi olmayan bu cürete bakın. Ebu Ali’nin annesine veyl olsun. Bu anırmanın nedeni nedir ki kendisini bu zor duruma sokmaktadır? Bu mel’ün yeminden daha kötüsünü duyan veya bu fikirlerde fitne çıkaran böyle bir cümleyi nakleden var mıdır? Gururlu bir kimsenin bu hilebaz mütekebbirin derecesine veya imanında bu derece fücra ulaşan var mıdır? ”

“ Bizden birisinin oğlu veya babası, “Oğlumun veya babamın bildikleri ancak benim bildiklerim kadardır” diye yemin etse, onun yalan söylediğini her akıl sahibi bilir. Çünkü herkesin, başkasının vakıf olmadığı bazı gizli bilgileri bulunmaktadır. Bunu iddia eden kişi ya aklından zoru vardır, saçmalıyor ve ne dediğini bilmiyor veya yalancı ve iftiracıdır...”⁹⁸⁸

3- İrade: Dilemek, bir şey hakkında karar kılarak onun yapıp yapılmayacağına azmetmek, anlamlarına gelmektedir.⁹⁸⁹ Bir şeyin meydana gelip gelmemesini tercih eden, irade sıfatıdır. Allah, mürîd’dir. Yaptığı işlerde irade sahibidir. Allah’ın zatıyla kâim, ezelde sabit olan sübûtî, vücudî ve ezeli bir sıfattır. Bu sıfat, Allah hakkında vaciptir. İrade sıfatının vaciple bağlantı kurması, ilahi zat ve sıfatların, irade ve iradeye konu varlık kabul edilmesi sonucuna götürür ki, Allah ve sıfatları böyle olan şeylerden münezzehtir. Muhale de taalluk etmez. Zira muhal mutlak yoktur. Fiilen meydana gelmek bir yana akıl, varlığını hiçbir şekilde düşünemez. Kaldı ki irade, varlık alternatifleri ve mümkünler arasında belirleyici olan vücûdî bir sıfattır.⁹⁹⁰

İmam Şevkânî’nin tespitine göre, Allah’ın teşrii ve tekvini olmak üzere iki kısım iradesi vardır: Tekvini irade, bütün yarattıkları iyiyi-kötüyü, hayrı-şerri, faydalı-zararlıyı kapsamına alan ve oluşumla ilgili olan iradedir. Allah, adaleti gereği bu çeşit iradesiyle kulların irade ettiklerine irade eder ve bu iradesine göre de yaratır. Teşrii irade ise, buna dini irade de denir. Allah’ın bir şeyi sevmesi ve hoşnut olması demektir. Allah’ın bu anlamdaki iradesi ile bir şeyi dilemiş olması, o şeyin meydana gelmesini gerekli kılmaz. Kısaca, tekvini irade, hayra, şerre, taate ma’siyeti taalluk ettiği halde; teşrii irade ise, sadece hayra ve taate bakan iradedir. İradenin zıddı olan iradesizlik Allah için söz konusu olamaz.⁹⁹¹

⁹⁸⁸ Şevkânî, *et-Tuhaf fi mezâhibi’s-selef*, s. 7-8.

⁹⁸⁹ İsfehânî, s. 211.

⁹⁹⁰ Şevkânî, *Katru’l-Veli a’la hadisi’l-Veli*, s. 286.

⁹⁹¹ Harputî, s.101.

İrade sıfatı ıstılah anlamında ele alındığında kelim âlimleri arasında farklı şekillerde tanımlanmıştır. Mesela, Cubbaiye göre yer söz konusu olmaksızın zait bir sıfat, Kerramiye'ye göre, Allah'ın zatıyla kaim hadis bir sıfat, Mu'tezile'nin muhakkıklarına göre, gereken fiilini yapma bilgisi, filozoflara göre ise en mükemmel nizamı bilme, Ehl-i sünnete göre ise tahsisten ibaret olan kadim ve zaid bir sıfattır. İlk ihtilaf, Allah'ın bu sıfatının müstakil bir varlığının olup olmadığı konusundadır. Ehl-i sünnete göre Allah'ın müstakil bir irade sıfatı vardır. Bazı âlimler, Allah'ın müstakil bir irade sıfatının olmadığını, O'nun iradesinin yaratması olduğunu iddia ederler. Zira onlara göre Allah'ın iradesi emirdir ve O'nun müstakil bir irade sıfatı yoktur. Kelam âlimlerinin hemen hepsi Allah'ın bu sıfatının varlık olarak ezeli olduğunu kabul ederler. Ancak ihtilaf bu sıfatın işlevinin ne zaman gerçekleştiğidir. Allah'ın müstakil bir irade sıfatına sahip olmadığını savunanlara göre; Allah'ın irade sıfatı hadistir. Zira onlara göre bu irade sıfatı başka bir sığata dayanmaktadır. Bu yüzden Mu'tezileden bazıları, Allah'ın yaratılanlara taalluk eden iradesinin hadis olduğunu iddia ederler.⁹⁹² Allah'ın müstakil bir irade sıfatına sahip olduğunu savunan Ehl-i sünnete göre, Allah'ın iradesi hadis değildir. Dolayısıyla yarattıklarına taalluk eden iradesi de ezelidir. Onlara göre Allah, Mu'tezile'nin dediğı gibi zati ile murat etmemektedir. Eğer Allah'ın iradesi hadis olmuş olsaydı, ona taalluk edecek bir iradeye daha muhtaç olurdu. Zira her fail, yaptığı fiili bilmesi ve onu belli zamanlarda yapması için bir iradeye muhtaçtır. Yapılan işten irade ve maksatı kaldırırsak, O'nun bütün fiilerinin boş olduğunu kabul etmiş oluruz. Allah için böyle şeyler söylemek doğru olmaz.⁹⁹³

İmam Şevkânî'nin, İrade sıfatı ile ilgili olarak, Allah'ın yarattığı, takdir ettiğı ve gerçekleştirdiğı her şeyi, emretmese, onu sevmese, ona rızası yoksa yapanlara mükâfat vermese, yapanları sevmese de bütün bunları iradesiyle yapmaktadır.⁹⁹⁴

Konu ile alakalı pek çok ayetten, “Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.”⁹⁹⁵ Ayetini delil olarak sunan İmam Şevkânî, irade sıfatının önemine işaret etmektedir.

⁹⁹² Cuveynî, s. 64.

⁹⁹³ Cuveynî, s. 95.

⁹⁹⁴ Şevkânî, s. 285-286.

⁹⁹⁵ Hud, 11/107.

4-Kudret: Allah'ın sonsuz güç ve kuvvet sahibi olması demek olup, Allah bu sıfatı ile kâinata tasarruf eder ve etkin olur. Bununla insan vasfedildiğinde, “kendisi sayesinde insanın herhangi bir şeyle ilgili bir fiili yapmaya güç yetireceği, muktedir olacağı bir varlığın adıdır.” Yüce Allah vasfedildiğinde ise kudret; “Allah'tan acizliğin olumsuzlaşması ve nefyi” anlaşılmaktadır. Allah dışındaki varlıklar için, her ne kadar kudret lafzı kullanılsa da, anlam olarak kudretle nitelendirilmesi muhaldir.”⁹⁹⁶

İmam Şevkânî'ye göre, Kudret, Allah'ın zatı hakkında vacip olan kemal sıfatlarındandır. Kâinattaki her şey Allah'ın sınırsız gücüyle olmaktadır. Allah bu kudretiyle dilediğini yaratıp, yarattığı bu varlığa dilediği kadar kudret verebilecek güçtedir. Kudretin zıddı olan acz, Allah hakkında düşünülemez.⁹⁹⁷

Kur'an-ı Kerim'de ve Sünnet'te, Allah'ın kudret sıfatıyla ilgili pek çok ayet ve hadis bulunmaktadır. İmam Şevkânî, bunların bir kısmını almakta ve kısa açıklamalarda bulunmaktadır. “Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesih'tir”, diyenler kesinlikle kâfir oldular. De ki: “Şâyet Allah, Meryem oğlu Mesih'i, onun anasını ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmek istese, Allah'a karşı kim ne yapabilir? Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan her şeyin hükümranlığı Allah'ındır. Dilediğini yaratır. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁹⁹⁸ Ayetine şu kısa açıklamayı yapmaktadır: “Yani Allah, kendi meşîeti doğrultusunda mahlûkların yaratıcısıdır. O, her şeye kadirdir ve O'na hiçbir şey zor değildir.”⁹⁹⁹

Mâtüridîler ve Eş'arîler kudret sıfatının, Allah'ın zatı ile kaim, ezeli sıfat oluşunda ittifak etmişlerdir. Fakat Eş'arîler'e göre kudret, mümkünleri yokluktan varlığa çıkarmakta da etkin bir sıfattır. Mâtüridîler'e göre ise kudretin sadece bir taalluku vardır. O da ezeldir. Mümkün şeylerin yoktan var edilmelerinde etkin değildir. Bu tekvin sıfatının gereğidir.¹⁰⁰⁰

5-Sem'i Basar: Allah'ın işitme ve görme sıfatıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah bütün her şeyi işittiğini bildirir; ancak O'nun işitmesinin mahlûkata ait işitme keyfiyetiyle aynı olduğu düşünülemez. Zira O'nun işitme için ilgili bir uzva ihtiyacı

⁹⁹⁶ İsfehânî, s. 395.

⁹⁹⁷ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, c. 3, s. 390.

⁹⁹⁸ Maide, 5/17.

⁹⁹⁹ Şevkânî, c. 2, s. 24.

¹⁰⁰⁰ Kılavuz, s. 133.

yoktur.¹⁰⁰¹ O'nun bir şeyi işitmesi o anda ikinci bir şeyi işitmesine engel değildir. İşitmek ise Allah için düşünülemez.¹⁰⁰²

Basar, görmek demektir. Allah'ın görmediği ve işitmediği hiçbir şey yoktur. Allah'ın görmesi tıpkı işitmesi gibi mahlûkatın ya da biz insanların görmesine benzemez. Zira O'nun bizim gibi bir organa ihtiyacı yoktur.¹⁰⁰³ Allah'ın görmesine engel hiçbir varlık da yoktur.

6-Kelam: Kelime olarak, “söze dizilmiş manzum nazım ve ya mânâlar” anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁰⁴ Allah'ın muttasıf bulunduğu kemal sıfatlarından biridir. Harf ve ses türünden olmayan, aksine, zatı ilahi ile kâim olan bir sıfattır. Bu sıfat, ne milletlerin lafızlarıyla nitelenir, ne de lafzın kelam türleriyle kısımlara ayrılır.¹⁰⁰⁵ Allah, her türlü ihtiyaçtan ve mahlûkata benzemekten münezzehtir. Kelam sıfatı, ilim sıfatı gibi vâcibe, caize, yani var veya yok olan her şeye taalluk eder. Allah, ezelden ebede yani zaman üstülükle ve mutlaklıkla bu bir tek kelam sıfatı ile emreder, yasaklar ve haber verir. Bütün kutsal kitaplar bu bir tek kelamın alametidir.¹⁰⁰⁶

Allah'ın kelam sıfatıyla ilgili birçok münakaşalar olmuş ve bu ilme “Kelam” adı verilmesinin bu sayede olduğu iddia edilmiştir. Allah'ın mütekellim olduğu konusunda bütün mezhep imamları hemfikirdirler. Fakat Allah'ın kadîm ve yaratılmamış bir kelam sıfatı ile mi yoksa hadis ve yaratılmış bir kelam sıfatı ile mi mütekellim olduğu noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Nitekim Mu'tezile, Allah'ın her sıfatı olduğunu kabul etmez. Kerrâmîye fırkası Allah'ın her sıfatının kadîm olmasını, Eş'arîler ise onun harf ve ses cinsinden olmasını kabul etmezler.¹⁰⁰⁷

Ehl-i Sünnete göre; Allah'ın kelam sıfatı, ezeli, iradeden ve bilgi sıfatından ayrı müstakil bir sıfattır. Yani kelam bilgi ve irade değildir. Müstakil olan bu sıfat, iki kısma ayrılır. Birincisi nefsi kelam denen ve söylenenin içindeki sözdür. O, bu sözü konuştuğu zaman bu söz lâfzî olur. İkincisi işte bu lâfzî kelamdır. Allah'ın konuşma sıfatı, yani konuşma kabiliyeti olan kelam-ı nefsi ezeli, kelamı nefsiyi

¹⁰⁰¹ İsfehâni, s. 242.

¹⁰⁰² Şevkânî, c. 3, s. 279.

¹⁰⁰³ Şevkânî, c. 4, s. 528.

¹⁰⁰⁴ İsfehâni, s. 440.

¹⁰⁰⁵ Nureddin Es-Sabunî, *Maturidiye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, DİB Yayınları, 2005, s. 80.

¹⁰⁰⁶ Harputî, s.102.

¹⁰⁰⁷ Ebu Hanife, s. 303.

temsil eden kelimayı lâfzî ise mahlûktur. Bu kelam mushafta yazılı olan kelamdır.¹⁰⁰⁸ Allah'ın, kelamı nefsi ve lâfzî olmak üzere iki kısma ayrılan bu kelamı, Eş'arilere göre işitilebilir, Matürîdilere göre ise Allah'ın lâfzî kelamı işitilebilir, nefsi kelamı ise işitilemez. Matürîdilere göre ayette geçen "Eğer Allah'a ortak koşarlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir."¹⁰⁰⁹ Sözüden maksat Allah'ın lâfzî kelamıdır.

İbn Hazm'a göre, "Kur'an-ı Kerim" ve "Kelamullah" mana itibarıyla müşterek lafızlardır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de gerçekten Allah kelamı olup onun hem lafzı hem de manası kadimdir, insanın Kur'an-ı Kerim'i okuması ve yazması ise mahlûktur.¹⁰¹⁰

İbn Kayyim'a göre de Allah iradesiyle konuşan bir varlıktır, O'nun konuşması harf ve seslerdir. Kelam sıfatı Peygamberlere indirdiği vahiylerden ibaret değildir. Zira ayette vahiy ile kelam sıfatı birbirinden ayırt edilmiştir. Buharî gibi âlimler de bu görüşü savunmuştur.¹⁰¹¹

Mu'tezile, Ehl-i Sünnete, Kur'an-ı Kerim'i iki kapak arasında yazılı olan, dille okunan ve kalpte saklanan olarak tanımlıyorsunuz, bu hadis olanların özellikleri değil mi diye itiraz eder. Ehl-i Sünnet ise buna, bu saydığımız şeyler Allah'ın kelamı değildir. Allah'ın kelamına delalet eden işaretlerdir. Kur'an-ı Kerim lafzı ise hem Mushaf hem de Allah'ın kelamı anlamını içerir. Onunla Allah'ın kelamı kastedilirse mahlûk olmaz, sadece Mushaf kastedilirse mahlûk denebilir. Kur'an-ı Kerim ifadesi, sadece kelamı lafzı için kullanılarak ona mahlûk denmesinde bir sakınca yoktur. Ancak Kur'an-ı Kerim ifadesi Kelam-ı Nefsiyi içine alacak şekilde kullanılırsa ona mahlûk denmesi sakıncalıdır. Bu nedenle iki anlam ifade eden Kur'an-ı Kerim ifadesinin ne anlama geldiğini iyi tespit etmek gerekir. Kur'an-ı Kerim ifadesinin yerine Kelamullah da kullanılmaktadır. Bu ifade için de Kur'an-ı Kerim için söylenen şeyler aynen geçerlidir. Yani bu terim de iki manayı içerir. Birincisi kelamı nefsi olan Allah'ın zatı sıfatı, ikincisi ise kelam-ı lâfzî olan mushafta yazılı ifadeler.

¹⁰⁰⁸ Cuveynî, s. 45.

¹⁰⁰⁹ Tevbe, 9/6.

¹⁰¹⁰ İbn Hazm, c. 2, s. 14-18.

¹⁰¹¹ İbn Kayyim el- Cevziyye, c. 3, s. 370.

Ancak Kelamullah ifadesi, Kur'an-ı Kerim ifadesine göre daha dikkat gerektirir. Zira Kelamullah ifadesi daha çok Allah'ın kelam sıfatını hatırlatır.¹⁰¹²

İmam Şevkânî, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'ten getirdiği delillerle Allah'ın kelamının bulunduğunu ispat etmektedir. “Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik. Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu.”¹⁰¹³ Ayetini şöyle açıklamaktadır:

“Cumhur, Allah'ın Musa (a.s.) ile konuştuğu görüşündedir. “Teklîm” kelimesi, müekked mastardır. Tekidin faydası, mecazî konuşma şeklini ortadan kaldırmaktır. Söz masdar kalıbıyla tekid edildiğinde, gerçek konuşmadan başka anlamı olamaz. Bütün nahiv bilginleri bu konuda hemfikirdirler.¹⁰¹⁴

İmam Şevkânî, Kur'an-ı Kerim'i şöyle tarif etmektedir: “Hz. Peygamber (s.a.v)'e nazil olan, mushaflarda yazılı, tevatürle bize nakledilen kelam/sözdür.”¹⁰¹⁵

Kuran mahlûk mu? Sorusunun cevabını araştırırken İmam Şevkânî'nin tatminkâr cevaplarıyla karşılaşılabilir. Kelamî ekoller arasında en çok tartışılan konulardan biri, Kur'anın mahlûk olup olmadığıdır. İmam Şevkânî gibi Ehl-i sünnet âlimleri, onun Allah'ın kelamı olduğunu, Allah'ın kelamının ezeli olduğunu; Allah'a ait ve ezeli olan bir şeyin mahlûk olamayacağını belirtirlerken, bazı ekoller onun mahlûk olduğu iddiasında bulunmaktadır. Bu iddiada bulunan ekollerden biri olan Cehmiye ve Mu'tezile “Rab'lerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler. O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: “Bu da ancak sizin gibi bir insan. Şimdi siz göz göre göre sihre mi kapılacaksınız?”¹⁰¹⁶ Ayetini görüşlerine delil olarak ileri sürmektedirler. İmam Şevkânî onlara şu şekilde cevap vermektedir:

“Kur'an anlamına gelen zikrin, “yeni sıfatıyla nitelendirilmesi, Kur'an'ın mahlûk olduğuna delil olarak getirilmektedir. Bu iddia şöyle cevaplandırılmıştır: Ses ve harflerden oluşan birleşiklerin hadis olduğunda tartışma yoktur. Çünkü ses ve harfler nazil oluşlarında yenidirler. Anlamı, nazil olmaları yenidir, zikirden

¹⁰¹² Taftazanî, s. 172.

¹⁰¹³ Nisa, 4/164.

¹⁰¹⁴ Şevkânî, c. 1, s. 538.

¹⁰¹⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, s. 29.

¹⁰¹⁶ Enbiya, 21/2-3.

kastedilen Kur'an değildir. İmam Ahmed'in belirttiği gibi melek aracılığıyla nazil olması yenidir, Kur'anın kendisi yeni değildir."¹⁰¹⁷

İmam Şevkânî, bu meselenin özellikle Me'mun, Mu'tasım ve Vasık dönemlerinde ciddi bir problem haline geldiğini, İmam Ahmed'in bu yüzden işkence gördüğünü, Ahmed b. Nasr el-Huzai'nin boynunun vurulduğunu; bu düşünceden dolayı bazı fırkaların bid'atlara düştüğünü belirttikten sonra sözü Ehl-i sünnete getirmekte ve şöyle eleştirmekte:

“Allah onlara rahmet etsin, Ehl-i sünnet âlimleri de Kur'anın kadim olduğunu kesin bir dille söylediklerini ve hadis olduğunu söyleyenleri tekfir ettiler. Hatta bunu da, “Kur'an demem bile mahlûktur” diyenler ile “Mahlûk olup olmadığı konusu olduğunu bilmiyorum” diyenleri de tekfir ettiler. Keşke “tevekkuf/bilmiyorum” sınırlarını aşmasaydılar ve bu konudaki bilgiyi gizlilikleri bilen Allah'a havale etseydiler. Çünkü “mihne” dönemine kadar sahabe ve tabiinlerden bu konuda bir şey işitilmedi, onlardan bir şey nakledilmedi. Onlar, bu konuda konuşmaktan kaçındılar ve “tevekkuf” a sarılarak gerçek bilgiyi Allah'a havale ettiler ki doğru olan da budur. Başka ekollere mensup Allah'ın kullarını tekfir etmekten kurtulmanın yolu budur. Takdir Allah'ındır.”¹⁰¹⁸

Görüşlerinden anlaşıldığı kadarıyla İmam Şevkânî bu konuda, “Kuran Allah'ın kelamıdır; Allah'ın kelamı mahlûk değildir ve Allah tarafından indirilmiştir. O, Allah'ın sıfatlarından biridir, kendisi kadimdir, nazil olması hadistir.” diyen Selef ve Ehl-i sünnetin görüşünü benimsemektedir.

7- Tekvin: Özellikle Maturidi'lerin kabul edip İmam Şevkânî ve diğer kelim ekollerinin müstakil bir sıfat olarak öngörmediği tekvin sıfatı, yaratmak, yok olanı yokluktan varlığa çıkarmak demektir. Fiil, halk, tahlik, icad, ihdas, ihtirâ, ibdâ ve örneksiz olarak bir şeyi yapmak¹⁰¹⁹ gibi anlamlara da gelen tekvin, ezeli bir sıfattır. Allah yegâne yaratıcıdır. O, ezeli ilmi ile bilip dilediği her şeyi sonsuz güç ve kudretiyle yaratmıştır. Allah'ın zatı ile kaim ezeli bir sıfat olan tekvin, kudret, ilim ve irade sıfatlarından farklıdır. Çünkü ilim ile malumat bilinir; kudret ile mümkünün fiil (yaratılması) veya terki geçerli olur; irade ile fiil veya terk şıklarından biri tercih

¹⁰¹⁷ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, c. 3, s. 397.

¹⁰¹⁸ Şevkânî, c. 3, s. 397.

¹⁰¹⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, c. 10, s. 85.

edilebilir. Yaratmada bizzat etkin olan sıfat tekvidir. Tekvin de kudret ve irade gibi caiz olan şeylere taalluk eder. Maturidiler, tekvin sıfatının müstakil bir sıfat olarak Allah'ın zatı ile kaim, bütün sıfatların başlangıcı ve kaynağı olan ezeli ve subuti bir sıfat şeklinde kabul etmişlerdir. Eş'ariler ise kudretin bir taalluku, i'tibari ve hadis bir sıfat saydıkları tekvin sıfatını kudret sıfatı kapsamında değerlendirmişlerdir. Eş'arilere göre, hakiki bir sıfat olmayıp, diğer fiili sıfatlar gibi izafî bir sıfattır, zatla kaim değil ve hadistir. Ama Eş'arilere göre bu sıfatın yerine kudret sıfatı kaimdir. Eş'arileri tekvinin hadis olmasını kabule iten neden, yaratma ile yaratılanların aynı zamanda olmasının gerekliliğidir. Aksi takdirde yaratma ezeli kabul edilirse yaratılanların da ezeli kabul edilmesi gerekir. Maturidiler ise, bunu kabul etmezler; onlara göre yaratma ile yaratılanlar ayrı şeylerdir. Yaratılanlar hadis, yaratan ezelidir.¹⁰²⁰

Sonuç olarak, Ehl-i sünnet kelamcıları, zati ilahiyeye bir anlamda manalar katan subuti-manevi sıfatların zatla münasebetini “zatın ne aynı ne de gayridir” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu ifade ilk bakışta çelişik gibi görünse de gerçekte öyle değildir. Çünkü onlar, “sıfat zatın aynı değildir.” derken, sıfatları zatla özdeşleştirmek suretiyle onların mevcudiyetini ortadan kaldıran bazı Mu'tezili kelamcılarla İslam filozoflarının hatasından, “gayri değildir.” derken de sıfatı zattan ayırıp beşer seviyesine indiren ve Hz. İsa'nın bedeninde maddileştiren Hristiyanların batıl inancından kaçınmak istemişlerdir. Bunun için söz konusu görüşte zat ile sıfat arasındaki münasebet ayrı ayrı açılardan ele alınmıştır. Mu'tezile kelamcılarının çoğunluğu Esmâ-i Hüsna'yı ve dolayısıyla manevi sıfatları kabul ettikleri halde “müstakil manalar” diye de anılan meani sıfatları benimsemeyişleri, hiçbir zaman onların zatı ilahiyeyi sıfatlardan tecrit ettikleri anlamına gelmediği halde muhalifleri tarafından Muattıla'dan olmakla itham edilmişlerdir. Onların hakiki temayüllerinin “sıfatları toptan reddetmek” olduğunu söylemek de tarafsızlıkla bağdaşmayan bir hüküm kabul edilmelidir.¹⁰²¹

Özetle Allah'ın sıfatları zatı gibi ezelidir. Ancak bu sıfatların ezeli olması onların işlevlerinin de ezeli olmasını ve ezelde işlevlerini tamamlamış olmalarını gerektirmez. Çünkü fiili sıfatlar, özelliği itibariyle tekrarlamayı içine alırlar. Yani fiili sıfatlar, zamanın her anında işlevlerini yerine getirirler. Bu da onların ezeli

¹⁰²⁰ Cuveynî, s. 95.

¹⁰²¹ Topaloğlu, “Allah”, DİA, c. 2, s. 491.

olmasına zarar vermez. Aksine onların ezeliğini pekiştirir. Çünkü ebedi olmayan yani işlevlerini zamanın her anında yapamayan bir sıfatın ezeli olması imkânsızdır. Kısacası ebedi olmayan ezeli olamaz.

2.2.2.3. Allah'ın Fiili Sıfatları

Allah'ın, eşya ve âlemle ilgili fiillerine işaret eden sıfatlardır. Allah'ın bu sıfatlarla nitelenmesi caiz olduğu gibi, bunun aksi de caizdir. Rızık verme, nimet verme, öldürme, diriltme ve azap etme gibi sıfatlar, fiili sıfatlardır. Mâtürîdîler, zikri geçen tüm bu sıfatların, Allah'ın Tekvin sıfatının bir neticesi olduğunu söylemişlerdir. Fiili sıfatları belli bir sayıya indirgemek, Allah'ın mahlûkatıyla olan ilişki ve tasarruflarına müdahale anlamına geleceğinden dolayı, mümkün değildir.¹⁰²²

Esmâ-i Hüsnâ içinde Allah-Kâinat ve Allah-İnsan ilişkisini ifade edenlerin fiilî sıfatları teşkil ettiklerini söylemek mümkündür. İmam-ı Azâm'dan itibaren Hanefi-Mâtürîdî âlimler fiilî sıfatları diğerleri gibi kadim sayarak zât-ı ilahiyyeye nispet etmişlerdir. Bu tür sıfatların hepsini, “yapmak, yaratmak, oluşturmak” anlamına gelen tekvin terimiyle ifade etmişler ve bunu zatla kaim ve kadim bulunan sübûtî sıfatlara sekizinci bir sıfat olarak eklemişlerdir. Selef âlimleri de ilahi fiillerin zât ile kaim ve kadim sıfatlar olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁰²³

Allah Teâlâ'nın kendisiyle nitelenmesi ve nitelenmemesi caiz olan sıfatlara “Fiilî Sıfatlar” veya “Caiz sıfatlar” denir. Zât-ı Bari'nin bunlarla vasıflanması vacip değildir. Fiilî Sıfatların hepsi, Allah'ın kudret, irade ve tekviniyle meydana gelir.

Allah'ın tekvin sıfatı bunların merciidir. Fiilî Sıfatların en önemlilerini yaratma (tahlîk), hidayet vermek ve dalalette bırakmak (ihdâ ve idlâl), peygamber göndermek ve kitapindirmek (irsâl ve inzâl), öldükten sonra diriltme (ba's ve haşr), nimet vermek ve azap etmek (ten'îm ve ta'zîb) olarak zikredebiliriz.¹⁰²⁴

Ancak Ehl-i Sünnet ekolünün iki büyük âlimi Eş'ari ve Mâtürîdî'nin her ikisi de Allah Teâlâ'nın sıfatlar ile mevsuf ve muttasıf bulunduğu hususunda müşterek kanaatteolmalarına rağmen fiilî sıfatlar konusunda bu iki âlimin farklı görüşlere sahip olduğunu görüyoruz. Nitekim İmam Mâtürîdî'ye göre, ister zati (sübûtî) ister

¹⁰²² Özler, s. 164; Gölcük ve Toprak, s. 205.

¹⁰²³ Topaloğlu, “Allah”, DİA, c.. 2, s. 492.

¹⁰²⁴ Gölcük ve Toprak, s. 222-223.

fiilî olsun bütün sıfatlar Allah'ın zatı ile kaim, hakiki ve ezeli (kadîm)dir. Ancak Eş'ariyye'ye mensup âlimler ise bu genel görüşü kabul etmemekte ve sıfatlar içinden fiilî olanların nisbî ve hadîs sıfatlar olduğunu ileri sürmektedirler. Zira İmam Eş'ari'ye göre Cenabı Hakkın, mahlûkatı yaratmadan önce “Hâlık” ve “Râzık” gibi sıfatlarla tavsif edilmesi doğru değildir.¹⁰²⁵

Bununla beraber Mâtürîdî'nin fiilî sıfatlar konusundaki görüşleri, Bakıllanî ve Gazzali gibi daha sonra gelen Eş'arilerin aynı konu ile ilgili görüşleri birbiriyle kıyaslandığı ve üzerlerinde durulup incelendikleri zaman, aralarında ileri sürüldüğü gibi pek büyük bir farkın bulunmadığı ve söz konusu edilen ihtilafın dar bir çerçeveye inhisar ettiği, hatta yok denilebilecek derecede azaldığı görülecektir.

Nitekim İmam Gazzali bu konuda şöyle demektedir: “Râzık (Rızıklandırıcı), Hâlık (yaratıcı) vs. yüce Allah'ın fiillerinden türeyen isimlerin ezeli olup olmadıkları hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu meseleyi açıklamak için şöyle demek gerekir: Mesela, Kılıç daha kınında iken keskin dendiği gibi, kılıç ile herhangi bir kesme eylemi hâsıl olduğu zaman da, fiile iktiranından dolayı keskin denir. Hâlbuki bunlar, esasında iki ayrı manayı ifade ederler. Kılıç, kınında iken bilkuvve ve kesme eylemi hâsıl olduğu zaman da bilfiil keskindir. Bunun gibi su için, daha bardakta iken susuzluğu giderici dendiği gibi, içildiği zaman da kendisi için aynı şey söylenir ki, esasında bunlar da iki ayrı anlam taşırlar. Kılıç için daha kınında iken keskindir denmesinin manası, kesme eylemi kendisiyle hâsıl olan sıfatın gerçekte kılıçta bulunmasıdır. Bununla beraber kesme fiilinin derhal meydana gelmemesi, keskin ve hazır bir durumda bulunmaması gibi, kılıcın zatında bulunan bir kusurdan ileri gelmeyip, bu onun zatının dışında olan başka bir sebebe dayanmaktadır. İşte bunun gibi, daha kınında iken kılıca keskindir denmesine sebep olan manaya uygun olarak, yüce Allah'a da ezelde Hâlık'tır denmesi doğru olur. Zira yaratmanın bilfiil cereyan etmesi, Allah'ın zatında bulunmayan bir şeyin yeniden meydana gelmesinden dolayı değildir. Aksine yaratma fiilinin gerçekleşmesi için şart olan her şey, ezelde mevcuttur. Oysa kılıçla kesmeye başlandığı anda, kendisine keskindir denmesine

¹⁰²⁵ Yurdağür, s. 227.

sebepe olan mananın ezelde bulunması doğru değildir. Mananın oynadığı rol iste budur.”¹⁰²⁶

Görüldüğü gibi, Gazzâli'nin de Allah'ın fiilî sıfatları hakkındaki görüşü, Mâtürîdî'nin bu konudaki görüşünden farklı değildir. Aksine O'nu te'yid eder mahiyettedir. Çünkü Mâtürîdî'ye göre de Allah Teâlâ'nın fiilî sıfatları ezeldir.

Mu'tezile Kelamcıları ise İrade ve Kelâm sıfatlarını da katmak suretiyle bütün fiilî sıfatları hâdis telakki etmiş ve zât ile kaim olmadığını söylemişlerdir.¹⁰²⁷

Bazı düşünürlere göre fiilî sıfatları müstakil bir sıfat olarak saymaya gerek yoktur. Çünkü ister Eş'arilerin kabul ettiği gibi, kudret sıfatının eşyaya taalluku biçiminde, isterse Mâtürîdîlerin dediği gibi tekvin sıfatının eseri olarak görülsün, netice itibariyle bu sıfatlar Allah'ın sıfatlarından bir sıfatının eseridir. Dolayısıyla tekvin sıfatı içinde değerlendirilmelidir. Kaldı ki, eşya Allah'ın sıfatlarından sadece kudret veya tekvin sıfatıyla değil, ilim, irade, kelâm gibi diğer sıfatlarıyla da alakalıdır ve bu sıfatların da eşyaya taallukları vardır.¹⁰²⁸

Maturidi ve Nesefi gibi âlimler, fiili sıfatların hepsini takvin sıfatına rucû ettirirler.¹⁰²⁹ Selef uleması ile İmam Azam'dan itibaren Hanefi-Maturidi ekolü, Allah'ın bütün sıfatlarını zatı ile kâim ve ezeli sıfatlar kabul ettikleri için tekvin sıfatına dayanan bu sıfattan yansıyan fiili sıfatları da ezeli sıfata dâhil ederler. Eş'arî âlimlerine göre ise bu sıfatlar, müstakil bir sıfat olarak görülmez, ilim sıfatına kudret ve iradenin de eklenmesiyle ilahi fiiller sisteminin tamamlanabileceğini belirtirler. Mu'tezile kelâmçıları ise irade ve kelâm sıfatlarını da katarak bütün fiili sıfatları hadis telakki etmiş ve zât ile kâim olmadığını belirtmişlerdir.¹⁰³⁰ Sonraki dönemlerde bir kısım Eş'arî ulemasının fiili sıfatları Mâtürîdî âlimleri gibi değerlendirdiği ifade edilmiştir.¹⁰³¹ Fiilî sıfatlar kısaca şöylece sıralanabilir:

1- Tahlik:“ Yaratmak “ demektir. Allah'ın, varlığı aklen mümkün olan herşeyi yaratması câizdir. Allah, hayrı da şerri de yaratandır. O, hayrı seçmemizden

¹⁰²⁶ Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el- İktisad fi'l İtikad*, Beyrut, Daru'l Kutubil İlmiyye, 2004, s. 115-116.

¹⁰²⁷ Topaloğlu, “Allah”, DİA, c. 2, s. 492.

¹⁰²⁸ Özler, s. 164.

¹⁰²⁹ Ebü'l Muin Meymun b. Muhammed, Nesefî, *Tabsiretü'l Edille fi usuli'd- Din*, Dimeşk, y.y. 1990, c. 1, s. 400.

¹⁰³⁰ Topaloğlu, “Allah”, DİA, c. 2, s. 492.

¹⁰³¹ Kılavuz, s. 40.

hoşnut olur; fakat şerri seçmemize razı olmaz. Allah'ın her şeyi yaratması vacip değildir. Böyle olmasaydı dilediğini yaratması söz konusu olmazdı. İnşa; ilk defa yaratmak, ibdâ; eşsiz surette yaratmak, inmâ; üretmek, büyütme, tasvir; şekil vermek gibi kavramalar da bu başlık altında ele alınmıştır.

2- Peygamber göndermek, kitap indirmek: Allah kullarını gözetin, rahmeti ve lütfü bol olandır. Kullarını da bunlardan mahrum bırakmamak, onların hak yolu bulmasını sağlamak ve kendini onlara tanıtmak maksadıyla peygamber göndermiş, bir kısmına da kutsal kitap göndererek; gerçeklerin açıklanmasına yardımcı olmuştur. Allah'ın Peygamber göndermesi ve kutsal kitaplar indirmesi de O'na vacip değil, caizdir.

3- Hidayet vermek, dalalete sevk etmek (ihdâ ve idlâl): Allah'ın dilediğine hidayet vermesi, dilediğini ise sapıklık üzerine yaratması caizdir.¹⁰³²

4- Ba's ve haşr: Ba's Allah'ın kullarını öldükten sonra tekrar diriltmesi; haşr ise, onları hesaba çekmek için bir arada toplamasıdır. Tabii ki Allah kullarına dünyada yaptıklarının hesabını soracaktır. Allah'ın insanları tekrar diriltip bir araya toplayacağı bellidir. Fakat kulları tekrar diriltip bir araya toplamak Allah üzerine zaruri ve vacip değil, caizdir.

5- Ten'im ve Ta'zib: Nimet vermek ve azap etmektir. Allah dilediğine nimet verir, azabı hak kazananlardan (günahkârlardan) da dilediğini azaplandırır. Dilerse en küçük günahı cezasız bırakmaz, dilerse küfür ve şirk hariç büyük bir günahı bağışlar.¹⁰³³

2.2.2.4. Allah'ın Fiil Niteliğindeki Sıfatları

İmam Şevkânî, fiil niteliğindeki sıfatlar hakkında Allah, O'nun hakkında caiz olmayan şeylerden münezzehtir.¹⁰³⁴ Diyerek te'vil ehlinin hepsi, "istiva'nın "istila/kuşatma" anlamına geldiğini söylemektedirler."¹⁰³⁵ Tespitini yaparak te'vili reddeden selefi düşünceden ayrılmış teşbih ve temsilden uzak te'vili benimseyen selefin görüşüne tabi olmuştur. Fiil niteliğindeki sıfatlar aşağıdaki gibidir:

¹⁰³² Kılavuz, s. 41.

¹⁰³³ Yurdağür, s. 226.

¹⁰³⁴ Şevkânî, c. 2, s. 211.

¹⁰³⁵ Şevkânî, *et-Tuhaf fi mezâhibi's-selef*, s. 11.

1-İstivâ: Sözlükte doğru ve düzgün olmak anlamlarındaki (s-v-y) kökünden türeyen istivâ kelimesi; istilâ, uluvv, suud, rahmetle toplamak, kastetmek, yukarı çıkmak, mutedil olmak, yönelmek, galip gelmek, ortaya çıkmak, karar kılmak, yükseklik, tahta oturmak, yerleşmek, kurulmak, beraber olmak ve doğrulmak gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise: Allah'ın bir şeyi düzeltmesi, hizaya koyması ve muradına uygun yapması; yani, "İstila" bir şeyi emri ve hâkimiyeti altına alma anlamlarına gelmektedir.¹⁰³⁶

İstivâ, Kur'an'da mazi kalıbıyla on beş yerde geçer. Allah'a isnat edildiğinde "yönelmek, hükümran olmak ve hükmetmek" şeklinde yorumlanan istivâ Allah dışındaki varlıklara isnat edildiğinde ise olgunlaşmak, gelişmek, yukarı doğru dikilmek, doğrulmak, oturmak ve yerleşmek gibi anlamlara geldiği belirtilir. İstivâ kelimesi yedi ayette arşa ve iki ayette de semaya yönelik olarak Allah'a nispet edilir. Kur'an'da istivâ Allah'a atfen, "Sonra semaya istivâ etti."¹⁰³⁷ "Sonra arşa istivâ etti."¹⁰³⁸ Şeklinde geçer. Hadislerde istivâ kelimesiyle ilgili olarak Allah'a nispet edilen bir ifade yer almazken, kimi rivayetlerde Hz. Peygambere ait bir fiil olarak kullanılır. Allah-âlem münasebetiyle ilgili kabul edilen bazı rivayetlerde ise istivâ kavramı kullanılmadan Allah'ın arşının fevkinde, arşının da göklerin üstünde olduğu bildirilir.¹⁰³⁹ Sahabeden Abdullah b. Mesud istivâ kelimesini Allah'ın dilediği şeyleri yarattıktan sonra, arşını yaratması olarak açıklamıştır.¹⁰⁴⁰

Ebu Hanife ise, Allah'ın arşa istivâ etmesini olduğu gibi kabul etmiş ve O'nun ihtiyaca bağlı olmaksızın arşa istivâ ettiğini, yerde değil "Bilâkeyf" arşın üzerinde olduğuna inanmak gerektiğini belirtmiştir. Buna benzer bir düşünceye göre de istivâ Allah'ın zatıyla yaratıkları arasında mevcut olmayıp mahiyeti insanlarca bilinmeyen bir şekilde göklerin ötesinde ve arşın üzerinde bulunduğunu anlatan bir sıfattır. Allah'ın arşın üzerinde oluşu, yaratılmış varlıkların bir yerden bir yere gitmesi gibi değildir. Keyfiyeti insanların idraki dışındadır. Kendilerini sahabe ve tabiin yolundan gittiğini belirten bir kısım selefîyenin yanı sıra Ahmed b. İbrahim

¹⁰³⁶ İsfehânî, s. 251; İbn Manzur, c. 14, s. 414.

¹⁰³⁷ Bakara, 2/29; Fussilet, 41/11.

¹⁰³⁸ A'raf, 7/54; Yunus, 10/3; Ra'd, 13/2; Taha, 20/5; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Hadid, 57/4.

¹⁰³⁹ Yavuz, "İstivâ", DİA, c. 23, s. 402.

¹⁰⁴⁰ İbn Kesîr, c. 1, s. 214.

el-Kalânîsî, İbn Küllâb, Bakillânî gibi Sünnî ulema ile Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Abdülkâdir Geylânî gibi mutasavvıflar bu görüştedir.¹⁰⁴¹

Bir diğer düşünceye göre istivâ ilahi kudret ve iradenin bütün kâinat üzerinde sürekli olarak geçerli olduğunu ve bütün kâinatı hâkimiyeti altına alıp yönettiğini anlatan bir kavramdır. İlk defa Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvan tarafından ileri sürülen bu görüş daha sonra Mu'tezile, Mâtüridiyye, Eş'ariyye ve şia kelamcılarınca kabul edilen görüştür. Ehl-i sünnet ulemasının hemen tamamı ilgili ayetlerdeki "istivâ etti" ifadesini Allah'ın yarattığı bütün varlıklar üzerinde sınırsız hâkimiyetini ve sonsuz saltanatının olduğu ve bütün mevcudatı tasarrufu altına alması şeklinde te'vil eder.¹⁰⁴² Bu görüş çerçevesinde fikir beyan eden İmam Şevkânî, ise istivâ konusunda, "Şüphesiz Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ edendir."¹⁰⁴³ Ayetini yorumlarken şöyle demektedir:

"Âlimlerin bu konuda on iki görüşü bulunmaktadır. En haklı ve doğruya en yakın olanı Selef-i Salih'in görüşüdür. Allah, keyfiyetsiz (belirlenemeyen şekilde), O'na uygun tarzda arşını kuşatmıştır. Allah, O'nun hakkında caiz olmayan şeylerden münezzehtir."¹⁰⁴⁴ Diyen İmam Şevkânî, sözlerine şöyle devam eder:

"Bu, her insan bireyinin nefsinde bulunduğu, fitratında hissettiği, tabiatının çektiği bir duygudur. Allah'a yönelen, O'na yalvaran ve ilticada bulunanların dualarını yüce makamına yönelttiklerini, ellerini göklere açtıklarını, gözlerini semaya çevirdiklerini görmüyor musun? Âlim, cahil, bütün insanlar bu duyguyu yaşamaktadır. Selef ve te'vil ehlinin hepsi, "istiva'nın "istila/kuşatma" anlamına geldiğini söylemektedirler."¹⁰⁴⁵ Tespitini yaparak te'vili reddeden selefi düşünceden ayrılmış teşbih ve temsilden uzak tevili benimseyen selefin görüşüne tabi olmuştur.

İmam Şevkânî arap dil kurallarına göre istivanın mahlûkat üzerine istila ve istikrar kılma anlamlarına geldiğini belirterek, Bu konuda selefin görüşlerine katılmaktadır.¹⁰⁴⁶

Sonuç olarak, Müşebbihe ve Mücessime gibi küçük bir azınlık istisne edilirse İslam âlimlerinin büyük bir çoğunluğu istivâyı hükümdarın oturması şeklinde

¹⁰⁴¹ Yavuz, "İstivâ", DİA, c. 23, s. 403.

¹⁰⁴² Beyhakî, *Kitâbü'l-Esmâ ve s-Sıfat*, s. 529-534.

¹⁰⁴³ A'raf, 7/54.

¹⁰⁴⁴ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, c. 2, s. 211.

¹⁰⁴⁵ Şevkânî, *et-Tuhaf fi mezâhibi's-selef*, s. 11.

¹⁰⁴⁶ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, c. 1, s. 60.

anlamayı imkânsız görmüşlerdir. Bazı selef âlimlerinin her ne kadar “Allah zatıyla göklerin üzerinde bulunan arşın ötesindedir, ancak bu, yaratıkların bir yerde ve bir yönde bulunmasına benzememektedir” demişlerse de yaptıkları yorumlarda “zatıyla ve sınırı bilinmeksizin” gibi ilavelerde bulunmuşlardır. Sahabe ve tabiin uleması ise istiva ve Allah’ın arşa istivasını tenzihçi anlayışa uygun biçimde yorumlamışlardır.

2-İtyân ve Meci’: Arap dilinde “gelmek” manasını taşıyan “ityân ve meci’”, Kur’an’daki muhtelif ayetlerde, “Rabbinin emri geldi”,¹⁰⁴⁷ “Allah ve meleklerin buluttan gölgeler içinde gelmesi”¹⁰⁴⁸ “Rabbinin bizzat gelmesi”¹⁰⁴⁹ “Allah’ın hükmünün gelmesi”¹⁰⁵⁰ mealindeki ifadelerle Allah’a isnad edilmiştir. Meci’de gelmek demektir. İtyân gibi özel anlamda olmayıp daha genel bir mana taşır. İtyânda kolayca geliş ve sonuca ulaşılama amacı güdülmezken, meci’de sonuca ulaşılma göz önünde bulundurulur.¹⁰⁵¹ Bu konu içinde değerlendirilebilecek bir diğer kavram da nüzuldür. Bir hadiste, “Allah her gece gecenin son üçte bir vakti kalınca dünya semasına iner.”¹⁰⁵² Şeklinde Allah’a isnad edilen nüzul, yüksek yerden alçak yere iniş, manevi anlamda “iyilik, bağış, bereket” zahiri manada ise yukarıdan aşağıya hareket ve intikal manalarına gelir.¹⁰⁵³ İtyân ve meci’ konusunda sahabe ve tabiin ulemasının görüşlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Sahabeden İbn Mesud ityân kavramını “Allah’ın şanına yakışır bir şekilde, arşta buluttan gölgeler içinde kürsisine inmesi”¹⁰⁵⁴ şeklinde açıklamıştır. Abdullah b. Ömer de bu inişi bildik anlamda iniş olarak anlamış, ancak Allah indiği zaman onunla mahlûkatı arasında yedi bin perde bulunacağını söylemiştir.¹⁰⁵⁵

Nitekim Eş’ariyye, “Kur’an-ı Kerim’de ifade edildiği gibi Allah kıyamet günü melekleriyle beraber mahşer meydanına, dünya semasına iner. Bunların hiç birisi bizim hareketlerimize benzemez. Biz bu gibi müteşâbih sıfatlar hakkında ayet ve hadislerden bulduklarımızdan başka bir şey söyleyemeyiz ve mahiyetini araştırmayız.” demiştir. İlgili nasları delil olarak göstererek “Allah ne yarattığının

¹⁰⁴⁷ Hud, 11/76; Nahl, 16/1; Enbiya, 21/44; Mü’min, 40/78; Hadid, 57/14.

¹⁰⁴⁸ Bakara, 2/210.

¹⁰⁴⁹ En’am, 6/158.

¹⁰⁵⁰ Nisa, 4/174; Yunus, 10/108; Ra’d, 13/41; Taha, 20/126.

¹⁰⁵¹ İsfehâni, s. 103-104.

¹⁰⁵² Beyhakî, s. 443.

¹⁰⁵³ İsfehâni, s. 488; İbn Manzur, c. 2, s. 646.

¹⁰⁵⁴ İbn Kesir, c. 1, s. 567.

¹⁰⁵⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Taberî, *Camiu’l-Beyan fi Tefsiri’l-Kur’an*, Beyrut, Risale Yayınları, 1420, c. 4, s. 263-264.

içindedir ne de yarattıklar Allah'ın içindedir. O arşın üzerinde müstevi olup, zalimlerin söylediklerinden uzaktır. Allah'ı tenzih ederek, O'nun sıfatlarını ta'til ve nefy icap ettiren her türlü kelimadan da uzak dururuz.” İfadelerine yer vermiştir.¹⁰⁵⁶

Buna karşılık te'vilci yaklaşım Allah'ın gelme ve gitme gibi fiillerden münezzehe olduğunu belirterek Allah'ın bu sıfatlarının insanların sıfatlarına benzemediğini, bundan dolayı da hareket, sükûn ve istikrar gibi hallerin Allah için düşünülemeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre Allah'ın gelmesi emrinin gelmesi, Allah'ın kıyamette gelmesi, Allah'ın azabının gelmesi, O'nun dünyada va'd ettiği yardım ile düşmanları için hazırladığı azabın gelmesi” gibi manalar içerir.¹⁰⁵⁷ Benzer şekilde Allah'a atfedilen nüzul de cisimlerin sıfatlarından olan “inmek” manasında değil, ilahi rahmetin, ilahi emrin inmesi şeklinde anlaşılmalıdır.¹⁰⁵⁸

İmam Şevkânî ise, diğer sıfatlarla ilgili açıklamalarında olduğu gibi sıfatlar konusunda tamamen te'vilden uzak selef görüşünü savunmasına rağmen, konularla ilgili ayetlerin yorumunda teşbih ve tescime girmeyen te'vil ve yorumlamalarda bulunmuştur. Nitekim Haşr suresinin 2. Ayetinde geçen “Allah onlara hesap etmedikleri yerden geliverdi” Gelmek fiilini Allah'ın hükmünün ve emrinin gelmesi şeklinde açıklaması İmam Şevkânî'nin sıfatlar konusundaki te'vilci yaklaşımını ortaya koymaktadır.¹⁰⁵⁹ Diğer taraftan Fecr suresi ayet 22 de geçen “Rabbin gelip melekler saf saf dizildiğinde” aynı şekilde “Rabbinin emri ve hükmünün gelmesi”¹⁰⁶⁰ şeklinde te'vil etmesi bu görüşü destekler mahiyettedir.

Sonuç olarak sahabe ve tabiin ulemasının genel olarak zahiri olarak inanıp kabul ettikleri bu kavramları selef uleması “keyfiyetsiz” kabul edip te'vile gitmemişlerdir. Te'vilci yaklaşım ise bu kavramların zahiri olarak Allah'a isnadını uygun görmediklerinden O'nun şanına layık bir şekilde te'vil edilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır.

3-Maiyyet: Birliktelik/Birlikte Olmak: İmam Şevkânî, Kur'an-ı Kerim'de, “Allah sabredenlerle ve müttakilerle beraberdir” ve “O sizinle beraberdir.”¹⁰⁶¹ Mealindeki ifadelerle Allah'ın kudret ve azametiyle müminlerle birlikte olduğunu

¹⁰⁵⁶ Eş'arî, *Kitabu Makalatu'l İslamiyyîn ve İhtilafati'l Musallin*, c. 1, s. 285.

¹⁰⁵⁷ Beyhakî, s. 442.

¹⁰⁵⁸ Cuveynî, s. 161-162.

¹⁰⁵⁹ Bkz. Şevkânî, c. 1, s. 210-211.

¹⁰⁶⁰ Şevkânî, c. 5, s. 440.

¹⁰⁶¹ Enfal, 8/66; Tevbe, 9/36, 40, 123; Nahl, 16/28; Ankebut, 29/69; Hadid, 57/4.

belirtilir.¹⁰⁶² Bir hadiste ise, “Ben kulumun benimle ilgili zannı üzereyim. Beni zikrettiği zaman ben onunla beraberim. O beni tek başına zikrederse, ben de onu öyle zikrederim.

O beni cemaat arasında zikrederse, ben de onu o cemaatten daha hayırlı bir cemaat arasında zikrederim. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira’, yaklaşıyorum. O bana bir zira’ yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim.”¹⁰⁶³ Şeklinde ifadeler yer alır ve İmam Şevkânî’ye göre, bu ifadeler Allah’ın rahmeti ve nusretiyle kullarıyla birlikteliğine işaret eder.¹⁰⁶⁴ Sahabe ve tabiin ulemasının maiyyetle ilgili nasları nasıl anlayıp yorumladıklarına gelince, İbn Abbas birlikteliği kimi zaman, “Allah’ın yardımı”, kimi zaman da “Allah’ın koruması” şeklinde yorumlamıştır. Tabiin ulemasından Dahhâk da İbn Abbas’ın görüşünü teyid etmiş ve Tevbe 9/40 ayette geçen birlikteliği “Allah’ın yardımı ve koruması” olarak izah etmiştir.¹⁰⁶⁵

Sahabe ve tabiine ait bu yorumlar daha sonraki dönemlerde de geniş ölçekli kabul görmüştür. Bu bağlamda birçok müfessir söz konusu kavramı, “Allah’ın müminlerle birlikteliğini, onları koruyarak, yardım ederek, destekleyerek, düşmanlarına ve muhaliflerini hüsrana uğratarak, rahmet, inayet ve muvaffak kılarak, ilmiyle ve kudretiyle birlikte olması” şeklinde yorumlamıştır.¹⁰⁶⁶

4- Gazab: Sözlükte “öfkelenmek, kızmak” anlamında mastar ve “öfke, kızgınlık” anlamında isim olan gazap kavramının Allah’a izafe edildiğinde “intikam alma istek ve arzusuyla kalbin kanının yüzde belirmesi, “lanet etme, rahmetinden uzaklaştırmak, azap etmek, yoksulluğu, zillete ve helâkete maruz bırakmak”¹⁰⁶⁷ anlamlarına geldiği belirtilmiştir.

Allah’ın Gazabı Kur’an’da türevleriyle birlikte yirmi dört ayette geçen gazap birçok ayette Allah’a atfedilmiştir.¹⁰⁶⁸ Ayrıca Kur’an’da Allah’ın gazabı çeşitli azap türleriyle birlikte anlatılmış, kimlere ve nasıl azap ettiği-edeceği açıkça belirtilmiştir.

¹⁰⁶² Şevkânî, c. 5, s. 166.

¹⁰⁶³ Buhari, Tevhid, 395.

¹⁰⁶⁴ Şevkânî, *Tuhfetu’z-Zakirin bi i’deti’l-Hisni’l-Hesin min Kelami Seyyidi’l Murselin*, s. 11.

¹⁰⁶⁵ Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ebsarî, Kurtubi, *el-Cami li Ahkâmi’l Kur’an*, Beyrut, Daru’l- Kütübi’l-İlmiyye, 1988, c. 20, s. 237.

¹⁰⁶⁶ Taberî, c. 18, s. 97; İbn Kesir, c. 4, s. 615-616.

¹⁰⁶⁷ İsfehânî, s. 361-362.

¹⁰⁶⁸ Bakara, 2/61; Ali İmran, 3/112; Nisa, 4/93; Maide, 5/60; A’raf, 7/152; Enfal, 8/16.

Allah'ın gazabının sebepleri, “ayetleri inkâr ve Peygamberleri öldürmek”¹⁰⁶⁹“Allah’a karşı gelmek ve haddi aşmak”,¹⁰⁷⁰ “bir mü’mini kasten öldürmek”, “Allah’tan başka bir varlığa tapmak”, “savaştan kaçmak”, “dinden dönmek”, “Allah’ın verdiği rızık konusunda aşırı gitmek” şeklinde açıklamıştır.¹⁰⁷¹

İbn Mes’ud, gazap kelimesini “Bedir savaşında Allah’ın müşrikleri cezalandırması” şeklinde yorumlanmıştır. İbn Abbas ise gazap kavramını bağlamı dikkate alarak farklı şekillerde izah etmiştir. Mesela bir ayetin tefsirinde ilâhi gazabı, “Allah’ın müşrik ve inançsız halkı cehennem azabıyla azaplandırması, onlarla alay etmesi”¹⁰⁷² şeklinde izah etmiştir.

Selefi düşüncüyü temsil eden âlimler, diğer bütün sıfatlarda olduğu gibi bu gibi sıfatları te’vile gitmenin uygun olmadığını ve yapılan te’villerin bu sıfatları inkâr anlamına geleceğini ileri sürmüşler, sonuçta söz konusu sıfatları beşeri manalara çekmeden olduğu gibi zatı ilahiyeye nispet edilmesini isabetli bulmuşlardır. Bu bağlamda Ebû Hanife ilahi gazap hakkında şunları söylemiştir: “Allah yaratılmışların sıfatlarıyla nitelendirilemez. O’nun gazabı ve rızası kendisine ait ve nasıllığı bilinemeyen bir sıfattır. Ehl-i Sünnet de bu görüştedir. O, gazap da eder, rıza da gösterir. O’nun gazabı, cezalandırmasıdır. Biz O’nu bu şekilde nitelendiririz.”¹⁰⁷³

İmam Şevkânî’de aynı şekilde Allah’ın gazabının O’nun cezalandırması ve intikamı anlamına geldiğini belirterek, Ehl-i Sünnet kelimcilerinin yolunu izlemiştir. Zira ona göre gazap, intikam ve cezalandırmadır.¹⁰⁷⁴

5- Rahmet, Rıza ve Hubb: Sözlükte “rikkat, kalbin yumuşaması, nazik olmak, kalbin meyletmesi” gibi anlamlara gelen rahmet, Allah’a nispet edildiğinde “nimet vermek, iyilik ve ihsan etmek” gibi manalarla ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁵ Rahmet, rahman ve rahim şeklinde birçok ayette, ayrıca Esmâ-i hüsnâ içinde yer alarak ulûhiyetin temel özelliği mahiyetinde zikredilmiştir. Hub, sevgi ve rıza ise

¹⁰⁶⁹ Ali İmran, 3/112.

¹⁰⁷⁰ Nisa, 4/93.

¹⁰⁷¹ A’raf, 7/152; Enfal, 8/16; Nahl, 16/106; Taha, 20/81.

¹⁰⁷² İbn Kesir, c. 1, s. 282.

¹⁰⁷³ Ebu Hanife, s. 56.

¹⁰⁷⁴ Şevkânî, *Fethu’l- Kadir*, c. 3, s. 380.

¹⁰⁷⁵ İsfehânî, s. 191; İbn Manzur, c. 12, s. 231.

“hoşlanmak, râzı ve memnun olmak”, Allah’a izafe edildiğinde ise “hoşnut olması” anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁷⁶

İbn Mes’ud’a göre Allah’ın rahmetinden maksat, nimet vermesi ve nimetini tamamına erdirmesidir. İbn Abbas’a göre ise “Allah’ın mü’minlere yardım etmesi, peygamber göndererek rahmetini göstermesi” veya “mü’minleri muvaffak kılması ve bağışlaması” yahut cennetiyle mü’minleri mükâfatlandırmasıdır. İmam Şevkânî’de yukarıdaki görüşlere katılarak Allah’ın kullarını nimetlendirmesinin O’nun rahmetinin bir gereği olduğunu vurgular.¹⁰⁷⁷

2.2.2.5. Allah’ın Haberi Sıfatları

“Tespiti akılla değil de, ancak Kur’an ve sünnetin bildirmesiyle mümkün olan ve Allah’a cismani bir takım vasıflar ve fiiller izafe eden sıfatlardır.”¹⁰⁷⁸ İlgili sıfatlardan, bazıları sadece Kur’an-ı Kerim’de, bazıları sadece hadislerde, bazıları ise hem Kur’an-ı Kerim ve hem de hadislerde geçmiş olup başlıcaları şunlardır; İstivâ, vech, yed, isba’, ayn, kabza, sâk, nüzûl, kurb, ityân, meci’. Görüldüğü üzere bu sıfatlardan bir kısmı, sadece Allah’ın zatıyla alakalı iken, diğer bir kısmı da hem zat hem de fiilleriyle alakalıdır.¹⁰⁷⁹

Haberi sıfatlar, yukarıda da değindiğimiz şekliyle Allah’a, mahlûkata ait birtakım özellikler atfettiğinden, Kelâm düşüncesi tarihi boyunca birçok hararetli tartışmalara konu teşkil etmiş ve bunun sonucunda da çeşitli ekoller ortaya çıkmışlardır.

Bu ekollerden başlıcalarını burada kısaca zikredeceğiz.

1- Teşbih ve tecsîm ima eden sıfatları, tenzihî dil mantığıyla yorumlayıp te’vil eden, te’vil edemediğinde ise bunları nefyeden Cehmiyye, Kaderiyye ve Mu’tezile ekolleri.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁶ İbn Manzur, c. 14, s. 323; İsfehânî, s. 197.

¹⁰⁷⁷ Şevkânî, c. 3, s. 381.

¹⁰⁷⁸ Özler, s. 165.

¹⁰⁷⁹ Özler, s. 166, 167; Kılavuz, s. 143, 144.

¹⁰⁸⁰ Kılavuz, s. 145.

2- Allah'ı yaratılmışlara benzeten sıfatları, literal okuma ile ele alıp sonunda Allah'a cismânî bir takım unsurlar isnat etmekte sakınca görmeyen Müşebbihe, Mücessime ve Kerramiyye ekolleri.

3- Bu sıfatları, naslarda geçtiği şekli ile ele alıp, Allah'ın zatına layık bir kısım manalar olarak gören ve bunları asla te'vîl etmeyen Selef. Selef'e göre Kur'an'da ve hadislerde Allah'a nispet edilen bu sıfatların mahiyetini yine sadece Allah bilir. Beşerî akıl, bunların mahiyetini kavrayamaz.

4- Allah'a cismanî özellikler nispet eden bu sıfatları, analogi mantığı ile ele alan ve Arap Dili'ne uygun çeşitli te'villerle yorumlayan Halef ekolu.¹⁰⁸¹

Haberî Sıfatlar naslarla sabit olmakla beraber zahiri manalarıyla birçok varlığa nispet edilmeleri mümkün olmayan kavramlar olup İslam akaidinin zengin tenzih literatüründen bir anlamda istisna teşkil ederler. Bu türden olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de zahiri manalarıyla yüz (vech), göz (ayn, a'yün), el (yed), hadislerde parmak (isba'), ayak (kadem) gibi uzuvlar, ayrıca bazı ayet ve hadislerde arşın üzerinde oturmak (istivâ), yukarıdan aşağıya inmek (nüzü'l), gelmek (meci') gibi beşeri fiiller Allah'a nispet edilmiştir.¹⁰⁸²

Mezheplerin haber sıfatlara bakış açısı ise; naslarda Allah'a nispet edilen yed (el), vech (yüz), mecî (geliş) ve istiva gibi müteşabih lafızlar haberî sıfatlar içinde ele alınmıştır. Müşebbihe ve Mücessime haberî sıfatları zahiri anlamlarına göre anlayıp teşbih ve tecsime düşmüşler, Selefiyye ise bu lafızların zahirî anlamına inanıp onları tevilden kaçınmışlardır. Eş'arî ve Mâtürîdî de bu konuda Selefiyye'nin yolunu takip ederek müteşâbihâtı tevil etmemiş, ancak daha sonra gelen Ehl-i sünnet kelâmcıları ise haberî sıfatları tevil etmişlerdir.¹⁰⁸³

Mâtürîdî, mecazî anlamlar taşıyan haberî sıfatların zahirî anlamlarına göre anlaşılmasının doğru bulmamakla birlikte bu sıfatları tevil etmekten sakınmakta, yapılan tevillerisiralayarak bunları kritiğe tabi tutmakta ve teşbihe kaçan yorumları ise eleştirmektedir.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸¹ Kılavuz, s. 145.

¹⁰⁸² Topaloğlu, "Allah", DİA, c. 2, s. 489.

¹⁰⁸³ Macit, s. 403-416.

¹⁰⁸⁴ Maturidi, s. 83.

2.2.2.6. Allah'ın Haberi Sıfatları ile İlişkili Kavramlar

1- Arş: Arapça bir isim olup sözlükte “yükselmek, yüksek yer, yüksek şey, tavan, ev, çadır, sınırı olmayan mekân,¹⁰⁸⁵ bütün varlığı ihata eden büyük bir cisim, gölgelik, kürsi, Allah'ın kudret ve saltanatının tecelli ettiği yer, hükümdarın tahtı gibi anlamlara gelir. Ayrıca, başkalarının saltanatlarına, memleketlerine ve izzetlerine kinaye olarak arş denildiği gibi kurulu bir düzene, işin neticesine de arş denilir.

Kur'an-ı Kerim'de arş, biri Hz. Yusuf ve Sebe Melikesi Belkıs'ın tahtı anlamında,¹⁰⁸⁶ diğeri Allah'a nispet edilmiş olarak iki farklı şekilde kullanılmıştır. Allah'a nispet edilen ve “istivâ” fiiliyle birlikte de kullanılan arş, Kur'an'da “ale'l-arş (arşın üzerinde),”¹⁰⁸⁷ “Rabbü'l-arş (rabbin arşı)”¹⁰⁸⁸ “zül-arş (arşın sahibi)”¹⁰⁸⁹ gibi farklı terkiplerle zikredilir. Göklerin ve yerin yaratılışından bahseden bir ayette ise mealen Allah'ın arşının su yüzünde olduğu bildirilir. Bütün bunların yanında bazı ayetlerde arşın “büyük, değerli ve şerefli olduğu,”¹⁰⁹⁰ melekler tarafından taşındığını belirtilir. Arş, hadislerde daha somut olarak ifade edilmiştir. Mesela, konuyla ilgili bazı hadislerde şu ifadeler yer alır: “Yüce Allah, her gece dünya semasına iner ve fecir doğuncaya kadar yok mu? Rızık isteyen vereyim, yok mu? Bağışlanmak isteyen yok mu? Bağışlayayım” der.¹⁰⁹¹

Hiçbir şey yaratılmadan önce arş vardı. O'nun arşı su üzerindedir. Allah arşını su üzerinde yaratmıştır.

Bir sahabe, “Ey Allah'ın resulü! Mahlûklarını yaratmadan önce rabbimiz nerede idi” diye sordu. Hz. Peygamber de şöyle cevap verdi: “Arş'ta idi ne altında ne üstünde hava vardı. Arşını su üstünde yarattı.”¹⁰⁹²

İmam Şevkânî, istivâ sıfatıyla ilgisi bulunan arş ve kürsi kavramlarını izah ederken şöyle der: “Bütün varlığı ihata eden büyük bir cisim, gölgelik, kürsi, taht, en yüce ve yüksek makam, Allah'ın kudret ve saltanatının tecelli yeri, kâinattaki bütün

¹⁰⁸⁵ İbn Manzur, c. 6, s. 315.

¹⁰⁸⁶ Yusuf, 12/100; Neml, 27/23, 38, 41, 42.

¹⁰⁸⁷ A'raf, 7/54; Yunus, 10/3; Yusuf, 12/100; Ra'd, 13/2; Taha, 20/5; Furkan, 25/59; Secde, 32/4.

¹⁰⁸⁸ Tevbe, 9/129; Enbiya, 21/22; Mü'minun, 32/86, 116; Neml, 27/26; Zuhruf, 43/82.

¹⁰⁸⁹ İsra, 17/42; Mü'min, 40/15.

¹⁰⁹⁰ Tevbe, 9/129; Mu'minun, 23/116.

¹⁰⁹¹ Buhari, “Teheccüd”, 14; Müslim, “Salât”, 24.

¹⁰⁹² İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1995. s. 328.

cisimleri kuşatan ve mahiyetini bilemediğimiz bir şey, kubbe, tavan, çatı, köşk, çardak veya sureti, şekli ve cismi belli olmayan bir şey anlamına gelmektedir. “Arş, kâinattaki bütün cisimleri kuşatan ve mahiyetini bilemediğimiz bir şeydir. “Arş, saltanatın tahtıdır. Ancak başka manalara da gelmektedir. Şöyle ki: “Evin arşı”: damıdır. “kuyunun arşı”: kuyu ağzının odunlarla örülüp daraltılmasıdır. Yönetim, saltanat ve güce de “arş” denilmektedir. Sahih hadislerde Rahman’ın Arşının özellikleri belirtilmiştir ki, yeri, göğü ve aralarındakilerini kuşatmaktadır. Ayette geçen “arştan maksat budur.”¹⁰⁹³

2 - Kürsi: Sözlükte, “üzerine oturlan nesne, taht ve hususi mekân, bir şeyin aslı, üst üste konulmuş veya çeşitli parçalardan oluşturulup üzerinde oturlan sandalye” anlamına gelen,¹⁰⁹⁴ terimsel olarak da nasslarda Allah’a atfedilen ve ilâhi hükümlerini belirten manevi veya nesnel varlık olarak tanımlanan kürsi kelimesi bir ayette Allah’a¹⁰⁹⁵ bir ayette ise Hz. Süleyman’a atfen geçer.¹⁰⁹⁶ Hadislerde ise “insanların üzerinde oturduğu nesne” manasında kullanıldığı gibi, Allah ve Cebrail’e nispet edilmiştir. İlgili hadislerde Hz. Peygamber’in ahirette hesabın başlaması için Kürsi’nin üzerinde olan Allah’a tevessülde bulunacağı,¹⁰⁹⁷ Cibril’in gökte oturduğu koltuğa isim verirken hem Arş hem de Kürsi isminin kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁹⁸

İmam Şevkânî, “O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır”¹⁰⁹⁹ ayetinde geçen kürsi kelimesini şöyle açıklamaktadır:

“Allah’ın yedi semavatın üstünde ve yarattıklarından ayrı olarak Arşın üstünde istiva ettiğine, ilmiyle her şeyi kuşattığına, Kur’an-ı Kerim’inde yedi ayrı ayet-i kerime’de kendi zatı ile ilgili olarak haber verdiği şekilde ve keyfiyet nispeti söz konusu olmaksızın” inanırlar.

Ehl-i Sünnet ve’l-cemaat Kürsi ile Arş’ın hak olduğuna inanırlar. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

“O’nun kürsisi gökleri ve yeri kuşatmıştır. Onları koruması O’na ağır gelmez. O, çok yücedir, çok büyüktür.”¹¹⁰⁰

¹⁰⁹³ Şevkânî, c. 2, s. 211.

¹⁰⁹⁴ İsfehânî, s. 428; İbn Manzur, c. 13, s. 183.

¹⁰⁹⁵ Bakara, 2/255.

¹⁰⁹⁶ Sad, 38/34.

¹⁰⁹⁷ Yavuz, “Kürsi”, DİA, c. 26, s. 573.

¹⁰⁹⁸ Buhari, “Tefsir”, 73; Müslim, “İman”, 257.

¹⁰⁹⁹ Bakara, 2/255.

İmam Şevkânî'ye göre, Arş'ın büyüklüğünü yüce Allah'tan başka kimse bilemez. Kürsi'nin Arş'a nispeti ise büyük bir düzlükte bırakılmış bir halka gibidir. Gökleri ve yeri kuşatmıştır. Allah'ın Arş'a da Kürsi'ye de ihtiyacı yoktur. Ona ihtiyacı olduğundan dolayı Arş'a istiva etmiş değildir. Aksine bu kendisinin tespit ettiği sonsuz bir hikmetin gereğidir. O Arş'a da, Arş'ın dışındaki diğer varlıklara da muhtaç olmaktan münezzehtir. Şanı Yüce Allah bundan çok daha büyüktür. Aksine Arş da, Kürsi de O'nun kudret ve egemenliği ile taşınan iki varlıktır.¹¹⁰¹

Hülasa Kürsi, ilahi saltanatı, hâkimiyet, büyüklük ve yüceliği tasvir eden bir kavram olup maddi bir varlığa tekabül etmez. Lügat anlamında da ifade edildiği gibi kürsinin bir anlamı da kudret ve hükümlüktür. Zira Arapların da yıkılmakta olan bir duvarı tutmak için kürsü ifadesini kullandıkları rivayet edilmektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim, zihni manaları duyularla algılanabilen hissi varlıklar gibi tasvir ederek anlatır.

¹¹⁰⁰ Bakara, 2/255.

¹¹⁰¹ Şevkânî, c. 2, s. 211.

SONUÇ

1173-1250 (1760-1834) yılları arasında yaşayan İmam Şevkânî'ye göre Allah'a İman konusu esas alınan bu tezde İmam Şevkânî'nin itikâdî görüşlerinden sadece Allah'a iman konusundaki görüşleri incelenmiştir.

Müslüman düşünürler İslam coğrafyasının her tarafında İslam düşüncesine ve dolayısıyla İslam akaidine katkıda bulunmuş ve İslam'a yönelik bütün saldırılara karşı dimdik durarak, Müslüman âlimlerin bıraktıkları kültürel mirasa ve özellikle İtikâdî konulardaki hassasiyetlerine sahip çıkarak İslam akidesinin anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Bu tezimizde İmam Şevkânî'nin iman esaslarından en önemlisi olan Allah'a iman konusunda dile getirdiği konuları sunmayı hedefledik. Konumuz irdelenirken İmam Şevkânî'nin döneminde faaliyet sürdüren kelâmi ekoller ana hatları ile izah edilerek bu bağlamda kısaca olmak üzere İmam Şevkânî'nin yaşadığı dönemin özellikleri, İmam Şevkânî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve kendisi ile ilgili bilinmesi gereken tüm bilgiler de detaylı olarak sunulmuş, itikâdî konulardan İmam Şevkânî'nin Allah'a iman konusu kendisine özgü metoduyla beyan edilmiştir.

İmanın odak noktası ve belki de temel dayanağı olan ulûhiyet tevhidi, Allah'tan başka ibadete layık bir ilah olmadığına, O'nun eşi ve benzeri, ortağı ve dengi olmadığına, kâinatın eşsiz sultanı Hz. Muhammed (s.a.v.)'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna iman etmenin bir gereği olarak yalnızca bizleri yaratan, bizlere her türlü nimetini serdeden, malikimiz ve müdebbirimiz olan Allah'a ibadet edip, O'na hiçbir şeyi şirk koşmama, doğrudan ve yalnızca O'ndan yardım dilenmesi, tehlikeli ve sıkıntılı anlarda sadece O'na sığınılması ulûhiyet tevhidinin gereği olarak irdelenerek beyan edilmiştir.

Allah'ın bu kâinatı ve içerisindekileri herhangi bir ortağı ve yardımcısı olmaksızın ve tek başına yarattığını, yaratıklarının yegâne sahibi olduğunu, emretme hakkının sadece kendisinde olduğunu, dirilten, yaşatan ve öldürenin sadece kendisi olduğunu, bütün canlıların rızkını verenin kendisi olduğunu, yaratma, rızık, sahip olma, terbiye etme, yönetme ve kâinata mutlak ve yegâne mutasarrıf olma anlamındaki Rububiyet tevhidi izah edilirken konu detaylı bir şekilde delillerle beyan edilmiştir.

En güzel isimlerin ve en yüce sıfatların yüce Allah'a ait olduğuna inanmak olan esma ve sıfat tevhidi Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de izah ettiği ve kendisini

nitelendirdiği, Resulullah (s.a.v.)'in sahih sünnetlerinde biz ümmetine açıkladığı Şekliyle bütün noksanlıklardan ve eksikliklerden uzak kemal sıfatlarına sahip olduğuna, hiçbir mahlûkata benzemediğine, bu isim ve sıfatları arttırmadan, azaltmadan, saptırmadan, sapık yorumlarla ve tevillerle tevil etmeden, iptal etmeden, misal ve keyfiyet vermeksizin ve mahiyetini araştırmaksızın olduğu gibi kabul etme anlamına gelen esma ve sıfat tevhidi delilleriyle ortaya konulmuştur.

Tevhidin zıddı olan Şirk kavramı ve kişileri Şirke sürükleme ihtimali son derece yüksek olan bidat kavramı üzerinde hassasiyetle durulmuŐ, günümüz Müslümanlarının en çok ve en fazla müptela oldukları bir fenomen olarak yol göstericilik rolüne büründüğü irdelenmiŐtir.

İlahi sıfatlar konusunda ise İmam Şevkânî Allah'ı yaratıklarına benzetmeden sıfatlarını ispat etmek, sıfatlarını iptal etmeden tenzihte bulunma gereğini ne sürerek Allah'ı yaratıklarına benzetmenin de kendisini nitelendirdiği sıfatları inkâr etmenin de küfre düşmeye sebep olduğu fikri beyan edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Alfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye,1945.
- Abdulhamid, İrfan, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, Çev. Saim Yeprem, İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Ağırakça, Ahmed, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.
- Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl, Şihabüddin es- Seyyid Mahmud, *Ruhu'l- Meânî fi Tefsiri'l-Kur'an'il-Azim ve 's-Sab'il-Mesânî*, Beyrut: Darü'l-Fikr, 1987.
- Amrî, Hüseyin b. Abdullah, *El-İmamü's-Şevkânî raidu asrihi dirasetun fi fikhîhi ve fikrih*, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasır, 1990.
- Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre İman Esasları*, Ankara: y.y. 1961.
- Bakillânî, Kadi Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib, *Temhidü'l-Evâil ve Telhisü'd-Delâil*, Thk. İmadüddin Ahmed Haydar, Beyrut: Müessesetü'l Kütübüs-Sekafiyye, 1987.
- Bağdadî, Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed, *El-fark beyne'l-Firak*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara: TDV yayınları,1991.
- Bağdadî, Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed, *Usûlü'd-Dîn*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Kitâbü'l-Esmâve's-Sıfat*, Beyrut: y.y. 1985.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dârü'l-marife, 1992.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul: Bilmen Yayınları, t.y.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, İstanbul: y.y. 1959.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1987.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları,1995.
- Cerrafi, Abdullah b. Abdulkerîm, *Zehâiru ulemâi'l-yemen*, Beyrut: y.y. 1991.
- Cuveynî, Ebul- Meâlî, Abdulmelik b. Abdillâh, *Kitabü'l-İrşad ila Kavâtü'l-Edille fi Usûli'l-İtikâd* Thk. Muhammed Yusuf Musa, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1950.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hâkim ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul: Risale Yayınları, 1996.
- Çiçek, Yakup, Fahrettin Yıldız, *Hamd Rabb*, İstanbul: Bir Yayıncılık, 1986.

- Davûd, Ahmed Muhammed, *Akîdetü't Tevhîd*, Çev. Ömer Duran, Yaşar Tekin, İstanbul: Ravza Yayınları, 2000.
- Dusûkî, Muhammed, "Min a'lami'l Yemen - El-imam eş-şevkânî" *Er-Risâle*, S. 1096, Kahire: 1965.
- Ebu Hanife, Nu'man b. Sabit, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Çev. Mustafa Öz, İstanbul: y.y. 1981.
- Ebû Seyf, Semir Hüsnî Hüseyin, *el-İmam eş-Şevkânî ve Menhecühü fi'l-fıkhi'l-İslâmî min hilâli kitâbihi's-Seyli'l-Cerrâr*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amman: 1997.
- Ece, Hüseyin Kerim, *İslam'ın Temel Kavramları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Esen, Bilal, *İslam Hukukunda Nezir ve Adak*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. b. Abdillâh b. Ebi Musa, *Kitabu Makalatu'l İslamiyyîn ve İhtilafati'l Musallîn*, Beyrut: y.y. 1980.
- Eş'arî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail b. Abdillâh b. Ebi Musa, *El İbane an usuli'd Diyâne*, Kahire: Dar el Ensar, 1397.
- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhya-u Ulûmiddîn*, Beyrut: Daru'l Kalem, t.y.
- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el- İktisadfi'l İtikad*, Beyrut: Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Maksadü'l-esnâ fi Şerhi Esmâ-illahi'l-Hüsna*, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.
- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Şerhu Esmâu'l-Husna*, Beyrut: y.y. t.y.
- Geylânî, Abdulkadir, *Gunyetu't-Tâlibîn*, Çev. Ahmet Faruk Meyan, İstanbul: Bereket Yayınları, 1975.
- Gölcük, Şerafettin, *İslam Akaidi*, Konya: Esra Yayınları, 1992.
- Gölcük, Şerafettin, *Kelam*, Konya: Tekin Yayınları, 2001.
- Gumarî, Muhammed Hasan b. Ahmed, *el-İmam eş-Şevkânî müfessiren*, Cidde: Dârü's-Şuruk, 1981.
- Harrazî, Muhsin b. Ahmed, *Fetratü'l- fevdâ ve avdetü'l-etrâk ilâ San'â*, Thk: Hüseyin b. Abdullâh Amrî, Dimeşk: y.y. 1986.

- Harrazî, Muhsin b. Ahmed, *Havliyyât yemâniyye*, Thk. Abdullah Muhammed Habeşî, San'a: y.y. 1991.
- El-Harputi, Abdullatif, *Tenkihu'l-Kelam, fi Akaidi Ehli'l İslam*, Çev. İbrahim Özdemir, Fikret Karaman, Elazığ: TDV Yayınları, 2000.
- Hasenî, Muhammed b. Muhammed ZübârâSan'ânî, *Neylü'l-vatar min terâcimi ricâli'l-yemen fi'l-karni's-sâlise aşar*, Kahire: y.y. t.y.
- Heytemî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer, *el-Fetâva'l-Fikhiyyeti'l-Kübrâ*, y.y. : el-Mektebetü'l-İslamiyye, t.y.
- Hilâl, İbrahim İbrahim, *El- İmam eş- şevkânîve'l-ictihâdve't-taklîd*, Kahire: y.y. 1979.
- Işık, Kemal, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara: AÜİF Yayınları, 1967.
- İbn Abidin, Muhammed Emin, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtâr*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu el- Akideti't-Tahaviyye*, Beyrut: Mektebü'l-İslamiyye, 1984.
- İbn Hacer, Şihâbü'd-dîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut: y.y. 1996.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *El Faslu fi'l Mileli ve'l Ehvai ve'n Nihal*, Beyrut: Daru'l Ma'rife, 1975.
- İbn Kayyim el- Cevziyye, Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *İ'lamu'l Muvakki'in 'an Rabbil Âlemin*, Thk. Muhammed Abdusselam İbrahim, Beyrut: Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, 1991.
- İbn Kesîr, İmaduddin Ebu-l Fida, İsmail b Amr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme, Riyad: Dârü Taybe, 1999.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Ebû Abdillâh el-Kazvînî, *Sünenu İbni Mâce*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, Beyrut: Dâr'ul-fikr, t.y.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mukerrem b. Ali, *Lisanu'lArab*, Beyrut: DaruSadır, 1414.
- İbn Rüşd, Kadı Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd El-Hafîd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1991.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim, *Derü't-teârûzi'l Akl ve'n Nakl*, Thk. Muhammed Reşad Sâlim, Riyad: İmam Muhammed Üniversitesi Yayınları, 1411.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim, *Dua ve Tevhid*, Çev. Abdi Keskinsoy, İstanbul: Pınar yayınları, 2006.

- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim, *El-Fetva'l-Hameviyye*, Kahire: y.y. 1401.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim, *İbni Teymiyye Külliyyatı*, Çev. Heyet, İstanbul: y.y. 1986.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim, *İktidau's-Sirati'l-Müstakim Muhalefetu Ashabi'l Cehim*, Mısır: y.y. 1369.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim, *Mecmû-u Fetava*, Medine: Melik Fahd Matbaası, 1416.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim, *Risaletü't-Tedmuriyye*, Riyad: y.y. 2000.
- İci, Adudiddîn Abdurrahman b. Ahmed, *el mevakıf fi ilmi'l kelam*, Kahire: y.y. 1993.
- İslamoğlu, Mustafa, *Âlemlerin Rabbi Allah*, İstanbul: Denge Yayınları, 2006.
- İzmirli İsmail Hakkı, *İslam'da Felsefe Akımları*, Haz. Nuri Ahmet Özalp, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 1995.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Haz. Sabri Hizmetli, Ankara: y.y. 1981.
- Kalkan, Ahmed, *Müslümanın Akaidi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Karaman, Fikret, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen ve İbrahim Ural, *Dini kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî, *el-Bedâiu's-sanâî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1974.
- El-Kardâvî, Yusuf, *Tevhidin Hakikatı*, Çev: Mustafa Özel, İstanbul: y.y. 2006.
- Karlıbayır, Ali, *İslâm ve Dört Terim*, İstanbul: Dünya Yayınları, 2005.
- Kerimoğlu, Yusuf, *Kelimeler ve Kavramlar*, İstanbul: İnkılâp yayınları, 1990.
- Keskin, Halife, *İslâm Düşüncesinde Allah-Âlem İlişkisi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Kevserî, Muhammed Zâhid, *Mukaddimâtü'l-Kevserî*, Beyrut: Darü's-Süreyya, 1997.
- Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, Kahire: Matbaatü'l-envâr, t.y.
- Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, t.y.
- Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ebsarî, *El-Cami li Ahkâmi'l Kur'an*, Beyrut: Daru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Macid, Nedim, *Kur'an'a göre Şirk*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Mağnisavî, Ebu'l-Muntehâ, *Şerhu'l- Fıkhi'l-Ekber*, İstanbul: Daru'n-Nil, 2007.

- Mağribî, Abdulfettah, *Hakîkatu'l-Hilâf beyne'l-Mütekellimîn*, Kahire: Mektebetu Vuheybe, 1994.
- Maturidi, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitabu't-Tevhîd*, Çev. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, Ankara: İSAM Yayınları, 2003.
- Bekir Topaloğlu, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Thk. Fatıma Yusuf el-Haymî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Mevdudî, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, Çev. İsmail Kaya, Osman Cilacı, İstanbul, Beyan Yayınları, 2005.
- Muhammed b. Abdulvehhab, *Kitâbu't-Tevhid ellezi Hüve Hakkullahi Ale'l-Abid*, Riyad, y.y.1995.
- Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-Kur'ani'l- Kerim, (Tefsirü'l-Menâr)*, Thk. El-Hey'et'ül Mısriyye el-Ammeh, Kahire: y.y. 1990.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccac, *Sahihu Müslim (el-Cami'us-sahih)*Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Müttaki, Alaüddin Ali, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Ekvâl ve'l-Efâl*, Thk. Bekri Hıyânî, Saffet es-Sekâ, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Nesefî, Ebü'l Muin Meymun b. Muhammed, *Tabsiretü'lEdille fi Usuli'd- Din*, Dımeşk, y.y. 1990.
- Nevmüsuk, Abdullah, *Menhecü'l- İmam eş-Şevkânî fi'l-akîde*, Beyrut: y.y. 1994.
- Okuyucu, Nail, *Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheblere Bakışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul: y.y. 1995.
- Pezdevî, Muhammed bin Muhammed bin Abdülkerîm, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev. Şerafettin GÖLCÜK, İstanbul, y.y. 1988.
- Rağıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Beyrut: Dârül-Marife, t.y.
- Râzî, Fahrüddin, Muhammed b. Ömer el-Huseyn b. Ali, *Levâmiü'l-Beyyinat Şerhu Esmâillahi ve's-Sifât*, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 2000.
- Râzî, Fahrüddin, Muhammed b. Ömer el-Huseyn b. Ali, *Et-Tefsiru'l-Kebir (Mefatihü'l-Gayb)*, Çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C.Sadık Doğru, Ankara: Akçay Yayınları, t.y.

- Sabunî, Nureddin, *Kitâbü'l-Bidâyemine'l-Kifâyefi'l-Hidâye fî Usûli'd-Dîn*, Mısır: Dâru'l-Maârif, 1969.
- Sabunî, Nureddin, *Maturidiye Akaidi*, Çev. Bekir TOPALOĞLU, Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- Sönmez, Vecihi, *Şevkânî ve İtikadî Görüşleri*, Ankara: Yayınevi, 2012.
- Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahmân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Kahire: Dâru's-Selâm, 2004.
- Süleyman b. Abdullah b. Muhammed b. Abdulvehhab, *Teysiru'l-Azizi'l-Hamid fî Şerhi Kitâbi't-Tevhid*, Beyrut: El- Mektebu'l- İslamî, 2002.
- Şaban Muhammed İsmail, *El İmamü'ş-Şevkânî ve Menhecuhu fî usuli'l-fikh*, Devha: y.y. 1989.
- Şaban Muhammed, *Usûlu'l-fikh Tarihuhu ve ricaluh*, Riyad: Dâru'l-Mirrîh, 1981.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Bahs fî'l-istidlâl alâ sübûtî kerâmeti'l-evliyâ*, Kahire: y.y. 1976.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Bahs fî vücubî muhabbetillâhî azze ve celle*, Thk. İbrahim İbrahim Hilâl, Kahire: y.y. 1976.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, Beyrut: Daru'lMa'rife, 2006.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Cevâbu suâlin yeteallaku bimâ verade fî mâ ezhera'l-hızır*, Kahire: y.y. 1976.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Cevâbü suâlinani's-sabri ve'l-hulmi*, thk. İbrahim İbrahim Hilâl, Kahire: y.y. 1976.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ed-Devâü'l-âcil fî def'il-adüvvi's-sâil*, Beyrut: y.y. 1970.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ed-Derâri'l-mudiyye şerhu'd-durari'l-behiyye*, Beyrut: y.y.1986.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ed-Düraru'l-behiyyefi'l-mesâili'l-fikhiyye*, Tanta: y.y. 1991.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ed-Dürrü'n-nadîd fî ihlâsi kelimesi't-tevhîd*, Thk. Ali b. Abdullah, San'a: y.y. 1987.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Edebu't- Taleb ve Munteha'l- İrb*, Thk, Muhammed Osman Haşt, Riyad: Mektebetu's-Sai', 1250.

- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Eslâkü'l-cevher (Divânü'ş-şevkânî)*, Thk. Hüseyin b. Abdullah Amrî, Dimeşk: y.y. 1982.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Fethu'l- Kadir, el- Cami'i beyne fenneyi'r-rivayeti ve'd-Dirayeti minilmi't-Tefsir*, Mısır: Matbaatu Mustafa el-babi el-halebi, 1964.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *el-Fethu'r-rabbânî min fetâva'l-İmâm eş-Şevkânî*, Thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak, San'a: Mektebetü'l-cîli'l-cedîd, 2002.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *İbtaluda'va'l-icmâalâtahrîmîmutlaki's-semâ'*, Kahire: y.y. 1999.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *İrşâdu's-Sail ila delaili'lMesail*, Beyrut: Dârü'lkütübi'l-ilmîyye, 1930.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-fuhûl ila tahkiki'l-hakkminilmi'l-usûl*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l- Arabi, 1999.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *İrşâdu's-sikât ilâ ittifâki'ş-şerâii ale't-tevhîdi ve'l-meâd ve'n-nübüvvât*, Beyrut: Dârü'l kütübi'l-ilmîyye, 1984.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *İthâfu'l-ekâbir bi isnâdi'd-defâtir*, Beyrut: y.y. 1999.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Katru'l-Veli a'lahadisi'l-Veli*, Thk. İbrahim İbrahim Hilal, Kahire: y.y. 1993.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *el- Kavlu'l-Mufid fi edilleti'l-İctihadi ve't-Taklid*, Thk. Abdurrahman Abdulhalık, Kuveyt, Daru'l- Kalem, 1396.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *El-Miskü'l-fâiyih fî hattî'l-cevâiyih*, Kahire: y.y. 1976.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Neylu'l-Evtar Şerhi'l- Munteka'l-Ahbar*, Thk. İsamu'd-Din Es-Sababebetî, Kahire: Daru'l-Hadis, 1993.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Raf'u'l-esâtin fî hukmi'l-ittisâlbi's-selatîn*, Thk. Hasan Muhammed Zahir, San'a: y.y. 1992.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Raf'u'r-rîbe ammâ yecüz ve mâ lâ yecüzmine'l-gıybe*, Beyrut: y.y. 1970.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Es-Seylü'l-cerrâr el- mütedeffik alâ hadâiki'l-ezhâr*, Thk. Mahmud İbrahim Zayed, Beyrut: Daru İbn Hazm, t.y.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Es-Sevârimü'l-hidâdi'l-kâtia li alâiki erbâbi'l-ittihâd*, San'a: y.y. 1990.

- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Sualun fi kavli'l-fukahâ ve usulü men akade biha lâ fusûleha*, Beyrut: y.y. 1991.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Sualun fi'l-vakf ale'-z-zürriyye*, Beyrut: y.y. 1991.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Şerhu's-sudûr fi tahrîmi raf'il-kubûr*, Medine: İslam Üniversitesi Yayınları, 1408.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *şifâu'l-evâm fi ehâdisi'l-ahkâm li't-temyîzibeyne'l-helâl ve'l-harâm ve yelihi veblü'l-ğamâm hâşiye alâ şifâi'l-evâm*, Thk: Cemiyetü ulemâi'l-Yemen, y.y. 1996.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Teşkîkale't-teşkîkli'ukûdi't-teşkîk*, (Kitâbü'l-fethü'r-rabbânî min fetâva'l-İmâm eş-Şevkânî içinde), Thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak, San'a: Mektebetü'l-cîli'l-cedîd, 2002.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Tuhaf fi mezâhibi's-selef*, Mısır: Mektebetu İbni Teymiyye, 1415.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Tuhfetu'z-Zakirin bü'deti'l-Hisni'l-Hesin min Kelami Seyyidi'l Murselin*, Beyrut: Dârü'l Kalem, 1984.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ukudü'z-Zeberced fi cîdi mesaili alâmeti damed*, Kahire: y.y. 1976.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ümenâi's-şeriâ*, Thk. İbrahim İbrahim Hilâl, Kahire, y.y. 1976.
- Şerci, Abdülganî Kâsım Galib, *El-İmam eş-Şevkani: Hayatuhu ve Fikruhu*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camîu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Risale Yayınları, 1420.
- Taftazanî, Sa'düddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, Haz. Süleyman ULUDAĞ, İstanbul: y.y. 1982.
- Taftazanî, Sa'düddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, *Şerhu'l-Akaid*, İstanbul: Hayri Zorlutuna Matbaası, 1996.
- Et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Kelâmi Görüşleri*, Haz. Sönmez Kutlu, Ankara: Kitâbiyât, 2006.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, İstanbul: Damla Yayıncılık, 1985.
- Topaloğlu, Bekir, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi, *İslam 'da İnanç Esasları*, İstanbul: y.y. 1998.

- Unat, Faik Reşit, *Hicri tarihleri miladi tarihe çevirme kılavuzu*, Ankara: y.y. 1988.
- Yavuz, Adil, *Eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “İlah” *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: DİVANTAŞ, 2000.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul: Azim Yayınları, t.y.
- Yeprem, M. Saim, *Mâtürîdî’nin Akide Risalesi ve Şerhi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.
- Yıldırım, Suat, *Kur’ân’da Ulûhiyet*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1987.
- Yurdagür, Metin, *Allah’ın Sıfatları*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.
- Yurdagür, Metin, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, İstanbul: Marifet yayınları, 1996.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tacü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, Thk. İbrahim Terzi, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1975.
- Ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l- arabî, t.y.
- Zimarî, Muhammed b. Hasan Şecenî Himyeri, *Hayâtü'l-imam eş-şevkânî (el-müsemmâ kitabu't, tiksâr fî ceyyidi zemâni allâmeti'l-ekâllim ve'l-emsar Muhammed b. ali eş-şevkânî)*, Thk. Muhammed b. Ali Ekva' Hivâlî, San'a: y.y. 1990.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lam, Kamusu Teracim li Eşheri'r-Ricali ve'n Nisâimine'l-Arabî ve'l-Müsta'ribinve'l-Müsteşrikin*, Beyrut: y.y. 1984.
- Zühaylî, Vehbe, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, Çev. Komisyon, İstanbul: Feza Yayıncılık, 1994.